

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

AVRUPA BİRLİĞİ ENSTİTÜSÜ

AB SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SÖYLEM KURAMI ÇERÇEVESİNDE AZINLIK MESELESİ:

AB-TÜRKİYE ETKİLEŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

GÜLNAZ ATILLA

İstanbul, 2017

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

AVRUPA BİRLİĞİ ENSTİTÜSÜ

AB SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SÖYLEM KURAMI ÇERÇEVESİNDE AZINLIK MESELESİ

AB-TÜRKİYE ETKİLEŞİMİ

Yüksek Lisans Tezi

GÜLNAZ ATILLA

Danışman: DOÇ. DR. YONCA ÖZER

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ ENSTİTÜSÜ

.... / ..... / 2017

ONAY SAYFASI

Enstitümüz AB Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Türkçe / ~~İngilizce~~ Yüksek

Lisans Programı öğrencisi Gülnaz ATILLA'ın Söylem Kuramı Çerçevesinde Azınlık Meselesi AB-TÜRKİYE Etkileşimi konulu tez çalışması 06.03.2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavında aşağıda isimleri yazılı jüri üyeleri tarafından OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU ile BAŞARILI bulunmuştur.

Onaylayan:

Doç.Dr.Yonca ÖZER

Danışman

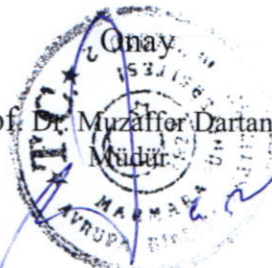
Doç.Dr. Armağan Emre ÇAKIR

Jüri Üyesi

Doç.Dr. Senem AYDIN DÜZGİT

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Müzaffer Dardan

16/03/2017 tarih ve 2016/06 Sayılı Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	iii
GİRİŞ	1
I. EVRENSELLİK-TİKELLİK TARTIŞMASI ÇERÇEVESİNDE AZINLIK MESELESİ	18
I.1. EVRENSEL İLE TİKELİN TARİHSEL ETKİLEŞİMİ	20
I.2. DİSİPLİNLERİN EVRENSELLİĞİ TARTIŞMALARI	29
I.3. AZINLIK MESELESİNİN EVRENSELLİĞİ	39
I.3.1. Kavramlar ve Azınlık Kavramı	40
I.3.2. Disiplinlerin Azınlık Tanımları	44
I.3.3. Azınlık Kriterleri ve Bu Kriterlerde Yaşanan Değişim.....	46
I.3.4. Azınlık Kavramının Nesnesinde Değişim.....	50
I.3.5. Azınlık Meselesinin Evrenselliği	57
II. SÖYLEM VE İDEOLOJİ	69
II.1. İDEOLOJİ KURAMININ TARİHSEL SÜRECİNDE İDEOLOJİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE HEGEMONYA	72
II.2. İDEOLOJİDEN SÖYLEME KURAMDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE HEGEMONYANIN SÖYLEMSEL DÜŞÜNÜMÜ.....	84
II.2.1. Güç İlişkileri ve Hegemonya	98
II.2.2. İdeolojiden Söyleme	102
II.3. SÖYLEM KURAMI ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL GRUPLAR ARASI İLİŞKİNİN AZINLIK MESELESİ AÇISINDAN TARTIŞILMASI.....	109
III. AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE AZINLIK MESELESİNDE SÖYLEMSEL FORMASYONLARIN ETKİLEŞİMİ	146
III.1. AB NORMLARINDA VE KRİTERLERİNDE AZINLIKLAR.....	147
III.2. TÜRKİYE'DE AZINLIKLAR.....	167

III.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Toplumsal Gruplar Arası İlişki	167
III.2.2. Avrupa'yla İlişkiler Çerçevesinde Millet Sistemi'nde Yaşanan Değişim ..	170
III.2.3. Uluslararası Azınlık Rejimi, Lozan ve Soğuk Savaş Algısı.....	175
III.2.4. AB'de Azınlık Meselesinin Sorunsallaştırılması ve Türkiye'nin Bu Sorunsalın Parçası Haline Gelişi.....	180
SONUÇ YERİNE: AZINLIK MESELESİNDE UYUMLAŞTIRMA	184
KAYNAKÇA.....	209

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, azınlık meselesini söylem kuramı çerçevesinde ele alarak kuramın gelişimine katkı sağlamak ve AB ve Türkiye'nin azınlık sistemleri arasındaki uyumun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine ya da nasıl gerçekleşebileceğine dair çıkarımlar yapmaktır. AB'de ortak bir azınlık politikası oluşturulmamış olmasına rağmen azınlık meselesinin Birliğe üyeliğin bir koşulu olarak öne sürülmesi, Türkiye'de halihazırda var olan meseleye dair tartışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Ayrıca azınlık meselesi, yükselen bir değer olarak uluslararası sistemin güncel meseleleri arasında yer almış ve insan hakları çerçevesinden farklı bir kurumsallaşmaya sahip olmaya başlamıştır. Çalışmanın temel problemi, azınlık meselesini ontolojik bir çerçeveye oturtarak ona yönelik sorunların temelde neden kaynaklandığını ve bu kaynaktan hareketle azınlık meselesinde uyumlaştırmanın olabilirlik koşullarını tartışmaktır.

Çalışmanın kapsamı, toplumsal ilişkiler, hegemonik mücadeleler, ideolojik yaklaşımlar ve en temelde felsefede yaşanan dönüşümü içerdiğinden, burada disiplinlerarası yaklaşım ve yöntem tercih edilmiştir. Çalışmada post-pozitivist bir yaklaşım benimsenmiş ve öncelikle kuramsal ve ideolojik krizler neticesinde günümüzde gerçekleştirilen belli başlı sorgu ve yıkımlar ortaya konulmuştur. Postyapısalcı ve post-Marksist söylem kuramı, karmaşık oluşumların siyasal-toplumsal analizini mümkün kılmıştır.

Bu analiz neticesinde, azınlık kimliklerinin toplumsal hareketlerle gerçekleştirdikleri bileşimler de göz önünde bulundurularak, azınlık meselesinin, bir azınlık meselesi değil toplumsal gruplar arası ilişki meselesi olduğu iddia edilmektedir. Buradan hareketle Türkiye'nin azınlık sisteminin AB'nin azınlık sistemi ile uyumlaştırılması yerine, AB ve Türkiye'nin azınlık ve çoğunluklarını içeren toplumsal yapılanmalarının eklenmesi gerektiği öne sürülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Söylem Kuramı, Uyumlaştırma, Azınlık Meselesi, Postyapısalcılık, Post-Marksizm, İdeoloji, Toplumsal İlişkiler, AB-Türkiye İlişkileri

ABSTRACT

This study aims to contribute to the development of discourse theory by addressing minority issues and to infer whether or not harmonization between the EU and Turkey's minority systems is possible, and if it is, how it can occur. Despite the lack of a common minority policy in the EU, imposing the minority issues as membership criteria leads to the intensification of on-going debates concerning Turkey. Moreover, the minority issue gains importance in the international system as a rising value and have begun to have a different institutionalization than the human rights framework. The study mainly seeks to discuss the underlying reasons for minority issues and the possibility of harmonization by putting the issue into ontological framework.

Including social relations, hegemonic struggles, ideological approaches, and fundamentally, the transformation occurring in philosophy, this study requires interdisciplinary approach and method to be used. A post-positivist approach is adopted and major inquiries and devastations is asserted as a result of the prevailing theoretical and ideological crises. With the discourse theory which is poststructuralist and post-Marxist, the social-political analysis of complex formations is rendered possible.

As a result, it is argued that the minority issues are not the question of minority but the relations between social groups, considering the compounds realized by social movements of minority identities. Instead of harmonizing Turkey's minority system with the EU's, the necessity for articulation of their social structures including minorities and majorities is asserted.

Key Words: Discourse Theory, Harmonization, Minority Issues, Poststructuralism, Post-Marxism, Ideology, Social Relations, EU-Turkey Relations

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABA	Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması)
ABİA	Avrupa Birliği'nin İşleyişı Hakkında Antlaşma
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
AP	Avrupa Parlamentosu
Bkz:	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
ICCPR	Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi
MC	Milletler Cemiyeti
MRG	Minority Rights Group
ODA	Orta ve Doğu Avrupa

GİRİŞ

Bu çalışmanın başlangıcında, azınlık meselesinin Avrupa Birliği'nin (AB) siyasi kriterlerine uyum çerçevesinde Türkiye'nin üyeliğini etkileyen önemli bir mesele olması dolayısıyla, bu bağlamda azınlık politikalarının uyumlaştırılmasının nasıl gerçekleşebileceğine yönelik merakla yola çıkılmıştır. AB'de ortak bir azınlık politikası oluşturulmamış ve Birliğe üye ülkelerde farklı uygulamaların sergilenmesinin önüne geçilememiş olmasına rağmen azınlık meselesinin Birliğe üyeliğin bir koşulu olarak öne sürülmesi, Birliğin bu alana yönelik politikalarında kimi çelişkiler olduğunu göstermekte; böylelikle, AB'ye üye olmak isteyen ve özellikle de aday ülkeler için meseleye yönelik çelişkilerin ortaya koyulmasının gereğini artırmaktadır. Türkiye'yi, Birliğe aday ülkelerden biri olarak bağlayan bu durum, halihazırda var olan azınlık meselesine dair tartışmaların Türkiye siyasetinin gündemine oturmasına sebep olmuştur. Çeşitli siyasi yapılanmaların azınlıklara yönelik yaklaşımlarının belirlenmesinde, içlerinde bulunan topluluklarla ilişkileri ve bu toplulukların birbirleri ile ilişkileri önemli bir etkiye sahip olduğundan, Türkiye'den gerçekleştirmesi beklenen değişimin yalnızca AB koşulluluğuna yönelik olması sorunlu bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca azınlık meselesi, yalnızca AB-Türkiye ilişkileri açısından değil, tüm dünyada yükselen bir değer olarak uluslararası sistemin güncel meseleleri arasında yer alması ve yeni yeni insan hakları çerçevesinden farklı bir kurumsallaşmaya sahip olmaya başlaması nedenleriyle uluslararası sistem açısından da önem taşımakta ve değişime sahne olmaktadır. Bu çalışmada tam bir çözüme ulaşmanın mümkün olmadığı ortaya koyulmaktadır. Tam olarak olmasa da çözümlenmiş görünen meseleler, işleyen birer mekanizmaya sahip olduklarından gündemde geri plana düşmekte; bir meselenin bu denli gündemde oluşu ise, çözümü için bir o kadar yol kat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Azınlık tartışmalarının yoğunluğu ve uluslararası alanda ortak bir tanıma ve çerçeveye ulaşmadaki güçlükler, meselenin önemli derecede muğlaklıklar içerdiğinin ve siyasal anlaşmazlıkların bir aracı olduğunun göstergesidir. Çalışmanın temel problemi, azınlık meselesini ontolojik bir çerçeveye oturarak ona yönelik sorunların temelde neden kaynaklandığını ve bu kaynaktan hareketle azınlık meselesinde uyumlaştırmanın olabirlik koşullarını tartışmaktır. Bu doğrultuda çalışmada post-pozitivist bir yaklaşım benimsenmiş olup, meselenin evrenselliğine

yönelik ontolojik engeller ortaya konulmaktadır. Bu bilimsel yaklaşımdan hareketle çalışmanın nihai amacı, söylem kuramı çerçevesinde azınlık meselesinde uyumlaştırmanın mümkün olma koşullarını ortaya koyarak kuramın gelişimine katkı sağlamak ve başlangıçta yola çıkılan merak doğrultusunda, AB ve Türkiye'nin azınlık sistemleri arasındaki uyumun gerçekleşip gerçekleşemeyeceğine ya da nasıl gerçekleşebileceğine dair çıkarımlar yapmaktır.

Meselenin varoluşuna dair bir tartışmanın gerçekleştirilmesi, ona yönelik mevcut tartışmaların içinde bulunduğu kısır döngüden kurtulma amaçlı bir adım olarak önem taşımaktadır. Meseleye dair genel içerimli bir düşünme biçiminin ortaya koyulmasına katkı sağlama amacıyla bu çalışma, toplumsal ilişkilere, hegemonik mücadelelere, ideolojik yaklaşımlara ve en temelde felsefede yaşanan dönüşüme varacak bir çerçeveye oturtulmuştur. Azınlık meselesinin uluslararasılaşması ve kurumsallaşması yönlü çabalar, günümüz insan hakları rejiminin bir parçası olarak "azınlık hakları" alanında ve bunun dışında ayrı ayrı azınlık gruplarına yönelik sosyolojik çalışmalar olmak üzere, birincinin dar kapsamlı olması diğerinin ise geneli yansıtmaması nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı ise, disiplinlerarası yaklaşım ve yöntemin tercih edilmesine sebep olmuştur. Çalışmada Gulbenkian Komisyonu'nun öncülüğünü yaptığı disiplinler arasında çeşitli bileşimlere yer verilmesi gerektiği yönlü akım desteklenmektedir. Ancak bu bileşimlerin "sosyal bilimler" kategorisi altında bütünleşmesi veya disiplinlerin niteliklerini kaybetmeleriyle sonuçlanacak bir çeşitlenme benimsenmemektedir. Disiplinlerde -özellikle de sosyal bilimlerde- gerçekleşen değişime yer verilmekte; aralarında hegemonik mücadele gerçekleştiği iddia edilerek, azınlık meselesi üzerindeki disiplin hakimiyeti sorgulanmaktadır. Yöntemsel olarak ise Van Leeuwen'in sınıflanmasından hareketle "bütünleştirici disiplinlerarası model" kullanılmakta; belirli bir disiplini merkeze alarak diğer disiplinlerden faydalanmak yerine, farklı disiplinlerin yaklaşım ve metodolojilerinden azınlık meselesi odaklı bir bileşimin oluşturulması yoluyla hakim disiplinlerin kısıtlayıcı etkilerinden kaçınılması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Her bir disiplinin kendi özgül soruları elbette ki mevcuttur; ancak bu modelle çalışırken bu sorunlara müdahale edilmemektedir. Belirli bir azınlık grubuna yönelik bir çalışma gerçekleştirilmemiş olması nedeniyle de, azınlık olarak tanımlı herhangi bir grubun

kimlik tanımlarından kültürel özelliklerine, mücadele biçimlerinden siyasal konumlarına, vb. yer verilmemiş; grup içi özelliklerin ve algının ortaya konulmasına yönelik derinlemesine görüşme ve benzeri teknikler kullanılmamıştır.

Felsefedeki evrensel-tikel tartışmasında yaşanan ve disiplinlerin bileşimlerine yol açan değişimin tetiklediği benzer bir değişim, analiz yöntemlerinde de görülmektedir. Evrensel ve tikel nosyonlarının bütünlük ve sabitliklerinin iddia edilemediği bir anda siyasal-toplumsal bir analiz, dualizm yerine bu iki kategori arasındaki ilişkisellik üzerine kurulu olan karmaşık ilişkiler analizi biçimini almaktadır. Günümüzde "post" kuramlar, karmaşık ilişkileri analiz nesnesi olarak ele almalarının yanında, giderek bütünsel yaklaşımlardan uzaklaşmakta ve böylece bağlamsal analize yönelmektedirler. Ancak buradaki bağlamsallık nosyonu, alanların analitik bir ayrımı biçiminde düşünülmemelidir; aksi takdirde karmaşık ilişkilerin analizi yetersiz kalacaktır. Bu kuramlar aynı zamanda dilin kurucu rolüne vurgu yapmaktadırlar. Ancak söylemin form olarak kavramsallaştırılması onu dilsel bağlamın ötesine taşımıştır. Bu çalışmada benimsenen söylem kuramı, karmaşık ilişkilerin analizinde, farklılıkları, belirli düğüm noktalarında anlamı sabitleme girişimlerinde bulunan ancak bunu nihai olarak gerçekleştirme mümkün olmayan söylemsel oluşumlar olarak analiz etmektedir. Bu analizin etimolojik, dilbilimsel bir analiz olmadığı önemle vurgulanmalıdır.

Çalışmada benimsenen kuramsal yaklaşımın seçiminin önceden belirli olmadığı; günümüzde birçok kuram ve ideolojinin kimi temel kavram ve yaklaşımlarının sorgusu ve bazılarının yıkımı neticesinde geline aşamada bu meselenin de böyle bir ortamda aldığı biçim göz önünde bulundurularak, özcü olmamakla birlikte geçerli bir analizin ortaya konulabileceği bir seçim gerçekleştirildiği ifade edilmelidir. Bu nedenle öncelikle kuramsal ve ideolojik krizler neticesinde günümüzde gerçekleştirilen ve azınlık meselesiyle ilişkili olan belli başlı sorgu ve yıkımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Evrensel ideolojilere yönelik sorgu, günümüz karmaşık ilişkiler sistemini açıklama, tanımlama, algılama girişimleri neticesinde ideolojiler üstü bir kuramsal perspektifin ortaya konulmasını gerektirmiştir. Yapısal bütünlüğün reddi post-yapısalcılığa; Marksist anlamda bütünlük ve sınıf kategorilerinin çöküşü post-

Marksizme ve bu tüm bu sorgular özellikle bu iki ideolojinin bileşiminin ağırlıklı olarak hissedildiği söylem kuramına doğru bir eğilimi olanaklı kılmıştır. Genel olarak kesin ayrımlar ve tam bütünlüklerin reddi, bağlamsallık, tarihselcilik, siyaset ve toplum arasındaki ayrımın ortadan kalktığı "siyasal" düşünce ve siyasetin toplumsallaşması yönlü yaklaşımların benimsenmesine yol açmıştır. Evrensellik-tikellik arasındaki tartışma ise, azınlık meselesinin evrenselliği önündeki engellerin ortaya konulmasını sağlamakla birlikte; bu yaklaşımları destekleyen ve çalışmanın tümünü kapsayacak içerikte bir perspektif sunmuştur.

Sınıf kategorisinin çöküşü toplumsal hareketlerin siyasal alanda meşruiyet mücadelelerine alan açılmasına neden olmuş; azınlık mücadeleleri doğrultusunda giderek siyasallaşan azınlık kimliklerinin toplumsal hareketlerle gerçekleştirdikleri bileşimler, meselenin azınlık çerçevesini aşarak toplumsallık bağlamında değerlendirilmesine yol açmıştır. Böylece sınıfsal analizin yerini ilişkisel kimlikleri analiz nesnesi olarak alan karmaşık ilişkiler analizi almıştır. Bütünlük yaklaşımının ortadan kalkması ise, "toplum" önermesinin de sorgusuna ve ülkesel bütünlük tanımlarının ötesinde çeşitli oluşumların incelenmesine fırsat tanımıştır. Çalışmada azınlık meselesinin, bir azınlık meselesi değil toplumsal gruplar arası ilişki meselesi olduğu iddia edilmekte; buradan hareketle Türkiye'nin azınlık sisteminin AB'nin azınlık sistemi ile uyumlaştırılması yerine, AB ve Türkiye'nin azınlık ve çoğunluklarını içeren toplumsal yapılanmalarının eklenmesi gerektiği öne sürülmektedir.

Bu çalışmanın kuramsal ve vakasal kimi sınırlılıkları bulunmaktadır. Azınlık meselesine dair gerçekleştirilen çalışmalar, belirli disiplinlerin perspektiflerini içermekte ve uluslararası alanda yer alan azınlık kategorileri bağlamında ele alınmakta olduğundan, çalışmaya katkı sağlayabilecek çok sayıda kaynağa ulaşamamıştır. Azınlık meselesinin tartışılması konusunda Türkiye'de varolan tepkisellik ve farklı azınlık gruplarının farklı problemlerle yüzleşmeleri bu zorluğu pekiştirmektedir. Kuramsal açıdan ise en önemli zorluk, "Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un söylem kuramı"nın benimsenmesi sürecinde başka çalışmalarda söylem kuramı olarak değerlendirilen çeşitli yaklaşımların ayrımına varılması ve kuramın ne olduğunu ifade edebilmek için ne olmadığına geniş bir yer vermek durumunda kalınması olmuştur.

Ayrıca yalnızca iki düşünürün geliştirmiş oldukları bu kuram henüz derinleşmemiş olduğundan, bu düşünürlere yönelik olumlu veya olumsuz birkaç eleştiri dışında, bu kuram çerçevesinde hazırlanmış çok sayıda kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle özellikle toplumsal ilişkilere yönelik kuramın yaklaşımına yer verilen bölümde kaynak sıkıntısı çekilmiştir. Buna ilaveten ve bir o kadar da önemli olan bir diğer husus, kuramın toplumsal ilişkilere dair genel bir çerçeve çizmesi ve bu kuramın perspektifinden azınlıklara yönelik gerçekleştirilmiş bir çalışmaya rastlanmamış olmasıdır. Ancak bu zorluk, çalışmayı özgün kılabilecek bir olanak da sağlamıştır. Ayrıca çalışmada dönemsel bir zorlukla karşılaşmadığını belirtmek gerekir. Çalışma sırasında AB-Türkiye ilişkilerinde gerçekleşen son dönem gelişmelerin çalışmaya yansıtılıp yansıtılmadığı yönlü sıklıkla sorulan soruya, müzakerelerin dondurulmuş olmasının ve hatta tamamen sonlandırılması durumunun bile çalışmanın çizdiği genel çerçeveye zarar vermeyeceği cevabı verilebilir.

Bu çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yer verilen evrensellik-tikellik tartışması, günümüzde tüm alanlar için geçerli bir sorgu imkanı tanınması dolayısıyla azınlık meselesini kapsayan ontolojik karakterli bir çerçeve sunmakta ve diğer bölümler bu çerçevede ele alınmaktadır. II. bölüm kuramsal bir perspektif sunarak azınlık meselesinin söylem kuramı açısından nasıl ele alınabileceğini, III. bölüm ise azınlık meselesinde AB-Türkiye etkileşiminin bu kuramsal perspektif doğrultusunda analizini içermektedir. Son olarak "Sonuç Yerine: Azınlık Meselesinde Uyumlaştırma" başlığında, üç temel bölümde ele alınan meselelere yönelik iddiaların bir araya getirilmesiyle, genel olarak azınlık meselesinde ve özelde AB ve Türkiye'nin azınlık yaklaşımlarında uyumun olabirlik koşulları ortaya koyulmaktadır. Burada çalışmanın tüm sonuçları bir arada yer almasına rağmen esas olarak uyumlaştırma meselesi çerçevesinde sonuca varılıyor olması nedeniyle bu bölüm, *sonuç yerine* kullanılmıştır.

"Evrensellik-Tikellik Tartışması Çerçevesinde Azınlık Meselesi" başlıklı I. bölüm üç temel başlık altında ele alınmaktadır. İlk başlıkta, azınlık meselesinde evrenselliğe ulaşmanın mümkün olma koşullarını tartışabilmek için, öncelikle evrensel ile tikelin mümkün olup olmadığı sorusu sorulmaktadır. Bu doğrultuda, evrensel ile

tikel arasındaki tarihsel etkileşime ve bu iki kavramın, daha önceleri sabit bütünlükler olarak ele alındıkları ve dualizm tartışmaları temelinde birbirlerine karşıt kategoriler olarak düşünüldüklerine; zamanla ise, birbirlerine karışmış, etkileşim halindeki kategoriler olarak ele alındıklarına yer verilmektedir. Ayrıca yaklaşımlardaki bu değişimin çizgisel olmayan bir tarih anlayışının katkısıyla gerçekleştiğine vurgu yapılmaktadır. Felsefedeki değişim, toplumsal-siyasal alanın açıklanmasında kullanılan kategorilerin anlamlarında değişimi de beraberinde getirmiştir. Burada azınlık meselesi ile ilişkili olan ve bu tartışmanın geçirdiği değişimleri bir ölçüde yansıtan "ideoloji", "sosyal bilimler" ve "hareketler" olmak üzere üç kategorinin evrensellik-tikellik bağlamında nasıl ortaya çıktığına yer verilmektedir. Buradan hareketle, ideolojilerin yerini "post" ideolojilere, yani bir açıdan farklı ideolojilerin ilişkiselliğine bırakmış olduğu; disiplinlerin ilişkiselliği neticesinde "disiplinlerarası" yaklaşımların gelişmekte olduğu; ve siyasal kimliklerin ilişkiselliğinin toplumsal hareketler kategorisinde benzer bir dönüşüme neden olduğu iddia edilmektedir.

Evrensellik-tikellik tartışması bağlamında ele alınan üç kategoriden ikisi, söylem kuramının toplumsal ontolojisi olarak geliştirmiş olduğu "siyasal" yaklaşımı gerektirdiğinden, kuramsal tartışmaların yer aldığı II. bölümde ele alınmaktadır. "Sosyal bilimler" kategorisi ise bilim felsefesi ile ilişkisi nedeniyle, bu bölümün "Disiplinlerin Evrenselliği Tartışmaları" adlı ikinci temel başlığında yer almaktadır. Bu başlıkta disiplinlerin belirli meseleler üzerindeki hakim konumu ve evrenselci iddialarının sorgulanmasına yer verilerek, disiplinler arasında hegemonik mücadele gerçekleştiği iddia edilmektedir. Farklı disiplinlerin yaklaşımlarının ontolojik kabulleri, düşüncelerin, kuramların, siyasaların çarpışmasına yol açmakta olduğundan, toplumun inşası ve değişimin yönlendirilmesi bu mücadelelerin etkisi altında gerçekleşmektedir. Ayrıca burada, sosyal bilimlerin tarihselleşmesine yer verilmektedir; çünkü tarihte olsun tarihselleşen sosyal bilimlerde olsun, tikelin evrenselleştirilmesi olarak görülen alternatiflerin aynı zamanda çeşitli evrenselciliklerden biri olması nedeniyle tek bir evrenselcilikte hem fikir olmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır.

I. bölümün üçüncü temel başlığında, evrensellik-tikellik tartışmasında elde edilen bulgulardan hareketle azınlık meselesinin evrenselliği tartışılmaktadır. Bir

meselenin analizi için, onun hangi kavramla ifade edildiği ve nasıl tanımlandığına, bu kavramın hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve değişime uğradığına ve kavramın hangi nesneyi ortaya koyduğuna bakılması gerekmektedir. Bu açıdan çalışmada azınlık kavramı, disiplinlerin azınlık tanımları, azınlık olmanın belirlenmiş kriterleri ve azınlık kavramının nesnesi ayrı ayrı sorgulanarak azınlık meselesinin evrenselliği mümkün mü sorusunun cevabı aranmaktadır. Burada etimolojik, dilbilimsel bir analizin gerçekleştirilmediği belirtilmelidir. Kavramın evrenselliğine yönelik sorgu onun muğlaklığını, bağlamsallığını, bütünlükten oldukça uzak konumunu ve siyasal yönünü ortaya çıkarmıştır. Kavramın siyasal yönü, ilk kullanımından bu yana geçirdiği anlamsal değişim ve bunun sonucunda kavramın nesnesinde gerçekleşen değişim *ile* siyasal ortam ilişkilendirilerek ortaya koyulmaktadır.

Azınlık meselesinin evrenselliğinin sorgusunun ardından, evrensele en *yakın* olarak görülebilecek ya da evrenselin mümkün olup olmadığını en açık şekilde gösterecek uluslararası alandaki tartışmalara yer verilmektedir. Azınlık meselesinin uluslararası alana taşındığı Milletler Cemiyeti döneminden bu yana meseleye dair tanım sorunları çözülmemiştir. Bu bölümde gerekçeleriyle birlikte uluslararası alanda yapılan çalışmaların evrensellikten uzak oluşuna ve bu çalışmalarda özellikle azınlık kavramı, tanımı ve nesnesi bağlamında gerçekleştirilen evrensellik tartışmalarına yer verilmektedir. Burada günümüzde uluslararası alanda gerçekleştirilen oturumlarda nelerin tartışıldığına yer verilmesi, süregelen tartışmanın içerimlerini ve gidişatını gözler önüne sermektedir ve bu amaçla azınlık meselesine yönelik olarak BM Azınlık Çalışma Grubu'nun 1995 yılından itibaren gerçekleştirdiği çalışmalardan faydalanılmıştır. BM'nin farklı alanlarda gerçekleştirdiği çalışmalara, sivil toplum kuruluşlarından akademisyenlere çeşitli, ilgili kurum ve kişileri davet ediyor olması, farklı bakış açılarını görünür kılmaktadır. AB ve Türkiye üzerinde etkili olan ve özellikle AB'nin ideolojik formasyonu ile benzeşen uluslararası sistemdeki bu tartışmalar çalışma açısından önem taşımaktadır.

"Söylem ve İdeoloji" adlı II. bölüm kuramsal içerikli üç temel başlıkta ele alınmaktadır. İlk başlıkta, söylem kuramının ideoloji kuramına yönelik eleştirilerden yola çıkan bir kuram olması dolayısıyla ideoloji kuramına ve bununla beraber,

kavramların meselelerin ifadesinde ne denli önemli olduğu anlaşılmış olduğundan ideoloji kavramının geçirdiği anlamsal değişime yer verilmekte; evrensellik tartışmalarının katkısıyla ideoloji kavramının niteliği ve nesnesinde nasıl bir değişim meydana geldiği sorgulanmaktadır. Bu değişim ile ortaya çıkan söylem kuramı ikinci başlıkta açıklanmakta ve son başlıkta azınlık meselesi bu kuramsal perspektifle ele alınarak ontolojik bir çerçeve çizilmektedir.

Dilbilimciler tarafından gerçekleştirilen söylem çalışmalarının katkısıyla politik söylemlerin araştırma ve analiz konusu olması neticesinde söylem içerisindeki ideolojik içerik önem kazanmaya ve ideoloji kuramcılarında ideoloji kuramı eleştirmenlerine kadar çeşitli yelpazede söylem çalışmaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İdeoloji kavramında yaşanan değişim, ideolojilerin siyasal meseleler üzerindeki etkisinde de niteliksel bir değişimin gerçekleşmesine neden olmakta; siyasal bir kavram olan azınlık kavramı bu değişimden etkilenmektedir. Marksist söylemin ideoloji kavramını ön plana çıkarması ve çok sayıda eleştiriye maruz kalarak onun değişimine ve böylece söylem kuramının gelişimine katkı sağlamış olması nedeniyle kuramsal tartışma, Marksizm'de ideoloji kavramı ile başlatılmaktadır. Bu tartışma bağlamında ideolojinin zorunlu olarak bir yanılısma olup olmadığı ve ekonomik olarak belirlenip belirlenmediği meselelerine odaklanılmaktadır. Buradan yola çıkılarak azınlık mücadelelerinin sınıf temelli yaklaşım ile açıklanamayacağı iddia edilmektedir. Günümüzde bütünlük ve sabitlik nosyonlarının kaybolmaya başlaması, sınıfsal konumlanmanın çeşitli kimliklerden ayrıştırılabilmesinin ve tüm bu kategorilerin sabit bir bütünlük oluşturmalarının mümkün olmadığını gözler önüne sermektedir.

Toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler mücadele içerdiğinden ve bu gruplar siyasal olarak hegemonik mücadeleler neticesinde (yeniden) konumlanmakta ve azınlık veya çoğunlukları oluşturmakta olduklarından, burada ideoloji ile bağlantılı olarak ele alınan hegemonya mantığından bahsedilmektedir. Sınıf ittifaklarının ötesine giden hegemonya yaklaşımından hareketle azınlık meselesi, devlet ile toplumsal grupların ve toplumsal grupların kendi aralarındaki mücadelelerinin devingen süreci içerisinde değerlendirilmesi gereken, aynı zamanda da uluslararası ilişkilerin müdahalesinde bir mesele olarak ele alınmaktadır. Söylem kuramıyla birlikte hegemonya, siyasetin kurucu

mantığı olarak, ideolojilerin yoğun etkisi altında ve mücadeleleri çerçevesinde kurulan, konumlanan, ilişkisel olarak yeniden üretilen toplumsal gruplar ve siyasal mücadelelerinin incelenmesinde ontolojik bir yere sahip olacaktır. Çalışmada azınlık grupları ele alınırken, hegemonya kavramında yaşanan bu değişimden etkilenilmiştir.

Bu bölümün ikinci başlığında söylem kuramı açıklanacak olduğundan, bu kuram için temel önemde olan konulara ve kuramın söylem çalışmaları içerisinde nasıl bir konuma sahip olduğuna, yani diğer söylem çalışmaları ile arasındaki ayrımlara yer verilmektedir. Bazı çalışmalar farklı söylem çalışmalarını "söylem kuramı" kategorisi altında birleştirmektedir de, bu çalışmada "Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı" olarak da anılan post-yapısalcı ve post-Marksist söylem kuramından faydalanılmakta; diğer çalışmalar bu kuram içinde değerlendirilmemektedir. Çeşitli disiplinlerden beslenen, farklı metodolojik araçlar kullanan, farklı ontolojik ve epistemolojik öncüller kullanan söylem çalışmaları, genellikle yapısalcılık ile post-yapısalcılık arasında bir yerde konumlanmaktadır. Dilin toplumsal bağlam ve değerler içinde ele alınması ile ulaşılan söylem kavramının yapısal boyutuna yönelik çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmasının ardından, dili kendi içinde incelemenin sınırlılıklarının ve yapısalcı çalışmaların eksikliklerinin fark edilmesiyle bu düzlemin ötesine geçme gerekliliğinin hissedilmesi post-yapısalcı söylem çalışmalarının önünü açmıştır.

Söylem ve dil arasındaki ilişki oldukça önemlidir. Bunun nedeni, söylem denildiğinde akla ilk gelenin dil olmasıdır. Ancak ideolojiye ayrılan başlıkta da ifade edildiği gibi, söylem kuramı bir dilbilim kuramı değil, ideoloji kuramına yönelik tepkiler neticesinde oluşturulmuş siyasal bir kuramdır. Bu nedenle burada kuramın dile olan yaklaşımı, dili hangi ölçüde ve konumda kullandığı ve dilbilimsel çalışmalardan farkına yer verilmektedir. Burada çeşitli ayrımlara yer verilmekle birlikte, çalışmalar arasındaki ilişkisellik ve diğer yaklaşımların söylem kuramına katkısı da ortaya koyulmakta; bu yalnızca postyapısalcı söylem kuramı ile dilbilimsel çalışmalar arasında değil, postyapısalcı söylem çalışmaları arasında da gerçekleştirilmektedir.

Söylem kuramı da dahil söylem çalışmalarının, eleştiri düzeyleri ve aldıkları konumlar farklılaşmasına rağmen, eleştirel çalışmalar olduğu belirtilmelidir. Söylem çalışmalarında eleştirinin güç ilişkileri ve değişim üzerine odaklanmakta oluşu, onu

temelde ideoloji eleştirisine götürmektedir. Burada ideolojiden söyleme doğrusal olmayan geçiş(ler) yaparken, yapısalcı eleştiri ve sonrasında ortaya çıkan çeşitli konular arasında postyapısalcı söylem kuramının duruşunu kavrayabilmek için bu çalışmaların yaklaşımlarına kısaca yer verilmektedir. İktidarla ilişkili olarak güç ilişkilerinin incelenmesinde, çok çeşitli türde çalışmaların mücadele ve uzlaşma mantığını kendi perspektiflerinden yorumlamalarına rağmen kabul ettikleri görülmektedir. Burada birbirlerinden farklı perspektiflere sahip olan üç düşünürün, Antonio Gramsci, Michel Foucault ve Norman Fairclough'un hegemonya ve uzlaşma yaklaşımları arasında analogi kurularak bu kabul ortaya koyulmakta ve bu kabul neticesinde azınlık meselesine nasıl yaklaşılabilceğine yer verilmektedir.

Söylem çalışmaları arasındaki benzerlik ve ayrımların ardından post-Marksizm ile postyapısalcılığın kombinasyonuna yer verilerek, doğrudan söylem kuramı açısından ideoloji ve söylem kavramlarının kullanımı ele alınmaktadır. İdeoloji ve söylem kavramlarının kullanımının siyasal yaklaşımlarla ilişkili olduğunu önemle vurgulamak gerekmektedir. Bu ilişki, evrenselci ideolojilerin eleştirisine soyunan post kuramlar tarafından tarihsel olarak ideoloji kavramının Marksist kategorilere gönderme yaptığının düşünülmesi nedeniyle, kavramın kullanımına karşı çıkışlar veya eleştirileri gündeme getirmiştir. Burada söylem kuramının, ideolojilere odaklanmakla birlikte onları farklı bir bakış açısıyla ele aldığından bahsedilmekte; bu değişimin bir dönüşüm olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışılmaktadır. İdeolojileri söylemsel oluşumlar olarak kabul etmekle birlikte kullanımını sürdürmek gerektiğinden söz eden düşünürlerin görüşlerine de yer verilerek, söylem kuramının perspektifiyle yapılan bu çalışmada söylem kavramı yerine ideoloji kavramının kullanımına neden devam edildiği açıklanmakta; karmaşık bir hal alan ve mutlak anlamı ve içeriği bozulan ideoloji kavramının, söylemsel formasyonun birbirine eklemlenen öğeleri olarak geçerliliğini koruyabileceği öne sürülmektedir.

Söylem kuramı çerçevesinde azınlık meselesinin tartışılabilmesi için bu bölümün son başlığında öncelikle, azınlık meselesinin bir toplumsal gruplar arası ilişkiler meselesi olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiadan yola çıkılarak, kimlik nosyonuna önem veren bir kuram olarak gelişen söylem kuramının toplumsal grup

meselesine olan yaklaşımına yer verilmekte; toplumsal gruplar arası ilişkiler ve bu grupların siyasal iktidar ile olan ilişkilerinin günümüzde, meselenin kimlik siyasetinin temelini oluşturan grup kimlikleri ve bu kimliklerin eklemlenmesi çerçevesinde ele alınmasına neden olduğuna yer verilmektedir. Söylem kuramının kimlik ve toplumsal gruplara olan yaklaşımı özel olarak azınlık meselesini ele almış olmamasına rağmen onu aydınlatan önermelere sahiptir.

Siyaset ve siyasal arasındaki ayırım ve ideoloji kavramının reddine varan kuramsal değişimin siyasetle iç içe yapısı ve bunun sonucunda söylem kuramının siyasala verdiği öncelik hesaba katılarak, burada dünya siyasetindeki gelişmelerin kimlik siyasetine dönüştüğü, siyasetin toplumsallaştığı ve söylem kuramı tarafından siyasalın neden *toplumsalın ontolojisi* olarak benimsendiğine yer verilmektedir. Dünya siyasetiyle bağlantılı olarak ele alınmış olan azınlık meselesi, ulus-devlet bağlamından taşarak uluslararası ve yerel anlamda kimlik siyasetiyle ele alınan bir mesele haline gelmiş; siyasetin toplumsallaşması ve siyasala verilen öncelik ise, burada azınlık kimliğinin toplumsala içkin ve siyasetin eklemlenen bir unsuru olarak ele alınabilmesine neden olmuştur. Siyasal olduğu öne sürülmüş olan azınlık mücadelelerinin geldiği bu aşamada etkili olan siyasal ortam önem taşımakta olduğundan, burada 1968 olaylarından bu yana söylem kuramının ve Laclau ve Mouffe'un entelektüel gelişimine siyasal meselelerle ilişkili olarak yer verilmektedir.

Post-yapısalcı zeminde Derrida, Lacan gibi düşünürlerden etkilenen Laclau ve Mouffe'un hem söylem kuramını geliştirmelerine katkı sağlayan hem de kendi ortaya attıkları yapıbozum, karara-bağlanamazlık, antagonizma, agonizm, düğüm noktası gibi kavramları kullanımlarına yer verilerek, bu kavramlar ile gerçekleştirilen analiz burada azınlık meselesi için gerçekleştirilmektedir. Kimliğin olanaklılık ve olanaksızlık koşullarının tartışılmasıyla, azınlık kimliğinin kısmi olanaklılığı ve değişken doğası antagonizmanın varlığına içkin olarak değerlendirilebilmekte ve azınlık kimliğinin kısmi sabitleştirilmesiyle nasıl bir düğüm noktası oluşturduğundan söz edilmektedir.

Post-Marksist zeminde ise Marksist kategorileri yapıbozuma uğratarak, Marksizmin öznellik ve sınıflar anlayışını ve antagonizmaların tamamen ortadan kalktığı saydam bir toplum anlayışını reddeden Laclau ve Mouffe'un çalışmalarıyla,

kimlikleri içinde eriten ve azınlık ve diğer toplumsal mücadeleleri dışsallaştıran anlayış terk edilmiştir. Burada, bir azınlık grubunun, üyelerinde artış, azalma ya da değişimle, kendi kimliğinin söyleminde değişimle ve bulunduğu bağlama göre anlam kazanan farklılığıyla baş başa olduğu gibi, ilişki içerisinde olduğu diğer kimliklerle birlikte dahil olduğu çeşitli zincirlerde yaşanan benzer değişimlerle de yüzleşmekte; sürekli yenilenen iç ve dış sınırlara sahip bir söylemsellik alanında söylem nesnelere olarak varlığını sürdürmekte olduğu iddia edilmektedir.

Evrenselci, bütünlükçü ve olumsal yaklaşımların sarsılması neticesinde, söylem kuramı tarafından toplumsal karşıtlıklara ve çatışmalara nihai bir çözümün olanaklı olmadığına ortaya konulması, nihai olmasa da geçerli çözümler üretebilmenin yolunu bu olanaksızlığın kabul edilmesinde görmeyi gerektirmektedir. Azınlık yaklaşımlarında uyumlaştırmanın mümkün olup olmadığı tartışılmasında çok önemle üzerinde durulması gereken bu konu antagonizma ile agonizm arasındaki ayrımın ayrı bir alt başlıkta ele alınmasını gerektirmiştir. Burada söylem kuramı tarafından bu ayrımın nasıl gerçekleştirildiğine ve toplumsal antagonizmaları belirleyebilmek için gerekli olan çeşitli ve genellikle çelişki konularının analizinin ne şekilde gerçekleştirilebileceğine yer verilmektedir.

Kimlik, toplum, hareketler, ideolojiler, vb. ve elbette ki ulusal sınırlar, federatif veya konfederatif sınırlar, vb., bütün bunlar söylemsel oluşumlar olarak ele alınmakta, sabitsizlik bu kategorik yapıların her biri için geçerli bir nosyon olarak devreye girmektedir. Söylemsellik alanının sabitliğinden bahsedilememekle birlikte kimi yoğunlaşmaların varlığı inkar edilemez. Bu nedenle bir söylemsel formasyonun -kısmi sabitliğe sahip bir yapının- belirlenebilmesi ve analiz edilebilmesi için bazı ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır. Burada bir oluşum üzerinde değerlendirmelerde bulunabilmek için bu ilkelerin neler olduğuna ve onlara nasıl ulaşıldığına yer verilmektedir. Bu ilkeler azınlıkların ve yer aldıkları söylemsel oluşumların nasıl ele alınabileceğini göstermektedir.

Günümüz kimlik siyasetinin temel bileşenlerinden birini oluşturan azınlık kimlikleri, aralarında geçişler, muğlak sınırlar olan yerel, ulusal, uluslararası ve ulusüstü boyutlarda, hem kendi aralarında hem de diğer toplumsal kimliklerle kimi eşdeğerlik

zincirleri oluşturarak girmiş oldukları hegemonya mücadelesinde siyasal konumlarını almaktadırlar. Azınlık kimlikleri ile azınlık mücadelelerinin doğrudan birbiriyle özdeşleşen bir mahiyette olmasa da ayrıştırılamaz oluşları nedeniyle azınlık kimliğinin ve meselenin ele alınışı, azınlık mücadeleleri analizini ve aralarındaki bağlantının mevcudiyetini ortaya koymayı gerektirmektedir. Çalışmada günümüz dünya siyaseti koşullarında azınlık haklarının gelişimi yeni toplumsal hareketlerin sistem içerisinde ve sisteme karşı olan konumları hesaba katılarak değerlendirilmektedir. Ancak yeni toplumsal hareketler kategorisinin tek başına bir bütünlük, tek bir anlamda sabitlenebilir bir kategori olmadığı belirtilmektedir. Buna ilaveten söylem kuramının tabiiyet ve baskı ilişkileri arasında ayrıma giderek hangi koşullarda antagonizmanın ortaya çıktığına yönelik görüşlerinden hareketle, azınlık kimliklerinin nasıl bir ilişki çerçevesinde antagonizma boyutuna gelebilecek azınlık mücadeleleri biçimini aldığından söz edilmektedir. İdeolojiler arası mücadelenin sürmesi ve aralarındaki ilişkisellik nedeniyle evrensel ile tikel arasındaki ilişki çerçevesinde birbirlerine karışmaları toplumsal kimlik ve mücadelelerin biçimlenmesinde ve konumlanmasında oldukça etkilidir. Bu karmaşık süreçler, hegemonya alanında yalnızca ideolojilerin değil, disiplinlerin, devletlerin, toplumsal grupların, bireylerin ve tüm failerin sürekli mücadelesi ile gerçekleşmektedir.

AB ile Türkiye'nin azınlık yaklaşımlarının uyumlaştırılmasının mümkün olup olmadığının analiz edilebilmesi için III. bölümde, bu oluşumlar arasındaki azınlık meselesine dair etkileşime yer verilmektedir. Bu bölümün ilk başlığında, kurumsal anlamda AB formasyonu içerisindeki azınlık sistemi ve bu sistemin maruz kaldığı değişimlerden söz edilmekte ve bu mekanizma içerisinde AB'nin Türkiye'nin azınlık sistemine olan yaklaşımı ortaya koyulmaktadır. Türkiye'nin üyeliği AB'ye uyumu gerektirdiğinden AB'nin böyle bir bütünleşmenin gerçekleşmesi için öne sürdüğü kriterler önem taşımaktadır. AB üye olunmak istenen kurumsal mekanizma olduğundan, kendi içerisinde yaşadığı sorunlar ve muğlaklıkları hesaba katmadan koşullar belirleme inisiyatifini kendisinde görmektedir. Bu nedenle çalışmada AB'nin azınlık yaklaşımı ortaya koyulurken, Topluluğu oluşturan ülkelerin siyasi yapılanmaları doğrultusunda her bir ülkede azınlıklara yönelik gözlenen farklı politika ve uygulamalara yer verilmemektedir. Burada ayrıca, AB'nin ortak bir azınlık politikası olmaması nedeniyle,

azınlık meselesiyle ilişkili olan politika alanlarına ve meseleye yönelik içerdikleri çelişkilere yer verilmektedir.

Söylem kuramı açısından AB ve Türkiye olmak üzere iki sınırları çizili yapılanmanın karşılaştırılabilirliği olanaklı olsa da, onların eşdeğerliği iddia edilemez. Ancak burada hegemonik formasyonun tersine çevrilebilir özelliği tam bir eşitsizliğin sabitlenerek kapanmasını önlemekte olduğundan, bu formlar arasındaki etkileşimin varlığının onların tikel bütünlükler oluşturmalarını önlemekte olduğu ve kimi durumlarda aynı formasyonun unsurları olarak belirli eşdeğerlik zincirlerini oluşturabildikleri iddia edilmektedir. Siyasi bir zincirin var olmaması yani Türkiye'nin üyelik yolunun tıkanması durumu ise toplumsallık içeren siyasal zincirlerin oluşumunu tam olarak önlemeyemez.

Avrupa Birliği'ni kuran devletlerin bir taraftan kendi aralarında oluşturdukları işbirliği ve bütünleşme çabaları, diğer taraftan uluslararası sistemin oluşumuna ve gelişimine yaptıkları katkılar nedeniyle burada, diğer meselelerde olduğu gibi azınlık sistemi üzerinde de güç mücadeleleri sonucu varılan anlaşmalar, AB'nin benzeşme/benzeştirme süreci, liberal vatandaşlık ve çok-kültürlülük ve insan hakları yaklaşımıyla ilişkili olarak olumlu veya olumsuz önemli etkileri bulunmakta olduğu yönlü görüşlere yer verilmektedir. Burada uluslararası azınlık rejimi ile AB'nin azınlık anlayışının önceki başlıklarda da ele alındığı üzere benzerlik gösterdiği hesaba katılarak bu benzerlik, bu defa AB'nin kurumsal mekanizması ele alınarak ortaya koyulmaktadır. Bu süreçte, 1992 yılında Maastricht'de AB'nin siyasal bir birliğe doğru attığı adım, üye devletlerin toplumsala içkin olan siyasal yapılanmaları üzerinde değişimi beraberinde getirecek olan yeni bir süreci başlatmış olduğu için özel öneme sahiptir. Buna rağmen, AB'nin azınlıklar konusuna yaklaşımı bu tarihten sonra dahi çok az değişiklik göstermiştir. Burada, AB'nin azınlıklara yönelik yaklaşımının dolaylı oluşundan yola çıkılarak azınlıklara yönelik kuramsal çıkarımlarda bulunmakta ve bu bağlamda öneriler getirilmektedir. Genel olarak, AB'nin "farklı", "çeşitli" ve "karmaşık" olarak ifade edilebilecek oluşumu burada, günümüzde hegemonyanın aldığı yeni biçimi yansıtan bir açık alan olarak değerlendirilmektedir.

AB'nin Avrupa'da kurulan bir birlik olması ve genel olarak "Batı" geleneğini yansıtır olması nedeniyle, III. bölümün ikinci başlığında AB'ye aday olan Türkiye'nin azınlık sisteminde ve genel olarak toplumsal yapılanmasındaki değişimler, yalnızca AB ile ilişkileri çerçevesinde değil, Avrupa ile ve/veya Batı ile ilişkilerini de içerecek şekilde ele alınmaktadır. "Millet Sistemi" döneminde farklı bir anlayışın hüküm sürdüğü Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu sistemin Avrupa'yla ilişkili olarak değişmeye başlamasıyla, toplumsal gruplar arası ilişki azınlık ve çoğunluk mantığıyla kurulmaya başlamıştır. İthal edilen bu anlayış ile Osmanlı ve yeni kurulan Cumhuriyet'te algısal bir değişim gerçekleşmemiş; eski geleneğin yeni kavramlarla ifade edilmeye çalışılması biçiminde havada kalmış bir durum söz konusu olmuştur. Azınlık meselesinin bağlamsallığı ve siyasal oluşu nedeniyle meydana gelen bu durum neticesinde günümüzde halen dönüştürülmeye çalışılan bir sistemin sancıları Türkiye'nin AB üyelik sürecinde kendini göstermektedir. Bu başlıkta Osmanlı/Türkiye'de azınlık meselesi, Millet Sistemi dönemi, Osmanlı'nın Batılılaşma çabaları ile başlayan ve Lozan ile sınırları çizilen uzun soluklu dönem ve Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin etkisi ve spesifik olarak Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edilmesiyle yeniden gündeme geldiği dönem olmak üzere, üç dönemde incelenmektedir. Günümüzde halen Millet Sistemi'nin etkilerinin sürüyor oluşu nedeniyle, bu dönemlerin iç içe geçmiş ve kesin olarak birbirinden ayrılamaz olduğu da vurgulanmaktadır.

Burada, Osmanlı ile Avrupa'daki diğer imparatorlukların, ademi merkezîyetçilikleri, içlerinde bulunan topluluklar ve bu topluluklarla olan ilişkileri temelinde farklılaşmakta olduğu; bu imparatorlukların özellikle sınırları dışında bulunan kendi azınlık gruplarına yaklaşımlarının oldukça farklı olduğu ve bu farklılıklar imparatorluktan ulus-devletlere geçişte de gözlemlendiği için, milletlerin oluşumunda üst kimliklerin farklı söylemsel oluşumlar şeklinde ortaya çıkmış oldukları ifade edilmektedir. Milletler Cemiyeti dönemi, azınlıklar meselesi ilk kez uluslararası alana taşındığı ve Türkiye'nin kuruluşu bu dönemde gerçekleştiği için önemlidir. Burada, Türkiye'de azınlık haklarının, MC azınlık sisteminin gereği olan Lozan Antlaşması ile getirilen azınlık sisteminde ne şekilde belirlenmiş olduğuna ve siyasi yapılanmadaki dönüşüme rağmen toplumsal yapılanmada oldukça az olarak nitelendirilen değişimlere yer verilmektedir. Genel olarak Türkiye'nin azınlık meselesinde uluslararası alandaki

konumunun, Batı kavramsallaştırması çerçevesinde uluslararası sisteme hakim olan söylemsel formasyon tarafından belirlendiği iddia edilmektedir. Türkiye'nin azınlık sisteminde hukuksal anlamda gözle görülür değişim 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB'ye aday ülke ilan edilmesi ile başlamasına rağmen bu değişikliklere, azınlık kavramı ve nesnesine yönelik bir değişiklik gerçekleşmediği ve değişikliklerin statü sahibi azınlıkların haklarının geliştirilmesine yönelik olması nedeniyle yer verilmemektedir. Burada, azınlık kavramının ve haklar anlayışının ithalinin Osmanlı'dan arta kalan toplumsal mevcudiyetinin, toplumsal gruplar arası fiili ilişkilerin dönüşümüne yol açmamış olduğundan bahsedilmekte ve Türkiye'nin azınlık yaklaşımının AB'nin azınlık yaklaşımı ile uyumlaştırılmasının yetmeyeceği, AB ve Türkiye'nin azınlık ve çoğunluklarını içeren toplumsal yapılanmalarının eklenmesi gerektiği gerekçeleriyle iddia edilmektedir.

AB müktesebatına uyum, hukuksal ve siyasal yapılanma çerçevesinde yani yapısal olarak düşünülmektedir. Bu çalışmada ise uyumlaştırma, postyapısalcı bir perspektifle, AB'nin kurumsal çerçevesini de içine almakla birlikte, daha geniş bir çerçeveye oturtulmaktadır. "Sonuç Yerine: Azınlık Meselesinde Uyumlaştırma" bölümünde, çalışmanın temel bölümlerinde yer alan iddialardan yola çıkılarak, ontolojik, kuramsal ve özelden AB-Türkiye formasyonlarının etkileşimi açısından böyle bir uyumlaştırmanın mümkün olup olmadığı sorulmaktadır. Bu bölümde, çalışmada yer verilen meseleler bir arada düşünülmekte ve bu meselelerden yola çıkılarak uyumlaştırmaya dair çıktılar elde edilmektedir. Böylece çalışmada şu sorular cevaplandırılmış olmaktadır:

Evrensellik-tikellik arasındaki ilişki çerçevesinde uyumlaştırma meselesi nasıl ele alınabilir ve bu bağlamda azınlık meselesinde uyumlaştırma mümkün müdür?

Evrensellik-tikellik tartışması bağlamında ele alınmış olan "ideoloji", "sosyal bilimler" ve "hareketler" kategorilerinde yaşanan değişim, azınlık meselesinin uyumlaştırılması üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?

Evrensellik-tikellik tartışması bağlamında ele alınmış olan azınlık kavramı, disiplinlerin azınlık tanımları, azınlık olmanın belirlenmiş kriterleri ve azınlık

kavramının nesnesi, azınlık meselesine yönelik yaklaşımların ve/veya formasyonların uyumlaştırılması üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?

AB siyasi yapılanmasının çizdiği azınlık meselesinde uyum çerçevesinin evrensel olma iddiasıyla yola çıkan uluslararası azınlık sistemiyle ilişkisi nedir?

Söylem kuramının ontolojik çerçevesi açısından uyum meselesine ne şekilde yaklaşılabilir?

Uyumlaştırmanın kısmi olabilirlik koşulları nasıl bir yaklaşımla sağlanabilir?

Hegemonik ilişkiler, uyumlaştırma üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?

Uyumlaşma ile uzlaşma arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir?

Azınlık meselesinde uyumlaştırmanın tartışılabilmesi için toplumsal gruplar arası ilişkilerin incelenmesine neden ihtiyaç duyulmaktadır ve bu ilişkiler uyumlaştırma üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?

AB'nin uyumlaştırma yaklaşımında hangi sorunlar bulunmaktadır ve AB içerisinde uyumun sağlanabilmesi için neler yapılması önerilebilir?

AB'ye uyum çerçevesinde Türkiye'nin azınlık sisteminin AB ile uyumlaştırılması meselesinde hangi sorunlar bulunmaktadır ve kısmi uyumun sağlanabilmesi için neler yapılması önerilebilir?

I. EVRENSELLİK-TİKELLİK TARTIŞMASI ÇERÇEVESİNDE AZINLIK MESELESİ

Benden 1990'ların ilk yarısının ayırt edici özelliklerini kısaca belirtmem istenseydi, hiç düşünmeden, bunların önceki on yıllar boyunca siyasetin ufkuna damgasını vurmuş bütünleştirici ideolojilere karşı çeşitli -etnik, ırksal, milli ve cinsel- tikelciliklerin isyanında bulunabileceklerini söyledim.

E. Laclau

Bu çalışmanın örgüsü bir bütünlüğe sahiptir. Bu bütünlük, ontolojik bir bütünlüktür ve tamamlanmamış bütünlüğe olan vurgudur. Evrensel iddiaların sarsıldığı bir anda bir gerçeklik olarak gizlendiği yerden çıkan sabitsizliktir, tamamlanmamışlıktır. *Varolan* ilişkisel özne ve nesnelere sürekli değişim içerisinde, kimi zaman dönüşümün eşiğinde veya ötesinde bulurlar kendilerini. Bu çalışmada benimsenen ontoloji tamamlanmamışlık üzerine kurulu olduğu için çalışmanın epistemolojisi de bu yaklaşımın gelişiminde geçirdiği sürece dayanmaktadır. İzlenen bilgi ağı, Marksizm ve yapısal kuramlara, daha öncesine de, bu kuramların gelinen noktada sağladıkları katkılara ve dönüşümlere yer vermekte ve söylem kuramı ile birlikte kendini "şimdilik" post-Marksist ve postyapısalcı bir yerde konumlandırmaktadır. Bu konum çalışmayı ulusal veya çeşitli sınırlarla çevrili bir bütünlüğün, kimliklerin, evrensel iddialara sahip disiplinlerin, belirli bir dönemde diğerleri üzerinde hakimiyete sahip ideolojilerin ve böylelikle azınlık kavramının, grubunun, hukukunun, vb. evrenselliğinin ve tikelliğinin tamamlanamazlığına götürdü. Buna rağmen tahmin edersiniz ki, bu kuram da tamamlanmamıştır.

Bu iddiaları temellendirebilmek amacıyla öncelikle evrensellik-tikellik arasında süregelen tartışmaya yer verilecektir. Bu bağlamda, 1990'lara değin evrenselci yaklaşımların sorgulanması, evrenselin mümkün olup olmadığı tartışmasına başlangıçta tikelin bütünlüğü şeklinde bir tamlıkla karşılık verilmesi; sonrasında evrenselin olduğu kadar tikelin de tamamlanmamışlığının ve iki tamamlanmamış kutup arasındaki ilişkiselliğin ortaya koyulmaya çalışılması kısaca ele alınacaktır.

Bu tarihselliğin çizgisel olmadığını söylemek gerekiyor. Ortaçağ'da Hıristiyanlık inancına uygun olarak, yaratılıştan kıyamete kadar uzanan çizgisel bir gelişim öngören tarih anlayışı, Aydınlanmacı ilerleme düşüncesine aktarılmıştır (Özlem, 2015: 191-192). Ancak günümüzde var olan düşünme biçimleri, bize tarihin çizgisel bir şekilde ilerleme kaydetmediğini gösteriyor. Bu nedenle evrensellikler çağının sona ermiş olması, evrensel iddiaların artık var olmaması anlamına gelmemektedir. Burada kasıt evrenselliğin bir yaklaşımdan ibaret olduğunu fark edildiğini vurgulamaktır. Ayrıca çalışmada tarihselliğe yönelik bu yaklaşımın benimseneceğini vurgulamakta fayda var.

1990'lar birçok açıdan ayırt edici belli düşünme biçimlerini getirmiş olsa da, modern fikirlerden tamamıyla kopuk, geçmişle bağı kesilmiş bir dönüşümden bahsetmek abartılı olacaktır. Laclau (2012: 21), evrensellik ile tikellik arasındaki tartışmanın simetrik güzergahlarda ilerlemediğini, tartışma stratejilerinin beklenmedik biçimler altında birinden diğerine kayma eğilimi gösterdiğini ve görüldüğü kadarıyla paradoksal birçok bileşimin mümkün olduğunu fark etmenin son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Azınlık meselesinde görülen canlanma ve azınlık haklarının ayrı bir alan olarak ele alınması, Laclau'nun bahsetmiş olduğu tikel kimliklerin ön plana çıktığı dönemin eseridir. Evrensel iddiaların hüküm sürdüğü modern çağın bütünlükçü bakış açısı yerini farklılıkların vurgulandığı, evrensel normların geçerliliğinin sorgulandığı ve hatta kimilerine göre yıkıldığı yönlü yaklaşımlara bırakmış; azınlıklar meselesi de bu konjonktürde yerini almıştır. Azınlıklara dair tartışma tikel kimlikler üzerinden yürütülmekte olmasına rağmen bir taraftan azınlık haklarının evrenselliği iddiaları diğer taraftan kimliklerin farklı evrensellikleri benimsemeleri söz konusudur. Bu nedenle azınlık meselesi açısından evrensel ile tikel arasındaki ilişki önem kazanmaktadır.

Azınlık meselesi, tanımların belirsiz oluşu, farklı coğrafyalarda farklı azınlık statülerinin tanınmıyor oluşu, benzer özelliklere ya da mağduriyete sahip grupların azınlık kimliğini benimseme konusunda farklılaşıyor oluşları, tarihsel süreçte sürekli yeni azınlık gruplarının ortaya çıkıyor oluşu, vb. durumlar nedeniyle, bu çalışmada hiçbir zaman tamamlanmayacak bir mesele olarak ele alınmıştır. Bu nedenle azınlığa yönelik

oluşturulan çerçevenin ötesine taşan meselenin incelenmesinde, kadraj geniş alınarak toplumsal gruplar arası ilişkilere odaklanılmıştır. Varılmış olan konumdan bakıldığında evrensellik, sosyal alanın araştırılması sonucunda ulaşılabilecek nihai sonuç olmaktan çıkmıştır. Buna rağmen tikelin bütünlüğünden de aynı şekilde uzak durulmasına neden olan bu ontoloji, tartışmanın öznesi olan evrensel ve tikel kavramlarının etkileşiminden hareketle bir çalışma alanı açmıştır. Böyle bir konum azınlık meselesini AB ve Türkiye etkileşiminin ötesine taşımış; azınlık meselesinde uyumlaştırma bu oluşumlar arası etkileşimi içine alan daha genel bir çerçevede ele alınmıştır.

I.1. Evrensel ile Tikelin Tarihsel Etkileşimi

Evrensellik [universalism], karşısına 'tekillik' [singularity], 'tikellik' [particularity], 'bireysellik' [individuality] gibi çeşitli kavramlar yerleştirilerek tartışılmaktadır. Özlem (2013: 55), bu kutuplaşmanın mantıksal, ontolojik ve epistemolojik boyutlarını şu şekilde açıklamaktadır: Kavramlar söz konusu olduğunda yaygın olarak 'tekil', mantıksal önermeler söz konusu olduğunda ise 'tikel' kavramının kullanımı tercih edilmektedir. Epistemolojide ise bu tartışma 'tümel' ve 'tikel' olmak üzere özellikle tümevarım konusu içerisinde gerçekleşmektedir. Tümevarım, tikelden tümele ulaşılması olduğu için pozitif bilimlerin yöntemidir. Ontoloji ve epistemoloji açısından tümelin sadece tasarımına sahip olduğunu savunan empiristlerle, tümelin bilgisine önceden beri sahip olduğunu öne süren rasyonalistler arasında tartışma meydana gelmektedir. Ayrıca tümel, ontoloji ve epistemolojide içerik bakımından eksiksizliği ifade eden 'evrensel' adını almaktadır. Evrenselin ulaşılması amaçlanan bilgisi 'evrensel doğruluk', 'hakikat' kavramlarıyla ifade edilmektedir. 'Septikler, agnostikler, sofistler, rölativistler, nominalistler, bazı duyumcular, nihilistler ve irrasyonalistler' vb., felsefenin amacını hakikati aramak olarak gören evrenselcileri eleştirmektedirler. Böylece felsefe tarihinde evrenselci ve tikelci felsefe olmak üzere iki farklı felsefe yapma tarzı belirgin hale gelmiştir.

Evrensellik ile tikellik arasındaki kutuplaşma, özcülük [essentialism] ile nominalizm [nominalism] arasındaki kutuplaşmayı da içermektedir. Özcülük, "her şeyin

tüm değişmelere rağmen değişmeyen bir yön olarak bir kendiliği bulunduğu, o değişmeyen yönün sabit ve sürekli olduğu, bu sabit ve sürekli yönün, bizzat 'öz' adını aldığını savunan görüştür; bu nedenle evrenselcilik ile bağlantılıdır. Nominalistler için ise öz bir kurgudan ibaret olduğu için her şey tekildir. Bu iki karşıt anlayışla yalnızca epistemolojide değil, ontolojide ve diğer tüm alanlarda karşılaşılmaktadır" (Özlem, 2013: 17-19). Evrensel ve tikelin bütünlüğüne yönelik sorgu neticesinde *tamamlanmamışlığa* [incompleteness]; özcülüğe yönelik sorgu neticesinde ise *sabitsizliğe* [unstableness] ulaşılmaktadır. Bu iki kavramın ontolojik benimsenişi, kutuplardan birine dahil olmanın önünde engel oluşturmakta; ancak bu kutupları tamamıyla hiçe saymadan aralarındaki etkileşimin incelenmesine fırsat tanımaktadır.

Evrensellik ile tikellik arasındaki tartışmanın toplumsal-siyasal alana aktarılması, özellikle 'modern dönem' ile birlikte gerçekteleşmiştir. Aydınlanma öncesi böyle bir yaklaşımın gelişimini düşünmek zor görülebilirdi. Hızlı nüfus artışı, insan hareketleri, savaşlar, yeni coğrafyaların keşfi ve günümüzde belki de en açıklayıcı kavram olarak karşımızda duran küreselleşme gibi olgular neticesinde; insanlığın bir olduğu, yapılan çalışmaların tüm insanlığa genellenebileceği, ortaya çıkan ideolojilerin tüm insanlığın gelişimini sağlayacağı gibi iddialar, bu dönemde ancak tartışılır hale gelebilirdi. Çünkü önce insanların ya da toplumların birbirleriyle karşılaşmaları, birbirlerine "dokunmaları" gerekecekti. Süreç içerisinde etkileşimler, kaynaşmalar, düşmanlıklar meydana gelecek, yayılacak ve uluslararasılaşacaktı.

Aydınlanma ile yaşanan dönüşümde olduğu gibi, bu dönüşümün yarattığı gelişmeler neticesinde felsefede değişim ihtiyacı doğmuştur. "Felsefede yapılacak değişiklik, sadece çağın, insanlığın ihtiyacını karşılırsa zorunlu, hakiki bir değişiklik olabilir. Tarihsel bir görüşün sonunun geldiği dönemlerde ihtiyaçlar elbette birbirine zıt olacaktır; kimine göre eskiyi korumak, yeniyi uzaklaştırmak ihtiyaçtır ya da öyle görünür, kimine göre de, yeniyi gerçekteleştirmek ihtiyaçtır" (Feuerbach, 2006: 58). Yine eklemek gerekir ki, tarihsel bir görüşün sonunun gelmesi, zihinlerde yok olmasını gerektirmez; bir görüş hakim konumunu yitirse de, başka bir biçimde de olsa yeniden hakim olma potansiyelini içinde barındırmaktadır. Bir görüşün sarsılması, buna kriz de

denilebilir¹, birden bire gerçekleşmez. Evrenselliğini en çok savunabildiği an, en çok farklılığı kendi tikelliğinde temsil ettiği andır ki çözüme çoktan başlamıştır. Bu durumda hegemonya alanında her daim var olan mücadele yoğunlaşacak, tüm farklar yeni konumlarını edineceklerdir. Böyle bir durumda değişimin yoğunluğu da artacaktır.

Immanuel Wallerstein (2013: 25-32) değişimin denetim altına alınabilmesi ve yavaşlatılabilmesi için öncelikle 'değişimin olağanlığı'nın kabul edilmesi gerektiğinin anlaşıldığını; 19. yüzyılda 'modernite'nin temelleri denebilecek "ideolojiler, sosyal bilimler ve hareketler" olmak üzere üç kurumun, bu kabul neticesinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Ona göre, önceleri bir dünya görüşü olarak var olan ideolojiler 'modernite'yle birlikte siyasi amaçlarla kolektif olarak oluşturulmaya başladığından, ideolojilerin siyasi programlarının değişim ile başa çıkabilmesi için toplumsal dünyanın ampirik incelemesi olan sosyal bilimlere ihtiyaç doğmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda temel kurumsallaşma disiplinlere ayrılma yoluyla gerçekleştirilmiş, bu disiplinler evrenselci bilimler olarak gelişmiştir. Sosyal bilimleri değişimi sınırlandıran bir araç olarak görenler, bu sınırı aşmak için hareketlere yönelmişlerdir. Ancak bu hareketler de 'evrensel' değerlere çağrıda bulunmaktadır ve sosyal bilimlerde olduğu gibi fiiliyatta devlet düzeyinde kalabilmişlerdir.² 'Değişimin olağanlığı', onun yönlendirilmesiyle, dünyanın giderek homojenleşmesinin, farkların ortadan kaldırılarak topyekün bir uyumun sağlanmasının mümkün olduğunu düşündürmüş olsa da, gelişmeler

---

¹ Kriz [crisis] kavramı ilk ortaya çıktığında "karar verme zamanı" anlamına gelmekteydi. Bugün ise tam tersine, bir tehlike, belirsizlik ve kararsızlık durumunu, şeylerin ne yöne gittiğini bilmeme ve onları yönlendiremememe durumunu akla getirmektedir. Kriz, alışılmış olan yolun geçersiz hale gelmesiyle bu yola nasıl devam edileceği konusunda bir belirsizlik halinin oluşumunu ifade ediyorsa, bu insan toplumu için normal bir durumdur; çünkü toplum kendini her an yeniden kurmaktadır. Ancak, en az otuz kırk yıldır, sürekli bir dengesizliğin varolması, sosyal bilimcilerin çoğunluğu tarafından bu dengesiz durumun kuramsal bir temele oturtulması çabasına sahne olmuştur. ... Bir taraftan her şeyin yavaş bir şekilde değiştiği zamanlarda görülmedik ve alışılmadık fikirler çokluğunun günümüzdeki varlığı, diğer taraftan kuşak oluşturacak önemde dönüşümlerin bu denli yüksek bir hızla eskimesi ve birbirini izlemiyor oluşları nedeniyle farklı kuşakları içine alan zaman dilimlerin birkaç yıl gibi kısa bir zamanda gerçekleşmesi söz konusudur. ... Ancak bugünkü kriz, daha derin bir anlama sahiptir; kararsızlık durumu yerine karar vermenin imkansız olduğu bir durumun ifadesi haline gelmiştir (Bauman, 2012: 149-153).

² Modernitenin bu üç kurumunun ortaya çıkışı en temelde bireyin kuruluşu ile bağlantılıdır. Geleneksel ontolojinin atomcu ve hilemorfik yani biçim ve madde birliğine sahip bir birey olarak tasarlandığını ifade eden Ali Akay'a (2004: 18-19) göre, "birey fikrinin çıkışına öncüllük eden 19. yüzyıl sosyolojisiyle birlikte 'devletin bölünmezliği' arasındaki ideolojik söyleme de dikkat çekmek gerekecektir. Bir toplumun bireylerin bütünü olduğu varsayımından hareketle bir toplumun devleti de bireylerini özel haklarından ve ödevlerinden söz ederek kendi birliğini meşrulaştırdı. Bu meşruluk birey kavramına yaslanarak oluştu".

farklılıkların artmasına ve bu farklılıklara yönelik bilincin güçlenmesine neden olmuştur.

Krizin önlenemezliği, 'evrenselciliğin öncülleri'nin tartışılmasını zorunlu kılmıştır. Wallerstein (2013: 41-44) bu sorgunun bir 'boşlukta' gerçekleşmemiş olduğunu, 'entelektüel bir sıkışma'dan kaynaklandığını, sınırlı koşullardan yola çıkarak her türlü koşulu açıklama yoluna giden ve genellemelerini evrensel yasalar olarak ortaya koyma yoluyla krizi sona erdirmeyi veya yavaşlatmayı planlayan bir tür evrenselciliğin ideolojik önvarsayımlarının krizi açıklamadaki imkansızlığından doğduğunu ifade etmektedir.

Burada tartışmanın toplumsal-siyasal alanda kendini göstermesinden bahsedilmekte olduğu halde, felsefeden doğan bir iddiaya daha vurgu yapılması gerekir. Çünkü bu bakış açısı tarihsel çağlara yönelik değerlendirmesiyle toplumsal-siyasal alanın açıklanmasında kullanılabilir. Feuerbach (2006: 12-13) mutlak bir anlayışla yola çıkan felsefe türlerini eleştirmekte ve felsefenin tek bir felsefede mutlak olarak düşünülmesinin, gerçekliğin tüm yasa ve ilkelerinin zorla ortadan kaldırılmasına neden olacağını düşünmektedir. Başka bir çağın felsefesini, günümüzün felsefesi sayamayacağımızı ifade eden düşünürü göre her felsefe, çağının belli bir fenomeni olarak zorunlu olmayan, rastlantısal, tikel bir varsayım ile yola çıkmaktadır.

Felsefenin evrensel bilgiye ulaşma çabalarından kaynağını alan evrenselci düşünce, hukuk, toplum ve siyasette etkisini göstermeye başladığında; insanlığın yararı için olsa bile, düşünce ve eylemde kutuplaşma, hatta çatışmaya yol açan en etkili araç olmuştur. Siyasette herkes tarafından benimsenmiş evrensel ilkeler bulunmadığından, evrensellik her zaman kimilerinin görüşlerini diğerleri üzerinde dayattıkları bir şey olagelmıştır. Aynı konuda farklı evrenselliklerin dayatılması çatışmaların kaynağını oluşturmuştur (Özlem, 2013: 12-13). Dick Nabers (2015: 12) paradigma krizinin politik krize eşlik ettiğini vurgulamaktadır. Günümüze dair yorumunda ise temel özgürleştirici özne olarak düşünülen işçi sınıfının yerini, heterojen ve genellikle birbirleriyle bağlantısı olmayan hareketlere bırakmış olduğunu ifade etmekte ve bu çalışma açısından önem taşıyan etnik, ulusal ve cinsel hareketleri bu hareketler arasında sıralamaktadır. 'Postmodern' toplumda 'farklılaşmış grup ve alt gruplar' ön plana çıktığı

için "evrenselci düşünüş şekilleri, evrenselci felsefeler, dinler ve hele ideolojiler çağı geride kalmıştır" (Özlem, 2013: 80-81). Gulbenkian Komisyonu'nun³ raporunda da benzer bir yaklaşımla, her türlü evrenselciliğin tarihsel olduğu ifade edilmekte ve buradan yola çıkarak, günümüzde geçerli tek bir evrenselcilikte anlaşmanın olanağı sorgulanmaktadır (2008: 58). "Evrenselcilik belirli bir yöntemin, sunumun ya da toplumsal-tarihsel formun evrenselliği varsayımına bağlılık olarak değil, radikal imgelem ve içkin eleştiri kavramları ile ilişkilenen siyasal ve varoluşsal olanakların, özerklik/açıklık ve farklılığı yaratıcı bir olumlama içinde yaşama geçirmek gibi, evrenselliğini olumlamak olarak görülmelidir: Bir farklılık olarak evrensellik, ya da fark yaratan evrensellik. ... Evrensellekle kendi farkını olumlayan siyasal, ideolojik, ve toplumsal pratiklerce yaratılacak bir evrensellik (Ertuğrul, 2004: 41)".

Özlem (2015: 99-100) ise evrenselciliğin siyasal ve ideolojik nitelikte zararları bulunmakta olduğunu ifade etmektedir. Ona göre evrenselci söylem, güçlü devletlerin siyasal hegemonya aracı olarak kullanılmakta; evrenselci bilim de bu amaca hizmet etmektedir. Günümüzde ise küreselleşmenin bu defa tekil olanın farklılığı temelinde bir evrenselciliği dayattığını vurgulamaktadır. Bu atmosferde, bilgiden sayılacak söylemlere ilişkin yeni kurallar bütünü kendini dayatmaktadır (Lyotard, 2014: 14).

Lyotard (2014: 35-38), tarihin 'büyük anlatılarının parçalanması'nın, sosyal bağın eriyerek bireysel atomlardan oluşan şekilsiz bir kütleye geçilmesi olarak değerlendirilmesine katılmamakta; 'kendi'nin hiç olmadığı kadar karmaşık olduğunu ve birtakım iletişim devrelerinin 'düğüm' noktalarında bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre atomlar pragmatik ilişkilerin kesişim noktasında yer almakta oldukları halde sürekli olarak dönüşerek yer değiştirmektedirler. Lyotard buradan hareketle sosyal ilişkileri, çatışmaları içeren bir oyun kuramı olarak ele almaktadır. Laclau ve Mouffe (2012: 16-17) bu yaklaşıma katılmakla birlikte, Lyotard'ın tikelciliğini, dil oyunlarının çoğulluğundan oluşan toplum kavramının siyasal eklemlenmeyi mümkün kılmaması noktasında eleştirmektedir.

---

³ Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması için Gulbenkian Komisyonu, 1993 de Portekiz'de Prof. Immanuel Wallerstein'in başkanlığında, altı sosyal bilimci, iki doğa bilimci ve iki insan bilimleri dalından seçkin bir akademik kadroyla yola çıkmıştır. Bu yönde iki yıllık ortak çalışmanın ürünü olarak "Sosyal Bilimler Açın: Sosyal Bilimlerin Yapılandırılması Üzerine Rapor"unu yayınlamışlardır.

Laclau'nun *Evrensellik, Kimlik, Özgürleşme* kitabının önsözünde Ahmet İnel, modern dönemin siyasal söyleminde eşitliğin [equality] farklılıkların [difference] önüne geçmiş ve demokrasinin, eşitliğin evrensel olarak tanınmasına dayalı bir düzen olarak tasarlanmış olduğunu; toplumsal hareketlerin de bu hedefi gerçekleştirmeyi amaçlayan hareketler olduklarını ifade etmektedir. Buradaki çelişki, evrensel değerlerin taşıyıcısı olarak düşünülen insanların eşitliğine dayalı soyut insanlık kategorisi ile tikel değerleri öne çıkaran somut cemaatler kategorisinin bir arada öne çıkıyor olmasıdır. Modernliğin eleştirisinde ise, Lyotard'da olduğu gibi, hiçbir ortak paydada eşdeğerlenemez bir mutlak farklılık [absolute difference], eşitliğin önüne geçmeye başlamış; siyasal bağlamda, kendi iç çelişkileri nedeniyle çıkmaza giren evrensel eşitliğe dayalı özgürlük anlayışı yerini 'kimlikler savaşı'na bırakmaya başlamış ve kültürel, cinsel ve etnik kimliklerin siyasetin başlıca simgeleri olmalarıyla tikellik, evrenselliğin önüne geçmiştir (Laclau, 2012: 9). Artık "bütünlüklerin yekpareliğinin, homojenliğinin içinden değil, parçalılığın içinden bakıyoruz" (Akay, 2004: 25). Ancak diğer taraftan bu savaş, kimlik temelli farklılık söylemini ontolojik emperyalizme dönüştürme, kimlikleri tözselleştirme riski yaratmaktadır (Kaya, 2004: 67).

Dünya siyasetinde tikelin ön plana çıkması, tikelciliğin evrenselleşme yolunda olması ya da farklı bir evrenselciliğin dayatılıyor olması gibi görüşlere imkan verse de, ne öne çıkan tikelin bütünlüğü ne de bu tikelliklerden biri ya da tikelin evrenselliği tamamlanamayacaktır. Bunun nedeni, farklı niteliklere sahip tikelliklerin, bu çalışma açısından da tikel grupların, evrenselle kimi zaman çatışmacı kimi zaman uzlaşmacı, bazı evrenselciliklerle çatışmacı bazılarıyla uzlaşmacı bir siyaset gütmekte oluşudur. Hegemonya alanının açık ve karmaşık karakteri burada da kendini göstermektedir.

Tikelin ön plana çıkarılması yoluyla gerçekleştirilen evrensellik sorgusu neticesinde ideolojiler yerini "post" ideolojilere ve esasında farklı ideolojilerin ilişkiselliğine bırakmakta; bilimin evrenselliği sorgusu özellikle sosyal bilimler alanında yoğun tartışmaları gündeme getirmekte ve böylece disiplinler üzerine yeni yaklaşımlar geliştirilmekte; toplumsal hareketler kendi tikelliklerini kimlik siyaseti üzerinden ön plana çıkarmakta ve bunu yaparken kendilerine bir 'öz' belirlerken 'evrensel' ilkelere başvurumaktadırlar. Bu süreçte artık evrenselin yerine geçen bir tikelin tekliği, atomik

bütünlüğü de sorgulanmaya başlanmıştır. Böylece belirli bir mesele üzerinde hangi kurumun, kavramın, olay ya da olgunun etkili olduğunu tespit etmek, bir arada etkide bulunmalarından kaynaklı olarak da bunları ayırtırmak zorlaşmıştır. Buna rağmen ileride kuramsal analizde görüleceği üzere bu kurumlar söylemsel alanda birer düğüm noktası [point de capiton] oluştururlar. İlişkisel oluşları sürekli değişimi tetiklese de, belirli tarihsel anlarda belirli ideoloji, disiplin ya da hareketlerin belirli meseleler üzerinde baskın konumda olduklarının söylenmesi mümkündür.

Gulbenkian Komisyonu (2008: 57) evrenselcilik ile tikelciliğin mutlaka birbirinin karşıtı olmak zorunda olmadığını ifade etmektedir. Komisyondaki yazarlara göre bu tartışmadaki temel sorun, sosyal iktidarı ellerinde bulunduranların, var olan durumu evrensel olarak görmelerinden kaynaklanmakta; böylece iktidar odaklarının değişmesiyle evrensel doğrunun tanımı da değişmektedir. Laclau (2012: 26) bu değişimi şu şekilde ifade etmektedir:

Modernlik, bir tamlığı, kusursuz bir şekilde kurumlandırılmış bir toplumsal düzeni başarmaya muktedir, sınırsız bir tarihsel eyleyici haliyle yola çıktı. Bu tamlığa giden yol nasıl bir şey olursa olsun ..., her zaman, bu tarihsel dönüşümün faillerinin her türlü tikelciliğin ve her türlü kısıtlamanın üstesinden gelebileceğini, ve kendisiyle barışık bir toplum dünyaya getirebileceğini ima etti. Modernliğin gözünde, gerçek evrensellik bu anlama geliyordu. Oysa çağdaş sosyal ve siyasal mücadelelerin çıkış noktası, güçlü bir şekilde kendi tikelliklerini öne sürmektir, hiçbirinin, kendi başına, toplumun tamlığını gerçekleştirmeye muktedir olmadığı yönünde güçlü bir inançtır. .. tam da bundan dolayı, bu tikellik salt bir "farklılık siyasası" aracılığıyla inşa edilemez, kendi iddiasının gerçek bir şartı olarak, evrensel ilkelere başvurmak zorundadır.

Hegemonya mantığı burada devreye girmektedir. Öncelikle Laclau ve Mouffe (2012: 15-17) evrenselliğin *siyasal* [political] olduğunu ifade etmekte ve siyasalı, *toplumsalın ontolojisi* [ontology of the social] statüsünde görmektedir. Siyasetin kurucusu olarak ortaya koydukları hegemonik ilişki [hegemonic relations], tikelin, kendi öz tikelliğini sürdürürken, kendini aşan bir evrenselin temsilini üzerine almasıdır. Toplumsal aktörler farklılıkları temelinde birer tikellik olarak söylemsel konumlarını alırlar. Toplum, nesnelliğin sınırlarını açığa çıkaran ilişkiler olan antagonizmaların sınırlarında olduğu için evrensellik, bu toplum içi sınırlara dayanır. Tikeller belirli bir

temsili üzerine alabilmek için eşdeğerlik ilişkileri kurarlar. Bu nedenle "hegemonyaya içkin kendine özgü evrensellik", "fark mantığı" [logic of difference] ile "eşdeğerlik mantığı" [logic of equivalence] arasındaki, evrensel ile tikel arasındaki çözümsüz gerilimde yaşadığı ve işlevi kesin olarak kazanılmış olmamakla birlikte tersine çevrilebilir olduğu için kirlenmiştir.

Bu ilişki, kimlik siyasetinin ve toplumsal gruplar arasındaki ontolojik ilişkinin kavranmasına kılavuzluk etmektedir. 'Tikel' kimliklerin meşruiyeti 'evrensel' bir zincirin parçası olduğunda belirli düğüm noktalarında sağlanmaktadır. Laclau'ya (2012: 33) göre farka dayalı kimlikler yani tikellikler tamamlanmamıştır; evrensellik boyutu da toplum tamamıyla homojen olmadıkça ortadan kaldırılamaz, çünkü bu farklılıkların evrenselin temsilini üzerine alma mücadeleleri evrenseli beslemektedir. Evrenseli, kendine ait bir içeriği bulunmaması nedeniyle "boş bir yer" [empty space] olarak tanımlayan yazarlar, bu yerin ancak eşdeğersel taleplerin geçici olarak eklenmesi ile bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmektedirler. Böylece fiiliyatta hiçbir zaman korunamayacak olan bu evrensel içeriğin kendini her daim geçerli olarak ortaya koymak zorunda oluşu evrensel ilkelerin paradoksunu meydana getirmektedir. Bu anlayış sürekli mücadele halinde olma durumunu ve bu mücadeleye giren faktörlerin veya tarafların bu boşluğu farklı bir aradalıklarla doldurduğu ve mücadelenin daim olması nedeniyle de sürekli değişim içinde bulunacağını göstermektedir.

Görüldüğü gibi "modern çağ" diye adlandırılan dönemde, evrensel bir takım norm ve değerlerin tüm insanlık için geçerli olduğu iddia edilerek her türlü tikelciliğin üstesinden gelineceğine yani farklılıkların aşılarak tüm insanlık için ortak olan bir toplumsal düzenin inşa edilebileceğine olan inançla hareket edilmekteydi. Bu evrensellik bütünlük söyleminin, evrenselcilik ve özcülük söyleminin evrenselliği idi. Ulus-devletin toplumu, Aydınlanmanın bireyi, disiplinlerin telosu... Farkları ortadan kaldırma hedefiyle yola çıkan bu düşünce sisteminin yarattığı siyasala içkin toplumsal ve bireysel sıkışma, toplumun ve bireyin topyekun sorgusunu gündeme getirmiştir. Ancak farka yönelik vurgu ve özgüllük kendine bu ortamda yeni bir meşruiyet alanı olarak kendi söyleminin evrenselliğini ortaya koymuştur. 'Postmodern dönem'de yapıbozumu [deconstruction] gerçekleştirilen nosyonların nasıl yeniden

kurgulanabileceğine dair fikirler ortaya koyulmaya başlanmıştır. Yapıbozum sürerken aynı zamanda yeni bir kurumsallaşmaya gidiliyor izlenimi veren bu fikirler, 21. yüzyılda yükselişe geçmiştir. Bir taraftan evrenselin tamamlanmayacak bir nosyon olarak görülmesi diğer taraftan farklılık siyasasının çeşitli evrenselliğe başvurma yoluyla kendini meşrulaştırıyor oluşu, evrensel ile tikel arasındaki ilişkiselliği gözler önüne sermektedir. Söylem kuramı bu ilişkiselliği özgül hegemonya yaklaşımı ile açıklamakta, böylece toplumsalın ontolojisini ortaya koymaktadır.

Eğer hedef ortak bir söylem geliştirmek ise, evrensele ihtiyaç duyulmakta; bu evrenselciliğin de geçmişte ve bugün içinde yaşadığımız sosyal gerçekliklerin zenginliğini kavrayabilmek için çoğulcu olması gerekmektedir (Gulbenkian Komisyonu, 2008: 58). Çoğulcu bir evrenselcilik, çeşitli bir aradalıklara fırsat tanır. Böylece evrenselci felsefeler, ideolojiler, disiplinler, hareketler, vb. yerini çağın hakim felsefeleri vasıtasıyla ideolojilerarasılığa, disiplinlerarasılığa, hareketlerarasılığa bırakmıştır. Ancak bu birliktelikler kimi zaman tikellikler merkeze alınarak, kimi zaman ise tikelliklerin bozulması pahasına çeşitli şekillerde gerçekleştirilmektedir. Evrensel ve tikel arasındaki tartışmanın gündemden düşmemesinin önemli gerekçelerinden birinin bu olduğu söylenebilir. Felsefenin kavramlarla ilişkisi azınlık kavramının evrenselliği sorgusuna; disiplinlerin hakim konumlarına yapılan vurgu ve disiplinlerarasılığın gelişiminin desteklenmesi azınlık meselesinin ele alınış şekline; hareketlerin siyasallaşarak eşdeğerlikler kurma yoluyla evrensel ilkelere başvurmaları azınlık hareketlerinin gelişimine; siyasetin kurucu mantığı olarak hegemonya yaklaşımı ise ideolojilerin meseleye dair yaklaşımlar üzerinde etkisinin ortaya koyulmasına katkı sağlamaktadır. Tüm bu süreçler, toplumsalın açıklığından [openness] kaynaklı olarak AB ve Türkiye söylemsel formasyonlarının etkileşimleri ve bu etkileşimlerin azınlık meselesinin ele alınışında "uyumlaştırma"nın [harmonization] mümkün olup olmadığı konusuna açıklık getirilmesine; böyle bir uyumlaştırmanın mümkün olabilmesi için nasıl bir yaklaşım sergilenebileceğine dair öneri sunulmasına yardımcı olmaktadır.

I.2. Disiplinlerin Evrenselliği Tartışmaları

Evrensel ile tikel arasında felsefenin tarihinden beri süregelen ve toplumsal-siyasal alana aktarılan tartışma neticesinde son dönemde bu iki belirsiz kutup arasındaki ilişkiselliğin ortaya koyulmaya çalışıldığından söz edilmişti. Bilim, sosyal bilimler ve disiplinler bu tartışmaların gerçekleştirildiği meca olmanın yanında tartışmanın nesnesi haline gelmişlerdir. Günümüzde özellikle sosyal bilimler alanında yoğunlaşan bu tartışma neticesinde disiplinlerin belirli meseleler üzerindeki hakim konumu ve evrenselci iddiaları sorgulanarak, bir mesele üzerinde farklı yaklaşımların ortak paydada nasıl bir araya getirilebileceği ve bu bileşimin meselenin çözümüne ne şekilde katkı sağlayabileceği ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda disiplinlerin bir araya gelme biçimlerinin çeşitlenmesi nedeniyle disiplinlerarasılık [interdisciplinary], disiplinlerüstülük [supradisciplinary], disiplinlerarasılık [transdisciplinary] gibi kavramlar tasarlanmıştır. Bu çalışmada, azınlık meselesinde hakim disiplinlerin konumunun sorgulanması ve farklı yaklaşımların bir araya getirilerek meseleye dair *daha* bütünsel bir yaklaşım ortaya konulabilmesi, daha doğrusu ortaya konulan yaklaşımların mevcut çeşitliliği yansıtabilmesi için bu bileşimlere yer verilerek, azınlık meselesinde evrenselliğin mümkün olup olmadığı konusuna açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

Bu amaçla sosyal bilim alanında disiplinlerin evrenselci iddialarının eleştirisine yer verilecek; disiplinlerin ilişkiselliği nedeniyle tikelliklerinin tamamlanamaz olduğuna ve bu ilişkiselliğin 'modernizm' sonrasında daha fazla ortaklığa elverişli bir ortam yarattığına, disiplinlerarası vb. çalışmalar olmak üzere çeşitli bir aradalıklara fırsat verdiğine vurgu yapılacaktır. Söylem kuramında ele alındığı şekliyle hegemonya yaklaşımının disiplinler açısından da geçerli olduğu ifade edilerek, mücadele daim olmasına rağmen, belirli disiplinlerin belirli meseleler üzerinde hakim konumlarının bulunduğu, bu konumların meselelerin gelişimleri üzerinde önemli tarihsel etkiye sahip oldukları vurgulanacaktır. Disiplinlerin sorgusu neticesinde disiplinlerarası vb. çalışmaların benimsenmeye başlanması yine evrensellik-tikellik sorunsalının aşılması yolunda adımlar olarak değerlendirilebilir.

Azınlık meselesi bu gelişmelerle bağlantılı olarak tarihselliğini yaşamaktadır. Mesele üzerinde hangi disiplinlerin hakim olduğuna ve bu disiplinlerin meselenin tarihsel gelişimi nosyonuna nasıl bir etkide bulunduğu ayrıca bir bölümde yer verilecektir. Burada evrensellik-tikellik tartışması ile ilişkili olarak disiplinlere yönelik gelişmeler ve azınlık meselesinde neden disiplinlerarası bir kuramsal yaklaşım benimsenmesi gerektiğine değinilecektir.

Wallerstein'ın, 19. yüzyılda 'modernite' ile birlikte siyasi programların, değişimle baş edebilmek için sosyal bilimlere ihtiyaç duyduğundan ve bu ihtiyaç doğrultusunda her biri evrenselci bilimler olarak gelişen disiplinlere ayrılma yoluyla kurumsallaşma gerçekleştiğinden bahsetmiş olduğuna yer verilmişti. Yazar ayrıca, belirli amaçları gerçekleştirmek üzere kolektif bir insan topluluğunun oluşturulması yoluyla sosyal bilimdeki bu yeni kurumsallaşmanın, sosyal düşüncenin üretilmesinde görülmemiş büyüklükte bir toplumsal yatırımı içerdiğini ifade etmektedir (Wallerstein, 2013: 28). Yeni siyaset anlayışının meşruiyetini ve referanslarını bilimden alması, bilimsel bilginin ayırt edici özelliği bilme nesnesine müdahale edebilme ve önerilen bir değişimi gerçekleştirme imkanı vermesi olduğu için, toplumun da değişmekle birlikte değiştirilebilen bir şey olduğunu kabul etmek demektir (Laçiner, 2013: 255).

Gulbenkian Komisyonu'nun evrensellik tartışmalarıyla paralel bir şekilde değişime uğrayan disiplinlerin sınırlarını ve etkileşimlerini ele aldığı raporda (2008) farklı disiplinlerden bilim insanlarının ortak söylemi, sosyal bilimin modern dünyaya ait bir girişim olduğudur. Komisyon'a göre yeni bir sosyal düzenin istikrarlı biçimde kurulabilmesi için bilim zamanla, her zaman her yerde doğru olan, doğanın evrensel yasalarını aramak şeklinde tanımlanmış, 19. yüzyılın entelektüel tarihine bilginin disiplinlere ayrılması ve meslekleşmesi süreci damgasını vurmuştur. Raporda evrensellik iddiasının bütün akademik disiplinlerin varoluş gerekçelerinden biri olduğu ve kurumsallaşmanın bu sayede gerçekleşebildiği belirtilmiştir. Bu nedenle disiplinlerin evrensellik iddialarını koruyabilmek için entelektüel, ideolojik, siyasal vb. birçok açıdan bitmeyen bir mücadele vermekte oldukları ifade edilmiştir (Gulbenkian Komisyonu, 2008: 50). Modern çağ siyasetler ile sosyal bilimlerin doğası "eşanlı ve hatta iç içe"

olduğu için disiplinlerin üretimleri de siyasal amaçlı olarak oluşturulmuştur (Laçiner, 2013: 257).

Bireysel ve grup kimliklerini dayatmak yoluyla insana dair güçlerin siyaset alanına kaydedilmesinin insan bilimleri aracılığıyla gerçekleştirildiğini ifade eden Ferda Keskin (2013: 241), 'ulus'un grup kimlikleri arasında en önemlisi olduğunu vurgulamakta ve ulus-devlete gönderme yapması nedeniyle 'toplum bilimleri' [social sciences] yerine 'insan bilimleri' [human sciences] kavramını kullanmayı tercih ettiğini ifade etmektedir.⁴ Çünkü 'toplum' organik bir bütünlük olarak, ulus-devletin sınırlarıyla tanımlanmaktadır; böyle bir durumda bu bütünlüğün bir bileşeni olan insanların yaşamına dair genellemeler de evrensel doğrular olarak kabul edilmektedir (Öncü, 2013: 49-50).

Bununla bağlantılı olarak Wallerstein (2013: 30), bu yeni disiplinlerin insan davranışlarını açıklayan yasaları keşfetme iddialarına rağmen ulusal temele dayandıkları için devlet politikalarını destekleyici nitelikte olduklarını vurgulamaktadır. Buna rağmen, söz konusu "gerçek" dünyanın bilgisine tümdengelim yoluyla ulaşamayacağı görüşünün hakim olduğunu, çünkü bu bilginin değişmeyen bir dünyanın bilgisi olarak düşünüldüğünü ifade etmektedir. Böylelikle tümevarım yöntemi kullanılarak ortaya atılan evrenselci iddiaların kendilerine, eskinin bilgisine sırt çevrilmesi yoluyla dayanak bulduğu ifade edilebilir. Çünkü kurucu edim, çizgisel zaman anlayışına dayalı olduğu için geçmişi geri kalmışlık, geleceği ilerleme olarak görmekte; her ne kadar bunu başaramasa da zamanın sıfır noktasında olmak istemektedir (Direk, 2013: 69).

Değişimin kabulü temelinde yeni bilim anlayışının tümevarım yöntemini benimsemesi ile bu ontolojik kabulün tüm dünyada geçerliliğini ispat etmesi ihtiyacı doğmaktadır. Wallerstein (2013: 30), yalnızca uygarlaşmış toplumların böyle bir değişimin olağanlığının farkında olduklarının, öteki dünya değişime direnmekte olduğu için onlara bu değişimi empoze edecek olanın yine uygar dünya olduğunun

---

⁴ Sosyal bilim kavramı yerine toplum bilimleri, insan bilimleri, vb. çeşitli kavramlar önerilmekte; farklı felsefi pozisyonlarda bulunan yazarlar, kendi yaklaşımlarına uygun olan kavramı kullanmayı tercih etmektedir. Bu çalışma boyunca esas sorgu bu kavrama yönelik olmadığı için yaygın olarak kullanılan sosyal bilim kavramının kullanımı tercih edilmekte; başka kavramları kullanan yazarlardan alıntılanması durumunda, bu yazarların kullandığı şekliyle yer verilip, sosyal bilim kavramı parantez içine alınmaktadır.

düşünüldüğünü ifade etmektedir. Gulbenkian Komisyonu (2008) döneme damgasını vuran modernleşme kuramının, Batı ve Batı dışı bölgelerin özdeş mi yoksa farklı mı olduğu sorusuna, Batı dışı bölgelerin analitik bakımdan Batı ile aynı olduğu cevabını verdiğini ifade etmektedir. Çünkü kuram, bütün ulusların/halkların/bölgelerin aynı modernleşme yolundan geçtiğini, ancak tarihin belirli bir anında kendilerini bu yolun farklı aşamalarında bulduklarını savunarak yola çıkmıştır. "Modernlik dünya toplumları arasında ortak bir deneyimi varsaymış ancak zaman ve konumlandırma açısından hiyerarşiye tabi tutmuştur. ... Modernlik ilerlemeci görüş ile birlikte işlev kazanmış ve farklı toplumların kaderini birbirine bağlamıştır" (Göle, 2013: 313-314).

Toplum bilimlerini (sosyal bilimler) referans alan siyaset anlayışıyla birlikte muhafazakarlar da dahil olmak üzere toplumu bir şekilde dönüştürmek isteyen akımlar az veya çok değişim temasından faydalanmışlardır. Böylece toplumların, insanlığın değişim-evrimleşme sürecinin hangi ideal noktaya doğru olduğuna ve bu noktaya ulaştırabilecek unsurların tespitine yönelinmiştir (Laçiner, 2013: 256). Modernleşme kuramında olduğu gibi 'modern' dönemde ortaya çıkan diğer kuramlar ve ideolojiler de bir biçimde benzer bir yaklaşımla hareket etmektedirler. Disiplinler kendi nesnelere ilişkin bilgisini edinmek amacıyla düşünme biçimi anlamında her biri birer felsefe, birer ideoloji olarak tanımlanabilecek bu kuramsal yaklaşımlardan faydalanmaktadır. 'Modern' dönemde seçilen nesneye ve amaca uygun olarak her disiplin kendi monolitik yönteminin evrenselliğini iddia etmekte ve bunu başarmaya çalışmaktadır. Göle (2013: 310) tek bir model olarak algılanan modernlik ve evrensel yasaları bulmayı amaçlayan bilim anlayışının, Avrupa-merkezli pozitivist sosyal bilim anlayışı ile birlikte birbirlerini beslediklerini; günümüz modernizm eleştirisinin de bu nedenle, sosyal bilimin temel varsayımlarının ve kuramlarının eleştirisini beraberinde getirmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu süreç ona göre, postmodern söylemlerle birlikte farklı kültürlerin tarih sahnesine geri dönmesine, disiplin arayışlarına ve hermenötik felsefeye geri dönüşe yol açmış; kısaca sosyal bilim, "öteki"lere [others]⁵ yönelmiştir.

---

⁵ Çiler Dursun (2004: 182), "öteki" kavramının, son yıllarda Türkiye'de cinsiyet, etnisite, sınıf, din gibi kimliklerin baskı mekanizmaları içerisindeki mücadelelerine yönelik tarih, ekonomi, kültür, psikoloji gibi alanlardaki çalışmaların yapıtaşı olarak, birçok entelektüel ve politik girişime kolaylık sağladığını ifade etmektedir.

Ferda Keskin (2013: 239) insan bilimlerinin (sosyal bilimlerin) bir telosunun, eğer kavram geniş anlamıyla kullanılırsa var olduğunu yani bu bilimlerin kendi pratiklerine uygun erek ya da amaçları bulunduğunu; ancak felsefi anlamda telos, bir pratiğin ya da sürecin varacağı nihai erek olduğu, pratiğin ya da sürecin özünü belirlediği; böyle bir durumda bir iç mantığa göre işleyen ve süreklilik gösteren bir bütünlüğün varlığının kabul edilmesi gerektiği için insan bilimlerinin böyle bir telosu olamayacağını ifade etmektedir. Evrenselcilik hedefleri belirli bir özselci bir tutumla bağlantılı olarak kurulduğundan, daha önce ifade edildiği gibi evrenselcilik eleştirisi ile özcülük eleştirisi bir arada yapılmaktadır. Keskin (2013: 240)'e göre;

İnsan bilimleri, sorduğu sorular, kullandığı yöntemler ve kapsadığı alanların gösterdiği değişiklikler açısından tarih içinde evrilen bir şey; ikincisi, bu evrim içsel bir mantığa göre gelişen, dışarıdan gelen müdahalelere karşı özünü muhafaza eden ve olumsuzluk göstermeyen bir süreç değil. Dolayısıyla insan bilimlerinin özselci terimlerle verilebilecek bir tanımı yok. ... Yapılması gereken nominalist bir analiz vermektir. ... Bu analiz insan bilimlerinin verili bir öz (ve telos) içeren bir kökeni olmadığını, bugün bulunduğu noktanın ayrı ayrı gelişme çizgilerinin her birinin farklı ekonomik, siyasal, toplumsal güçler arasındaki mücadeleler sonucu ortaya çıktığını ve sonraki süreçte içsel bir mantığın değil, yine bu tür güçlerle etkileşimlerin belirleyici olduğunu ... ortaya çıkartacaktır.

Melih Baş (2013: 203), disiplinleri, toplumu, siyasayı, insanı açıklamayı ve sorunsallar kurmayı amaçlayan birer bilme biçimi olarak tanımlamakta; içine hapsedikleri sınırlar içerisinde bu disiplinlerin, bilinecek olanın seçilmesi sürecinde, siyasal bir dayatmayla karşı karşıya olduklarını ifade etmektedir. Falih Köksal (2013: 43) ise, sosyal bilim kuramlarının, insan doğasına yönelik farklı ön kabuller temelinde insanlığın iyiliğini amaçladıklarını; disiplinlerin de bu ön kabuller nedeniyle birbirlerinden farklılaştıklarını öne sürmektedir. Yani her disiplin kendi nesnesini seçerek yola çıkmakta ve bu çerçevede ona yönelik gelişimi hedeflemektedir. Burada birbirinden olumlu ve olumsuz iki bakış açısıyla karşılaşılmaktadır. Her halükarda, farklı yaklaşımların ontolojik kabulleri düşüncelerin, kuramların, siyasaların çarpışmasına yol açmakta; böylelikle toplumun inşası ve değişimin yönlendirilmesi bu

mücadelelerin etkisi altında gerçekleşmektedir. Evrenselliklerin mücadeleleri, evrenselliklerinin sağlanamamasına neden olmaktadır.

Bir"az" Tarih

Gulbenkian Komisyonu (2008: 48-52) evrensellik iddiasının, sosyal bilimlerin bugüne kadarki tarihsel gelişmesi içinde sağlanamaması nedeniyle erişilmesi olanaksız bir amaç olarak görüldüğüne; hatta ilke düzeyinde bir sorgu neticesinde, sosyal bilimlerin bütün dünyaya uygulanabilir diye savunduğu şeylerin, insanlığın çok küçük bir "azınlığının" görüşleri olduğunun iddia edildiğine yer vermektedir. 20. yüzyılın sonlarında evrenselciliğe yönelik sorgunun, pozitivist öğretinin sınırlılıklarının fark edilmesiyle sosyal bilimlerde de yoğunlaştığını ifade etmektedirler. Ancak bilimin 19. yüzyıldaki kabulleri sorgulanırken, bu kabullerin tamamıyla ortadan kalkmadığı, farklı ve çeşitli evrenselcilikler olarak yeniden üretildiği belirtilmelidir. Tarih çizgisel olmadığı için Adnan Ekşigil (2013: 120) bu durumu "21. yüzyıla çeyrek kala 19. yüzyılın 'hayaletleriyle' boğuşmak" şeklinde ifade etmektedir. "Modern", "postmodern" dönem gibi kavramsallaştırmalarda temel alınan tarih disiplininin konuya bakış açısı bu nedenle önemlidir.

Tarihin tarihte kalmadığının anlaşılması üzerine "sosyal bilimlerin tarihselleşmesi/tarihin sosyalleşmesi" gibi bir durum söz konusu olmuş; böyle bir anlayış aydınlanmacı-pozitivist geleneğin temel ontolojik ve epistemolojik argümanları üzerine inşa edilmiş olan modern bilimin ciddi anlamda sorgulandığı bir dönemde gelişmiştir (Özel, 2013: 147) Ancak Nuray Mert (2013: 203) bu geleneğe, pozitivist-ilerlemeci ve evrenselci geleneğe yönelik sorgunun, bir hesaplaşmadan ziyade, onun benimseniş tarzına benzer bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. S.Seyfi Ögün (2013: 187) de 1980'lerin⁶ ardından yaşanan gelişmelerin, resmi tarihçiliğe alternatif tezler olarak kendini göstermesine rağmen, bu alternatiflerin özcü bir yaklaşımla hakikat arayışı içermesi nedeniyle, yani en hakiki tarihin yazılması veya deşifre

---

⁶ Bu tarihin kesin olduğunu söyleyemeyiz. Genel olarak 1968 hareketleri ile 90'lar tabiri arasında çeşitli tarihler başlangıç olarak alınmaktadır. Bu kesinleştirilemeyen durum çalışmanın yaklaşımıyla tutarlı olduğu için olumlu karşılanmaktadır.

edilmesini amaçlaması nedeniyle, resmi tarihten pek de farklı olmadığını ifade etmektedir. Ona göre tarihin nesneleştirilmesi "politika içinde değil, politikaya rağmen" olmalıdır. Tarihin politika içinde nesneleştiriliyor oluşuna yönelik bir değerlendirmede Haldun Gülalp ve Dilek Barlas'tan gelmektedir. Onlara göre eleştirilen anlayış, tarihsel olarak ulusal devletlerin işlevini kaybetmeye yüz tutması nedeniyle daha önce ortaya atılmış olmasına rağmen bu dönemde etkili olmakta; mevcut sorgunun kendisinin de tarihsel olması dolayısıyla belirli koşulların ürünü olmakta ve benzer çelişkileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu günün koşullarında belirgin hale gelen otantiklik iddiası, evrensel deneyimin bir parçası olması nedeniyle kendi iç çelişkilerini barındırmaktadır (2013: 286).

Her koşulda tarihte olsun tarihselleşen sosyal bilimlerde olsun, tikelin evrenselleştirilmesi olarak görülen alternatiflerin aynı zamanda çeşitli evrenselciliklerden biri olması nedeniyle tek bir evrenselcilikte hem fikir olmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Özellikle tarih olmak üzere çeşitli disiplinler üzerinden geliştirilen fikirler, sosyal bilimlerin günümüzdeki mantığının anlaşılmasında etkili olmaktadır.

Bu tarihsel değerlendirmeleri, tarihi şekillendirmek yerine tarihin peşinden koşan, modern anlamda özgünlüğüne rağmen Batı'nın takipçisi konumunda değerlendirilebilecek Türkiye açısından ele almak mümkündür. Oktay Özel (2013: 157-158), sosyal bilimlerin günümüzde aldığı biçimi Türkiye üzerinden tartışırken, temel ayırışmanın, modern sosyal bilim anlayışının yeni yorumları ile postmodernizmin yeni türde çoğulculuk yaklaşımı arasında yaşanacağından; büyük ihtimalle postmodernizme daha yakın, merkez ve çevrede farklı biçimlerde ortaya çıkacak üçüncü bir kulvarın yakında sosyal bilimleri etkisi altına alacağından söz etmektedir. Batı'da ise modernizmin öncülleriyle postmodernizmin çarpışmasının sosyal bilimlerin geleceği için halihazırda birçok farklı yola imkan tanımış olduğu ifade edilebilir.

Genel bir değerlendirme olarak Ayşe Öncü (2013: 48-50), sosyal bilimlerin kendi içinde farklı seslerin her zaman var olduğunu ancak kurumsal yapıların kalın duvarları nedeniyle marjinalize olduklarını; bugün ise son on yıldır sosyal bilimlerin dayandığı 'realist' epistemolojiye yönelik topyekun sorgu nedeniyle bu duvarların

yıkıldığını; her ne kadar birçok kuramcının bu süreci geçici olarak yorumlaması veya bu durum postmodern kuramcılarının bulandırması olarak değerlendirilebilir olmasına rağmen, Batı modernizminin kökünden sorgusu ve düşünce kalıplarının bu yeniden değerlendirilmesi sürecinin geri dönülemez bir şekilde etki göstermiş olduğunu ifade etmektedir. Tarihten iktisada, antropolojiden sosyal psikolojiye kadar geniş bir yelpazeye yayılan tartışmaların, bu nedenle, sosyal bilimlerin evrensel doğrularını meşrulaştıran 'realist' zemini kayganlaştırdığının bir göstergesi olduğunu;⁷ sosyal bilimlerin ilişki ağları çeşitlenip yoğunlaştıkça, monolitik Batı aynasının kırılmış olduğunu belirtmektedir. Araştırma günümüzde iki temel değişikliğin etkisi altındadır; bunlar akıl yürütmenin zenginleşmesi ile kanıtları öne sürmenin karmaşıklaşmasıdır (Lyotard, 2014: 82).

Ancak Öncü (2013: 49-52), Gulbenkian Komisyonu'nun disiplinlerarası araştırmalar yapılması, sosyal bilimlerin enstitüler yoluyla bir araya getirilmesi gibi önerilerini desteklemekle birlikte, bilim-bilgi üretiminin sürekli bir iktidar mücadelesi içinde belirlendiği görüşünden hareketle, böyle bir zeminin meşruiyetini nereden alacağını, kimin adına kime konuşacağını sorgulamaktadır. Evrenselciliklere bu sorguyu dikkate alarak yaklaşmak, yeniden 19. yüzyıldakine benzer süreçlerin yaşanmaması için önemlidir. Sosyal bilimler uygulamada sürekli olarak dışarıdan gelen müdahalelere açık olduğu için onları tamamıyla olumsuz anlamda konumlandırmak yerine belirli müdahaleler önerilebilir; ancak bu müdahalelerin siyasal seçimler olduğunun unutulmaması gerekmektedir (Keskin, 2013: 242). Disiplinler belirli amaçlara hizmet etmek için ortaya çıkmakta ve geliştikleri dönemin siyasal koşullarından ve hakim ideolojilerinden oldukça etkilenmekte olsalar da, çeşitli siyasal amaçlı müdahaleler bilimin planlanan doğrultusundan sapmalara neden olmaktadır. Ekşigil (2013: 129), disiplinlerin birbirinden ayrı olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerin temasa geçtiklerinde birbirlerini tamamladıklarını ifade etmektedir. Ona göre, hem 19. yüzyıldan kalma olan hem de eleştiriler neticesinde yeni ortaya çıkan farklı söylemleri bir arada sürdürmek ancak bu etkileşim neticesinde gerçekleşebilecektir.

---

⁷ Öncü (2013: 49) yaşanan bu gelişmelerin yalnızca sosyal bilimler içerisinde değil, sosyal bilimler ile felsefe ve edebiyat arasında da gözlemlendiğini ifade etmektedir. Ali Akay (2013: 231) da benzer şekilde yapısalcılık ile başlayan ve postyapısalcılık ile ivme kazanan sosyal bilimler ile sanat arasındaki etkileşime yaptığı vurguyla farklı bir bileşimin daha bu dönemde gelişmekte olduğunu ifade etmektedir. "Bilim" sahnesinde bunun gibi birçok kırılma, sorgu ve bileşim gerçekleşmektedir.

Düşünce kalıplarında yaşanan değişim, bu değişimin açıklanmasında farklı yaklaşımlara, birbirlerinden oldukça uzak görüşlerin bir arada bulunduğu bir forma imkan vermekte olmasına rağmen gerçekleşmektedir. Klasik ikiliklere düşmeden birbirinden uzak yaklaşımlara yer verildiğinde, kısaca disiplinlerin kurumsallaşması ekseninde bir tartışma meydana geldiği söylenebilir. Bir bağlamda Ahmet Çiğdem (2013: 260), bu tartışmanın kurumsal bir sonuç üretmeyeceğini ve böyle bir kurumsallaşma gerçekleşmeyecekse, bunun bir tartışma olmaktan öteye geçemeyeceğini; ayrıca merkezden çevreye doğru yayılmanın derinlik yitimine yol açacağını ifade etmektedir. Kaya Şahin (2013: 243) ise radikal değişiklikler düşündüren bu tartışmanın disiplinlerarası yaklaşımın kurumsallaşmasından başka bir anlama gelemeyeceğini düşünmektedir. Başka bir bağlamda Ali Akay (2013: 235), disiplinlerarası kavramının bile günümüzdeki yatay geçişli ilişkilerin açıklanmasında yeterli olmadığını, çünkü disiplinlerin varlığını ön kabul ettiğini ifade etmektedir.⁸ Bilgi, burada, disiplinleri yatay olarak kat eden *göçebe bir bilgidir*. Bilginin elde edilmesinde bilim çeşitlerine ihtiyaç olduğu gibi, onların akademik disiplinlerde ele alınış biçimlerine ihtiyacın kalmadığını dile getirmektedir. Lyotard (2014: 77), bilgilerin spekülatif hiyerarşisinin yerini alan bu yatay ağın sınırlarının durmadan değiştiğine vurgu yaparak, bilimlerin sınırlarında örtüşmeler olduğu, buradan yeni alanlar doğabildiği gibi bazı disiplinlerin de ortadan kalkabildiği görüşünü ortaya koymaktadır. Bilimlerin başlarını alıp gitmelerine yol açtığını düşündüğü bu durum, ona göre, bilginin meşruiyet ilkesinin içeriden aşınmasından kaynaklanmaktadır.

Theo Van Leeuwen disiplinlerarasılığa dair merkezîyetçi [centralist], çoğulcu [pluralist] ve bütünleşmeci [integrationist] olmak üzere üç modelden söz etmektedir (2005: 3-9):

İlk modelde farklı otonom disiplinlerin ilişkisi söz konusudur. Ona göre bir disiplin kendini diğer disiplinlerden farklı bir yerde konumlandırmakla birlikte, her disiplin kendini evrensel bilginin merkezinde görür. Kendini merkeze alan bu disiplinler için diğer disiplinler bu merkeze mesafesine göre konumlanırlar. İlişkinin nedeni

---

⁸ Akay (2013: 235), disiplinlerin aralarındaki sızmayı açıklayacak ve önceden var olmuşluklarını engelleyerek yeni oluşumları açıklayabilecek bir terim olarak *disiplinler-aşırılık* kavramını önermektedir.

kesişen konuların bulunmasıdır. Burada disiplinler kendi metodolojileri ile kuramadıkları önemli konuları görmezden gelmektedirler.

Leeuwen ikinci olarak bir disiplini merkeze almaktansa eşit partnerler olarak bu disiplinleri bir araya getirmeyi gözeten çoğulcu modelden bahsetmektedir. Bu modelde de disiplinlerin otonom olduğunu, kimlik ve değerlerinin birbirlerinden etkilenmediklerini ifade etmektedir. Araştırma projeleri, konferanslar, editörlü yayınlar, vb. kullanım alanlarında belirli bir mesele ile ilgili farklı disiplinlerin perspektiflerini sunmaları söz konusudur. Günümüzde bu yöntem birçok üniversitede disiplinlerarası araştırma merkezleri kurulması yoluyla disiplinler arasındaki kurumsal engelleri kırmayı hedeflese de, bunun ne derece başarılı olduğu ona göre açık değildir.

Son olarak Leeuwen'in tanımladığı bütünleşmeci modelde ise disiplinlerin belirli birleştirici ilkeler ve işbölümü temelinde ekip çalışması gerçekleştirdiklerini; bu çalışmalar neticesinde disiplinlerin fonksiyonlarında kayma meydana geldiğini ve bazı durumlarda bu kaymanın statükoyu tehdit edici boyutta olabileceğini belirtmektedir.

Bunlar dışında sınıflandırmalar olabileceği gibi, disiplinlerarasılık dışında kendi metodolojisi ve ilkeleriyle farklı disiplinleri bir araya getiren disiplinlerüstü alanlar da söz konusudur. AB çalışmaları buna örnek olarak verilebilir. Ancak AB çalışmaları bu özgünlüğüne rağmen halen farklı disiplinlerin çalışma alanına da girmekte olduğundan disiplinlerarası çalışma alanı olmaya devam etmektedir. Bu çalışma AB bütünleşme kuramları çerçevesinde gerçekleştirilmemekle birlikte AB çalışmalarına farklı disiplinleri bir araya getirerek katkı sağlamayı amaçladığı, hiçbir disipline özel olarak merkezi bir konum biçmediği; ayrıca statükonun tehdit edilmesi gibi bir kaygı taşımadığı için bütünleştirici model olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümün sonunda çalışmada neden bütünleştirici disiplinlerarası model seçildiği de kendi bağlamında açıklanmış bulunuyor. Ancak esas olarak disiplinlerin evrenselliği tartışmalarına ve gelişimi nosyonuna yer verilmesinin nedeni, azınlık meselesinde hakim yaklaşımın sorgulanmasında önemli bir yere sahip olmasıdır. Azınlık meselesi, uluslararası alanda "evrensel" gelişmelere sahne olması nedeniyle uzun yıllardır üçlü bir sınıflandırma çerçevesinde ulusal veya etnik, dilsel ve dinsel

olarak ele alınmakta; bu sınıflandırma ise belirli disiplinlerin kavramsallaştırmaları neticesinde gerçekleşmekte ve literatürde meseleye yönelik mevcut çelişkileri ortaya koyan eleştirel çalışmalarda dahi bu sınıflandırma esas alınmaktadır. Ancak meselenin eleştirel sorgusunun kapsamı, disiplin hakimiyetinin sorgusunu da içerecek şekilde genişletilmeli; üçlü tasnifin sorunlu olması nedeniyle öncelikle kavramdan başlamak üzere daha derin bir bakış açısıyla yapıbozum gerçekleştirilmelidir. Yapıyı bozmak elbette ki yeterli olmayacaktır; yeniden kurma görevi sonraki çalışmalarda ihmal edilmemelidir.

I.3. AZINLIK MESELESİNİN EVRENSELLİĞİ

Evrensellik-tikellik tartışmasında elde edilen bulgular, evrenselin ve tikelin tamamlanamazlığına yönelik ortaya atılan iddiaların temellendirilmesine katkı sağlamış bulunmaktadır. Herhangi bir meselenin ortaya koyulmasında, bu meseleye dair mutlak nitelikte bir kavramsallaştırmanın mümkün olmaması göz önünde bulundurularak, bu ön kabule ilaveten, meselenin ifadesinde en küçük birim olarak kullanılan kavramın tümel olup olmadığı hesaba katılmalıdır. Kavramların bu sorgusu, tamamlanamaz olan "evrensel" ile "tikel" arasındaki gri alan içerisinde konumlanışlarının ortaya koyulmasına katkı sağlamaktadır. Çizgisel bir anlayışla evrensel ile tikeli iki uca yerleştirme yoluyla bir konumlandırma söz konusu olamaz, çünkü evrensellikten oldukça uzak olan bir kavram, tikellikten de o denli uzak olabilir. Bunun nedeni, kavramın muğlaklığının, her türlü bütünlüğün uzağında olma durumuyla bağlantılı olmasıdır.

Hiçbir kavramın içerik olarak tam bir evrenselliğe ya da tikelliğe sahip olduğu iddia edilemez, ancak kavramın işaret ettiği nesne her yerde aynı geçerliliğe sahip olabilir. Bu geçerlilik, kavramı tümel yapan söylemsel çerçeve içerisinde gerçekleşmektedir. Bazı kavramların ise muğlaklığı ve ontolojik karakteri, kendilerini ortaya koyuşları açısından tümelden oldukça uzak bir konumda yer almalarına neden olmaktadır. Azınlık kavramının belirli ve her yerde geçerli tek bir nesneyi temsil etmekten uzak oluşu, onun muğlaklığına, bağlamsallığına [contextuality] ve böylece bütünlükten oldukça uzak konumuna yol açmaktadır.

Bu yaklaşımdan hareketle, azınlık söylemlerinin farklı formasyonlarda ele alınış, kullanılış ya da algılanış biçimlerinin farklılaşmakla birlikte etkileşim halinde olduğunu gözler önüne serilemek için, azınlık kavramının ortaya çıkış nedenleri, kavramın hangi nesne ya da durumları ifade ettiğini belirtmek için zaman içerisinde hangi kriterlerin kullanıldığı, bu kriterleri taşıyan başlıca azınlık gruplarının sınıflandırılması ve tüm bu sürecin başlıca hangi disiplinler tarafından ele alınarak geliştirildiği önem taşımaktadır. Tüm bu veriler ışığında azınlık meselesi, evrensellik-tikellik tartışması çerçevesinde ele alınacaktır.

I.3.1. Kavramlar ve Azınlık Kavramı

Bir olgudan söz edebilmek için, bu olgunun hangi kavramla ifade edildiğinin, bu kavramın hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve değişime uğradığının ve kavramın hangi nesneyi ortaya koyduğunun aydınlatılması gerekmektedir. Kavramın ve bu kavramın nesnesinin açık olmadığı veya ortak kaniya fırsat vermediği durumlarda ortaya çıktığı ve değişime uğradığı koşulların aydınlatılmasına gereksinim daha çok olmaktadır. Belirsiz olduğu halde belirli muamelesi gören kavramın, sorunların çözümüne olan katkısı oldukça az olacaktır.

"Azınlık hakları" [minority rights] açısından gelişim sürecine bakıldığında, hakların gelişiminin yüzeysel kaldığı ve hangi kişi veya grupların bu haklardan faydalanacağı meselesine çözüm bulunmadığı ya da bu çözümsüzlük kabul edilmediği takdirde bu gelişimin muğlak olacağı ifade edilebilir. Azınlık meselesindeki en temel sorun da işte buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü bazı kavramlar mutlak olmasa da genel kabul görmüş olabilirken, azınlık kavramı bunun çok uzağındadır.

"Azınlık hakları" özellikle Soğuk Savaş dönemi boyunca "insan hakları" [human rights] içerisinde değerlendirildiği için, azınlık kategorisinin neden kapsayıcı olmadığını, içinde yer aldığı insan kategorisi ile karşılaştırılarak görülebilir. "İnsan" kavramı mutlak olmasa da genel bir kabulü yansıtır, içinde bulunduğu söylemsel formasyonda insanın diğer canlılardan ayırt edilebilen özellikleri sıralanarak tüm dünyada geçerli bir ifadeye kavuşulur. Azınlık kavramı ise, az olanın ne kadar olduğunun belirli olmaması ve bu kavramın hangi özelliğın azlığı için kullanıldığından

bağımsız olarak düşünölemeyeceği için çözümez bir gerilimin içinde bulmaktadır kendini.

Gilles Deleuze ve Felix Guattari (2015: 25-27) hiçbir kavramın basit olamayacağını, her bir kavramın bileşenlerinin [components] bulunduğunu ve bu bileşenler aracılığıyla tanımlandığını; bu nedenle her bir kavramın bir çoğulluk olduğunu ifade etmektedirler. Diğer taraftan bütün bileşenleri içeren bir kavram da olamayacağını ifade eden bu düşünörlere göre tümeller bile onları açıklayan bir evreni kuşattıkları için bir çerçeve oluştururlar, ancak bu parçalı bir bütünlüktür; çünkü sürekli "ekleme, kesip çıkarma ve yeniden kesme" işlemine maruz kalırlar. Bu süreç onlara göre her kavramın bir tarihinin olduğunu göstermektedir; ancak bu tarihin çizgisel olmadığını, zikzaklar çizdiğini ifade etmektedirler. Şöyle ki, kavramlar belirli sorunlara yönelik olarak yaratılmakta ancak başka sorunların içinden geçebilmekte olduğu için, içlerinde başka kavramlardan gelme parçalar ya da bileşenler bulunmaktadır. Böylece kavramların bu bileşenleri de içerecek şekilde yeniden şekillendirilmesi söz konusu olmaktadır.

Bazen, benzer toplumsal ve siyasi anlamlar içeren aynı bir kavram, aynı ismi taşıyor olabilir. ... Bazen de, karşılaştırma isteği uyandıran aynı adlandırma, farklı bir bağlamda kullanılıyor olabilir. Bu farklı toplumlarda aynı ismi taşıyan, ama farklı gerçekleri temsil eden kavramlar sorununa, bir de kavramsal dinamizm problemi eklenmektedir. Çünkü söz konusu olan anlam değişimlere kapalı değildir, dinamik ve esnekler. Yani bu çok anlamlılıkla beraber, bir de belirli bir kavramın belirli bir toplumda geçirdiği anlam evrelerini de dikkate almak gerekir (Akgönöl, 2011: 38).

Bu yaklaşımdan hareketle "azınlık" kavramının tarihsel değişimi ele alınacaktır. Ancak çalışmada amaçlanan etimolojik, dilbilimsel bir analiz gerçekleştirmek değil, kavramın tarihsel olarak geçirdiği değişimin; azınlık kavramı "belirli bir grup insan"ı tanımlamak için kullanıldığından beri bu belirli bir grup insanın tanımlandığı kriterlerdeki değişimin; ve bunların kim olduğu yani aynı kavram ile ifade edilen nesnedeki değişimin ortaya koyulmasıdır. Böylece AB ve Türkiye'de azınlık kavramının hangi nesnelere ortaya koyduğu, bu nesnelere aynı olup olmadığı ve eğer aynı değil ise aralarındaki uyumlaştırmanın mümkün olma koşulları tartışılabilir.

Kavramın ilk ortaya atıldığından beri *oldukça* siyasal olduğu ifade edilebilir. Bunun nedeni, Latince küçük, az anlamına gelen "minor" kelimesinden gelen kavramın ilk kullanımının, her ne kadar yalnızca sayısal olarak ölçülebilen bir nesneyi, az sayıda olan kişilerin sayısını ifade ediyor olsa da, oylamalarda gerçekleşmesidir (Ürer, 2003: 11-12; Arsava, 1993: 41-42). Zamanla bileşenleri çeşitlenen ve bileşenlerindeki önem derecesi farklılaşan kavramın nesnesi de *de facto* olarak aynı etkiye maruz kalmış olacaktır. Kavramın nesnesinde ilk değişim belirli grupların ifadesinde kullanılmasıyla gerçekleşecek, zamanla bu grupların çeşitlendiği ve bazı kriterleri taşıyan grupların öncül gruplara göre daha önemli bir konuma geldiği görülecektir.

Böyle siyasal bir kavramda yaşanan değişim elbette siyasal koşullar altında gerçekleşecektir. Bu durum kavramın bağlamsallığının da nedenini oluşturmaktadır. Azınlık kavramı farklı tarihsel-siyasal koşullarda ve farklı coğrafyalarda farklı nesnelerin ifadesi olmaktadır. Böylece azınlık söylemlerinin farklı formasyonlarda ele alınmış, kullanılmış ya da algılanmış biçimlerinde, kavramın uluslararasılaştığı bir dönemde olunmasına rağmen, farklılıklar bulunmaktadır. Her ne kadar uluslararası sistemde azınlık kriterleri belirlenmekte ve bu kriterlere dönemin ihtiyaçları doğrultusunda eklemeler ve çıkarmalar yapılmakta olsa da, bu kriterler belirli siyasal etki gücüne sahip ideolojik formasyonlar çerçevesinde oluşturulmaktadır. Bu nedenle kavramın evrenselliği sağlanamamakta, mesele hegemonya mücadelesinin bir aracı haline gelmektedir.

Azınlık kavramının çoğunlukla ilişkili durumlarda "öteki" biçiminde algılandığından söz edilmektedir. Bu öteki olma durumu kavramın "az değerli olma"nın bir ifadesi olması biçiminde algılanmasına sebep olmaktadır. Belirli grupların az sayıda üye içermesi nedeniyle çoğunluk gruplarına karşı güçsüz bir konumda olmaları ile karşılaşılan bu algı, kavramın kendisinden değil, bu grupların siyasal konumlanmalarından kaynaklanmaktadır. Köken itibarıyla az değerli olmanın azınlık olmanın bir özelliği olmadığı, bu durumun ancak sayıca az olma nedeniyle ikincil bir sonuç olarak ortaya çıktığı dile getirilmektedir (bkz. Ürer, 2003; Arsava, 1993; Oran, 2010; Oran, 2000). Bu nedenle bazı gruplar kavramın kendileri için kullanımından

kaçınmaktadırlar. Ürer, "çoğunluk gibi olmamanın bir ifadesi olarak azınlık kavramı(nın), neden onlar gibi olmadıkları yönünde çoğunluk baskısı ile, onlar gibi olmamaları konusunda grup baskıları arasında bir yerde ... sosyal, kültürel ve siyasal tartışmaların odak noktasında kalmakta" (2003: 11-12) olduğunu ifade etmiştir. Bu durum kavramın toplumsal grupların hegemonya mücadelesinden nasıl etkilendiğini gözler önüne sermektedir. Toplumsal gruplar arası mücadelenin içine doğan azınlık kavramının nesnesi de böylelikle bu mücadeleyle birlikte şekillenmekte ve yeniden şekillenmektedir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki kavramın belirsiz oluşu ve üzerinde siyasal uzlaşmazlıklar bulunması nedeniyle, önüne bazı niteleyici sıfatlar getirilerek hangi gruplardan söz edildiği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Böylece azınlıklar, "etnik veya ulusal azınlık" [ethnic or national minority], "dinsel azınlık" [religious minority] ve "dilsel azınlık"lar [linguistic minority] olarak uluslararası belgelerde yerlerini almaktadır. Olgun Akbulut (bkz. 2006: 130-143) bu kavramların birbirleriyle ilişkisine ve karmaşa yaratabilecek durumlara değinmiştir. Genel olarak ifade etmek gerekirse bu kavramların kullanılması da muğlaklığın giderilmesinde, azınlık olarak tanımlanan grupların belirlenmesinde yeterince etkili olamamıştır. Bunun nedeni kavramın kendi belirsizliğinin nesnesine yansımadır.

Örneğin Elçin Aktoprak'ın (2010: 22) Batı Avrupa'da ulus inşa süreçleri ve ulusal azınlık sorunları üzerine çalışmasında ifade ettiği üzere tarih, dil, toprak ve din ulus inşa sürecinde grup birlikteliğinin oluşmasında ve meşrulaştırılmasında önemli rol oynamaktadır. Hem kavramsal olarak hem de fiiliyatta, dil, din, ırk, etnisite gibi ortaklıklardan biri veya birkaçı temelinde şekillenen ulusların, hangi temelde şekillendiğine göre değişen ulus modelleri mevcuttur. Böyle bir durumda bir grubun tanımlanmasında kullanılan niteleyici sıfatların da iç içe geçmesi söz konusu olabileceği gibi bu sıfatları birbirinden ayıran kesin bir çerçeve çizmek de zor olmaktadır.

Kısacası azınlık kavramı siyasal bir kavramdır. Ancak kavramın kendisinin siyasal oluşu "siyasal azınlık" kavramını gerektirmeyecek şekilde içine işlemiştir. Siyaset ile azınlığın ayrıştırılma çabası azınlık kavramının ortadan kalkması ile sonuçlanacak kadar başarısız bir girişim olacaktır. Çalışmanın kuramsal yaklaşımı

açısından siyasal, toplumsalın ontolojisi olarak ele alınmakta; kavramın siyasallığı, bağlamsallığına neden olmakta; toplumsal grupların hegemonya mücadelesi içerisindeki konumları, hem uluslararası alanda hem de içlerinde buldukları ulus-devletlerde siyasal konumlarının da belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu bağlamsallık da, kavramın nesnesinin, farklı siyasal oluşumlar içerisinde farklılaşmasına neden olmaktadır.

Hegemonya mücadelesi içerisindeki gruplar arası ilişki Gramsci'ye göre (1986: 124-127), sürekli devinim içinde, sürekli denge değişikliği içinde bir ilişkidir; toplumsal yapıdaki her yenilik, uluslararası alandaki göreceli ilişkileri değiştirmekte; uluslararası ilişkiler de, siyasal hegemonya ilişkilerini etkilemektedir. Böyle bir ortamda, kendi tikel kimliklerini koruma ve geliştirme çabası içindeki gruplar, belli oranda güç elde ettiklerinde çoğunluğu oluşturdukları ulusları, devletleri meydana getirebilmekte; uluslararası sistemi etkileme gücüne sahip olabilenler kendi tikelliklerini -çoğu zaman kültürlerini- evrensel normlarmış gibi sunabilmektedirler. Azınlık kavramı bu ilişkiler neticesinde oluşmuş ve yine bu ilişkiler nedeniyle kapsamlı tanımı yapılamamış karmaşık, toplumsala içkin siyasal bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir. Kavramın nesnesi de kendini böylelikle farklı formasyonlarda farklı gruplar olarak ortaya koymaktadır.

I.3.2. Disiplinlerin Azınlık Tanımları

Azınlık kavramının kesin bir tanımı yapılamamış olsa da, kavramın farklılaşan durumlara göre hangi grup veya gruplara mensup kişilerin ifadesinde kullanıldığı, akademik dünyada yapılan çalışmalardan bağımsız düşünülemez. Bu nedenle, belirli disiplinlerin bu alana yönelerek yaptığı çalışmalar, tanımlar ve böylelikle kriterler ve sınıflandırmalar üzerinde etkili olmakta; belirli disiplinlerin yaklaşımlarının bu mesele üzerinde etkili olduğu gözlenmektedir. Anayasal veya uluslararası düzlemde oluşturulan mekanizmalar, yapılan çalışmaların katkısıyla oluşturulduğu ve geliştirildiği için, disiplinlerin yaklaşımlarının toplumsal gruplar üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir.

Burada da hegemonya alanında mücadele devreye girmekte, belirli disiplinlerin hakimiyeti söz konusu olmaktadır.

Oran (2010: 26-27) genel olarak azınlık kavramının iki farklı disiplinin, sosyoloji ve hukukun, tanımları doğrultusunda ele alındığından söz etmektedir. Sosyolojik açıdan azınlık, bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan, ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan grup olarak tanımlanmakta iken; hukuksal açıdan azınlık, çoğunluktan farklı olmak, ülke genelinde sayıca az olmak, başat olmamak ve bir devletin vatandaşı olmak nesnel özelliklerine sahip olmayı ve bununla birlikte azınlık bilincine sahip olma öznel koşulunu karşılamayı gerektirmektedir. Sosyolojik tanım kapsayıcılığı nedeniyle geniş tanım olarak ifade edilmekteyken, hukuksal tanım getirdiği kısıtlamalar nedeniyle dar tanım olarak değerlendirilmektedir.

Sosyolojik tanıma göre azınlık kavramı her zaman olmamakla birlikte birçok durumda "ezilmişlik" kavramını da içermektedir. Eşcinsellerden kadınlara birçok grup bu niteleme içerisine dahil edilebilir (Oran, 2000: 66). Erol Kurubaş, bu gruplara ek olarak, 'farklı ideolojiyi savununlar'ın da sosyolojik açıdan azınlık olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Sosyolojik tanım devletler ve devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem içerisinde kabul görmesinin zorluğu nedeniyle anlaşmalarda ve uluslararası sözleşmelerde dikkate alınmamakta, hukuksal tanım ise siyasal imalar taşıması nedeniyle 'açıkça' yer almamaktadır (Kurubaş, 2006: 27).

Hukuk ve sosyoloji dışında "azınlık" kavramının çok farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Azınlıklar üzerine çalışan uluslararası bir sivil toplum kuruluşu olan Minority Rights Group (MRG) azınlığı, kavramın bu kapsamını yansıtır şekilde tanımlamaktadır. MRG'nin amaçları arasında ayrımcılığa uğrayan "azınlık (veya çoğunluk)" grupları için adaleti sağlamak bulunmaktadır. Burada "çoğunluk" kavramına yer vermelerinin nedeni olarak, azınlık kavramını sayısal olarak değerlendirmediklerini, azınlığı güç ve statü eksikliği olarak yorumladıklarını, böyle bir eksiklik söz konusu olduğunda sayısal çoğunluğun azınlık konumunda olabileceğini ifade etmişlerdir. Onlara göre göçmen işçilerden, sömürüye maruz kalan çocuklara, kültürel gruplardan, refah içerisinde olan bir devletin bu refahtan ekonomik olarak faydalanamayan

kesimlerine kadar birçok azınlıktan söz edebiliriz. Hatta her birimizin birey olarak birer azınlık olduğumuzu ifade etmektedirler (Whitaker⁹, 1989: vii-x). Kavramın bireye inebilecek denli geniş kullanımı, kavramın gereğini ortadan kaldırabilir. Burada vurgulanmak istenen, farklı yaklaşımların değerlendirmeye alınmıyor oluşudur.

Jackson Preece azınlık meselesine dair temel sorunun evrensel geçerlilik kazanmış bir tanımın ve kavramsal açıklığın bulunmayışı sorunu olduğunu ifade etmektedir (Preece, 2001: 22). Bu mesele üzerinde hukuk disiplininin hakimiyeti söz konusudur -bu hakimiyet meselenin azınlık hukuku çerçevesinde tartışılıyor ve hukuksal tanımın açıkça kullanılmasa bile benimseniyor oluşundan kaynaklanmaktadır. Evrensel geçerlilik kazanmış bir tanımın olmaması sorununun ötesinde, evrensel geçerliliğe sahip bir tanım yapılması da farklı sorunları gündeme taşımaktadır. Bu durum kavramın kendisinin tekil ve sayılabilir olmayan, belirsiz ve nitelikleri ortaya koyulmadan yani başka kavramlarla ilişki içerisinde bulunmadan belirsizliği ortadan kalkmayacak olan bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır.

Hukuksal tanımın genel kabul gördüğü bir ortamda azınlıklar etnik, dinsel, dilsel olarak değerlendirilmekte; başka tanımların kapsadığı çok çeşitli azınlık kategorileri hesaba katılmamaktadır. Bu durum, Gulbenkian Komisyonu'nun daha önce bahsetmiş olunan yaklaşımını doğrulamakta; evrensellik iddiasıyla yola çıkan disiplinlerin bütün dünyaya uygulanabilir diye savundukları şeyler, yalnızca belli disiplin ya da disiplinlerin ve hatta çok küçük bir azınlığın görüşleri olabilmektedir. Görüldüğü gibi hegemonya mücadelesi 'evrensel doğru'nun temsilini üzerine alma biçiminde disiplinler arasında da meydana gelmektedir.

I.3.3. Azınlık Kriterleri ve Bu Kriterlerde Yaşanan Değişim

Azınlık kavramının tarihsel olarak geçirdiği değişim, nesnesindeki değişim ile birlikte ele alınacağı için, burada öncelikle kavramın belirsizliği nedeniyle ortaya koyulan, zamanla çeşitlenen ve nesnesini de ortaya koymasına katkı sağlayan kriterlere yer verilecektir. Yeni kriterlerin eklenmesiyle kavramın bileşenlerinden oluşan

⁹ Ben Whitaker, kitabın yayınlandığı tarihte Minority Rights Group'un başkanlığını yapmaktadır.

bütünlüğü de genişlemektedir. Bu genişleme kavramın nesnesinin çeşitlenmesine sebep olabileceği gibi daha fazla sınırlılık getirmesi nedeniyle azalmasına da sebep olabilmektedir.

Azınlık olmanın koşulu olarak karşılaşılan ilk kriter farklılıktır [difference]. Farklılık kriteri konusunda fikir birliği olmasına rağmen, farklılığın niteliğinin de belirlenmesi gerekmektedir; çünkü farklılık bir çok kavramı kesen bir bileşen olarak daha çok karmaşaya yol açabilir. Farklılık, içinde bulunulan toplumun çoğunluğundan ayrışan belirgin bir özelliğe sahip olmayı gerektirmektedir. Günümüzde bu farklılıklar ırksal, etnik, dilsel, kültürel ya da dinsel özellikler temelinde düşünülmektedir. Ancak ırksal farklılığın giderek geçerliliğini kaybettiği de belirtilmelidir (Kurubaş, 2006: 29-30). Irk temelli bir ayrımcılığın gündeme gelmesi günümüzde tercih edilen bir olgu olmasa gerek. Bunun yerine *kültürel farklılığın*¹⁰ [cultural differences] ön plana çıkışı gözlenebilir, çünkü etnisite ve din gibi diğer farklılıklar da kültürle ilişkili olarak düşünülmektedir. Farkı yaratan özellikleri ifade eden kavramlar, aynı zamanda azınlık kavramının da bileşenleri olmaktadır. Ancak görüldüğü gibi farklılıklar başka temellerde de olabileceği için kavramın bileşenleri bu doğrultuda değişebilmektedir.

---

¹⁰ Liah Greenfeld ve Jonathan Eastwood (2005: 278), bütün kültürel fenomenlerin zamanın içinde yer alan sembolik bir gerçeklik olduğunu; birtakım göreceli olarak durağan özellikleri barındırmalarına rağmen, bir süreç olduklarını ifade etmektedir. Bir sürecin ifadesi olarak kültür teması toplumsal kimliklerin en temel gösterenlerinden biridir. Ancak belirli sınıflandırmalara dahil edilemeyen grupların hakları söz konusu olduğunda kültür yardımı çağırılırken, sınıflandırılmış haklar da kültüre gönderme yapmakta ve kültürden ayrıştırılmamaktadır. Dil, din, etnisite kimi kategoriler kültürü içermekte ve hatta kimi niteliklerinin çakışması nedeniyle kültür bağlamında iç içe geçebilmektedirler. Örneğin Savaş Çoban (2005: 25-27), dil ve kültürün birbirinden ayıramayacağını; dildeki her şey kültürden gelirken, kültürün de dilde yaşadığı ve anlamını bulduğunu; diğer taraftan ortak kültürün sonucu olarak dilin, bir ulusu birbirine bağlamakta olduğunu ifade etmektedir. O halde dilsel azınlık, ulusal azınlık ve kültürel azınlığı birbirinden ayırtmak kolay olmayacaktır. Aynı şey dinsel ve etnik azınlıklar için de geçerlidir. Bu nedenle kültürel haklar ile azınlık hakları arasında iç içe geçmiş, karmaşık bir ilişki söz konusudur ve kültür kavramı, en az azınlık kavramının içerdiği muğlaklık kadar muğlaklığa sahiptir; toplumsal grupların oluşumunda ve kendilerini tanımlamalarında sıkıca tutunulan bir kategori olması dolayısıyla da vazgeçilmezdir, çünkü grupların oluşumundan başlamak üzere tüm aidiyet süreçlerinde geçerliliğini koruyan tarihsel ve bağlamsal bir içeriğe sahiptir. Çalışma açısından kavramın bu özelliklerinin bu bağlamda düşünüldüğünün ifade edilmesi yeterli görülmektedir.

Farklılık dışında bu kriterlerden en yaygın olarak kabul göreni sayı unsurudur [numerically inferior to the rest of population]. Azınlık nesnesi yani azınlık oluşturacak grup, gelenek ve göreneklerine çok bağlı bir kısım insanla sınırlı kalmamalı, özelliklerini kendi başına koruyabilmelidir. Diğer taraftan grubun çoğunluğa yakın sayıda bireyden oluşmaması gerekmektedir, çünkü böyle bir durumda bir arada yaşayan toplumlardan söz etmek gerekecektir (Kurubaş, 2006: 30; Ürer, 2003: 12; Oran, 2000: 67-68). Böyle bir hesaplamada bu oranı yakalayamayan bir grup insanın mağduriyeti görmezden gelinecek; bunun yanında azınlık grubuna mensup bireylerin sayısının ve çoğunluğa oranının hesaba katıldığı bu kriter nitel olarak mağduriyetin sonuçlarını yansıtmayacaktır. Bu nedenle kriterin yeterli olmadığı görülmüştür.

Bu yetersizlik nedeniyle ortaya çıkan bir diğer kriter, başat olmamadır [non-dominant position]. Başat olmama koşulu bir ülkede az sayıda bulunmalarına rağmen egemenliği ellerinde bulunduran grupların hariç tutulması amacıyla kullanılmaktadır. Nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu halde ezilmekte ve yönetimde söz sahibi olamamakta olan gruplar olduğu gibi, bunun bir sonucu olarak bir ülkede azınlıkta olup egemenliği elinde bulunduranlar da bulunmaktadır. Güney Afrika'daki *apartheid* bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Burada nüfusun yüzde yirmisini oluşturan Beyazlar egemenliği elinde bulundurmakta, ezilen çoğunluğun egemen azınlıktan korunması gerekmektedir. Egemen azınlığın azınlık haklarından faydalanmaları mevcut eşitsizliğin daha da artmasına sebep olacağı için bu gruplar azınlık olarak değerlendirilmezler. Bu bir azınlık sorunu değil, kendi kaderini belirleme sorunudur (Kurubaş, 2006: 30).

Başat olmama kriteri niceliksel sorunları çözmüş gibi görünse de, yalnızca gözle görünür şekilde yönetimde söz sahibi olmayan çoğunluğun, başat bir azınlık karşısındaki konumunu içermektedir. Yönetimde söz sahibi olmayan azınlık grupları arasında, sayıca ve/veya oransal olarak daha çok olduğu halde, daha çok ezilen gruplar söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle bu kriter de gerekli olmakla birlikte mağduriyetin engellenmesi için yeterli değildir.

Hukuksal tanımlar nicel kriterler dışında yine nesnel olmak üzere önemli bir kriter daha içermektedir. Sosyolojik tanımlarda bulunmayan bu kriter *vatandaşlıktır*

[being nationals of a State]. Günümüzde hukuksal tanımlar tarafından da sorgulanmaya başlayan bu kriter, yalnızca ilgili ülkenin vatandaşlarını kapsadığı için belirli bir ulusal devlet içerisinde mağdur konumda olan grupların sorunlarının yine o devletin çözümünü gerektirmesine neden olmakta; vatandaş olmayan unsurların korunmasını engellemektedir. Evrenselliğin önünde önemli bir engel olarak duran vatandaşlık kriteri, kavramın siyasal yönünü pekiştirmekte, azınlık nesnesinin kaderinin bağlamsal siyasaların eline bırakılmasına neden olmaktadır.

Başka ülkelerin o ülkedeki uyrukları sadece "yabancı" statüsüne girebilmektedir (Ürer, 2003: 13). Aslında azınlık kavramı yabancı ile vatandaşı ayırt etmemekle birlikte, uluslararası hukukta bu iki grubun korunması ayrıştırılmıştır (Oran, 2000: 68). Ancak bu durum kendini ortak kimlik üzerinden tanımlayan farklı devletlerin vatandaşlarının aynı korumadan yararlanamamalarına neden olmaktadır. Kurubaş (2006: 30-33) hukuksal tanımlarda yer alan vatandaşlık kriterinin, yalnızca yabancıları değil göçmen işçiler, uyruksuzlar ve mülteciler gibi sosyolojik açıdan azınlık olarak tanımlanan grupları da kapsam dışında bıraktığını ifade etmektedir. Vatansızlar ise devletler sistemi içerisinde bir yerleri yani bir devletleri olmamasından kaynaklı olarak sistemin en dışında kalmaktadırlar. Vatandaş olmayanların da azınlık kapsamına dahil edilmesi tartışması uluslararası alanda halen devam etmekle birlikte, tartışmalar neticesinde somut bir adım atılmamıştır.

Azınlık olmanın nesnel kriterleri toplumsal grupların çeşitliliğini ve taleplerini karşılamakta yetersiz kalmış; uluslararası alanda önemli bir gelişme olarak *azınlık bilincine sahip olma* [self-consciousness] öznel kriteri giderek önem kazanmıştır. Oran, tanımlarda yer alan "dayanışma duygusu"nun bu koşulu gerekli kıldığını ifade etmektedir. Ona göre bir grup farklı niteliklerini ve geleneklerini korumaya istekli olduğunu göstermediği müddetçe, bu grubun gönüllü olarak asimile olmak istediği anlaşılır ve bu gruba azınlık denemez (Oran, 2000: 69). Ayrıca Yahudilerde olduğu gibi bazı gruplar kimliklerinden dolayı dış saldırılara maruz kalmamak maksadıyla azınlık statüsüne sahip olmayı istememektedirler. Ancak bu gruplarda dahi farklılıkların korunması önem taşımaktadır. Bu nedenle dayanışma duygusunun açıkça görünür olması gerekmemektedir. Azınlık grubunun temsilcilerinin azınlık olarak tanımlanmayı

istemedikleri durumlar da mevcuttur. Bu durumda temsilcilerin grubu ne ölçüde temsil ettiği önem taşımaktadır (Kurubaş, 2006: 30-32).

Akbulut, "azınlığın gelecekte beklenmesi ve içinde yaşadığı topluma ne kadar bağlı hissettiği göz önüne alınarak" (2006: 118) yeni bir kriter belirlenmesi önerisinde bulunmuştur. Bu örnekte görüldüğü gibi, gün geçtikçe kriterlerin yetersiz yönleri hesaba katılarak yeni kriterler ortaya atılmakta, kimi zaman bu kriterler kavramın bileşenleri arasına katılmaktadır. İhtiyaçlar, çıkarlar, vb. doğrultusunda hegemonyaya içkin toplumsal gruplar arası ilişki yeni bileşenlerin eklenmesi meselesinde uzun tartışmalara neden olmaktadır. Çünkü siyasal alanda etkili olan belirli toplumsal grupların konumlarını koruma mücadelesi ile azınlıkta olan toplumsal grupların bu alanda etkisini artırma adına sürekli mücadeleleri söz konusudur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar siyasal mücadeleler içerisinde kavruksa da kavramın içine doğduğu koşullar, hiçbir siyasal talebin çıkarlarını bütünüyle temsil etmesine izin vermemektedir. Kavram kendi koşullarını ortaya koymaktadır. Mücadelenin büyük güçleri de bu nedenle kavramın doğal koşullarını, yani sorunsalın doğasını er geç kabullenmek zorunda kalır.

Her kavram, kendi bileşenlerinin rastlaşma, yoğunlaşma ya da birikme noktası olarak düşünülecektir. Her bileşen ... bir yoğunluk ordinatıdır. ... Şu halde kavram aynı zamanda hem mutlak, hem de görecelidir: Kendi öz bileşenlerine, öteki kavramlara, üzerinde kendisini sınırladığı düzleme, çözmek zorunda olduğu sorunlara kıyasla göreceli, ama gerçekleştirdiği yoğunlaşmayla, düzlem üzerinde işgal ettiği yerle, soruna biçtiği koşullarla mutlak. Bütün olarak mutlak, ama parçalı olduğu ölçüde de görecelidir. ... Mutlak olarak kalan, yaratılmış olan kavramın kendisini, kendinde ve öteki kavramlarla ortaya koyuş tarzıdır. Kavramın göreceliliği ve mutlaklığı tıpkı onun pedagojisi ve ontolojisi, yaratılışı ve kendi kendisini koyuşu, ideallığı ve gerçekliği gibidir (Deleuze ve Guattari, 2015: 29-31).

I.3.4. Azınlık Kavramının Nesnesinde Değişim

Bir yoğunlaşma noktası olarak azınlık kavramının öz bileşenlerinin, kendisini sınırladığı düzlem ve çözmek zorunda olduğu sorunların göreceli olması, nesnesinde

değişime neden olduğu gibi nesnesinde bağlamsal farklılıklara da neden olmaktadır. Deleuze ve Guattari (2015: 31) bir kavramın gönderiminin olmadığını, ancak kendi kendine göndermede bulunduğunu; bir taraftan yaratılırken, diğer taraftan kendisini ve nesnesini ortaya koyduğunu ifade etmektedirler. Gönderimi olmayan kavram, iç tutarlılığı ve dış tutarlılığı ile tanımlanır.

Kavrama özgü olan şey, bileşenleri *ondan* ayrılmaz hale getirmektir: Farklı, ayrışık ve buna rağmen ayrılamaz, budur işte bileşenlerin konumu, ya da kavramın *tutarlılığını*, onun iç-tutarlılığını tanımlayan şey... Nedenine gelince, farklı her bileşen kısmi bir çevreleme, bir komşuluk bölgesi ya da bir başkasıyla arasında bir ayırt edilemezlik eşiği sergiler. ... Bölgeler, eşikler ya da oluşlar, bu ayrılamazlık, kavramın iç tutarlılığını tanımlar. Ancak kavramın, karşılıklı yaradılışları aynı düzlem üzerinde bir köprü inşasını içerdiğinde, başka kavramlarla bir de dış-tutarlılığı vardır. Bölgeler ve köprüler kavramın eklemeleridir (Deleuze ve Guattari, 2015: 29).

Azınlığın bulunduğu her koşulda çoğunluğun da bulunuyor oluşu ontolojik bir kabuldür. Çoğunluk kavramı, azınlık kavramı ile aynı düzlem üzerinde, onun dış tutarlılığını sağlayan bir kavram olarak ele alınabilir. Azınlığın tanımı için kullanılan kriterler, sınıflandırılması için kullanılan niteleyiciler, vb. kavramın iç tutarlılığını sağlayan -değişken nitelikte- bileşenleridir. Bileşenlerin farklılaşması, çeşitlenmesi ya da kavramın farklı formasyonlarda kendini farklılaşarak ortaya koyması, azınlık ve çoğunluğun nesnesinde de bu etkilerin görülmesine neden olur. Belli bir niteliğe göre azınlıkta olanın başka bir nitelik hesaba katıldığında çoğunluğu oluşturması söz konusudur. Örneğin vatandaşlık kriter olarak alındığında, yabancılar azınlık oluşturmakta; coğrafi kriterlere göre Türkler Türkiye'nin çoğunluğu, Yunanistan'ın azınlığı olarak değerlendirilmektedir. Azınlık statüsü bağlamında, dinsel grupların statü sahibi olduğu devletlerde Müslüman Türkler, Türk oldukları için değil Müslüman oldukları için bu statüye sahip olabilirler. Bu durum etnik veya ulusal azınlık statüsü tanıyan bazı Batı Avrupa devletlerinde tam tersidir. Akgönül (2011: 17), azınlık ve çoğunluk kavramlarının tanımlanması sorununa dikkat çekerek, bu kavramlar üzerine gerçekleştirilen tartışmanın sonu gelmeyeceğini; çünkü hiçbir tanımın her bir durumu aydınlatıcı mahiyette olamayacağını belirtmektedir.

Azınlık kavramının ilk kullanımının oylamalarda sayıca az olanı ifade ettiği belirtilmişti. Bu kullanımda kavramın belirli bir grubu ifade ettiği düşünülemez. Çünkü kişiler belirli bir farklılığa sahip değildir ve farklı oylamalarda sayıca çoğunluğun görüşünü benimseyebilirler. Böyle bir durumda azınlığın nesnesi her bir oylama için farklılık göstermektedir. Zamanla grupların ifadesinde kullanılmaya başlanan kavram, hangi grupların azınlık olarak değerlendirileceğine yönelik tartışmaları beraberinde getirmiş ancak bu konuda halen ortak bir kanı geliştirilememiştir. Gruplar arası mücadele söz konusu olduğu için azınlık olarak değerlendirilme durumu siyasal koşullarla iç içe geçmiş bir şekilde değişime sahne olmaktadır. Bu koşullarda azınlığın nesnesi çeşitli kriterlerle tanımlı gruplar olarak belirmektedir.

Oran (2010: 17-19), azınlık kavramının 16. yüzyıldaki reform hareketinden bu yana kullanıldığını belirtmiştir. Bu tarihlerden önce azınlık kavramının öne çıkmamasının nedenini, merkezîyetçi olmayan imparatorlukların "etnik, dilsel veya dinsel" bütünlükle ilgilenmemelerine bağlamaktadır -bu bileşenlerde değişim söz konusu olduğu için herhangi bir fark temelinde bütünlükle ilgilenmemeleri şeklinde ifade edilebilir. Mutlakîyetçi Krallık adıyla merkezi bir devlet biçiminin ortaya çıkmasının, bu devletin bütünlüğünün korunması ihtiyacını ve böylelikle azınlıklar meselesini gündeme getirdiğini ifade eden yazara göre, Reform hareketi ile Protestanların var olma çabasının bir ürünü olarak ve hakim Katoliklerin mevcut bütünlüklerini tehlike altında hissetmeleri sonucu başlayan savaşların yarattığı kaos ortamı, tarafları barışçıl çözüm ile düzen arayışlarına itmiş; Katolik ve Protestan yönetimli devletler arasında azınlık koruma antlaşmaları imzalanmıştır.

Bu yalnızca devletlerin seçimi değildir elbet. İçinde bulunulan şartlarda belirli gruplar organik olarak oluşmuş ve siyasal koşullara tepkileri neticesinde devletler bu seçime bir açıdan mecbur kalmıştır da denebilir. Yani kavramın nesnesi kendi mücadelesini ortaya koymuştur. Din temelli grup kimliği ile devlet dini arasında ve farklı dinlere mensup devletler arasında gerçekleşen mücadele, var olan dinsel grupları "dinsel azınlıklar" olarak siyasetin bir parçası haline getirmiştir. Kavramın nesnesi de böylelikle kendi kimliğini ortaya koyan dinsel gruplar olarak kendini göstermiştir. Akgönül (2011: 16-17), dinsel aidiyetin Roma döneminden bu yana hissedilen ilk

aidiyet şekli olduğunu ve bu nedenle dinsel grupların ilk ötekilik hislerine sahip olduklarını ifade etmekte; bu grupların çoğunluk dinini yayılma politikası güden bir tehlike olarak gördüklerinden kendi dinleri temelinde bir yapılanmayı varoluşlarının tek yolu olarak gördüklerini ve kendi meşruiyetlerini sağlamak adına yalnızca çoğunluk ile değil diğer dinsel gruplarla da rekabet halinde olduklarını belirtmektedir.

Azınlık dinlerinin görgüle dayalı gözlemi, yapısalcı incelemelerin ortaya çıkaramadığı birkaç özelliğin su yüzüne çıkmasını sağlar. Araştırmaların azınlıkların kendine özgü tarihi çerçevesinde yapılmasıyla iki çelişkili gidişat gözlenebilir. İlk olarak, azınlık dini, kimliksel bağların en rağbet görenlerinden biridir. Bu nedenle, bir azınlığın mensuplarının dine olan aşırı bağlılığı, bazı durumlarda inancın yeniliklere kapanmasına, radikalleşmesine ve hatta şiddetlenmesine katkıda bulunur. ... Bu ilk tespitle çelişkili olarak azınlık dinlerinin, tam da bu konumda bulunmalarından dolayı, başka dinlerle, özellikle de kendilerini çevreleyen çoğunluk diniyle sürekli temas içinde olduklarını belirtmek gerekir. Azınlık dini hep muhalefet halinde değildir. ... Bu iki aşırı ucun dışında, azınlık dinlerinin daha büyük bir uyum yeteneğine -ya da uyum zorunluluğuna- sahip olduklarını ve istem içi ya da istem dışı olarak çoğunluk dininin davranışlarını, hatta bazen ritüellerini kendi bünyelerine kattıklarını belirtmek gerekir (Akgönül, 2011: 22-23).

Dinsel azınlıklara yönelik belirtilmesi gereken bir husus da, azınlıklara dair düzenlemelerin hiç birinde "azınlık" kavramının kullanılmamış olmasıdır. Koruma altına alınan din, inanç veya onların mensuplarıdır (Arsava, 1993: 4). Ancak bu durum azınlık kavramının kullanılmadığının bir ifadesi değildir. Günümüzde var olan "azınlık tanımları"nın halen uluslararası anlaşmalarda yer almaması örneğinde olduğu gibi burada da belgelerde böyle bir kavram kullanılmamış olmasına rağmen kavramın kendini var etmeye başladığını, bunun da siyasal dirençlere rağmen anlaşmalarda yer edinmesinin kaçınılmaz oluşunu gösterdiği ifade edilebilir. Azınlık tanımı meselesinin de böylelikle yeniden gündeme geleceğini ve kavramın üzerindeki "soğuk savaş"ın bir şekilde son bularak mücadelenin görünür ve etkili hale geleceğini söylemek mümkündür.

Preece (2001) bu dönemde yapılan azınlık koruma anlaşmalarının, toprakların yeniden paylaşılması sonucu ortaya çıkan iç/dış karmaşasıyla ilişkili olduğunu ifade

etmektedir. Meseleyi devlet egemenliğiyle bağdaştırarak dini azınlıkların egemenlerine dini bağlarla bağlı olmadıklarını, bu nedenle Avrupa'nın yeni uluslararası düzeninin temellerinden biri olan "Egemenin dini egemendir" ilkesini çığnediklerini; zamanla siyasal kimlik özellikleri değişerek, bu ilkenin yerini "Egemenin ulusu egemendir" ilkesinin aldığı ifade etmiştir. Azınlığın nesnesinde önemli bir değişim de bu süreçte gerçekleşecektir.

Egemenlik kavramının nesnesinin değişmesiyle, azınlık kavramının nesnesi çeşitlenecek, her ne kadar halen dinsel farklılık temelli azınlık grupları varlığını sürdürse de, esas yoğunluk ulusal bütünlükte yani ulusal üst-kimliğin birer unsuru olarak görülmeyen etnik ve ulusal azınlıklarda olacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki din temelli azınlık meselesinde, sorunun sorun olmaktan tamamen çıkması ve böyle bir farklılığın fark olmaktan çıkması gibi bir durum söz konusu olsaydı, din temelli azınlıklardan söz edilmeyebilirdi. Akgönül (2011: 50-51), dinsel kimlikle etnik kimlik arasında bir kaynaşma fenomeni olduğundan söz ederek, çeşitli grupların çeşitli düzeylerde bu iki kimliği içerdiğini ve bunlardan birinin sembollerine daha çok ağırlık verdiklerini ifade etmektedir. Avrupa'da İrlanda ve Balkanlar gibi bölgeleri dinsel sembollere ağırlık veren ülkeler olarak göstermektedir. Devletler içerisindeki dinsel gruplar arasındaki farklılık siyasal koşulların değişmesiyle yeni bir savaşı tetikleme potansiyelini her zaman barındırdığı için bu grupların Avrupa sistemi içerisinde yalnızca siyasal kontrol altında oldukları söylenebilir. Diğer taraftan Oran'ın (2010: 20) belirttiği gibi güçlenen Avrupa, Avrupa dışındaki azınlıklarını korumaya yönelecek, bu durum Doğu Sorunu ile birlikte azınlıklar tarihine damgasını vuracaktır. Başka bir deyişle Avrupa siyasal sisteminin içerisinde doğan azınlık kavramı, Avrupa ile Osmanlı arasındaki ilişkilerde önemli bir araç haline gelmiştir. Bu koşullarda Avrupa için Osmanlı topraklarında azınlığın nesnesi dinsel gruplar olacak, Avrupa içerisinde dönüşen sistem ise kendi azınlıklarını ulusal temelde sorunsallaştıracaktır. Bu durum dinsel azınlıklar meselesi varlığını sürdürmesine rağmen azınlık nesnesinde yoğunluğun ulusal gruplarda olmasına neden olacaktır. "Gerek dinsel gerek etnik azınlıkların var olmaları, azınlık kimliğinin bilinciyle ve bu kimliğin ifadesiyle doğrudan bağlantılıdır. Diğer bir deyişle Foucault'cu yaklaşım azınlığın varoluşunu bu varoluşun dile getirilmesine konuşturır. ... Dile getirme konusu ve dolayısıyla görünürlük sorunsalı

özellikle tekilci ve yekpareci ulus-Devletlerde her zaman birer tehdit olarak algılanmıştır (Akgönül, 2011: 23-24)".

Uluslararası toplumun krallıklardan ulus-devlete dönüşümü, birkaç kuşak boyu süren uzun bir süreç gerektirmişse de, 1815 *Viyana Kongresi Sonuç Anlaşması* (Final Act of the Congress of Vienna) içinde, içeridekileri dışarıdakilerden ayırt eden yeni kimlikler olarak, ve böylece uluslararası düzene yönelik yıkıcılık olasılığı taşıyan ulusal kimliklerin doğuşuna yanıt olarak, azınlık haklarının siyasi ifadelerinde değişimin başladığına dair kanıtlar vardır (Preece, 2001: 75). Akbulut (2006: 14), bu belgeyi, dini azınlıklara ilaveten ulusal azınlıkları da koruyan ilk uluslararası belge olarak nitelendirmektedir. Ayrıca dönemin etkin siyasal felsefesi olan liberal anlayış, azınlık haklarını, ulusal özerkliklerin ilerletilmesiyle bir özgürlük alanı açılacağı yönlü görüşü nedeniyle desteklemekte olduğundan, bu dönem önemli gelişmelere sahne olmuştur (Saraçlı, 2007: 28-29).

Preece (2001: 77), 1878 Berlin Kongresi'ne kadar Batı Avrupa'da süregelen güçlü devletlerin azınlıklar üzerindeki konumunun, bu tarihten sonra yeni ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla uluslararası toplumun doğuya doğru genişlemesi nedeniyle, bu yeni devletler üzerinde de oluştuğunu ifade etmektedir. Uluslararası tanınmanın koşulu olarak yeni ulus-devletlerin "uygarlık ölçütleri"ne uymaya zorlanmış olduklarını; büyük güçlerin çıkarları çerçevesinde tanımlanan uluslararası düzen ve istikrarı tehdit edebilecek azınlıklar sorununun -özellikle de ulusal azınlıklar sorununun- bu ölçütlerden birini oluşturduğunu belirtmektedir. Bu dönemde hazırlanan belgelerde kullanılan dil, "azınlık koruma hükmünü dayatan ülkenin sahip olduğu güçle orantılı ifadeye sahiptir. ... Hükümlerin hayata geçirilmesi, bunları kabul ettiren devletin, eden devlet üzerindeki nüfuzuna bağlı olmaktadır; çünkü, taraflar üstü koruma mekanizması bu dönem için henüz erkendir" (Akbulut, 2006: 19).

Arsava (1993: 7-8) 1. Dünya Savaşı öncesinde azınlıkların genel olarak bir devlet içinde çoğunluğu oluşturan halktan diğer bir dine, etnik kökene veya dile mensup olması nedeniyle ayrılan ve "himaye edilen" gruplar olarak görülmüş olduğunu ifade etmektedir. Ulusal bütünlük ilkesi ulusa ait ortak bir dilin benimsenmesine yol açtığından bu dilden farklı dil veya lehçeleri konuşan ve bu dil etrafında kendi

bütünlüğünü tanımlayan gruplar "dilsel azınlıklar" olarak belirlemiştir. Ancak din, dil, kültür gibi kavramlar birbirleriyle iç içe, karmaşık bir ilişkiye sahip olduklarından, dilsel gruplar kimi durumlarda aynı zamanda dinsel gruplara ve/veya etnik ya da ulusal gruplara özdeş olabilmektedir. Bu ayrımların net olmadığı belirtilmiştir. Burada dil üzerinden örgütlenen grupların da azınlık nesnesi olarak ortaya çıkışı görülmektedir. Dil kavramının özellikle ulusal grupların benimsediği bir kavram olarak dönemin siyasal özelliklerini yansıtan bir bileşen olduğu görülmelidir.

Bu döneme damgasını vuran milliyetler prensibi tüm bu kavramların bir millet olmanın araçları olmasına neden olmuştur. Din ve dil bir milletin üst kimliği olarak belirebilirken, esas olarak etnik unsurun belirleyici olduğu gözlenmektedir. Etnik veya ulusal kavramları bu nedenle azınlık kavramının en temel bileşenleri haline gelmiştir. Arsava (1993: 7-8) milliyetler prensibini savunanların ideal devleti ulusal devlet olarak görmeleri nedeniyle her halkın kendi devletinin olması gerektiğini savunmuş olduklarını, bu görüşün kendi kaderini tayin hakkının azınlıklar meselesi ile birlikte düşünülmesinin önünü açmış olduğunu belirtmektedir. Ancak 1. Dünya Savaşı milliyetler prensibini gerçekleştirmek amacıyla yapılmış olmasına rağmen, barış görüşmeleri sırasında bütün ulusal taleplerin aynı şekilde tatmin edilemeyeceği gerçeğinin ortaya çıktığını; sınır değişiklikleri yeni azınlık gruplarının ortaya çıkmasına yol açmış olduğundan, bu durumun insan hakları çatısı altında yeni bir azınlık himaye biçiminin istenmesiyle sonuçlandığını vurgulamaktadır. Azınlık kavramı böylece uluslararası alanda etkili bir hale gelecek, tanımı yapılmayan kavram üzerindeki belirsizlik sürece, azınlığın nesnesi de siyasal mücadelelerin etkisiyle farklı formasyonlardaki özgül koşullar çerçevesinde kendini ortaya koyacaktır.

Zygmunt Bauman'ın (2012: 48-49) ifade ettiği üzere, "parçaların toplamından daha büyük olan bütünler'den medet ummak anlamsızdır -bir zamanların kaya gibi totaliteleri artık bireylerin hayatları kadar emniyetsiz ve ölümlü görünmektedir. Onlar da gelir ve giderler, kaldıkları sürece de yerlerine hiçbir zaman emniyetli biçimde yerleşmiş görünmezler. ... Milletler, bir zamanlar sürekli yaşam garantisi sayılan devletlerin siyasi egemenliklerinin sunduğu sığınakta emniyet içinde değildir artık". Gücün giderek devlet yerine siyasal olan etrafında biçimlenen bir kavrama dönüştüğünü

ifade eden H. Bülent Kahraman (2004: 117), egemenlik kavram ve anlayışının da bu doğrultuda bir dönüşüm geçirdiğine vurgu yapmaktadır. "Bilindiği gibi, klasik iktidara ve egemenliğe karşı direnişin alanı 'haklar alanı' olagelmıştır. Hak, iktidarı kısıtlayan, sınırlayan bir olgudur. Bununla birlikte Foucault, 'hakkın egemenlik bağlamında biçimlendiğini' ve onunla aynı söylemsel özellikleri taşıdığını da vurgulamaktadır. Bu, bir anlamda, egemenliğin sınırlarını çizen ama egemenliğin dışına çıkılmasını öngörmeyen bir hak anlayışıdır (Kahraman, 2004: 110)". Bu haklar alanında -insan haklarından farklı olarak- farkları temelinde ayrımlara sahip olan azınlıklar, egemenlik çerçevesinde kurulan bu anlayışın kısıtlama ve bütünlünleştirme çabalarından en çok etkilenen hak grupları olarak öne çıkacaklardır.

Milliyetler prensibi çerçevesinde farklılıklar temelinde ulus-devletlerin kurulması ile belirsiz ulus kavramının uluslararası alanda evrenselleşme çabaları arasındaki çelişki, bu ulusal bütünlük söyleminin ötekisi olan azınlığın nesnesi üzerinde çözülmez gerilimlere yol açacaktır. Batılı kavramların uluslararası sisteme damgasını vurması, diğer coğrafyalar tarafından kavramın ithal edilmesine neden olacak; buna rağmen toplumsal grupların ve bu gruplar arası ilişkinin farklılıklar sergilemesi nedeniyle kavramın nesnesi tarihsel formasyonlar çerçevesinde kendini gösterecektir. Ayrıca günümüzde kavramın bileşenlerinde gözle görülür bir değişim gözlenmemektedir. III. bölümde ele alınacak olan AB ve Türkiye'nin azınlık rejimleri, uluslararası azınlık rejimi ile doğrudan bağlantılı oldukları için, bir sonraki başlıkta uluslararası sistemde azınlık kavramı ve nesnesinin biçimlenişine yer verilecek; meselenin evrenselliği bu bağlamda tartışılacaktır.

I.3.5. Azınlık Meselesinin Evrenselliği

Azınlık kavramının evrensellelikle ilgili sorunları ve mücadeleyi içeren doğası neticesinde, uluslararası alanda yapılan tanım çalışmalarında, günümüzde dahi çok ileri gidilebildiği söylenemez. Azınlık meselesinin uluslararası alana taşındığı Milletler Cemiyeti (MC) dönemiyle birlikte evrensel tanım çalışmaları yönünde adımlar atılmaya

başlanmış ve bu çalışmalar Birleşmiş Milletler (BM) döneminde sürdürülmüştür; ancak neticede kesin bir azınlık tanımının yapılması mümkün olmamıştır.

MC döneminde anlaşmalarda doğrudan azınlık tanımı yapılmamakla birlikte, azınlık kültürel kimlik ile tanımlanarak uluslararası alana dahil edilmiş, "ırk, din, dil bağlarıyla bağlı insanlar" şeklinde ifadesini bulmuştur. Azınlık kavramının açık olmaması bir yana, kavram genel olarak nesnel özelliklerle ifade edilmiştir. Bu özellikler arasında belli bir coğrafyaya tarihsel bağlarla bağlı olmak, kültürel farklılık gibi özellikler sayılmıştır. MC belgelerinde bir devletin veya devletler topluluğunun istikrarı ile ilişkilendirilen nesnel ölçütler de vurgulanmıştır. Azınlık üyelerinin bir devletin yurttaşları olarak devlete karşı yükümlülüklerinin bulunduğu açıkça belirtilmiştir. Nesnel özelliklere vurgu yapılmasına karşın, MC azınlık sistemi öznel nitelikleri de içinde barındıran tanım önerilerinde bulunmuş, ancak psikolojik, toplumsal ve tarihsel nitelikleri barındıran bu öneriler etkili olamamıştır (Preece, 2001: 23-25).

BM, İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş bitimine kadar azınlık kavramını açık bir hale getirmek için çaba sarf etmiş ve azınlık haklarını insan hakları sistemi içinde değerlendirerek evrensel geçerliliği olan bir kavram geliştirme gereği duymuştur (Preece, 2001: 26). Ancak azınlıkların tanınması meselesi ulus-devlet açısından sorun teşkil etmektedir. Azınlık statüsü tanıma ulusun ve devletin birliğine tehdit olarak algılanmakta, ayrıca bu meselenin başka devletler tarafından bir dış politika aracı olarak kullanılması olasılığı tedirginlik yaratmaktadır. Ulus-devletler, özellikle de merkezî yapıya sahip olanlar bu nedenlerle azınlık statüsü tanımaya yanaşmamaktadırlar. Buna rağmen, azınlıkların korunması sağlanmadan uluslararası barış ve istikrarın sağlanamayacağı fark edilmiş olması, uluslararası topluluğun, bu meseleyi tamamıyla devletlerin inisiyatifinde bırakmama yönünde adım atmasına sebep olmaktadır. Bir azınlığın varlığının, devletin tanınmasından bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun nedeni bu durumun sosyolojik bir gerçeklik olarak var olmasıdır. Bu gerçeklik karşısında gönülsüz de olsa azınlıkların tanınması yönünde eğilim gösteren ulus-devletler, azınlığın açık tanımının yapılmasından kaçınarak, kendi ülkelerindeki azınlıkları belirleme yetkisini ellerinde tutmaya

çalışmaktadırlar. Tanımlarda devlet tanınması koşulu bulunmamakta, sayılan niteliklere sahip her azınlık, azınlık statüsüne sahip olmasa da azınlık haklarından yararlanma hakkına sahip olarak düşünülmektedir. Uygulamada ise devletler ancak statü tanıdıkları toplulukların bu haklardan yararlanmasının önünü açmaktadır. Hangi niteliğe sahip grupların azınlık olarak kabul edilebileceği tartışmaları bu nedenle önem kazanmış ve bu durum objektif bir "azınlık" tanımının yapılması girişimlerine sebep olmuştur. BM çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırmış olmasına rağmen kesin bir azınlık tanımında hem fikir olunamamıştır (Kurubaş, 2006: 31; Arsava, 1993: 42).

1949 yılında BM Genel Sekreteri tarafından hazırlanan, *Azınlıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması* (Definition and Classification of Minorities)¹¹ başlıklı belgede, mevcut azınlıkların sınıflandırılmasıyla bir tanıma ulaşılmaya çalışılmıştır, ancak bu sınıflandırma geleneksel tanımların ötesine geçememiş, evrensellikten uzak kalmıştır. Belgede bir devletin nüfusu içinde sayıca azınlıkta olma nesnel ölçütünün yarattığı güçlük ifade edilmiştir. Bu rapora göre azınlık kavramının geniş tanımıyla kullanımının, devletler içerisinde farklılık oluşturan ve sayıca az olan her grubun bu kavram içerisine dahil olması sonucunu doğuracağı ve böylelikle kullanışlı olmayacağı vurgulanmıştır. Böyle bir durum ailelerden sınıflara, kültürel gruplardan farklı lehçeler konuşanlara kadar her topluluğun azınlık olarak haklardan yararlanacağı endişesini doğurmaktadır (Preece, 2001: 26-27; Arsava, 1993: 42-43).

1976'da yürürlüğe giren Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi¹² (ICCPR) 27. Maddesinde, azınlık olma ölçütleri sadece "etnik, dini ve dilsel azınlıklar" olarak belirtilerek dolaylı yoldan nesnel ölçütlere başvurulmuştur (Preece, 2001: 29). Bu maddenin tam bir azınlık tanımı yapılmaksızın uygulanmasının mümkün olması nedeniyle, tanım çalışmaları 1984 yılında yeniden gündeme düşene kadar durdurulmuştur (Arsava, 1993: 43). Ancak bu süreçte Özel Raportör Francesco Capatorti 1979'da en kapsamlı çalışma olarak kabul edilen *Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*'i kaleme almıştır. Bu çalışmaya göre azınlık; "Bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayıca azınlıkta olan, yönetici konumlarda olmayan, bireyleri (devletin uyrukları olarak) nüfusun geri

¹¹ İlgili belge için bkz. 27.12.1949 tarihli UN-Doc. E/CN. 4/Sub. 2/85

¹² İlgili belge için bkz. 16.12.1966 tarihli UN-Doc. 999 UNTS 171

kalanından sahip oldukları etnik, dini veya dil gibi özellikleriyle farklılaşan, gizli de olsa kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ve dillerini korumaya yönelik dayanışma güdülerıyla hareket eden bir toplumsal gruptur" (aktaran Arsava, 1993: 43).

Meselenin yeniden gündeme gelmesi üzerine, Capotorti'nin yerine atanan Jules Deschenes azınlık kavramının tanımı için alt komisyona bir öneri hazırlamıştır. Capotorti'nin tanımını esas alan bu öneride Deschenes (1985), yerli halklar, misafir işçiler, göçmenler, sayıca büyük azınlıklar, baskı altında olan çoğunluk ve ulusal azınlıklar gibi önemli meseleleri tartışmıştır. Bu tartışmalar da sonuç vermemiş, öneride yeni bir yorum getirilmemiştir. Deschenes'in yerine geçecek olan Eide de ileride görüleceği gibi benzer bir tanım önerecek ve sonuç benzer olacaktır.

BM İnsan Hakları Komisyonu, "ulusal", "etnik", "dinsel" ve "dilsel" kavramlarını, "azınlık" kavramının önüne yerleştirmeyi yeterli bularak açık bir tanımın yapılmasından kaçınmaktadır (Preece, 2001: 30). 1992 yılında "ulusal veya etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup kişiler" için yayımlanan Deklarasyon'da (BM, 1992), BM Genel Meclisi öncelikle insan haklarına vurgu yaparak, bu hakların teşvik edilmesinde ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı gözetilmeyeceğini ifade etmektedir. Kadın ve erkek arasındaki eşitlikten ve çocuk haklarından söz edildikten sonra azınlıklara dair ifadelerin yer alması, azınlığın etnik, dilsel veya dilsel olarak kullanımına karşı çıkarak çocuklardan kadınlara birçok grubun bu tanım içerisine dahil edilmesi gerektiğini ifade edenlere bir cevap olarak görülebilir.¹³ Ancak yine azınlık tanımı açıkça yer almamış, maddelerde yer alan "azınlıklara mensup kişiler" ifadesi muğlak kalmıştır. Aynı zamanda, kavramlarla ilgili bölümde ifade edildiği gibi, kendilerini ortaya koyan kavramlar organik koşullar oluştuğunda bir biçimde kendilerine hegemonya alanında yer edinerek uluslararası düzeyde kabul edilir hale gelebilmektedirler; BM çerçevesinde gerçekleşen yukarıdaki durum, azınlık tanımına dahil edilmeyen kimi kavramların mücadeleleri neticesinde zamanla yeni eklemeler gerçekleşme potansiyelini yansıtmaktadır.

---

¹³ BM'in 2011 yılında "cinsel azınlıklar" üzerine hazırladığı rapor, azınlık kavramının farklı gösterenlerinin hesaba katılmaya başlandığına yönelik bir örnektir; ancak bu rapor cinsel azınlıkların, "ulusal veya etnik, dinsel ve dilsel azınlıklar" ile birlikte değerlendirilmediğini, farklı bir kategori olarak ele alındığını da sergilemektedir.

BM Azınlık Çalışma Grubu - Azınlık Kavramı ve Tanımı Tartışmaları

BM nezdinde yapılan çalışmaların azınlık kavramı ve tanımı konusunda evrensel geçerliliğe sahip bir mekanizma oluşturmakta yetersiz kaldığına yer verilmiştir. Ancak bu çalışmaların önemli bir özelliği, birçok farklı unsur tarafından meselenin nasıl değerlendirildiğini yansıtıyor olmasıdır. Tartışmalar neticesinde hazırlanan raporlar meselenin çözümüne katkı sağlamıyor olsa da, meselenin neden bu denli gündemde olduğunu ve hangi açılardan sorun teşkil ettiğini yansıtması bakımından önem taşımaktadır. BM'nin farklı alanlarda gerçekleştirdiği çalışmalara, sivil toplum kuruluşlarından akademisyenlere, çeşitli, ilgili kurum ve kişileri davet ediyor olması, farklı bakış açılarını görünür kılmaktadır. 1994 yılına gelindiğinde azınlıklara yönelik böyle bir çalışma gündeme gelmiş; 2006 yılına kadar bu alanda her yıl bir oturum gerçekleştirilerek, toplam on iki rapor yayınlanmıştır. Bu raporlar meseleye dair, özellikle de "azınlık hakları"nın geliştirilmesine yönelik, birçok başlık içerse de, burada meselenin temel çelişkilerini kavrayabilmek adına, bu çalışma açısından önem teşkil eden kavram ve tanım sorunlarına dair tartışmalara yer verilecektir.

BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu tarafından önerilen "Azınlık Çalışma Grubu"nun oluşturulması, İnsan Hakları Komisyonu ve Ekonomik ve Sosyal Komite tarafından alınan kararlarla hayata geçirilmiştir. Bu amaçla Azınlık Alt-Komisyonu, 1992 Deklarasyonu'nun teşvik edilmesi ve pratik olarak uygulamaya geçirilmesi; azınlıkları kapsayan problemlerin olası çözümlerinin, hükümet ve azınlıklar arasında karşılıklı anlayışı teşvik etmeyi de içerecek şekilde incelenmesi; ve ileriye yönelik tedbirlerin önerilmesi ile görevlendirilmiştir (BM, 1995: 3). Çalışma Grubu, oturumlara katılımın sivil toplum kuruluşlarına da açık olması kararını almıştır. BM Azınlık Alt-Komisyonu, devletlerden ve sivil toplum kuruluşlarından gözlemcilerle birlikte çalışma yürütmektedir. Böylece gözlemlerin paylaşılması ve özellikle yerel düzlemlerde etnik azınlıkların durumlarına dair bilgi alınabilmesi amaçlanmaktadır. Görüldüğü gibi etnik faktör Batı Avrupa yaklaşımını yansıtır şekilde burada da vurgulanmaktadır. Diğer belgelerden farklı olmayan kavramın tanımlanmasına dair sorunlar burada da devam etmektedir. Çalışma

Grubu, Deklarasyon'da açık tanımı yer almayan, "ulusal veya etnik, dilsel ve dinsel azınlıklar" açısından değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Çalışma Grubu, Asbjorn Eide¹⁴ başkanlığında gerçekleştirilen 1995 yılı ilk oturumunda, azınlıkların tanımı, nitelikleri ve sınıflandırılması konusunda bir sonraki oturumda tartışılmak üzere ajanda oluşturmuştur; bu oturum üzerine yayınlanan raporun 103. ve 104. paragraflarında bu ajandaya yer verilmiştir (BM, 1995: 23-24). Bu karardan hareketle ikinci oturumda bu konular için özel başlık -V. başlık- açılarak, gözlemcilerin raporlarında yer alan değerlendirme ve öneriler tartışılmıştır (BM, 1996: 28-35). Bu başlıkta tartışılan azınlık tanımı konusunda karşıt veya farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak genel görüş, kesin bir tanım yapılmasının belirli sınırlılıkları da beraberinde getireceği; her bir tanımın kapsamının belirli grupları dışarıda bırakacağı; azınlıklara dair sorunların farklılık gösterdiği ve bu nedenle pratikte bu sorunlar ortaya çıkarılarak, farklı gruplar için, ihtiyaç doğrultusunda, farklı koruma çözümlerinin getirilmesi üzerinedir. Diğer taraftan mevcut tanımların kapsamının genişletilerek, özellikle yerliler ve vatandaş olmayanlar olmak üzere diğer grupları da kapsamı gerektiği üzerine görüşler mevcuttur; etkili bir tanım çalışmasının devam etmesi ve ortak bir tanıma ulaşılması gerektiği görüşünü savunanlar da...

Stanislav Chernichenco, raporun 131. paragrafında yukarıda yer verilmiş olan Capotorti, Deschenes ve Eide'nin tanımlarına benzer bir tanım ortaya koymuştur; ancak bu tanımın, bir ülkede ikamet eden fakat bu ülkenin vatandaşı olmayan kişileri de kapsamı gereğini vurgulamıştır (BM, 1996: 28). Deschenes ve Eide'nin tanımlarının, Capotorti'nin tanımının çok ötesine geçemediği hesaba katıldığında, bu tanımın da benzer şekilde yenilik getirmediği görülmektedir.

Avusturya ve Danimarka sözcüleri 135. paragrafta, Çalışma Grubu'nun bir tanım yapmasının gerekli olmadığını ifade etmişlerdir. Profesör Patrick Thornberry, aynı paragrafta, bu görüşe katılanlar arasındadır. Ona göre keskin tanımlar yapılması esneklik, açıklık ve olası gelişimin önünü tıkayabilir (BM, 1996: 29). İsviçre gözlemcisi de, evrensel bir tanım yapmaktan kaçınmakta, 159. paragrafta farklı durumlarda farklı

---

¹⁴ BM raportörü Asbjorn Eide, Azınlık Çalışma Grubu'nun ilk oturumundan itibaren 2004 yılına kadar gerçekleştirilen tüm oturumları yönetmiş; 2005 yılında gerçekleştirilen 11. oturuma Jose Bengoa, 2006 yılında gerçekleştirilen son oturuma ise Gudmundur Alfredsson başkanlık etmiştir.

azınlıklara uygulanabilir, esnek ve evrimsel bir yaklaşımı savunmaktadır. Ancak bu yaklaşımın, Deklarasyon'da var olan mevcut standartların giderek düşmesi riskine yol açabileceğini, devletlerin hangi azınlıklara hangi hakların verilebileceğine karar verebilmesi sorununun büyüyebileceğini de belirtmiştir (BM, 1996: 33). 161. paragrafta Finlandiya gözlemcisinin, aynı şekilde, hangi hakların kapsama alınacağına kimin karar vereceğinin açık olmamasından kaygılandığı görülmektedir (BM, 1996: 33).

Thornberry, 135. paragrafta, tanımlamanın amacının sorgulanması ve kim tarafından yapıldığı konusunda siyasal, pratik ve ahlaki soruların sorulmasının önemine vurgu yapmıştır (BM, 1996: 29). Ibn Khaldun Merkezi temsilcisi, 136. paragrafta, tanımın sayısal, sosyolojik, psikolojik ve politik boyutlarının hesaba katılması gerektiğini ifade etmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, tanımlarda, bu boyutlar hesaba katılmamaktadır (BM, 1996: 29). Disiplinlerin azınlık meselesindeki ağırlığını tartışırken bahsettiğimiz üzere farklı disiplinlerin yaklaşımlarına yer verilmemesi söz konusudur. Tanımları kimin yaptığı sorusu ise iktidar ilişkileriyle de bağlantılı olarak eşitsizliklerin sürdürülmesinden kaçınmak amacıyla özenle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Azınlığın kesin tanımının yapılması konusunda şüpheleri olanlardan biri de Jose Bengoa'dır. Bengoa raporunda, herhangi bir tanımın pratikte geçerliliğini sorgulamakta; kesin bir tanımın yapılmasının, farkındalığı artırıp arttıramayacağı, devletler ile gruplar arasındaki ilişkilerin çözüme kavuşmasına yardımcı olup olamayacağı sorularını sormaktadır. Bengoa, bu soruların olumlu bir cevabı olduğunu düşünmemekte, 137. paragrafta, bütün tanımların tarihte verili bir zamanda güncel bir durum karşısında ihtiyacı karşılamak için ortaya atıldığı perspektifinden hareketle, yapılacak tanımın geçici olacağını ifade etmektedir (BM, 1996: 29).

Küba ve Meksika gözlemcileri 150. paragrafta azınlık tanımının sabit olmaması gereğine vurgu yaparak, günümüz dünyasının gerçekleri hesaba katılması yoluyla dönemin savunmasız gruplarının kapsanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Günümüz için bu kapsama verdikleri örnek göçmen işçilerin dahil edilmesidir (BM, 1996: 31). Ancak bu görüş, azınlık tanımının kapsamının genişletilmesi görüşüne daha yakındır. Çünkü azınlıklar da dahil olmak üzere insan hakları çağın koşulları göz

önünde bulundurularak gelişmekte, yeni hakların pozitif hukuka eklenmesi süreci devam etmektedir.

Ali Kan 138. paragrafta, uluslararası hukukta azınlık tanımının ne olduğu sorusunun sınırlarını çizen hiçbir ilke olmadığını, tanım tartışmalarının sürdürülerek işlevsel bir tanıma ulaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tanım var olan çeşitli tanımlar referans alınarak yapılmalı ve böylelikle ortak bir tanıma ulaşılmalıdır. Avusturya ve Finlandiya gözlemcileri, 141. paragrafta, böyle bir tanım için öneride bulunmuş, Avrupa Parlamentosu'nun 1201 sayılı kararında yer verilen, Orta Asya Girişimi'nin halihazırda var olan tanımının kullanılmasının uygun olduğunu ifade etmişlerdir (BM, 1996: 30).

160. paragrafta farklı azınlıklara farklı haklar yaklaşımını tehlikeli bulan Prof. Hurst Hannum, tüm azınlıklar için geçerli ancak farklı azınlık konumları için farklı uygulama geliştirilebileceğini ifade etmektedir. Thornberry de aynı paragrafta, farklı konumlar için farklı uygulamalar geliştirilmesine katılmaktadır (BM, 1996: 33).

Çalışma Grubu'nun başkanı Eide 155. paragrafta farklı bir açığa değinmekte; BM, Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi kurumların uzun yıllardır bir azınlık tanımına ulaşmayı başaramadıklarına vurgu yapmaktadır. Ancak, Eide, böyle bir tanımın kabul edilmesi halinde, kaçınılmaz olarak, belirli grupların oluşturulan parametrelerin dışında kalırken, bazılarının bu tanıma dahil olmasına rağmen halihazırda iyi korunuyor olacaklarını belirtmektedir. Bu nedenle, azınlığı tanımlamak yerine, azınlıkların farklı ihtiyaçları ve karşılaştıkları farklı sorunlara yapıcı çözümler getirebilecek bir yaklaşımın geliştirilmesini daha uygun bulmaktadır (BM, 1996: 32). Başkan Eide'nin bu görüşünün, genel görüşü yansıtmakla birlikte yönlendirici olduğu düşünülebilir. Çalışma Grubu'nun bu tarihten sonra gerçekleştirdiği çalışmalar azınlığı tanımlamak yerine farklı çözümler üretilmesi yönünde olması dolayısıyla bu görüşü yansıtacaktır.

Çalışma Grubu'nun üçüncü oturumunda da azınlığın tanımlanmasına yönelik başlık -VI.B. başlığı- açılmış, ancak uzun bir tartışma sergilenmemiştir (BM, 1997: 27-29). Bu oturumda da karşıt görüşler ortaya çıkmış; İsviçre gözlemcisi ile Rusya Bilim

Akademisi gözlemcisi 100. paragrafta, işleyen bir tanımın olması amacıyla, yeterli sayıda olmadığı için koruma rejiminin kapsamında olmayanları da kapsayan birçok meseleyi gündeme getirmişlerdir. Yerliler ve azınlıkların ortak özellikleri paylaştığını, bu nedenle farklı gruplara ayrılarak sınıflandırılmalarının çok zor olduğunu ifade etmişlerdir. Buna ilaveten, kendi kimliğini muhafaza etmek isteyen azınlıkların bilincinin nasıl belirleneceği ve bir azınlığın koruma rejiminin kapsamına girebilecek yeterli sayıya sahip olup olmadığına kimin karar vereceğini sorgulamaktadırlar (BM, 1997: 27-28).

Oturum başkanı ise 101. ve 102. paragraflarda, 1992 Deklarasyonu'nda ve diğer uluslararası insan hakları belgelerinde sağlanan azınlık haklarının tanımına ihtiyaç olmadığını, faydacı bir yaklaşımın keskin bir yasal tanımın risklerinden kaçınmaya yarayacağını belirtmiş; grup üyelerinin sayılarına bakılmaksızın, azınlık rejiminin tüm gruplara ihtiyaçları doğrultusunda uygulanması gerektiğini eklemiştir (BM, 1997: 28).

Çalışma Grubu'nun gerçekleştirdiği altıncı oturumda "ulusal azınlık" kavramına yönelik bir tartışma açılmış; 24. paragrafta kimileri bu kavramın kullanımına sınırların yeniden çizilmesini gerekli kılabilen bir ifade olduğu için karşı çıkarken, kimileri ise bunun var olan gerçekliğin bir tezahürü olduğuna vurgu yapmıştır (BM, 2000: 7). Eide ise, 20. paragrafta, Deklarasyon'un kısıtlı bile olsa sınırların yeniden çizilmesini gerektirecek ulusal azınlıklara yönelik bir hakkın kullanımına izin vermediğini, çünkü azınlıkların grup olarak değil bireyler olarak haklardan yararlanabildiğini belirtmiştir (BM, 2000: 6-7). Ayrıca burada da ulusal azınlık kavramının kullanılıp kullanılmaması meselesi tartışılırken, ulusal azınlık kavramından ne anlaşılması gerektiğine, kavramın tanımına yer verilmemiştir.

Bunun dışında aynı oturumun 31. paragrafında Bengoa azınlıkları üç jenerasyon olarak sınıflandırmaktadır: İlk jenerasyonu, 1. Dünya Savaşı döneminde Avrupa imparatorluklarından kopan; ikinci jenerasyonu, BM ve dekolonizasyon döneminde ortaya çıkan; üçüncü jenerasyonu ise, globalleşme dönemi etnik temelli kopuşlar olarak nitelenebilir. Ona göre ilk jenerasyon, dil ve din gibi nesnel kriterler ile tanımlanabilirken; azınlıkların kendi kimliğinin farkında olması öznel kriteri giderek daha belirleyici bir faktör olmaya başlamıştır (BM, 2000: 8-9). Bengoa 32. paragrafta

yer alan analizinde, azınlıklar ile toprak, ırk ve yerliler arasında ilişki kurarken; bu analizi "yeni" azınlıklar diye adlandırılan yerinden edilmiş kişiler, sığınmacılar ve göçmen işçiler ile de ilişkilendirmiştir (BM, 2000: 9).

34. paragrafta, Mısır gözlemcisi sorunun hem tanınma hem de tanımlama boyutunun olduğuna vurgu yapmış, Minority Rights Group gözlemcisi bu görüşe katılmış, ayrıca bu denli dinamik bir mesele üzerine olası bir tanım üretmenin asla mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Hint Hareketi "Tupaj Amaru" gözlemcisi tanınma ve tanımlama arasındaki ilişkiyi, azınlıklar için kendini tanımlama ve devletler için azınlık haklarını tanımama olarak ifade etmiştir (BM, 2000: 9).

Görüldüğü gibi üçüncü oturumdan sonra azınlık tanımına yönelik ayrı bir başlık açılmamış, bu mesele genel olarak azınlığın kesin bir tanımının yapılmaması görüşleri ağır bastığı için diğer oturumlara aktarılmamış; yalnızca altıncı oturumda ulusal azınlıklara yönelik küçük çaplı bir tartışma yürütülmüştür. Bu nedenle kavramsal sorunlar bu çalışmalar ile de giderilememiştir. 2006 yılındaki on ikinci raporun yayınlanmasından sonra, azınlık meselesine dair her yıl forumlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu forumlar neticesinde ortaya çıkan raporlarda ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin bu alandaki raporlarında bir yaklaşım değişikliği görülmemiştir. BM sistemi, bazı toplumsal sorunlara, ulus-devletlerin kabulü ölçüsünde, çözüm getirmeye yönelik çalışmalar yapmış; devlet ve sivil toplum kuruluşlarından temsilciler ile akademisyenlerin de aralarında bulunduğu tartışmalara yer vermiş; ancak meselenin karmaşıklığı ve temelde kavramsal sorunlar nedeniyle belirli standartlar oluşturmakta güçlük çekmiştir ve çekmektedir. Bazı toplumsal sorunlar diye ifade etmemizin nedeni de işte bu farklı durumlar için farklı çözümler anlayışının benimsenmiş olmasıdır. Azınlığın kesin tanımının yapılması, ilgili kişilerin haklı değerlendirmelerinde görüldüğü gibi sorunlu olmakla birlikte; yapılmaması da sorunlar taşımaktadır.

Yapılan tanımlarda her zaman görülen temel sorun kapsayıcılık meselesi olmuştur. Kesin bir tanımın yapılması halinde azınlık grupları belirli sınırlar çerçevesinde tanımlanacak ve her halükarda tanım dışı kalan toplumsal gruplar olacaktır. Bu gruplar mağduriyet koşullarında yaşıyor ya da diğer özellikleri karşılamadıkları halde az sayıda mensubuyla azınlık bilincine sahip topluluklar

olabilecektir. Böyle bir sınırlılık olmaması durumunda ise bu defa etkili bir koruma mekanizması olmaması, bu grupların başka faktörlerin özellikle de güçlü siyasi faktörlerin etkisi altında kalmalarına sebep olacaktır. Güçlü bir konum için avantaj olan esneklik, aksi durumda dezavantaja dönüşebilmektedir. Hangi grupların hangi durumlarda bu haklardan yararlanacağına karar veren mekanizmaların da farklılık göstermesi nedeniyle, meselenin uluslararasılaşmasına rağmen içinden çıkılmaz bir halde olduğu söylenebilir.

AGİT ve AK bu dönem boyunca, BM'nin tanım üzerine yaptığı çalışmaların içlerinde büyük azınlık grupları barındıran devletler tarafından engellenmeye çalışılması gerçeği nedeniyle azınlık kavramını tanımlama görevinden geri durmuşlardır. AGİT'in gayri resmi azınlık tanımı, göçmenler ile ulusal azınlıklar arasında ayırım yapılmaması konusunda bir farklılık içermesi dışında BM tanımıyla benzeşmektedir. AK ise ne 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) ne de 1994 Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşme'sinde azınlık kavramına yer vermemiş, etnik grupların her biriyle koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda ilgilenme yolunu seçmiştir. Bu durum AK'nin bu koşul ve ihtiyaçların tespitinin yapılabilmesi için daha dar tanımlara gereksinim duymasına sebep olmuştur. Bu tanımlar da BM tanımıyla benzeşmekte ancak tanımlarda öznel ölçüt olan grupların kendi ulusal kimliklerini veya dillerini sürdürme isteklerine yer verilmemektedir (Preece, 2001: 30-32).

Whitaker (1989: xii-x), MRG gibi sivil toplum kuruluşlarına ihtiyaç duyulmasının nedeni olarak, BM'nin güçlü bir insan hakları mekanizması oluşturmaktaki başarısızlığını ortaya koymuştur. Hemen her BM üyesi devlet, içinde azınlıklar barındırmakta, bu nedenle insan hakları komisyonunun çalışmalarının ilerlemesi önünde engel oluşturmaktadır. BM, barışı tehdit edici bir durum söz konusu olmadığı müddetçe, ulus-devletler içerisindeki insanların en temel haklarını korumakta etkili bir koruma mekanizmasına sahip değildir.

Ayrıca BM'nin azınlıklara himaye sağlamak ve azınlık kavramına açıklık getirmek için yaptığı çalışmalar klâsik Avrupa azınlık himaye sisteminin etkilerini taşımaktadır. Klasik Avrupa azınlıklarını tanımlamak için yeterli olabilen kriterler, dünyada mevcut olan ve yeni oluşan tüm azınlık gruplarını kapsayıcı nitelikte

olamamaktadır (Arsava, 1993: 46). Ulusal ve etnik azınlıkların korunmasına verilen öncelik, Batı Avrupa azınlık rejimini yansıtmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa (ODA) ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelerde dinsel azınlıkların statü sahibi olduğu ve dinsel, etnik ve ulusal azınlıklar yaklaşımının bu devletlerin toplumsal koşullarına uymadığı, bütünlük kaygısı yarattığı göz önünde bulundurulduğunda; Arsava'nın öne sürdüğü yaklaşımın yadsınamaz olduğu yani uluslararası sistemde hakim olan klasik Avrupa sisteminin diğer coğrafyaları kapsamadığı görülür. O halde azınlık tanımının evrenselliğinin önünde büyük engeller olmasının yanında, bu tanımın Batı kaynaklı bir tanım olduğu ve böylece azınlık kavramının nesnesinin de Batıda kabul gören azınlık gruplarının ifadesinde kullanılmakta olduğu görülmektedir. Kavramın ithal edilmesi durumu ise kavramın nesnesinin kabulüyle sonuçlanmamaktadır. Siyasal kaygılar nedeniyle uluslararası sistemin dışında kalmak istemeyen devletler, uluslararası azınlık sistemindeki mevcut boşluktan faydalanarak, kendi kurguladıkları toplumsal sistemleri doğrultusunda kavramı istedikleri yöne çekmekte ve buna ilaveten kavram her coğrafyada toplumsal ilişkiler temelinde belirlendiği için azınlığın nesnesi de kendini ortaya koymaktadır.

Batı Avrupa ulus-devletleri ve sonrasında AB, uluslararası azınlık sisteminin kaynağı ve taşıyıcısı olarak önem taşımaktadır. Diğer taraftan ortak politika geliştirilmemiş olması nedeniyle AB azınlık sistemi uluslararası azınlık sisteminden faydalanmaktadır. Bu iç içe geçmiş uluslararası ve bölgesel (Avrupa) sistemler, tüm dünyada etkili olmakla birlikte, en çok AB üyelik yolunda olan devletler üzerinde etkilidir denebilir. Özellikle siyasi kriterler arasında yer almasıyla Birlik üyeliğinin koşulu haline gelen azınlık meselesi, uluslararası sistemden daha kesin ve bağlayıcı bir zorunluluk mekanizması oluşturmuştur. Bu mekanizma Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Buradan hareketle, III. bölümde Avrupa ve özellikle AB'de azınlık sisteminin Osmanlı ve Türkiye ile etkileşimi, azınlık kavramı ve tanımı çerçevesinde ele alınacak; AB ve Türkiye'de bu çerçevede uyumun mümkün olup olmadığı tartışılacaktır.

II. SÖYLEM VE İDEOLOJİ

Söylem ve ideoloji arasındaki bağlantı çalışmamız açısından önem arz etmektedir. İdeolojilerin evrenselci iddialarının sarsılmaya başlamasıyla, ideoloji kavramına yönelik sorgu da gerçekleşmiş; kavramın niteliği ve nesnesinde değişimini ifade etmek üzere yerine söylem kavramı ikame edilmeye başlanmıştır. Siyasal bir kavram olarak azınlık kavramının ideolojik etkiye maruz kalıyor oluşundan söz edilmiştir; ideoloji kavramında yaşanan değişim, ideolojilerin siyasal meseleler üzerindeki etkisinde de niteliksel bir değişimin gerçekleşmesine neden olmaktadır.

"Söylem" [discourse] kavramı ile "ideoloji" [ideology] kavramı arasında içiçe geçmiş bir durum söz konusudur; bu iki kavramın kimi kuramcılar tarafından eş anlamlı kimileri tarafından benzer anlamlı ve kimi diğerlerine göreyse tamamıyla farklı veyahut karşıt anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Söylem kuramı [discourse theory] ve ideoloji kuramı [ideology theory] arasındaki bağlantı da bu içiçeliği yansıtmaktadır.

Söylem kuramı dilbilimcilerin katkısıyla gelişmiş bir kuram olmakla birlikte zamanla disiplinlerarası bir çalışma alanına sahip olmuş ve politik söylemlerin araştırma ve analiz konusu olmasıyla birlikte söylem içerisindeki ideolojik içerik önem kazanmaya başlamış ve böylelikle son zamanlarda bir ideoloji kuramının geldiği son aşama *gibi* bir konuma da sahip olmuştur. Bu nedenle söylem kavramına yönelik dilbilimsel yaklaşımlara bu çalışmada yalnızca gerektiği taktirde yer verilecek, yerine 20. yüzyılın bitimiyle canlanan politik söylem üzerine çalışmaları daha iyi kavrayabilmek için ideoloji kuramının tarihsel gelişimi ve "ideoloji" kavramının gönderme yaptığı anlamsal çeşitliliğe yer verilecektir. Azınlık meselesine dair yaklaşımları incelemeye doğru adım atılırken, ideoloji ile bağlantılı olarak ele alınan bir kavram olan "hegemonya"dan [hegemony] faydalanılacaktır. Bunun nedeni azınlık-çoğunluk ilişkilerinin hegemonik yapısıdır. Siyasetin kurucu mantığı olarak hegemonya, ideolojilerin yoğun etkisi altında ve mücadeleleri çerçevesinde kurulan, konumlanan, ilişkisel olarak yeniden üretilen toplumsal gruplar olarak azınlık gruplarının ve bu grupların siyasal mücadelelerinin incelenmesinde ontolojik bir yere sahiptir.

Marksist söylemde ideoloji kavramına bakışı ortaya koymak son derece önemlidir. Çünkü kavramı bu denli etkili bir merciye taşıyan, sonrasında çok sayıda eleştiriye maruz kalarak kavramın dönüşümüne katkı sağlayan ve böylece söylem kuramının gelişimine katkı sağlayan bu bakıştır. Bu nedenle kuramsal tartışma Marksizm'de ideoloji kavramı üzerine tartışmalar ile başlatılacaktır. Eleştirilerin, kavramın anlamının dönüşümünde nasıl bir yere sahip olduğuyla devam edilecek; ardından ideoloji ve söylem kavramları arasındaki ilişki ortaya koyulacaktır.

Fairclough ve Graham, Karl Marx'ın yönteminin monolitik ve homojenmiş gibi ele alınmaması gerektiğini ve yaklaşımının da disiplinlerötesi, çok yönlü ve sürekli-değişimsel olduğunu belirtirler. Marx, "politik kuramdaki, ekonomi politik, hukuk, felsefe, toplumsal kuram, antropoloji ve tarih alanlarındaki çalışmaları hem başlatır hem de bunlara ilham verir" (Fairclough ve Graham, 2003: 188). Ancak diğer taraftan bu yöntem tam da bu nedenle muğlaklıklar içermekte, farklı yorumlara ve eleştirilere fırsat vermektedir.

Michele Barrett'in (2000) kitabının ismini "Marx'tan Foucault'ya ideoloji" olarak koyması çok anlamlıdır. Barrett, Marx'ın tüm eserlerini inceleyerek ideoloji kavramını nasıl ele aldığı noktasındaki muğlaklıkları ortaya koymaya çalışmış ve bunun Marksist teoride uzun bir tartışma destanının ortaya çıkmasında önemli rol oynadığı; tartışma yaratan temel konuların ise, ideolojinin zorunlu olarak bir yanılısama olup olmadığı ve ekonomik olarak belirlenip belirlenmediği üzerine olduğunu ifade etmiştir (Barrett, 2000: 12). Ekonominin belirleyiciliği sınıfları meydana getirmekte ve böylelikle sınıf temelli yaklaşıma olanak sağlamaktadır. Bu iki tartışma bir arada ele alınacak olup; ideolojinin tanımına dair ilk tartışma çalışmada kullanılan ideoloji tanımı açısından önem taşırken; sınıf temelli yaklaşıma olanak sağlayan ekonominin belirleyiciliği meselesi, azınlık gruplarının hegemonik mücadelelerinin sınıf temelli yaklaşım ile açıklanamaması ve azınlık gruplarının sabit olmaması noktasında önem taşımaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin [new social movements] sınıf temelli yaklaşıma eklenmesi girişimleri özellikle Laclau ve Mouffe'nin değerlendirmeleri yardımıyla azınlık grupları açısından düşünülecektir. Hareketlerin eklenmesi, vülger Marksizmin kısıtlayıcı ve evrenselci bakışının yetersizliğini (Barrett, 2000: 8) gözler

önüne sermektedir. Çünkü bu modelle çalışan birçok kuramcı için ideoloji, bireylerin aldatıldığı olumsuz bir sürecin anlatımına indirgenmiştir (Mills, 2003: 113). Marksizmin temel değerlerinden uzaklaşmadan belirli kavramların yıkılması sağlıklıdır çünkü belirli kırılma noktalarını eklememeye çalışan kuramcıların, ekonomik altyapının son kerte belirleyiciliğine yaptıkları vurguyla, bu eklememeleri soyut ve dışsal bir şekilde ikinci plana iten yaklaşımlarının sorunlu olduğu ortadadır. Karl Marx ve Friedrich Engels'in Alman ideolojisinde, Hegel'e yönelik eleştirilerin hiçbirinin onu tamamıyla eleştirme cesaretinde bulunamadığına yaptıkları vurgu (Marx ve Engels, 2012: 34), şimdi de Marx eleştirileri için söylenebilir -her ne kadar önemli kırılmalar meydana gelse de. Gramsci'nin ele aldığı şekliyle ideoloji nosyonu ve Foucault'nun ideoloji kavramını kullanmayı reddine kadar giden süreç göz önünde bulundurulduğunda Barrett'in haklı isimlendirmesinin anlamı böylece ortaya çıkmaktadır. Söylem kuramının apolitik olarak değerlendirilebilecek tarihinin Foucault'nun Marksizm ile bir tartışma olarak değerlendirilebilecek politik eylem çalışmaları ile farklı bir noktaya gelmesinin nedeni, Foucault'da söylem teriminin ideolojiyle bir diyalog içerisinde ve ideolojinin tanımına tepkisel bir şekilde tanımlanmış olmasıdır (Mills, 2003: 115).

Her ne kadar farklı yaklaşımlar mevcut olsa da, söylem kuramı, Fairclough ve Graham'ın da ifade ettiği gibi (2003: 189), disiplinlerüstü, kuramlarüstü ve yöntemlerüstü bir yerde konumlanmaktadır. Yaklaşımların bu denli farklı olmasının nedeninin de bu çeşitlilik ve iç içe geçmişlik olduğu düşünülebilir. Ancak keskin sınırların ve evrensel iddiaların aşılması anlamında kuramın katkısı önemlidir ve henüz gelişim aşamasında olması bu katkının çok daha büyük olacağını göstermektedir.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, "ideoloji teorisi ve ideoloji eleştirisi tarihsel ve toplumsal dünyalarımızın oluşumunda, hukuksal düzenlemelerden popüler kültüre, farklı katmanlarda ifade edilen fikirler, tasarımlar ve yaratılara içkin 'dünya algısını ve kurgusunu' açığa çıkarmaya çalışır. Bu alanlara sinmiş olan ve onları örtük bir biçimde örgütleyen, bir diğerine iliştiiren simgesel, algısal, imgesel ve düşünsel ortak paydaları açığa çıkarmaya çalışır. Bu çözümleme süreci içinde açılabilen 'dünya tasarımlarının' farklı toplumsal aktörlerle ilişkisini saptamaya çalışır" (Ertuğrul, 2004:

27). Bu nedenle toplumsal meselelerin tüm bu faktörleri kapsayan söylemsel çerçevede ele alınışı esnasında, ideoloji kuramı ve ona yönelik eleştirilerin ortaya koyulması gerekmektedir.

II.1. İDEOLOJİ KURAMININ TARİHSEL SÜRECİNDE İDEOLOJİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE HEGEMONYA

Marx (2012: 35), genç-hegelci ekolün temsilcilerini "ideologlar" olarak değerlendirmekte ve bilincin değiştirilmesi yoluyla gerçekliğin farklı bir şekilde yorumlanmasına hizmet ettiklerini iddia etmektedir. Burada ideologlara yüklenen olumsuz anlamın gerçeğin çarpıtıldığı bir yerde durduğu açıktır.

Etten ve kemikten insanlara varmak için, ne insanların söylediklerinden, imgelerinden, kavradıklarından ve ne de anlatıldığı, düşünüldüğü, imgelendiği ve kavrandığı biçimiyle insandan yola çıkılır; gerçek faal insanlardan yola çıkılır ve bu yaşam sürecinin ideolojik yansı ve yankılarının gelişmesi de, insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. ... Ahlak, din, metafizik, ve ideolojinin tüm geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özerk görünümünü yitirirler (Marx ve Engels, 2012: 42-43).

Barrett (2000: 15), Marx'ın "ahlak, din, metafizik ve ideoloji" kavramlarını bir arada kullanarak ideolojiyi de diğerlerinde olduğu gibi zorunlu olarak çarpık ya da yetersiz bir dünya görüşü kabul ettiğini belirtmektedir. Göze çarpan bir diğer önemli vurgu burada, sözün, imgenin, kavrayışın, daha sonra açıklanacak olan söylem kuramındakinden farklı olarak, gerçek faal insanın ifadesi olmamasıdır.

Marx ayrıca "ideologlar neden her şeyi baş aşağı koyarlar" sorusunu sormakta ve din adamları, hukukçular, siyasetçiler, ahlakçılar şeklinde "ideolog" olarak kimleri tanımladığını belirtmektedir. Ona göre bunun cevabı herkesin kendi mesleğine gerçek gözüyle bakması ve yapılan işlerin evrensel ile ilişkili görülmesidir (Marx ve Engels, 2012: 110). Disiplinlerin evrenselci iddiaları şeklinde daha önce ifade ettiğimiz bu ilişkinin, icra edenler tarafından benimsenmesi doğaldır, ancak "ideologlar"ın her şeyi baş aşağı koyması şeklindeki ifadede keskinlik bulunmakta, böylelikle Marx bütün

ideolojileri ve hatta disiplinleri gerçek dışı bir yerde konumlandırmaktadır. Ayrıca evrensel iddialarla mesleklerinin peşinden koşan ideologlara saldırırken kendisi de sınıf temelli yaklaşımın evrenselliği tuzağına düşmüş ve farklılıkları ve çeşitlenmeleri görmezden gelmiştir.

Laclau ve Mouffe (2012: 42-44), sınıf mücadelesi kuramının en tipik savunucularından Kautsky'nin yaklaşımını ele alarak, bu kuramda toplumsal yapının ve bu yapı içindeki antagonizmaların basitleşmeye doğru gittiğinin öne sürüldüğünü; bu paradigmanın sorununun, toplumsal yapı içerisindeki tüm farkları bir bütün içerisinde kesin bir yer olarak anlaşılan tek bir anlam yüklemeye yoluyla sabitleştirme girişimi olduğunu ifade etmektedir. Burada sözü edilen tek anlam, çeşitli mücadelelerin birbirinden ayrılamaz bir biçimde sınıf mücadelesi temelinde yürütülmesi gerekliliğidir, yani her bir tekil mücadele, sınıf mücadelesini gerçekleştirme temel amacını taşıyacaktır. Onlara göre (2012: 47) işçi sınıfının birliği ve özerkliği ve kapitalist sistemin çöküşü bu söylemin kabul edilebilir görünmesine sebep olmuş; ancak bu durumun Almanya ve liberal burjuvazinin zayıf olduğu Avrupa ülkelerine özgü oluşu, İngiltere gibi güçlü bir liberal geleneği olan, Fransa gibi demokratik-Jakoben geleneğe sahip ya da ABD gibi etnik ve dinsel kimliklerin sınıf kimliklerine baskın çıktığı ülkelerle karşılaştırıldığında ortaya çıkmıştır. Böylece toplumsal ilişkilerin bu kategorilerle açıklanması zorlaşmış; söylemdeki duraklama ve kesikliklerin çoğalması, kendisini monist sayan bu söylemin birliğini parçalamaya başlamıştır (Laclau ve Mouffe, 2012: 49) Ekonomik bakımdan işçi sınıfının gitgide daha fazla bölündüğü görülmüştür. İşçi sınıfı ekonomik anlamda giderek daha çok bölünmekte ve politik anlamda özerk bir şekilde kurulmakta olduğu için böyle bir birliğe sınıf birliği demek anlamlı olmamaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 70-71).

Louis Althusser (2014: 82-83) toplumsal yapının giderek karmaşıklaşan bölünmelerini dikkate alarak sınıf temelli yaklaşıma ekleme [articulation] girişiminde bulunmuştur. Ancak, bir ideolojinin kendisini asla ideolojik olarak tanımlamayacağını, yani kendisi için bir dışı olmayacağını; ama diğer yandan ideolojinin, bilim ve gerçeklik açısından dışarıdan başka bir şey olmadığını ifade eden

düşünür, ideolojilere, toplumsal ilişkiler olarak dışsal [external] bir yer atfetmiş, böylece ekleme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Althusser'e (2014: 71) göre;

İnsanlar'ın ideolojide 'temsil ettikleri' şey, gerçek varoluş koşulları, gerçek dünyaları değil, her şeyden önce orada kendileri için temsil edilen bu varoluş koşullarıyla kurdukları ilişkidir. Tüm ideolojilerde gözlemlenebilen her türlü hayali çarpıtma, bu ilişkinin hayali doğası tarafından desteklenir.

Hegelci bütünlük nosyonundan kendini uzaklaştırarak, kendi toplum anlayışını "karmaşık bir yapılaşmış bütün" şeklinde ortaya koymaya çalışan Althusser'e göre toplumsal yapı simgesel bir düzen oluşturarak nihai bir düz anlamlılıktan yoksun olmaktadır. Buradan yola çıkarak yeni bir ekleme kavramı oluşacak gibi görünmesine rağmen, ekonominin son kertede belirleyiciliğine yapılan vurgu, bu yeniliğin önünü tıkamıştır (Laclau ve Mouffe, 2012: 157-159). Althusser'e (2014: 65) göre ideolojilere yönelik bir kuram en nihayetinde toplumsal oluşumlarda bir araya gelen üretim biçimleri ve sınıf mücadelelerinin tarihine dayanacaktır. Laclau ve Mouffe (2012: 160) bu durumu, toplumun son ve asli bir belirlenimi mevcut ise farklılığın, toplumun kurucu ögesi olmadığı; böylelikle toplumsalın rasyonalist bir paradigmanın dikişli [stitched] alanında birleştirildiği şeklinde yorumlamaktadır. Hiçbir tekil mücadelenin düz anlamını sabitlemenin mümkün olmadığını öne süren düşünürlere göre (2012: 36), her mücadele kendi düz anlamını aşarak küresel bir mücadelenin basit bir temsili olur ve bazı mücadeleler diğerleri tarafından üstbelirlenirler. Dolayısıyla "sınıfın birliği, simgesel bir birliktir" (Laclau ve Mouffe, 2012: 37). Althusser'in ekleme girişimi, ontolojik kabulleri evrenselci yaklaşımına dayanan kuramların aşılması yolunda önem taşımaktadır. Ancak azınlıklar da dahil olmak üzere toplumsal gruplar arasındaki ilişkinin dışsal olarak kurulamayacağını önemle vurgulamak gerekmektedir. Azınlık grupları gibi diğer toplumsal grupları bir araya getiren farklılıklar temel bir mücadelenin tam da içinde yer almakta, ayrıca bu gruplar ne sınıfları oluşturmakta ne de sınıflardan bağımsız bir yerde konumlanmaktadırlar. Böylece sınıf, temel belirlenim olmaktan çıkmaktadır.

Yapısal belirlemenin dışında kalan şeylerin her birini, bu belirlemenin negatif tersi olarak ele alan dualizmin iki kutbunun aynı düzeyde olmaması, belirlenmiş olan

kendisini zorunlu olarak saptarken, diğerlerinin çeşitlenmelerinin de sınırlarını ortaya koymasına; diğerlerinden oluşan kutbun kendi içinde farklar içermesi ise, her birinin, belirlenmiş olanın birer eklentisi konumuna indirgenmesine neden olmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 88-89).

Althusser (2014: 49-54) devlet teorisine sivil toplumu dahil etmiş ve böylelikle devlet aygıtına ek olarak devletin ideolojik aygıtlarını ortaya koymuş, sivil toplumun eklemelenmesi konusunda Gramsci'yi kendi seçtiği yolda ilerlemiş olan tek kişi olarak ilan etmeyi de ihmal etmemiştir. Ancak Althusser, ayrı ve uzmanlaşmış kurumlar biçiminde işleyen ideolojik aygıtların işleyişlerini sağlayan ideolojilerin, bütün çeşitliliğine rağmen egemen sınıfın ideolojisi altında bir birliğe sahip olduğunu söylemekte; hiçbir sınıfın devletin ideolojik aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını elinde tutamayacağını vurgulamaktadır. Her ne kadar sömürülen sınıflar, devletin ideolojik aygıtlarında, mücadele yoluyla seslerini duyurabilme fırsatını bulabileceklerse de, baskı yoluyla ideolojik aygıtların işleyişinin siyasal koşullarını devlet aygıtının sağlamakta olduğunu; dinsel, hukuki, siyasal, vb. birbirinden farklı bütün bölgesel ideolojilerin birliğinin egemen ideolojiye boyun eğmeleri yoluyla sağlandığını belirtmektedir.

Barrett (2000: 31), Althusser'in, belli bilinç biçimlerinin ve dünyayı yetersiz kavramanın sistematik olarak sınıf çıkarlarıyla ilişkili olduğunu ifade ederek eleştirel ideoloji görüşünü [critical ideology perspective] ortaya koymakta olduğunu ve bu aşırı tutumun birçok kişi tarafından mücadele ve direnişe az yer bırakmasıyla eleştirildiğini belirtmektedir. Gerçekten de, devlet aygıtı tarafından oluşturulan siyasal koşullarda bölgesel ideolojilerin mücadelelerinin egemen ideoloji altında ezilmekte olduğu görülmekte, ancak bu mücadelelerin siyasal etkisine yeterince anlam biçilmemektedir. Bu mücadeleler de hegemonya alanında söz sahibidir. Egemen ideoloji bu mücadelelerle müzakere, uzlaşma, çatışma gibi yollarla ilişki içerisindedir; bu ilişki egemen ideolojinin siyasetinde değişikliklere, çeşitli konumlanmalara neden olmaktadır.

Althusser'in (2014: 79) bilimsel söylemler de dahil olmak üzere bütün söylemlerin ideolojik etkilerin oyununa maruz kaldığı yönlü yaklaşımı, özellikle ideoloji kavramını kullanmaya devam etmeyi tercih eden söylem araştırmacılarına katkı

sağlamaktadır. Ancak bu yaklaşımın yeterli olmadığı ifade edilebilir. Tüm söylemler ideolojileri içermekte, siyasal iktidara yakınlıkla da bağlantılı olmakla birlikte her söylem içinde çeşitli ideolojileri barındırmaktadır. Aslında söylemler aynı zamanda ideolojilerin mücadele alanıdır. Hakim ideoloji ile birlikte diğer ideolojiler de bu alanda söz sahibidir. Althusser'in bölgesel ideolojiler diye adlandırdığı mücadeleler -azınlık mücadeleleri bu kategori altında değerlendirilebilir-, yalnızca hakim ideoloji altında ezilen ideolojiler olarak kalmaz, bu şekilde oyunda kendi konumlarını alabilirler.

Eleştirel olan bu görüşün karşı kutbunda "olumlu" [positive], "nötr" [neutral] ya da "betimleyici" [descriptive] denilen ideoloji anlayışı bulunmaktadır (Barrett, 2000: 32). Bu anlayışın en önemli temsilcisi Vladimir Lenin (1976: 51-54), Althusser'in aksine, mücadeleye önem vermekte, "bilinç unsurunun" [consciousness factor] rolünün küçümsenmesinin burjuva ideolojisinin etkisinin güçlenmesine sebep olduğunu belirtmektedir. Ona göre işçilerin kendiliğinden bağımsız bir ideoloji geliştirmeleri, kendi çağlarının bilgisini edindikleri ve geliştirebildikleri ölçüde mümkün olabilir. Bunun dışında, bağımsız ideolojilerini geliştirmemiş işçiler, burjuva ya da sosyalist ideolojiler arasında seçim yapabilirler. Bu iki ideolojiyi esas almasının nedeni olarak da o dönemde üçüncü bir ideolojinin yaratılmamış olmasını göstermektedir.

Lenin (1976: 22-23) Rusya örneği üzerinden gerçekleştirdiği değerlendirmelerde bakış açısını açıkça ortaya koymuş; ülke içindeki heterojen unsurların, ortak düşmana yani zamanını doldurmuş siyasi ve sosyal bir dünya görüşüne karşı savaşmak üzere, tek bir bayrak altında birleşmiş olduğunu ifade ederek, bu durumun olumlu olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre, parçalanma insanları ezilmesine yol açtığından, istisnasız herkes birleşmenin önemini kavramakta ama çoğunlukla birleşmenin nasıl gerçekleşeceği konusu çözümsüz kalmaktadır (Lenin, 1976: 210-211). Lenin (1976: 142-143), Sosyal-Demokrat aydınlardan oluşan devrimci bir örgütün çatısı altında işçilerle aydınlar arasındaki ve tüm meslekler arasındaki her türlü farkın silinmesi gereğinden bahsetmekte ve bu örgütün mümkün olduğu kadar geniş tutularak tüm sınıfları ve grupları kapsamaya gereğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımın azınlık meselesini de bütünsel bir bakış açısıyla kapsamak isteyeceği açıktır. Ancak Barrett'in (2000: 34) böyle bir bakış açısının toplum anlamlı bir bütün olarak düşünüldüğünde

ancak geçerli olabileceği ve bu yaklaşımın giderek geçerliliğini kaybettiği görüşünden hareketle azınlık-çoğunluk ilişkisi düşünüldüğünde, bu bütünlüğü sağlamak hiç kolay görünmemektedir.

Diğer yandan Marksist ideolojinin objektif gelişmeleri küçümsediği yönündeki eleştirilere karşı çıkarken Lenin (1976: 66), böyle bir eleştirinin, objektif gelişmelerin sınıflar dışındaki bazı tabaka ya da grupları yarattığı ya da güçlendirdiği, yıktığı ya da zayıflattığı ve böylelikle güçler arasında uluslararası siyasi mevzilenmeyi tayin ettiği gerçeğini gözden kaçırdığını vurgulamaktadır. Burada "bir ideoloji" objektif gerçeklerin farkındadır. Ayrıca güçler arasındaki siyasi mevzilenme, sınıf mücadelesine katkı sağlayabilecek olumsal hegemonya anlayışına götürmektedir. Ancak Lenin'de politik önderlik ile gerçekleştirilecek sınıf ittifakı çıkarlar çerçevesinde oluşturulduğu için, toplumsal failerin oluşturulduğu zeminden farklı bir zeminde dışsal olarak gerçekleşir (Barrett, 2000: 99). "Dışsallık ilişkisi [the externality of relations] ancak katıksız olumsallık olarak düşünülebilir. ... (a) ilişkisi ile (b) ilişkisi kavramsal olarak eklemlendirilemez, çünkü ikinci ilişki herhangi bir pozitif kavramsal özgüllüğe sahip olmayıp, kendi dışında oluşmuş failer arasındaki ilişkilerin olumsal olarak değişen zeminine indirgenmektedir" (Laclau ve Mouffe, 2012: 94). Böyle bir yaklaşımda sınıf konumları dışında her türlü toplumsal grup ve bu grupların mücadeleleri, etnik ve dinsel azınlıkların mücadeleleri, vb. kendi konumlarında dışsal olarak kurulup ancak sınıf mücadelesine katkı sağlayacaklardır. Temelde tüm toplumsal yapının yine sınıfsal bölünme üzerine kurulu olduğu düşünüldüğü için bu katkı sınıfsal konumları [class positions] dönüştürmeyecektir. Günümüzde bu yaklaşımın da elle tutulur yanı kalmamış, 'bağımsız' sınıfsal konumlanmanın çeşitli kimliklerden ayrıştırılabilmesi giderek zorlaşmıştır.

Bu yaklaşımda ideolojiler sınıfsal olarak görüldüğü halde mücadelenin önem kazanmış olması ve bilinç unsurunun ön plana çıkmış olması önemlidir. Leninist yaklaşım ileriki zamanlarda hegemonya mücadelesinde konumlanan azınlık gruplarının bilinçliliği düşüncesine de 'grup bilinci' kavramından hareketle muhtemelen katkı sağlamıştır. Günümüzde azınlık gruplarının belirlenmesinde önemli bir öznel kriter

haline gelen 'grubun azınlık bilinci' yaklaşımının çoğu çevreler tarafından kabul görüyor olması, bilinç unsurunun önemini yansıtmaktadır.

Laclau ve Mouffe (2012: 79-81), Lenin'de sözü edilen ve eleştirilen bütünlük nosyonunun, Sorel'le birlikte kaybolmuş olduğundan ve ortaya bir karışım [melange] çıktığından söz etmektedir. Bu durumda yeniden düzenleme süreci nesnel bir sistem içindeki yapısal yerleşimler rolünü oynamayan ve Sorel'in 'bloklar' [bloc] olarak adlandırdığı toparlanma kutupları olan toplumsal sınıflar ile mümkün olacaktır. Sorel'in mücadele içindeki güçlerin birliklerini sağladıkları düzeyi bir imgeler ya da "dil figürleri" topluluğu düzeyi olarak gördüğünü ve bütün gerçek bilimlerin, analize yapay bir öge sokan bir "ifade dayanağı" [expressive support] temelinde oluşturulduklarını iddia eden düşünürler, Sorel'in, Marksizmi de sadece bilimsel bir toplum analizi olarak değil, aynı zamanda proletaryayı birleştiren ve verdiği mücadelelerde ona yön gösteren bir ideoloji olarak görmekte olduğunu ifade etmektedirler. Dil figürleri toplulukları olarak ideolojilerin toplumsal dönüşüm üzerinde etkili olması fikri burada söylem ve ideoloji arasındaki bağlantının kullanılması olarak düşünülmelidir. Sorel'in etkisi Gramsci'nin düşüncesinin biçimlenmesinde toplumsal failerin kimliklerinin belirlenmemiş duruma gelmesi ve bu kimliklerin her mitsel sabitleşmesinin bir mücadeleye bağlı olması noktasında belirleyici olmuştur (Laclau ve Mouffe, 2012: 85).

Laclau ve Mouffe'a (2012: 86) göre yalnızca Gramsci toplumsal failerin bir sınıf karakterine sahip olmaları zorunluluğunu sorgulayabilmiş; bunu Leninizmin 'hegemonya' kavramı ile Sorel'in 'blok' kavramını yeni bir sentez içinde bir araya getirdiği 'tarihsel blok' [historical bloc] kavramıyla gerçekleştirmiştir. Sınıflarla birlikte çeşitli açılardan birlik oluşturan "diğerleri"ni de ele alan bu yeni sentez içerisinde hegemonya, azınlıkların mücadelesini de kapsayacak olan mücadele alanına dönüşmüştür.

Rus Sosyal Demokrasisindeki mütevazı kökenlerinde bile "hegemonya" kavramı, tarihin "normal" bir gelişme göstermesi halinde olması gereken şeyin krizinin ya da çöküşünün zorunlu kıldığı bir çeşit olumsal müdahaleyi ifade eder. Daha sonra Leninizmle birlikte, emperyalizm çağında sınıf mücadelesinin cereyan ettiği olumsal "somut durumlar"ın gerektirdiği yeni politik muhasebe biçiminin bir köşe taşı olur.

Nihayet Gramsci'yle birlikte terim, taktik ya da stratejik kullanımlarını aşan, yeni bir merkezi nitelik kazanır: Somut bir toplumsal formasyonda varolan birliğin kendisini anlamakta kilit kavram durumuna gelir (Laclau ve Mouffe, 2012: 31-32).

Gramsci'nin çıkış noktası Leninist yaklaşımdır ve sınıf ittifakı nosyonuyla bütünüyle uyuşan, önceden oluşmuş topluluk çıkarları politik önderlik aracılığıyla sağlanır. Sınıf ittifaklarının ötesine giden bir hegemonya kavramı politik düzlemden entelektüel ve ahlaki düzleme geçişte gelişir (Laclau ve Mouffe, 2012: 116). Gramsci (1986: 14-18) bu yaklaşımını toplumsal gruplar arası ilişkiler analizinde dile getirmektedir. Ona göre bir toplumsal grubun baskınlığı kendini 'egemenlik' ve 'entelektüel ve moral yönetim' olarak iki biçimde göstermektedir. Baskın grup temizleme, boyun eğdirme amacı güderek diğer grupları kendine bağlar ve bu gruplar üzerinde egemenliğini uygular. Ancak egemen grubun yönetici haline gelebilmesi için kendi aydınları aracılığıyla tüm toplum üzerinde hegemonyasını uygulaması gerekir. Bu da, egemen grubun yalnızca kendi varoluş gereklerini yerine getirmesiyle gerçekleşemez, ideolojik bloğun çatlamaması için tüm toplumu ileriye götürecek entelektüel ve ahlaki önderlik gerekir. Laclau ve Mouffe (2012: 116-118), entelektüel ve ahlaki önderliğin, ideoloji yoluyla bir 'tarihsel blok'u birleştiren organik çimento haline gelerek daha yüksek bir sentez olarak bir 'kolektif irade' [collective will] oluşturduğunu ifade etmektedir. Heterojen hedefleri olan dağınık ve parçalı tarihsel güçlerin, tek bir hedef etrafında bir araya gelerek oluşturduğu bu birliğin politik öznelere olan "karmaşık kolektif iradeler" sınıfların yerine geçmiştir. "Tarihsel blok", hegemonya mücadelesi vasıtasıyla ideolojik olarak oluşturulur ve ekonomik-politiktir; kendi yerlerinde konumlanmamış gruplar için tanımlanan birçok yeni ilişki, ideoloji zemininde kurulmaktadır.

Gramsci (1986: 99-119) hegemonya kavramının geliştirilmesini ekonomizmle savaşmak için gerekli görmektedir. Hegemonya olgusu, üzerlerinde hegemonya uygulanacak grupların çıkar ve eğilimlerinin göz önünde bulundurulmasını ve böylelikle belli bir uzlaşma [reconciliation] dengesinin kurulmasını gerektirir ama özveri ve uzlaşmanın işin özüyle ilgili olamayacağı da Gramsci'ye göre kesindir. Hegemonya ne kadar etik-politik olsa da aynı zamanda ekonomiktir. Çünkü temeli yönetici grubun ekonominin kilit kesimlerinde yerine getirdiği kararlaştırıcı işleve

dayanır. Bu nedenle, ekonomik zorlamayı geleneksel politikanın engellerinden kurtarmak için türdeş, iç çelişkileri olmayan, ekonomik-politik tarihsel blok kurmak üzere kimi güçlerin siyasal yönetimini değiştirmek gerektiğini; bunun da ya bir uzlaşmalar dizisi, ya silahların gücü, ya bir bağlaşma alanı üzerinde birlik ya da birinin diğerine zorla bağımlılığı yoluyla gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Uzlaşmanın tek somut olanak olduğunu da belirten düşünür, bir gücün düşmanlarına karşı zor kullanabileceğini, ancak kendi içinde eritmek istediklerinin iyi niyet ile coşkusunun sağlanmasını daha etkili olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Barrett (2000: 65), hegemonyanın rızanın örgütlenmesi olarak da anlaşıldığını; bağımlı bilinç biçimlerinin şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edildiği süreçlerin, sadece siyasal alanda değil toplumun bütününde etkili olduğunu ifade etmektedir.

Avrupa'da ekonomizmin geniş bir etki alanına sahip olduğu, AB'nin özellikle ekonomik bütünleşme döneminde yoğun olarak bu ideolojik etki altında olduğu ve farklı yoğunluklarda da olsa bu etkinin başka coğrafyalarda da görüldüğü hesaba katılırsa -başka ideolojik etkilerle birlikte-, ekonomizmin toplumsal gruplar ve özellikle de azınlık toplulukları üzerinde uygulanan politikaları belirleyen bir ideoloji olarak güç dengeleri üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu ideolojinin etkili olmak ve devamlılığını sağlamak amacıyla da sözü edilen birleşme yollarına, özellikle de uzlaşma yoluna başvurduğu ifade edilebilir. İleride tarihsel blok anlayışının eleştirisine yer verilecektir. Ancak Gramsci'nin yaklaşımı toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir eklemlenme pratiğine fırsat vermesi anlamında çok değerlidir.

Hegemonya mantığını kavrayabilmek için yer verilen ekonomizm dışında, özellikle Avrupa'da hegemonya alanında etkili olan liberalizme de yer vermek son derece önemlidir. Bu iki ideoloji AB'nin ideolojik formasyonu üzerinde ve normatif yayılma neticesinde Türkiye'de etkili olan en temel ideolojilerdendir. Gramsci'ye (1986: 176-177) göre liberal ideoloji, güçlü ve güçsüz yanlarıyla, kuvvetler ayrımı ilkesi temelinde ele alınabilir. Liberalizmin güçsüzlük kaynağını, zorlama gücünü kullanan ve belli bir aşamada kast durumuna dönüşen yönetici personelin, bu görevlere halk istemine başvurularak seçim yoluyla gelmesi nedeniyle bürokrasi olarak görmekte; kuvvetler ayrımının üç organını - hükümet, sivil toplumu daha yakın olan parlamento ve

bu iki kuvvet arasında yer alan ve yazılı yasanın sürekliliğini simgeleyen yargı gücü-aynı zamanda hegemonyanın da organları olarak değerlendirilmektedir.

AB'nin kurumsal yapılanmasında kuvvetler ayrımı tartışmalı bir konu olsa da, Avrupa Parlamentosu (AP), Adalet Divanı ve Konsey liberalizmden devralınan sacayaklarını oluşturmaktadır. Ulus devlet çıkarları ve ekonomik çıkar gruplarının halen etkili olduğu yönetim sisteminde giderek güçlenen bir Parlamento bulunmakta ve halkın yönetime katılımına Birliğin devamı için ihtiyaç duyulmaktadır. Burada görülen çelişki liberal demokrasilerde görülen klasik çelişkinin ulusüstü boyutta sürdüğünü göstermektedir. AP içerisinde azınlıklar meselesi çokça tartışılan ve azınlıklar lehine önemli kararlar alınabilen bir meseleyken, ulus-devlet çıkarları açısından ülkelerin bütünlüğünü tehdit eden bir mesele olarak görülmesi nedeniyle Bakanlar Konseyinde azınlıklar meselesiyle ilgili etkili kararlar zor alınmakta, azınlık politikası ortaklaştırılmamakta, mesele daha çok devletlerin inisiyatiflerine bırakılmaktadır. Yine de bu kurumların etkileşim halinde olmaları ve kurumlar arası hegemonya mücadelesi denilebilecek mücadeleler keskin ayrımların yapılmasını engeller. Ortak karar usulü, subsidiarite, müzakere yöntemi gibi tekniklerin kullanılması bu ilişkileri daha karmaşık hale getirmektedir. Burada Gramsci'nin değerlendirmelerinden faydalanılmakla birlikte, hegemonya alanının yalnızca siyasal alanda görülmemesinin de etkisiyle liberalizm, yalnızca mücadelenin etkili ve diğer güçlerle karışan güçlerinden biri olarak ele alınmaktadır.

O halde yeniden hegemonya mantığına dönersek, Gramsci'nin "güçler ilişkisi" [power relations] analizi, ileride daha da gelişecek ve ekonomik temelden kopacak olan mücadele biçimindeki bu mantığın açıklanmasında temel olarak görülebilir. Çünkü Gramsci, her ne kadar ekonomik temele gönderme yapıyor olsa da, güçler ilişkisinde, toplumsal grupları dikkate almaktadır. Bu yönü ekonomi alanının dışında veya ötesinde çeşitli yaklaşımların gelişimine katkı sağlamaktadır.

Gramsci (1986: 133-136) güçler ilişkisinde çeşitli uğraklardan bahsetmektedir. Yapıya sıkı sıkıya bağlı, nesnel toplumsal güçler ilişkisi olarak ifade ettiği uğrakta, her birinin üretimde belli bir konumu olan ve bir işlevi simgeleyen toplumsal gruplar bulunmaktadır. Bu ilişkiyi direnen bir gerçeklik olarak ele almakta, bu nedenle

toplumun çelişkiler alanında doğmuş olan çeşitli ideolojilerin gerçekçiliğinin ve gerçekleşme olanağının bu uğrakta rahatlıkla gözlenebileceğini ifade etmektedir. Siyasal güçler ilişkisi olarak ifade ettiği uğrakta çeşitli toplumsal gruplar tarafından eritilmiş türdeşlik, öz bilinç ve örgütlenme düzeyinin ayırt edilebildiğini belirtir. Siyasal güçler ilişkisinde en basit olarak ekonomik-korporatif uğraktan bahsetmekte, bu uğrakta mesleki dayanışma sayesinde meslek grubunun türdeş birliği ve örgütlenmesinin görev edinildiği ancak daha geniş bir toplumsal grubun birliğinin amaçlanmadığını belirtir. Sonrasında toplumsal grubun bütün üyeleri arasında ama yalnızca ekonomik düzeydeki çıkarlar dayanışması biçiminde bir bilincin oluştuğunu ifade eder. Kendi grubunun çıkarlarının aşıldığı ve diğer bağımlı grupların çıkarları durumuna da geldiği uğrak, yapıdan karmaşık üstyapılar alanına geçişi simgeler. Bu siyasi evrede ideolojilerin parti durumuna geldiğini ve gruplardan biri ya da bir birleşimin tüm toplumsal alan üzerinde üstün gelme, kendini kabul ettirme ve yayılma amacını gerçekleştirdiği uğrağa kadar savaşım gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu savaşımın sonunda temel bir toplumsal grup kendi hegemonyasını kurarak, hem ekonomik ve politik hedeflerin tekliğini hem de entelektüel ve moral birliği sağlamaktadır. Sıraladığı bu uğrakların yatay ve dikey olarak yani toplumsal ekonomik etkinliklere ve bölgelere göre çeşitli biçimlerde ayrıldığını ve karşılıklı olarak iç içe geçtiklerini belirtmekte; ayrıca uluslararası ilişkilerin de ulus-devletin iç ilişkilerine karıştığını göz önünde bulundurarak, özgün ve tarihsel olarak somut yeni bileşimlerin ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Son olarak zaman zaman doğrudan kararlaştırıcı olan militer güçler ilişkisi uğrağından söz etmekte; buna tipik bir örnek olarak da kendi devlet bağımsızlığına erişmeye çalışan bir ulus üzerinde bir devletin militer baskı ilişkisini vermektedir. Bu durumda ezilen halkın toplumsal olarak parçalanmış ve çoğunun edilgen oluşu nedeniyle bağımsızlık için militer gücün yeterli olmayacağını ve bu nedenle bu uğrağın esasında politik-militer olduğunu belirtmektedir.

Azınlık mücadelelerinin zaman zaman siyasal hegemonyanın başlıca aktörü hükümet ile uzlaşarak belli hakların kabul edilmesi biçiminde, zaman zaman politik-militer güç ilişkileri biçiminde, vb. cereyan etmesi meseleyi devlet ile toplumsal grupların ve toplumsal grupların kendi aralarındaki mücadelelerinin devingen süreci içerisinde değerlendirilmesi gereken, aynı zamanda da uluslararası ilişkilerin

müdahalesinde bir mesele olarak gözler önüne sermektedir. Devletler içerisinde, değişik bir ölçüde de olsa, tüm gruplar arasında büyük bir kopmanın var olduğunu, devletin birleştirici, tutarlı ve türdeş bir görüşe sahip olmadığını Gramsci (1986: 219) dile getirmiştir. Bu türdeşliği sağlayamamış olan devlet mekanizması uluslararası düzlemde düşünüldüğünde, türdeşliğin sağlanamaması doğaldır. Uluslararası azınlık hukuku bu nedenle bir devletin özgün toplumsal yapısı ve ilişkilerini evrensel yasalar etrafında birleştirmekte zorlanmakta; hegemonya alanında daha çok söz sahibi olan toplumsal grupların yönetimi elinde bulundurduğu devlet mekanizmasında, diğer gruplar yararına karar alınmasını sağlamakta güçlük çekmektedir. Ayrıca Gramsci'nin (1986: 121) bir bireyin varoluşunu ne denli savunmak zorunda kalırsa, insanlığın en yüce değerlerini de o denli destekleyeceği görüşünden hareketle, toplumsal grupların da baskı altında hissettikleri durumlarda "evrensel" değerler üzerinden mücadelelerini yürütmekte olduğu söylenebilir. Azınlık mücadeleleri, tikel toplumsal grupların dünyadaki benzer baskılara maruz kalan gruplarla bir arada mücadeleleri şeklini almaktadır. AB'deki azınlık grupları da, özellikle Parlamentoda birbirlerini destekleyici nitelikte ve evrensel değerler üzerinden mücadelelerini sürdürebilmektedirler. Ancak grup aidiyetinin evrensel mücadeleyle kol kola hangi aşamaya kadar gideceği belirsizdir.

Gramsci'nin tam olarak açıklayamadığı bu belirsizlik, Laclau'nun kurduğu evrensel ile tikel arasındaki çelişkide gelişmiş bir şekilde görülmektedir. Gramsci (1986: 137-138) burada yalnızca tarihsel gerçekliklerin nedenleri olarak düşünülen ekonomik sıkıntı ya da refahın tikel sorununu ele alarak, bu sorunu, çeşitli aşamaları içindeki güç ilişkileri sorununun kısmi bir görünümü olarak ifade etmektedir. Ayrıca Laclau ve Mouffe (2012: 120), Gramsci'nin birleştirici anlayışını eleştirmektedir, çünkü Gramsci'de çeşitli toplumsal öğeler sadece -eklemleyici pratikler yoluyla kazanılmış- ilişkisel bir kimliğe [relational identity] sahip olsalar da, her hegemonik formasyonda her zaman tek bir birleştirici ilke olması gerekmekte ve bu da ancak bir temel sınıf olabilmektedir.

İdeoloji eleştirisi "gerçeği" açığa çıkarmanın ve onunla yüzleşmenin düşünsel pratiğini oluşturdu. Bu pratiğin tarihsel gelişim süreci içinde "gerçek", "gerçeklik" ve "ideoloji" kavramları arasındaki ilişki farklı biçimlerde sunuldu. ... İdeoloji dışı/üstü bir gerçeklik varsayımındansa gerçekliğin her zaman, bir ideolojik imgelem içinden devşirilmiş

simgeler, kodlar, imgeler ve kavramlarla örtülü olduğu/olacağı varsayımı, ideoloji çalışmalarının temel bir dayanağı olarak görünüyor. Bu kavrayış biçiminin gelişiminde, Gramsci ve Althusser'in çalışmaları, kapsayıcı/kuşatıcı bir ideoloji teorisi önermeleri bakımından, temel referanslardır (Ertuğrul, 2004: 29).

II.2. İDEOLOJİDEN SÖYLEME KURAMDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE HEGEMONYANIN SÖYLEMSEL DÜŞÜNÜMÜ

Buraya kadar olan süreçte temel olarak bazı dönüşümlerden bahsedildi. İlk olarak "ideoloji" kavramının gerçeğin çarpıtılması olarak algılandığı bir dünya görüşünden, her ideolojinin kendi toplumsal gerçekliğinin ifadesi konumuna gelişti gözlemlendi. Toplumsal gruplar bilinçsiz kitleler olarak ideoloji yoluyla yönlendirilmek yerine, bilinçli ve/veya bilinçsiz kendi gerçekliğini üretmekte ve yeniden üretmekte; Leninist yaklaşım ile gelişmeye başlayan bu görüş mücadeleyi etkili kılmaktadır. Aksi halde ideolojik çarpıtımla hareket eden grupların mücadelelerinin bir önemi kalmazdı. Ayrıca biraz Althusser, esas olarak da Gramsci ile birlikte başlayan süreçte sınıf temelli analizin yerini çeşitli farklılıklar temelinde bir araya gelen toplumsal grupların eklemlendiği analiz biçiminin alışması, azınlıklar meselesinde, azınlık gruplarının dışsal bir konumda değil tüm toplumsal ilişkilerin içinde, diğer toplumsal mücadelelerle birlikte ele alınması gerektiği gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Buradan yola çıkarak ifade edilebilir ki, azınlık meselesi, bir azınlık meselesi değil, toplumsal grup meselesidir.

İkinci olarak, hegemonya kavramının neyi ifade ettiği ve hegemonya yaklaşımının gelişimindeki dönüşüm ele alındı. Hegemonya bir sınıfın diğerleri üzerindeki hakimiyeti olarak anlaşılmalı ve hakim sınıfın ideolojisinin diğer sınıflar üzerinde hegemonya kurulması amacıyla kullanıldığı ifade edilmekteyken; Gramsci'yle birlikte hegemonya alanının, güç ilişkilerini kuran mücadele alanı olarak algılanmaya başlandığı ele alındı. Ancak hegemonya ile toplumsal gruplar arası ilişkinin yalnızca siyasal ya da ekonomik temelde düşünülmemesi gerektiği görüldü.

Günümüzde "post" kuramların birleştiği nokta, karmaşık ilişkilerin [complex relations] analiz nesnesi olarak ele alınması ve giderek bütünsel yaklaşımlardan

uzaklaşılmasıdır. Söylem kuramı, postyapısalcı ve post-Marksist bir kuram olarak, karmaşık ilişkilerin analizinde, farklılıkları, belirli düğüm noktalarında anlamı sabitleme girişimlerinde bulunan ancak bunu nihai olarak gerçekleştirmesi mümkün olmayan bir yerde konumlandırmakta, güç ilişkilerini yalnızca ezici değil aynı zamanda sistemin olumlu gelişimini de sağlayan bir gerçeklik olarak ele almaktadır.

Realizmin çıkar temelli¹⁵ ve uluslararası ilişkilerde her türlü hamleyi açıklarken olumlar tavrı yerine hegemonya yaklaşımı, güçler ilişkisinin kendini gösterdiği ancak yalnızca gözle görünür çıkarlara değil, toplumun içine işlemiş, görünmez, sabit olmayan ve kestirilemeyen davranışlara da yer veren bir yaklaşım olarak gelişmiştir. Söylem kuramının beslendiği ideoloji kuramının Marksist tarihi değildir yalnızca eleştirilen -Marksist kuramcılar bu eleştirilere katkı sunmuştur-; realizmden modernizme, liberalizmden ekonomizme birçok ideolojinin evrenselci ve bütünlükçü iddiaları nedeniyle hegemonya alanında etkileri oranında toplumsal failer üzerinde yarattıkları tahribatı ya fark etmemekte ya da önemsememekte oluşlarıdır. Liberalizmin özgürlük adı altında kendi ideolojisini yayma çabası ile dönüştürmeye çalıştığı kurumsal mekanizmalar ve bu mekanizmaların dışında kalan grupların az ya da çok mensubu olması fark etmeksizin azınlıkta oluşu; milliyetçilik temelinde toprak ya da kan temelli olsun ayrımcılığa maruz kalan azınlık gruplarının varlığı; "ataerkil ideoloji" nedeniyle insanlığın *hemen* yarısı oranında varlığa sahip kadınların durumu; Marksizmin etkili olduğu devletlerde uygulamadaki sorunlardan veya etkili olamadığı devletlerde siyasal azınlık olma durumundan çeken insan toplulukları... Söylem kuramı, bu ideolojileri kendi yaklaşımı çerçevesinde ele alan, karmaşık ilişkilerin incelenmesinde önem kazanmış bir kuram olarak gelişimini sürdürmektedir.

Postyapısalcı söylem teorisine gösterilen büyük ilgi tamamlanmamış karakteriyle büyük bir çelişki içindedir. Henüz, tutarlı bir teorik paradigma mevcut değildir, sadece, değişik şekillerde nesepsel hermenötik, yapı-sökümcülük (yapıbozum), ve psikanalizi post-Marksizm, post-analitik felsefe ve Amerikan pragmatizmiyle birleştiren heterojen teorik ve analitik çabalar vardır. ... Diğer yandan, post-yapısalcılığın açık ve geçici karakteri onun güçlü yanındır, çünkü kişilere, rasyonel seçenek teorisi, tarihsel

---

¹⁵ Düzgüt (2015: 13), postyapısalcı bir söylem çalışmasının çıkarları tümüyle yok saymayacağını; ancak çıkarların analize dahil edilme yolunun rasyonel yaklaşımlardan farklı olarak aktörlerin 'hakiki' çıkarlarını açıklama amacı taşımayacağını ifade etmektedir.

kurumsalcılık, sistem teorisi ve politik ekonominin baskınlığına karşı, aktif olarak güçlü teorik ve metodolojik bir alternatifi ayrıntılandırma olanağı sunar (Torfing, 2010: 163-164).

Söylem kuramı ideolojiden beslenen ve aynı zamanda ideolojiyle mücadele eden bir kuramdır. Mills'in (2003: 129-130) ifade gibi, söylem ve ideolojiyi belirgin bir şekilde ayırmayan birçok kuramcı bulunmaktadır ve bu kuramcılar kendilerini daha çok söylem kuramı içerisinde konumlandırırken, çoğu ideoloji kavramını kullanmaya devam etmektedir. İleride görüleceği gibi bazılarına göre söylem, farklı ideolojileri kapsayan daha geniş bir terimdir, bazılarına göreyse ideolojiler farklı söylemler aracılığıyla ortaya çıkarılır. Bu karmaşadan kurtulmak için, bu kavramların farklı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre söylem, ideoloji terimini çağrıştıran anlamlara verilen tepkiler bağlamında oluşturulmuştur ve bu mücadele hala anlamların var olan dizisinin bir parçasıdır.

İdeoloji kavramının kullanımında ortaya çıkan zorluklar nedeniyle yerine, söylem kavramının ikame edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak söylem kavramının muğlaklığı bu sorunların giderilmesinde yeterli olamamasına neden olmaktadır. İdeoloji kavramının her daim bu sorunları taşımadığı göz önünde bulundurularak, kavramın kullanımından vazgeçmemek, onu günümüzde kendini ortaya koyuşu bağlamında ele almak sağlıklı olacaktır. Bu kullanıma rağmen ideolojilerin hegemonya alanında mücadelesi, iç içe geçmiş konumu ve tamamlanmamış karakterine yer verilmesi, söylem kuramının yaklaşımıyla uyumludur. İdeolojiler, tamamlanmamış ve sürekli dönüşüm potansiyeli taşıyan bütünlükler olarak, belirli düğüm noktalarında konumlanırlar. Ancak ideolojilerin de tüm öğeler gibi ilişkisel oluşu ve söylemsel alanda verdikleri mücadele, onları söylemin karmaşık ve tikel olmayan bileşenleri konumuna getirmektedir. Söylemsel alan, ideolojilerin post evrende mücadelesinin, ayrışma ve ortaklıklarının, birbirlerine karışmış biçimlerinin, vb. ifadesi olan, ideolojinin yapıbozumunun gerçekleştirildiği alandır. Yapının bozumu ideoloji kavramının ortadan kaldırılmasını gerektirmemektedir. Çünkü kavram, daha önce Deleuze'un kavramlar üzerine yorumuna yer verilirken ifade edildiği üzere, kendini ortaya koyuşuyla mutlaklıdır. Bugün kavram tarih sahnesinden inmemek için kendi

direncini göstermektedir, bu da demek oluyor ki henüz kavramın ortadan kalkmasına neden olacak koşullar yeterince oluşmamış, oluşturulmamıştır.

Dilin Konumu

Söylem ve hegemonya arasındaki bağlantıya yer vermeden önce değinilmesi gereken bir konu da, söylem ve dil arasındaki ilişkidir. Söylem kuramı dendiğinde akla ilk gelen "dil" olmaktadır. Kuram esasında dil ile çalışmakla birlikte, dilbilimsel bir analiz gerçekleştirmez. Marianne Jorgensen ve Louise Philips (2002: 24), Laclau ve Mouffe'un söylem kuramının, sadeleştirilmiş ifadesiyle, başlı başına "söylem kuramı" olduğunu belirtmektedirler. Bu çalışmada da aynı şekilde, çeşitli söylem çalışmalarını söylem kuramı olarak değerlendiren yaklaşımlar benimsenmemektedir. Söylem kuramı, toplumsal, söylemsel oluşum [discursive formation] olarak ortaya koyar ve böylece tüm toplumsal olgular, söylemsel analitik araçlar kullanılarak analiz edilirler. Geniş perspektifi ve teorik kuruluşu neticesinde, söylem kuramı, dilbilimsel çözümlere temel oluşturmaktadır. Ancak kendisi doğrudan böyle bir çözümlere girişiminde bulunmaz.

Söylem kuramını özgün bir kuram olarak ayrı tutarsak, söylem analistleri çeşitli disiplinlerden beslenir ve farklı metodolojik araçlar kullanırlar. Söylem analizi tüm alanlara uygulanabilir olmasına rağmen, tüm teorik çerçeveler için kullanılamaz. Bu yaklaşımlar, dilin rolünü de içeren ontolojik ve epistemolojik öncüller, teorik modeller, metodolojik kılavuz ve özel analiz tekniklerine sahiptirler (Jorgensen ve Philips, 2002: 3-4). Söylemin anlaşılması için gerekli olan temel kavramların açıklanmasında değişik bilimlerden yararlanılabilir ama dilbilimin kavramları olmadan söylemin incelenmesi eksik kalacaktır (Kocaman, 2009: 11). Burada söylem kuramı ve diğer söylem çalışmalarında dilin, farklılaşan işlevi ve konumu ele alınacaktır.

Dilin toplumsal bağlam ve değerler içinde ele alınması ile ulaşılan söylem kavramının yapısal boyutuna yönelik ilk çalışmalar, 1960'ların başlarında Avrupa'da geliştirilmiş; 1970'lerden sonra dilin toplumsal yanına, işlevsel boyutuna ağırlık verilmesi yapısal düzlemin ötesine geçmeyi gerektirmiştir (Kocaman, 2009: 2-3).

Fransız yapısalcılığının etkisi, insanlar arasındaki uzlaşının örgütlü bir dil olarak analiz edilmesine katkı sağlamış; Lacan, Freud'un bilinçaltı kavramını bir dil olarak yeniden değerlendirirken, Althusser de Marksizmi bu bağlamda biçimlendirmiştir (Jasper, 2005: 123). Yapısalcılık, dilin insanın kullandığı bir araçtan ibaret olmayıp insana aşkın bir düzenleyici olduğu düşüncesiyle, insanı dilin egemenliğinden kurtarmayı amaçlamadığı için, dilin yapısını ve işleyiş tarzını çözme yoluyla, insanın varoluşunu açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre, varoluşun dünyayla zorunlu bir ilişkiye girerek parçalanması ve beden ve ona bağlı yaşamın doğanın bir uzantısı olarak bütünlüğünü koruması arasındaki çelişki nedeniyle insan, tek bir beden görünümünü altında parçalanmış bir varlığı ifade etmekte; varsayım dayalı bir bütünlük aracılığıyla söylemdeki düzenlilik, bu parçalanmayı onarmaya çalışmaktadır (Yakupoğlu, 2011: 85-88). Yapısalcılar dili kendi içinde inceleme geleneğini bırakmak istemeseler de, gelişmeler, iletinin içeriğinin dil düzeneği ile sınırlı tutulamayacağını göstermiştir (Kocaman, 2009: 6-7). Kültürü merkeze alan yapısalcıların anlamlara biçtiği rol önemli olmasına rağmen, amaç ve yaratıcılıklarla sistemin anlamlarındaki değişiklikler ya da dirençlere az yer bırakmaları ve yeniliklerin nadiren ortaya çıktığını ve yavaşça yayıldığını düşünmeleri nedeniyle, dilin kullanıcılarına biçtikleri rol de az olmaktadır (Jasper, 2005: 123-124).

Bilgi, kültürel birikimlerin içinde oluştuğu için, söylemin kültürel bağlamdan [cultural context] soyutlanması mümkün değildir (Ruhi, 2009: 26). Ancak söylem kültürü birebir yansıtan, bağlamı açıkça ortaya koyan bir şey de değildir. Bağlam söylemin içine karışmıştır denebilir. Kocaman (2009: 9) söylem çalışmalarının sürekli olarak bağlama vurgu yapmakta olduğunu, ancak bağlamın yalnızca dil içi bağlamdan ibaret olmadığını; bağlam kavramının çok çeşitli bileşenlerinin, söylem çalışmalarında kavramın geniş bir çerçevede ele alınmasına neden olmakta olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal bir durum, bir bilgi türü veya bir metin olsun, bir bağlam dili ortaya çıkarırken dil de bağlamı oluşturmaktadır. Bağlamın yenilenen, yeniden kurulan niteliği dolayısıyla söylem, hiçbir zaman tek ve değişmez anlamları ortaya koyamamakta; kendisi de yenilenmekte, yeniden kurulmaktadır. Söylem bu nedenle değişik alanlar tarafından incelenmeye değer bulunmaktadır (Zeyrek, 2009: 44-47). Bu tartışma bağlamında günümüz söylem çalışmacıları, yapısalcılık ve postyapısalcılık arasında farklı yerlerde konumlanmaktadır. Söylem çalışmacılarının çıkış noktası, konuşma

biçimlerimizin doğrudan kendi dünyamızı, kimliklerimizi ve sosyal ilişkilerimizi yansıtmadığı, ancak bunların oluşumunda ve değişiminde aktif rol oynadığı yönündedir. Bu yaklaşımlar, yapısalcı ya da postyapısalcı fark etmeksizin, dilin nasıl bir varlık olduğu konusunda benzer görüşlere sahiptirler (Jorgensen ve Philips, 2002: 1-2). Dil, önceden beri var olan bir gerçekliğin yansıması değildir, kalıplar ve söylemler tarafından oluşturulur. Söylemsel kalıplar, söylemsel pratikler tarafından korunur ya da dönüştürülürler (Jorgensen ve Philips, 2002: 12). Genel olarak sosyal teori, söylemlerin üretimi ve meşrulaştırılması ve toplumun sosyal kurumlarının bu yolla benzer süreçlerden geçmesi açısından söylemin sosyal yapı üzerindeki rolüne odaklanmaktadır (Scollon ve Scollon, 2005: 106).

Paul Chilton (2005: 19-21) Foucault'nun çalışmalarının, en azından iki akımın yükselişine temel oluşturmuş olduğunu ifade etmektedir. Bu akımlardan birinin kaynağı sosyoloji, siyaset bilimi ve bir miktar edebi çalışmalar içerisinde görülmekte, Foucault'nun kendisinin de dahil olduğu bu kaynak dili analiz etmemektedir. Bu damardaki yazarların söylemi dilbilimsel olduğu kadar dilbilimsel olmayan öğeleri de içeren bir biçimde ele aldığını belirten yazara göre felsefe, edebi çalışmalar ve sosyolojinin kesişme noktası olan postmodern akımın bu çalışmalar üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. Eleştirel söylem analizinin kollarından biri olduğu diğer akımın ise yalnızca dil ile ilgilenenler arasında geliştiğini; dilin sosyal eylemin bir göstergesi olduğunu kabul etmekle birlikte, söylemi dil kullanımı olarak değerlendirdiğini ifade etmektedir. Ancak şunu da eklemek gerekir ki, Foucault (2001: 18) bir söyleşisinde, kendisinin kesinlikle yapısalcı olmadığını vurgulamaktadır.¹⁶ Ancak söylem alanında açmış olduğu yol, yapısalcılık ve sonrası söylem çalışmacılarının kaynağı olmasına neden olmuştur.

Foucault (2001: 18), kendini fenomenolojik perspektif içerisinde tanımlamakta ve bilginin ve rasyonalitenin tarihsel çözümleme metoduna inandığını dile getirmektedir. Bilginin Arkeolojisi adlı eserinde Foucault (2014: 66), 19. yüzyılda tıp alanı için gerçekleştirdiği değerlendirmelerde, söylemde niteliksel tanımlamaların, analogik akıl yürütmelerin, tümdengelimin, deneysel doğrulamaların, vb. bütün değişik

---

¹⁶ Foucault aynı söyleşide Freudien ve Marksist akımı takip etmediğini de vurgulamıştır.

dile getirmelerin ilkesini ve geldikleri yeri bulmak gereğinden söz etmektedir. Bu yaklaşım diğer söylem alanlarına da uygulanabilir niteliktedir. Burada Foucault (2014: 66-71), ilk olarak, dilin sahibinin kim olduğu ve karşılığında dilin, gerçeklik kanısını kimden aldığını sorgulamaktadır. Benzer bir söylemin tercih edilmesinde, yasal veyahut geleneksel olarak kabul edilmiş olan hakların sahibi olanların statüsünün belirlenmesi gerektiğini, çünkü başka birey veya grupların -dinsel grupları bu gruplar arasında sıralamaktadır- varlığına rağmen ancak bu statünün kendi işlevini toplumun bütününe göre tanımladığını belirtmektedir. Meselelerin ampirik doğuşunu veya çeşitli öğelerini tanımlama girişiminde olmadığını; değişimi, hangi kuramsal ya da deneysel modellerden etkilenildiğini, hangi felsefi düşünme ortamında hangi soru ve taleplere karşılık verildiğini ve özellikle hangi yollar aracılığıyla hiçbir zaman tamamlanmamış, bilgilerine ulaşılmamış bir birlik ve tutarlılığa sahip olduğunu ortaya koyma amacını taşıdığını belirtmiştir.

Foucault'nun, söylem çalışmalarına en temel katkılarından biri, bilginin, yalnızca gerçekliğin bir yansıması olmadığı, doğruluk [truth] denen şeyin, söylemsel bir oluşum olduğu ve onun doğru ya da yanlış olduğuna farklı bilgi sistemleri tarafından karar verildiği yönünde olmuştur. Doğruluk, söylemler içinde üretilmektedir. Söylemin dışında bir konumdan konuşmak ve böylece temsilin etkisinden kaçmak mümkün olmadığı için, evrensel doğrunun [universal truth] da olanaklılığı ortadan kalkar (Jorgensen ve Philips, 2002: 12-14). Oluşum kuralları, belirlenmiş söylemsel alanlar içerisinde betimlenmesi nedeniyle bütün alanlar için evrensel geçerlilikte olamaz (Foucault, 2014: 79).

Söylemsel bir pratiğe ait kuralların tümü, oluşum sistemi, zamanın dışında değildir. ... Anlattığı şey, aynı söyleme ait olmayı bırakmaksızın kimi nesnenin dönüşmesi, kimi yeni ifadelerin ortaya çıkması, kimi kavramların hazırlanması, değiştirilmesi ya da dışarıdan alınması, kimi stratejilerin değiştirilmesi için kullanılması gereken bu kurallar sistemidir (Foucault, 2014: 93).

Foucault (1987: 29-30), doğruluk istencinin [the will to truth], kurumsal bir desteğe dayanarak, bütün bir uygulamalar yığınıyla ve bilginin bir toplumda devreye sokulmuş tarzıyla, bir taraftan güçlendirilirken diğer taraftan oldukça zayıflatılmış ve

böylece diğer söylemler üzerinde bir tür baskı uygulama eğiliminde olduğunu; buyurucu bir bütünün yargılamalarını ya da kendi kendini doğrulayışını, öncelikle hukuk olmak üzere, sosyolojik, psikolojik, vb. bilme biçimleri içinde aramış olması nedeniyle, oluşan doğruluk söyleminin, neredeyse tek geçerli doğruluk haline geldiğini düşünmektedir.

Analitik söylem yaklaşımları, içinde farklı söylemlerin yan yana var olduğu ya da doğruyu tanımlama hakkını elde etmek için mücadele ettikleri, ihtilafli bir resim çizerlerken Foucault, her bir tarihsel periyotta tek bir bilgi sistemi tanımlamaktadır (Jorgensen ve Philips, 2002: 13). 18. yüzyılda kabul gören ilkel dil anlayışının, 19. yüzyılın yarısında aynı kabulü göremeyecek kadar anlaşmazlığa yol açan bir söylem biçimine dönüştüğünden söz etmektedir (Foucault, 1987: 39). Ona göre bir söylem nesnesinin [the objects of discourse] ortaya çıkması, hakkında farklı şeyler söylenebilmesi ve başka nesnelere benzer bir alan içerisinde benzerlik veya farklılık, yakınlık veya uzaklık gibi ilişkileri gerçekleştirebilmesi için gerekli olan tarihsel şartlar çok çeşitli olmasına rağmen, herhangi bir çağda herhangi bir şeyden bahsetmek, yeni bir şeyler söylemek kolay değildir; ancak nesne karmaşık ilişkilerin olumlu koşulları altında var olan bir şey olduğu için, bunu iktidarla ilişkili bir engel olarak değerlendirmemek gerekir (Foucault, 2014: 60). Doğruluğun söylemler içinde konumlanması düşüncesi meseleyi bağlamsallığa götürmektedir. Orhan Tekelioğlu iktidar ile doğruluk ilişkisini kültürel bağlam ile açıklama yoluna gitmiştir (2011: 51):

İktidar ile hakikat birbirleriyle bazen dost bazen de kavgalı iki kankardeştir. Çünkü neyin doğru olduğu sorusu kültürden kaynaklanan ahlaki (moral) bir soruyken, kişi için neyin doğru olduğu etik bir cevaptır. Kültür sadece neyin doğru neyin yanlış olduğunu kurgulamaz, aynı zamanda doğru ile yanlış verili bir hiyerarşiye bağlar. Bu hiyerarşinin kriteri iktidara olan yakınlık ya da uzaklıktır. "Doğru" siyasi bir tercihken, "yanlış" toplumsal bir hatadır.

Teun Van Dijk (2005: 71-80) ise bağlamsallığa vurgu yaparak bilgiyi sınıflandırmaktadır.¹⁷ Bu sınıflandırmadaki bilgi türleri kabul görmeyebileceği gibi

---

¹⁷ Bu sınıflandırma, kişilerarası iletişim ve ortak deneyimin paylaşılmasıyla edinilen kişisel bilgiyi; profesyonel, bir sosyal hareketi gerçekleştiren, vb. bir grubun paylaştığı grup bilgisini; grup bilgisinin stratejik kriterlerini ve söylemini oluşturan kurumsal veya örgütsel bilgiyi; bir ülkedeki tüm kamusal

düğüm noktaları olan ayrıcalıklı öğeler olarak da düşünülebilirler. İstenirse bu sınıflandırmaya farklı kategoriler eklenebilir ya da bazı kategoriler buradan çıkarılabilirler. Önemli olan bilginin tek bir sistemi ifade etmediğinin anlaşılmasıdır. Doğruluk nasıl ki çeşitli sistemler içerisinde konumlanıyorsa, bilgi de sınıflandırılan çeşitli sistemler içerisinde dağılırarak konumlanmaktadır.

Bağlamsallaştırma yoluyla, alanlar arası ilişkilerin incelenmesi mümkün hale gelmiştir; ancak bu yol, alanları analitik olarak ayrıştırdığı için, çoğul ve karmaşık ilişkilerin incelenmesinde yeterli olamamaktadır (Deveci, 2011: 26). Bilginin ya da *daha* iyi bir ifadeyle bilgilerin, disiplinler aracılığıyla üretilen ve edinilen de dahil olmak üzere, söylemsel alanda mücadele eden karmaşık ve etkileşim içerisindeki söylemsel öğeler [discursive elements] olduğu söylenebilir. Van Dijk bu çeşitliliği dilbilimsel analizinde kullanmaktadır; ancak dilbilimle bağlantılı olmayan analiz yöntemlerinin böyle bir analiz yöntemi kullanmamasını, onların dilbilimden kaynaklanan kavramları kullanmaması anlamına gelmemekte olduğunu unutmamak gerekir (Pecheux, 1995a: 65). Yapısalcılıktan uzaklaşıldığında, genel olarak dilbilime yönelik kavramlardan faydalanılmakla birlikte dilbilimsel analizden ve dilin yapısal konumundan uzaklaşmaktadır.

Oldukça yaygın bir çalışma alanına sahip olan eleştirel söylem analizi (*Critical Discourse Analysis*), yapısalcılıktan *biraz* uzaklaşmış bir analiz yöntemi olarak, söylemin, toplumsalın inşasında aldığı aktif role ağırlık vermektedir. Torfing (2010: 166), Doğu Anglia Üniversitesi kaynaklı bu grubun, dilbilimcilerden farklı olarak, dilin toplumsal ve siyasal işlevinden bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini iddia ettiklerini dile getirmektedir. Pecheux ile beraber söylemin gerçeğin temsilini nasıl sağlayacağı sorusuna yönelinerek, temsil süreçlerinin genellikle yanlış temsil sorununu doğurduğunun ispatlanmaya çalışıldığını; ideolojinin dil üzerindeki etkisinin incelenmesiyle, söylem analizi ile iktidar analizi arasında bağlantı kurulduğunu ifade etmektedir. Ancak ideolojik söylemin iktidar ilişkilerini yeniden ürettiği görüşü kabul

---

söyleme dayanan, okul ve ana akım medya yoluyla edinilen vatandaşların paylaştığı ulusal bilgiyi; ve kültür nosyonu belirsiz olsa da, dil, din, tarih, gelenek, köken, görünüş, vb. aynı kültürün mensuplarının paylaştığı, kendilerini tanımladıkları kültürel bilgiyi içermektedir.

edilmekle birlikte bu kolun hala dilbilimsel analizlere eğilimli olduğunu belirten yazara göre burada ideoloji ve iktidar olguları yeterince teorileştirilememiştir.

Pecheux'ya (1995a: 82) göre, söylemi, metin, dilbilimsel dizi, vb. şeklinde analiz etmek mümkün değildir. Ancak onu mutlaka, üretimin koşulları için verili bir durum temelinde üretilmiş tüm söylemlerle bağlantılı düşünmek gerekir. Dilbilimsel analizin ötesine giden bu yaklaşımın postyapısalcı açıdan kabul edilemez tarafı, söylemin üretim koşullarının her durumda verili olmasıdır.

Bu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden Fairclough (2003: 155-158), dilsel özelliklerin ve düzeylerin ideolojik olarak kuşatılabileceğini düşünmektedir. Ancak, metinlerin biçimlerinin ve içeriğinin ideolojik süreçlerin ve yapıların izlerine uygun düştüğünü ifade etmekle birlikte, ideolojilerin metinlerden okunmasını imkansız olarak görmektedir. Bunun nedenini, anlamların metinlerin yorumlanması yoluyla üretilmesi ve yorum farklılıklarının üretilen anlamları çeşitlendirmesi olarak görmektedir. Ayrıca ideolojik süreçlerin daha geniş bir çerçevede toplumsal olaylar olarak söylemlere ait olduğunu, metinlerle sınırlı kalamayacağını ifade etmektedir. Çünkü ideoloji, geçmişin bir ürünü ve bu günün koşullarını oluşturan, hem de kendi yapılarını yeniden üreten ve dönüştüren olaylarda konuşlandırılmıştır. Hegemonya kavramıyla uyuşmakta olduğunu öne sürdüğü varsayımına göre söylemin düzeni, çelişkili varoluşlarla birlikte, bağdaşık ve bütünlüyci varoluşlara da eklenmesi bağlamında heterojendir. Ancak burada ideoloji, söylem kuramında olduğunun aksine, söylemin üzerinde daha geniş bir çerçevede ele alınmaktadır.

Torring (2010: 166), Fairclough'un, dilbilimsel analiz ile iktidar analizi arasında denge kurmayı amaçlamakta olduğu için söylemi, tüm pratikleri kapsayacak şekilde genişletmiş olduğunu dile getirmektedir. Öte yandan onun söylem ile onun çarpıtılmamış bağlamı arasındaki ilişkiyi açıklamadığını; söylemi çok yönlü sosyo ekonomik yapıya yönelik nedensel mekanizmaların dilbilimsel arabuluculuğuna indirgeyerek, analizin açıklayıcı gücünü azaltmakta olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal sınıflar ve etnik grupların, ideolojik söylemi, iktidar sağlamanın veyahut karşı-hegemonya oluşturmanın aracı olarak kullandığını belirten yazar, ideolojik söylemin yalnızca çarpıtılmış düzenin yeniden üretilmesini değil, aynı zamanda

dönüşümünü de sağladığını vurgulamaktadır. Buna ilaveten, Jorgensen ve Philips (2002: 7), Fairclough'un, postyapısalcılığa uygun olmayan bir şekilde dili, sosyal pratiğin görünümünden *yalnızca* biri olarak ele aldığını belirtmektedirler.

John Wilson (2003: 152), politik söylem analizine odaklanarak onun, dil seçiminin belirli politik etkiler için yönlendirildiği yöntemleri araştırmak için kullanıldığını ve dilbilimin hemen hemen bütün düzeylerini kapsadığını ifade etmektedir. Ancak bu yaklaşımda da dil, politik amaçlar için kullanılan bir araçtan öteye gidemez. İdeolojik çözümlemede, yüzeyde görülen yapılara değil, söylemin kodlandığı düzeye gitmek gereğinden bahseden Marina Camargo Heck (2003: 299) için ideolojik etki, baskın sınıfların aldatma isteğine değil, ancak toplumsal gerçekliklerin bulanıklığına bağlanabilir; bu da "görünmeyen" ve "bilinçdışı"nın bilincimizi yapılandırdığı bir düzeydir.

Görüldüğü gibi yapısalcılığa yakın bir konumda birbirine yaklaşan söylem ve dil birer yapı olarak değerlendirilmekte ve başka belirleyenler tarafından kullanılan araç olarak düşünülmektedir. Postyapısalcılığa yakın bir konumda ise söylemi dile indirgemekten uzaklaşılacak, söylem giderek tüm toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği alan olarak görülecektir. Ancak Foucault'nun (2014: 27) ifade ettiği gibi, yapısal (ve sonrası) analiz biçimlerinin hiçbirinin, genel olarak kültürel bütünlük [cultural unity] kategorilerini kullanması söz konusu değildir.

Postyapısalcılar genel olarak, öğelerin anlamlarını birbirlerinden farklı olmaları neticesinde edindiklerinde hem fikirdirler. Ancak süregiden dil kullanımında, öğelerin birbirleriyle ilişkisi doğrultusunda, yeni anlamlar edinilmesi söz konusudur. Dil kullanımı toplumsal bir olgu olmakla birlikte, sosyal alandaki anlaşma, müzakere ve çatışmalar neticesinde anlamın yapısı düzenlenir, sorgulanır (Jorgensen ve Philips, 2002: 25). Kavrama yönelik sorguda yer verildiği gibi, postyapısalcı görüşe göre dil, sabit, değişmez, bütünleştirici bir yapı değildir. Dil, bir yapı olarak kurulur, yeniden üretilir ve değiştirilir (Jorgensen ve Philips, 2002: 10-11). Disiplinler arasında ve gerçekte dilde var olan duvarların yıkılması ve en karmaşık yapılara kadar tüm alanların yeniden şekillendirilmesi, 'modern' düşünceye karşı gerçekleştirilen bir ayaklanmadır (Said, 2011: 186).

Dilbilimsel değişimin, toplumsal ve siyasal değişime eşlik ettiğinin genel kabul görmesiyle birlikte gelişen söylem kuramı, "dilbilimin ve hermenötiğin temel görüşleriyle, sosyal bilimler ve siyasal bilimlerin temel görüşlerini bütünlemeye yönelik çapraz-disipliner bir çabadır" (Torfing, 2010: 164). Söylem kuramının dilin kurucu rolüne yapılan vurgu, sosyal bilimlerdeki dilsel dönüşün bir parçası olduğunu göstermekte, ancak konuşma ve yazmaya yönelik kuralları araştırmak yerine söylemsel formların inşasının çok daha geniş bir analizini yapmayı amaçlamaktadır. Söylemin form olarak kavramsallaştırılması neticesinde her şey, söylemsel formların inşası açısından analiz edilebilir hale gelmiştir (Torfing, 2010: 161-162).

Barrett, postyapısal çerçevede metinsellik [textuality] ile söylemselliğin [discursivity] birbirine karıştırılmaması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır (2000: 138-143): Metinsellik, edebiyat, kültür ve felsefede metnin metin olarak yeniden değerli hale gelmesi şeklinde ifade edilebilecek, yeni bir dil kavrayışıdır. Bu eğilimin başlıca düşünürü Derrida'nın özet ya da çeviri diye bir şeyin olmadığı onun yerine yeni oluşan şeyin başka bir metin olduğu görüşü gibi görüşler göstermektedir ki, bu eğilim çizgisel bir tarih anlatısı gereğince hazırlanmış metinlerin bilgiye ulaşmanın yolu olmadığı başlı başına birer metin olduğu görüşündedir. Böylece geleneksel bilgi iddialarını yıkmaktadırlar. Metinselliğe vurgu yapan Derrida, Barthes gibi yazarlar yanlış bir şekilde söylem kuramcısı olarak düşünülse de, söylem kuramı dendiğinde, söylemsel oluşumları daha toplumsal bir bağlamda betimleyen Foucault ve ardılları akla gelmelidir -Foucault postyapısalcı olmasa da söylem kuramcısıdır. Foucault'nun söylem kavramı, özellikle ideoloji kavramı olmak üzere Marksist kategorileri reddederek geliştirilmiş bir seçeneğini sunan, anti-sistemik olsa da teorik bir sisteme sahiptir.

Barrett (2000: 140-143), Foucault'da söylemsellik kavramının, metinsellikle karşıtlık içerisinde, bağlamla çok fazla ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Onun, söylemsel alanı dağılma sistemleri olarak teorileştirmekte; dağılmaların sistematığını ise söylemsel düzenlilikler olarak kavramsallaştırmakta olduğunu belirtmektedir. Dağılma ve süreksizliklere yaptığı vurgunun geleneksel söylem birliklerinin eleştirisi olmasına rağmen yeniden yapılandırma amacıyla farklı birlik ve düzenlilikleri açığa çıkardığını;

ancak iyi tanımlanmış, sürekli ya da kesin normatif ifadeleri reddetmekten geri kalmadığını vurgulamaktadır.

Dilin tuzaklarından kurtulmaya yönelik girişimler onun giderek siyasal olanla, güç ve iktidarla arasındaki bağının fark edilmesine yol açmıştır (İnam, 2011: 158). Derridacı yapıbozum, eleştiri ve yıkma aracı olarak ikili karşıtlıkları yerinden etmede oldukça başarılı olmuş, ancak erk kategorilerini de yıkma girişimi nedeniyle dönüşüm üzerindeki etkisi güç olmuştur (Barrett, 2000: 182). Foucault'da ise erk kategorisinin belirli bir sistematik içerisinde yeniden yapılandırılması söz konusudur.

Torfing (2010: 167-171), Foucault'nun çalışmalarının epistemoloji tarihine dayandığını; ardılı Laclau ve Mouffe'un ise söylem kuramını, dilbilimin yapıbozumunu gerçekleştirerek geliştirmiş olduğunu ifade etmektedir. Yapı olgusunun ayrıcalıklı bir merkez tarafından bütünlenen bir kapanmayı [closure] ifade etmekte olduğunu, bütünleyici ve belirleyici yapıların bozumuyla kapanmanın mümkün olmadığı söylem olgusuna ulaşıldığını belirtmektedir. Derrida'dan yola çıkarak söylem teorisinin, anlam ötesi bir varlığa sahip mutlak merkez [absolute center] düşüncesini terk etmiş olduğunu; kapanmanın gerçekleşemeyeceğinin görülmesiyle, karşılıklı oluşturucu merkezler etrafında düzenlenen ve belirli sıklıkların bağıntısal topluluğu olarak her şeyin söylem olarak düşünüldüğünü dile getirmektedir. Söylemin, geniş bir toplumsal gerçeklik içinde dilbilimsel alan oluşturduğu yönlü genel kanının bir yanılgıdan ibaret olduğunu da vurgulayan düşünürüne göre, Laclau ve Mouffe'un çarpıtılmış olan ve olmayan [distorted/undistorted] arasındaki ayrımı reddederek dil ve eylemin birbirine karıştığına ısrarcı olmaları neticesinde söylemin, siyasal ile birlikte var olan bir olgu olarak düşünüldüğünü belirtmektedir.

Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı, özgün bir kuram olmasının yanında, bu yaklaşımlar arasında, *oldukça* postyapısalcıdır. Söylem, toplumsalın anlamını inşa eder, ve dilin istikrarsız yapısı nedeniyle, anlam hiçbir zaman tam olarak sabitlenemez (Jorgensen ve Philips, 2002: 6). Mills (2003: 126) söylem kuramı içinde dili, bitmeyen mücadelelerin anlatıldığı yer olarak tanımlamaktadırlar. Kuram, ilişkisel ve bağlamsalci görüşten hareketle, dilsel sistemler içerisinde kimliğin inşası meselesine ağırlık

vermekte; kuramda, kurucu kimliklerin tarihsel olarak ilişkisel ve bağlama özgü toplulukları, söylemler olarak ifade edilmektedir (Torfing, 2010: 162).

Bu çalışmada Laclau ve Mouffe'un izinden gidilerek, dilbilimsel çözümleme gerçekleştirilmemektedir. Bir form olarak söylem/söylemsel formasyon [discursive formation] ile dille ilişkili söylemler [discourse] arasında ayırım yapmak çalışma açısından önem taşımaktadır. Söylemler, öğeler olarak, ilişkisel ve bağlama özgü toplulukların; söylemsel formasyon ise öğelerin yer aldığı ve toplumsal mücadelelerin gerçekleştiği sabitlenemez alanın ifadesinde kullanılacaktır.

Eleştiri

Söylem çalışmaları arasındaki bir önemli benzerlik de, toplumdaki güç ilişkileri ve bu ilişkilerin toplumsal değişim üzerindeki etkisi üzerine odaklanarak, yapısal ya da postyapısal olsun, eleştirel çalışmalar ortaya koymalarıdır (Jorgensen ve Philips, 2002: 2). Eleştirel çalışmalar içe veya dışa yönelik veya bu sınırlarda gezinen çalışmalar olabilmektedir. Terry Eagleton (2011: 15-16) eleştiriye, öznenin deneyiminin ötesine işaret eden yönlerinin kavranmasında, onu içeriden anlama çabasının ürünü olan bir söylem biçimi şeklinde tanımlamaktadır.

Van Dijk (1993: 249-253), genel olarak eleştirel söylem çalışmalarının, söylemler arasındaki ilişkinin, gücün, hakimiyetin, sosyal eşitsizliğin çalışılmasını gerektirdiğinden söz etmekte; sosyal eşitsizliğin çalışılması ve eleştirilmesi için birçok yol olmasına rağmen, eleştirel söylem analizinde söylemin, (yeniden) üretim ve hakimiyete meydan okuma üzerinde rolü olduğunu ifade etmektedir. Hakimiyeti, sosyal gücün, politik, kültürel, sınıfsal, etnik, ırksal ve cinsel eşitsizlikleri içeren sosyal eşitsizliklere sebebiyet verecek şekilde elitler, kurum ve gruplar tarafından kullanılması olarak tanımlamaktadır. Çalışmaları, aşağıdan yukarıya gerçekleşen dirençten çok yukarıdan aşağıya gerçekleşen hakimiyet ilişkilerine odaklanmaktadır. Yaptığı bu vurgunun, güç ve hakimiyeti, sadece tek taraflı olarak diğerleri üzerinde uygulanan bir şey olarak gördüğü anlamına gelmediğini, aksine birçok durumda, ve bazen paradoksal olarak, güç ve hatta güç sömürsünün "ortaklaşa üretildiği"nin gözlemlendiğini

belirtmektedir. Ayrıca, temel olarak belirli bir disiplin, paradigma, ekole ya da söylem kuramına katkı sağlamayı amaçlamadığını da vurgulayan düşünürün beklentisi, eleştirel anlayış yoluyla değişimdir ve eleştirel söylem analizinin değişim için politik katkı sağladığını; bu nedenle çalışmaların da hakimiyet ve eşitsizliklerden mağdur olanlara yönelik olarak yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Eleştiri burada öznel veya rastlantısal değil, genel ve yapısaldır; gruplar arası güç ilişkilerine odaklanması nedeniyle de tam bir disiplinlerarasılık gerektirmektedir. Diğer meselelerle birlikte "ayrımcılık ve ırkçılık mağduru azınlıklar" meselesine de yer verirken bu meselelerin, öznesi konumunda olanların bakış açısından değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Van Dijk net bir şekilde politik tercihini ortaya koymuştur. Ancak onun ortaklaşa üretim kavramını desteklerken, diğer yandan meselenin öznesi konumunda olanların bakışından değerlendirme yapmak gerekliliğine yaptığı vurguya katılmak zordur. Meselelerin kendi öznelerinin bakış açısı hesaba katılırken, ortaklaşa üretimin orantılı bir değerlendirmesinin yapılması, yani mağduriyetin nedenlerinden olan grup içi faktörlerin mağduriyet üzerindeki katkılarının da hesaba katılması gerekmektedir. Grup içi faktörlerin ise, grup mensuplarının bakış açısından çıkarımı pek mümkün değildir. Eleştiri, *biraz* içeride olmadan anlaşılması güç ama *biraz* dışarıda kalmadan da sağlıklı değerlendirme yapması zor olan hassas bir meseledir.

II.2.1. Güç İlişkileri ve Hegemonya

Söylem çalışmalarında eleştirinin, güç ilişkileri ve değişim üzerine odaklanmakta oluşu, onu temelde ideoloji eleştirisine götürmektedir. İdeolojiden söyleme doğrusal olmayan geçiş(ler) yaparken, bu temaların nasıl işlendiğine kısa bir bakış atmak; yapısal eleştiri ve sonrasında ortaya çıkan çeşitli konular arasında postyapısal söylem kuramının duruşunu kavrayabilmek için, bu çalışmaların yaklaşımlarına yer vermek gerekmektedir. İdeoloji ve söylem kuramları arasındaki etkileşim esasen güç ilişkilerinin analiz edilmesiyle gerçekleşmiştir.

Güç ilişkilerine odaklanan Pecheux (1995a: 77-79), "üretim süreci" kavramının, verili bir durumda, verili bir türde bir söylemi üreten tüm mekanizmanın ifadesinde kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bu perspektif söylemlerin düzenlenmesine ve anlaşılmasına imkan veren zeminin bağlamına ya da durumuna odaklanmaktadır. Buna örnek olarak, bir milletvekilinin, hükümetten olsun ya da olmasın, verili bir siyasal alanın antagonistik unsurları arasında var olan güç dengesi içerisinde konumlanmakta oluşunu gösteren düşünürü göre tarihsel materyalizm, verili bir toplumsal formasyonu domine eden üretim biçimi ile ilişkiler temelinde, ideolojik üstyapıdır; ancak bu yapıyı ekonomik temelin ifadesi olarak görmek yetersizdir. İdeolojinin, şeyler ve ekonomik unsurlar evreninin üzerinde bir fikirler alanında durmakta olduğunu, söylemsel olanın ise yalnızca ideolojik familyaya ait bir tür olduğunu ifade etmektedir (Pecheux, 1995b: 125-127).

Mills (2003: 119-123), ekonomik altyapının belirleyiciliği yerine (hatta genel olarak yapı yerine) karmaşık bir etkileşim alanı olarak ekonomi, toplumsal yapılar ve söylemler arasındaki ilişkiye odaklanan Foucault'nun, Marksist düşüncede başkalarının hakları üzerinde olumsuz ihlal olarak görülen gücü, iktidarın üretimsel doğasını vurgulayan, baskı altına aldığı gibi üreten, daha olumsuz bir perspektiften gördüğünü; iktidar ilişkileri bağlamında devletin önemini vurgulayan Marksistlerin aksine iktidarın toplum içerisinde dolaşımda olduğunu düşündüğü için, devletin elinde sahiplik olarak konumlanmayan farklı bir iktidar modeli geliştirmeye çalıştığını ifade etmektedir. Buradan hareketle, bu modelde kurumsallaşmış bir ilişkide güç sahibi olan kişilerin tümüyle güçlü olmadığını, diğer kişilerin iktidar ilişkileriyle uzlaşma yolları bulunduğunu belirtmektedir. İktidar, söylem ve pratiklerin çelişkili yönüne rağmen bütünleştirici ve kapsayıcı olduğu kadar dışlayıcı olması nedeniyle, tamamıyla tarihsel bir olgu olarak ele alınmakta; Foucault, belirli tarihsel dönüşümlerin ardından Batı'da iktidarın, bilginin 'evrensel' ölçütlerine başvurmadan meşru olamayacağı görüşünü ortaya koymaktadır (Deveci, 2011: 29-30).

Foucault'ya (1987: 23-24) göre "söylemin üretimi, görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, belirsiz olagelişini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliğini savuşturmak olan birtakım yollarla, hem denetlenmiş, hem ayıklanmış, hem de

örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmıştır. ... Söylem yalnızca kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan şey değil, ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erktir". Eleştirel söylem analizinde ise gücün olumlanması [affirmation of power] söz konusu değildir.

Foucault, modern iktidarın, insanların üretim gücü olarak kullanılabilmesi için uysal ve tabi kılınmış olması ve bu gücün tahribine yol açabilecek şiddet yerine daha yeni ve ince teknikler kullanılması gerektiğini düşünmekte; ve bu teknikler verili bir tarihsel anda, belirli bir ihtiyacın karşılanması için üretildiğinden, bazı meseleler bu bağlamda sorunsallaştırılmaktadır (Keskin, 2011: 21-23). Bu yolla doğru söylem yani bilgi bir doğruluk oyununda tamamen doğru olmaktan çıkacak kadar dönüşebilir, bunun yerini başka bir doğru söylem alabilir. Epistemolojik olarak önemli farklar içerse de, Gramsci'nin uzlaşmayı en olası yol olarak öne süren yaklaşımı ile Foucault'nun şiddet içermeyen tekniklerin etkililiği üzerine yaklaşımı arasında bir analogi kurulabilir. Bu iki yaklaşımın katkısıyla, azınlık meselesinin, belirli tarihsel anlarda, mevcut sistemin sıkıntılarının giderilmesi amacıyla acil ihtiyaçlara karşılık vermek için sorunsallaştırıldığı; bu sorunsallaştırma sırasında, geçici olarak meselelerin öznesi konumundaki azınlıklara tavizler verilmesi, onların hak taleplerinin karşılanması, vb. uzlaşma yollarının kullanıldığı ifade edilebilir.

Daha yapısal bir konumda olmasına rağmen sabitsizlik ve hegemonya yaklaşımları eleştirel söylem analizinde de kabul görmektedir. Fairclough (2003b: 175-176), özgün bir şekilde ağbağlantılandırılmış toplumsal pratiklerin toplumsal düzen oluşturduğundan bahsetmekte ve söylemin düzenini bu çerçeveden toplumsal düzenin söylem/göstergesel yönü şeklinde tanımlamaktadır. Bu düzenlenişin bir yönünün egemenlik olduğu görüşünden hareketle, anlam üretmenin bazı biçimlerinin özgün bir söylem düzeninde baskın ya da anaakımsal, bazılarının ise bu düzen içerisinde marjinal, muhalif ya da "alternatif" olduğundan bahsetmektedir. Böyle bir durumda göstergesel farklılığın hegemonik hale gelebileceği gibi egemenlik ilişkilerini sürdüren ortak duyuyu meşrulaştırmaya da yarayabilir. Ancak her durumda az ya da çok mücadele sürdürüleceğinden, söylemin düzenini açık bir sistem olarak değerlendirmektedir.

Yukarıdaki analogiye eklenilebilecek olan Fairclough (2003a: 162-165)'un yaklaşımı hegemonyayı, kısmi ve geçici olarak erişilebilen sabit olmayan bir denge olarak görmekte; bu nedenle onun, ittifaklar kurmayı, rıza kazanmak için tavizler vermeyi veya ideolojik araçlar kullanarak sınıfları kaynaştırmayı gerektirdiğini ifade etmektedir. Ancak onun gerekli gördüğü şey, bunu başarmanın güç olduğunu ifade etmesine rağmen, cinsel, etnik, vb. kategoriler gibi görece özerk ve sınıfsal olmayan mücadelelerin bütünleştirilmesi yerine tam bir bütünleşme sağlanmasıdır. Bu nedenle Laclau ve Mouffe'un hegemonya kavramını geliştirmelerini takdir etmekle birlikte, hegemonyanın sınıf içinde köklenmediği bütünlükçü yaklaşımdan uzak görüşünü kabul etmemektedir.

Bu konumdan uzaklaştıkça, bütünlük algısının kaybolmasından kaynaklı olarak uzlaşma, nihai bir uzlaşma [ultimate reconciliation] olarak görülmemektedir. Foucault, kavramı, daha çok birey ve iktidar ilişkileri çerçevesinde kullanırken; Gramsci ve Laclau ve Mouffe bireyi de içeren, toplumsal ilişkilerde bir araç olarak kullanmaktadır; böylece uzlaşma hegemonyanın da bir aracı olmaktadır.

Torring (2010: 168-172), Laclau ve Mouffe'un, hegemonya olgusunda siyasi güçlerin kimliğini değiştiren ideolojik unsurların eklenmesini içeren bir değişiklik gerçekleştiren Gramsci'nin teorisinden yalnızca proletarya ve burjuvazinin hegemonya kurabileceği yönlü ontolojik yaklaşımı çıkararak, hegemonyayı oldukça radikallemiş olduklarını; onun dogmatik olmayan Marksizminden, Marksizmin yapıbozumu için teorik ilham aldıklarını; ve halihazırda Gramsci'nin de Marksizmdeki toplum kavramına karşı çıkarak, devlet, ekonomi ve sivil toplumun sınıfa indirgenmeyecek bir siyasi mücadele aracılığıyla (yeniden) şekillendirilen tarihsel bir birliğe eklenmediği yönlü iddiasının, Marksizmin özcülüğünün eleştirisi olarak hegemonyanın radikalleşmesi [radicalization of hegemony] olduğunu ifade etmektedir. Postyapısalcı söylem teorisinin de, bu radikalleşmeler vasıtasıyla oluşturulmuş olduğunu önemle vurgulamaktadır. Mouffe (2002: 23), hakim rasyonalist yaklaşımdan kopma gereği ve kökene ilişkin bir dışlama temeli üzerine kurulu olmayan toplumsal bir nesnellik oluşturmanın olanaksızlığı nedeniyle, post yapısalcılık ve yapıbozum tarafından şekillendirilen anti özcü [non-essentialist] bir yaklaşım benimsediğini açıklamaktadır.

Laclau ve Mouffe'a (2012: 11) göre hegemonya, siyasal çözümlemenin merkezi kategorisidir. Hegemonik ilişki, insanlar arasında "devlet" kavramının tamamıyla ortadan kalkacağı nihai bir uzlaşmadan kaynaklanmayacağı için evrensel bir sınıfa gönderme yapmamakta, siyasetin bizzat kurucusu konumunda olmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 15). Sınıfsal bölümlenmeye eklemlenen tüm toplumsal mücadele biçimleri ve toplumsal gruplar, hegemonya alanında az ya da çok etkiye sahip birer bileşendir. Ve hatta bu gruplar ilişkisel olduğundan keskin sınırlarla ayrılmış bileşenlerden bahsetmek mümkün değildir. O halde tüm faktörlerin bir arada etkiye sahip olduğu açık bir alandan söz edilebilir. Azınlık grupları ve mücadelelerinin de bu alan içerisinde konumlandığı görülmelidir.

Kısacası, güç ilişkilerinde, söylemde olduğu gibi, fail ve yapı temel kategori olmaktan çıkmıştır. Güç, birey, devlet ya da grup gibi bir faile ait olmak yerine, toplumsal pratiklere dağılmış olduğu için, dünyayı algılamamız için belirli yolların oluşumunu ve konuşma biçimimizi şekillendirirken, aynı zamanda, var olmanın ve konuşmanın alternatif yollarını da tıkamaktadır. Laclau ve Mouffe'un, yani söylem kuramının da güce bakışı bu yöndedir (Jorgensen ve Philips, 2002: 13-14).

II.2.2. İdeolojiden Söyleme

Bir önceki bölümde söylem kavramının hem yalnızca dile ilişkin bir anlamda algılanmıyor oluşuna, hem de yapısal ve postyapısal bağlamlarda söylemin konumuna yer verilmiş; metinsellik ile söylemsellik arasında karmaşaya düşmemek için bu iki eğilimin farkı ortaya koyulmuştur. Ayrıca söylem kuramının bazı bileşimlerin ürünü olduğu, Foucault ile birlikte söylemin toplumsal-siyasal düşünümünün, Marksizme eleştiri olarak ortaya çıkması nedeniyle bu ideoloji ile bir bağlantıya sahip olduğu ifade edilmiştir. Burada Marksist ideoloji yaklaşımının eleştirisinden hareketle post-Marksizm ile postyapısalcılığın kombinasyonuna yer verilerek "ideoloji ve söylem" kavramlarının kuramsal açıdan kullanımları ele alınacaktır.

İdeoloji ve söylem kavramlarının kullanımının siyasal yaklaşımlarla ilişkili olduğunu önemle vurgulamak gerekir. Kendini evrensel gerçeklik olarak sunan siyasal

bir yaklaşımı, Batı ideolojisini, alternatif bir yaklaşım ortaya koyarak eleştiren Marksizm, ideolojiyi, hakim ideolojinin toplum üzerinde kurmuş olduğu hegemonya aracı olarak, bu ideolojinin çıkarları doğrultusunda toplumu yanlış bilinçlendirmenin bir aracı olarak gördüğünden, ona karşı çıkmaktaydı. Ancak bunu yaparken alternatif bir evrenselci ideoloji yaratmaktan geri durmayacaktı. İleride açıklanacak olan bu siyasal mesele, ideoloji kuramının Marksizm ile bir düşünülmesine neden olmuştur. Bir düşünme biçimi olarak ideolojinin gerçekliği böyle bir ortamda gizlenmek durumunda kalmıştır. Mutlak kutuplardan birine dahil olmayı gerektiren bütünlükçü yaklaşımlar, düşünce biçimlerinin çeşitliliğinin ifadesine, mücadelelere zarar veren reformist ve hatta konformist olma suçlamalarıyla meydan bırakmamışlardır. Soğuk Savaş'ın ardından Marksizm de dahil olmak üzere tüm evrenselci ideolojilerin eleştirisine soyunan post kuramlar, ideolojinin tarihsel algısından kaçamayacaklarını düşünerek, ideoloji kavramının kullanımına da karşı çıkma veya eleştirme işine girişmişlerdir. Pozitivist-evrenselci görüşlerin karşısında konumlanan tikelci, görececi, bağlamsalci, tarihselci, vb. yaklaşımlar, dilin gündemde yerini alan konumunun da etkisiyle, ideoloji kavramının yerine söylem kavramının ikame edilmesini önermişlerdir. Güney Çeğin ve Alim Arlı (2004: 164) ideolojilerin ölümü iddialarının yoğun olduğu bu dönemde, Laclau ve Zizek gibi birçok düşünürün söylem üzerine çalışmalarını, ideoloji terimine yönelik yapılan aydınlatıcı birer kazı çalışması olarak değerlendirmektedirler. Söylem kavramıyla da yetinmeyerek yepyeni bir kavramın üretilmesi yanlı görüşlerin de ortaya koyulduğu gözlenirken; kimileri ideoloji kavramı üzerindeki bu yıkıma direnerek, güncel atmosfere de uyumlu bir şekilde, kavramın anlamında dönüşüm yoluyla kavrama sahip çıkma eğiliminde olmuşlardır. İdeolojilere bu denli odaklanan bir kuram olarak söylem kuramı, yenilenen bir ideoloji kuramı biçiminde gelişmelere sahne olmuştur. Bu nedenle, bahsedilmiş olan değişimin dinamikleri ve bunun bir dönüşümü ifade edip etmediği ele alınarak söylem kuramı, ideolojiyle ilişkisi bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Barrett (2000: 144-154), Foucault'nun, ideoloji ile bilim arasına koyduğu keskin ayırım ile kendisini gerçekçi kanatta görerek ideolojiyi bir yanılsama konumuna sokan, aynı zamanda özneyi ve böylelikle toplumsal yapıyı yalnızca sınıf üzerinden tanımlayan ve kuramsal olarak yıkılmadan çözümlenemez hale gelmiş olan temel ve

üstyapı metaforuna dayalı bu epistemolojiyi tümüyle reddetmekte olduğunu ifade etmektedir. Onun, kavramın çizgisel ekonomik determinizme gönderme yaptığı için kirlenmiş olduğu düşüncesiyle kullanımına karşı çıkarken, belirlenim meselesini çizgisel değil çok biçimli olarak gördüğünü; çözümlendiği söylemler üzerinden geliştirdiği erk kavramını, sınıfsal kategorilerin çok uzağında, araçlara ve çıkarlara bağlanamayacak, pek çok pratikle birleştirilebilen ve uygulanabilen bir şey olarak ortaya koyduğunu dile getirmektedir. "Yanılsama ya da 'sahte bilinç' çağrışımlarını, ne kadar yanlış olurlarsa olsunlar, silkip atmak zordur. Bir "altyapı" iması her zaman vardır. Sınıf gereğince "açıklama", asla gerçekten unutulmaz. ... Galiba daha iyisi, eski kavramların kuşkulu titreşimlerini harekete geçirmekten çok, yeni ve daha kesin kavramlarla düşünmeye kendimizi zorlamamız" (Barrett, 2000: 185). Çeğin ve Arlı (2004: 175) bir toplumsal grubun ideolojik konumunun yalnızca sınıfsal olarak değerlendirilemeyeceği ve anlam ve simgeler üzerine mücedelenin nasıl yürütüldüğünün göz önünde bulundurulması gerekliliğinin anlaşılmasının ideoloji tartışmalarına görece özerklik kazandırdığını ifade etmektedirler.

Görüldüğü gibi ideoloji kavramı Marksist kategorilere gönderme yapmakta olduğu için, yalnızca bu epistemolojik yaklaşıma ait bir kavram olarak kendini sunmuştur. Bu algıdan kurtulmanın yolu olarak kavramın kullanımının reddi ortaya çıkmış ve kavramın kullanımını reddeden farklı kollardan düşünürlerin ortak noktası, bu algıya yönelik siyasal tavır ortaya koymaları olmuştur. İdeoloji kavramının kullanımına olmasa bile ideoloji kuramına yönelik eleştiriler de çok çeşitli kollardan gelmiş ve hatta çeşitli kollardan bileşimlerinden farklı öznellikler ortaya çıkmıştır. Günümüzde birçok düşünür kendini yeni bir bileşimin öncüsü olarak ilan etme noktasına varan kombinasyonları gerçekleştirmektedir. 19. yüzyılın iki karşıt ideoloji etrafında toplanan anlayışı ideolojiler arası ve hatta ideolojiler üstü bir şekil almıştır. Ancak diğer taraftan ilginç bir şekilde özcü ve bütünlükçü anlayışların reddi farklı yaklaşımların etkileşimine de yol açtığından, keskin mesafelerin ortadan kalktığı da gözlenmektedir. Günümüzde kimin radikal olduğunu belirlemenin, yapılacak en zor şey olduğu ifade edilebilir.

Burada çalışma açısından önemli bir etkileşim Marksizm ile Yapısalcılığın bileşiminden doğan bir kategori olmuştur. Barrett (2000: 123), Althusser'in

postyapısalcılığın kimi öğelerini tartışırken ele aldığı sorunları, Gramsci'nin izinden giderken post-Marksist ve postyapısalcı bir konumdan konuşan Laclau ve Mouffe'un da gündeme getirmiş olduğunu ifade ederek bu düşünürler arasında benzerlik kurmakta; bu tartışmaların, Marksizmin ideoloji kuramının paradigma düzeyinde sorunlarının bulunduğunu göstermiş olduğunu ifade etmektedir.

Barrett (2000: 174-176), bilimin çelişkili ve şaşırtıcı hakikatler barındırdığının günümüzde daha iyi anlaşıldığını; bunun evrensel hakikatler ya da bilimsel bilgi diye bir şeyi yok saymak değil, bilginin bağlamsal olarak içerik anlayışıyla uyumlu olduğunu belirtmek anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Bir ideoloji teorisi, ona göre, toplumsal sınıf deneyimine ilaveten, değişik konumların niteliklerinin karar ve eylemlerin parçası olması nedeniyle diğer tüm deneyimlerin de anlaşılmasında kullanılabilir olması gereğini yerine getirememektedir. Gramsci ve Althusser'le birlikte önem kazanan ideoloji alanına yönelik sorunlarla mücadelenin, postyapısalcılıkla birlikte epistemolojik sorunların tüm varsayımlarının çeşitli bağlamlarda eleştirisini ve alternatifini içermeye başlamış olduğunu ifade etmektedir.

Laclau ve Mouffe (2012: 29), Marksizmin başvurduğu sınıfsal bölümlenme mantığını, kapitalizm için öngörülen çizgisel tarih anlayışını ve antagonizmaların ortadan kalktığı anlayışı sürdürmenin olanaksız olduğunu vurgulayarak, kendilerini post-Marksist bir zeminde konumlandırmaktadırlar. Reddettikleri bu anlayışlara rağmen böyle bir zeminde konumlanıyor olmalarının yani kendilerini Marksizmden koparmamalarının nedeni, bütün söylemsel yapıların maddi karakterde olduğunu düşünmeleridir. Eklemlenme pratiği, söylemsel formasyonun yapılandırılmasında etkili olan çeşitli kurum, ritüel ve pratiklerin maddi yoğunluğuna nüfuz etmelidir. Aksi bir anlayışın ise, söylemsel müdahalenin dışında oluşmuş bir nesnellik alanı ile düşüncenin katıksız ifadesi olarak söylem arasındaki klasik ikiliği kabul etmek anlamına geleceğini belirtmektedirler. Gramsci ve Althusser'le birlikte ideolojilerin basit fikir sistemleri olmadığı giderek daha çok kabul görmekte olmasına rağmen, Marksizmde kimliği bir üstyapı altında değerlendirilen formasyonlar yani ideolojiler alanının, bir birlik konumunda kabul edilmekte olduğunu ifade eden düşünürler eklemlenmeyi, öğelerin yayılımından önce gelen bir öze veya onun dışında bir oluşum düzlemine sahip

olmayan, söylemsel bir pratik olarak kabul ettiklerini ifade etmektedirler (Laclau ve Mouffe, 2012: 174-176).

Barrett (2000: 84-85), Laclau ve Mouffe'un -Hegemonya ve Sosyalist Strateji'deki- Marksizm eleştirisini, toplumsal eşitsizliklerin ve siyasal farklılıkların sınıf kategorisi altında toplanamayacağını göstermiş olması; farklı mücadele biçimlerinin yeni yollar aracılığıyla düşünülmesine yönelik bir çaba olması; ve siyasal söylemi ayrıntılarıyla ele almak için uygun bir çerçeve sunması nedenleriyle desteklemektedir. Bu yaklaşım Laclau ve Mouffe'u toplumsalın siyasal düşünümü bağlamında yeni toplumsal hareketleri ve böylelikle tamamlanmamış olan toplumsal kimlikleri söylemsel formasyon çatısı altında düşünmeye itmiştir. Böylece bu yeni nosyonlar ideoloji kuramına eklenerek, söylem kuramını oluşturmuştur.

Söylem kuramının, ideoloji kavramını tarih sahnesinden silme yönlü girişimine karşı Eagleton¹⁸ (2011: 25-26), Foucault ve ardıllarının iktidar ile bağlantılı olmayan hiçbir inanç veya değer olamayacağı görüşlerinin, ideoloji kavramının yok olmasına yol açabilecek bir genişlemeye neden olacağını savunmaktadır. Bu nedenle, iktidarın her yerde oluşu fikrini benimsemekle birlikte, pratik amaçlarla onun az veya çok merkezi biçimleri arasında ayırım yapmanın olanaklı olduğunu; ideoloji kavramı yerine daha geniş bir kavram olan söylem kavramının kullanılmasını ise faydalı bir ayırımın önünü tıkamakta olduğunu ifade etmektedir. Bauman (2012: 119) da ideoloji kavramının kullanımını sürdürme yönünde bir tercihte bulunarak, kavramların yazgıları olduğunu yani sonlarının da gelebileceğini ancak ideoloji kavramının kırılması zor bir rekora sahip olduğunu ifade etmektedir. Ona göre ideoloji, farklı zamanlarda kullanılmış söylemsel bir kavram olmanın yanında modern dünyanın *değişen* -sürekli çekişme ve muhalefete maruz kalan ve bu nedenle sürekli yeniden değerlendirilmenin yapıldığı bir odak olan- yönlerini kavramaya çalışmaktadır.

İdeoloji kavramını reddetmekle kalmayıp ideolojilerin sonunun geldiğini iddia etmek, her zaman için tümcü (bütünlükçü) bir yaklaşımla gerçekleştirilmektedir (Ateş, 2004: 86). Bu nedenle ideolojinin sonu söylemleri ile ideoloji kavramının yapıbozumunun gerçekleştirilmesi bir tutulmamalıdır. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası,

---

¹⁸ Bkz. Terry Eagleton (2011: 52-55), ideolojiyi, belirginleşen altı farklı tarzda tanımlamaktadır.

"hakim söylemin kendisinin de ideolojik öncelikler taşıdığını, bu yüzden ideolojinin tarih sahnesinden çıktığına ilişkin görüşlerin gerçeklerden uzak olduğunu göstermiştir (Ateş, 2004: 84)". İdeolojinin sonunun ilan edilmesi, Bauman'ın (2012: 136) ifadesiyle bir niyet beyanından başka bir şey değildir. Her türlü eleştirel kuram ve pratik, "postmodern" hayatın kendisi gibi parçalı ve tekil olacak, kendi kendine göndermede bulunacaktır. Ona göre bu durum esasında mevcut durumun karşısına daha iyi bir toplum alternatifinin çıkarılmasını ve hatta eleştiriyi önleyici bir durum yaratmaktadır. Ancak Bauman (2012: 127), toplumsal gerçekliğin doğru bilgisinin, kısmi olmayan, tikelcilik karşıtı bir bilgi olduğunda ısrarcıdır. Bu bilgi, hiçbir tikel, sınıfsal, milli, dinsel, vb. kategoriye bölünemez. İnsan grupları, kendilerini çeşitli konumlara yerleştirebilir, üyelerini bütün gruplardan alabilir, bütün grupların dışında konumlanarak her bir grubun kısmi, sınırlı, görelî karakterine yani tikelliğine meydan okuyabilir. Bauman'ın bu görüşü tikele karşı olan duruşuyla haklı, bütünlük arzusunu çağrıştırmaması açısından ise yanıltıcı olabilir. Ona göre her türlü bilginin ideolojik olduğu, herhangi bir ideolojiye ancak başka bir ideolojinin perspektifinden karşı çıkılabileceği iddia edildiğinde, farklı ideolojilerin geçerlilik derecelerini karşılaştırabilecek bir standart da ortaya konulamaz; hiçbir dünya görüşünün diğerinden üstün olmadığı kabul edildiğinde, yapılacak tek şey olarak onların indirgenemez bir çeşitliliğe sahip olduğunu kabul etmek kalır. İdeoloji eleştirisinin sonunun geldiği an, tam da bu andır (Bauman, 2012: 135). Ancak Bauman'ın çalışması, nasıl bir standarda sahip olunabileceğini açıklama girişiminde bulunmamıştır. Bir ideolojinin diğer ideolojiler üzerindeki üstün karakterinin kim tarafından ve hangi bağlamda belirleneceği sorunu ve bu ideolojinin hakim konumda olmasından kaynaklı olarak meydana gelebilecek sorunlara yönelik uzun yıllardır gündeme getirilen eleştirilere bir cevap niteliğinde değildir. Buna rağmen, Aydınlanma'nın doğru bilgisinin evrenselliğinden radikal bir kopuşun, ancak son yirmi yıl içinde zemin kazanmış olan "pozitif ideoloji kavramı" ile gerçekleşmeye başlamış olduğunu ifade eden Bauman (2012: 127-129), bilişsel çerçeveler olarak çeşitli ideolojiler, diller gibi, insanlığı hem birleştirmekte hem de parçalara bölmekte olduğunu; bu açıdan ideolojilerin çokluğunun insanların birlikte yaşamalarının zorunlu karakteri olduğunu vurgulamaktadır. Pozitif ideoloji kavramı, dünya görüşlerinin giderilemez çoğulluğuyla uzlaşmakla kalmaz; tarafsızlığı ve bölünmüş ve çatışmaya başlamış olan şeyleri ortadan kaldırmak adına homojenleştirme

arzusu olan geçmiş projeden kopuşu temsil etmektedir (Bauman, 2012: 129). Bu çalışma açısında pozitif kavramının olumsuzluğu ifade ettiği gözden kaçırılmamalıdır; bu nedenle bu kavrama "olumsal ideoloji kavramı" da denebilir. Olumsal bir yaklaşımı benimseyen bir düşünürün, tüm ideolojileri eşdeğer bir biçimde kabul etmediğini ve ortaçağ karanlığının da belirli dünya görüşlerinden oluştuğu göz önünde bulundurularak, belirli nitelikler çerçevesinde sınıflandırma yapılması gerekliliğini kabul ettiğini kanıtlaması gerekmektedir. Eagleton (2011: 30-31) epistemolojik ve siyasal ayırımına giderek, ideolojinin siyasal tanımını savunmakta ve bunun ideoloji ve siyasetin özdeş olduklarını düşünmek anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre ideolojiler, toplumsal düzen üzerine güç yöntemleri olarak ifade edilebilecek siyasetin anlamlandırma alanındaki ifade biçimleridir. İdeoloji toplumsala içkin olan siyasal alanın her veçhesinde gözlenebilen, ancak en çok rolü siyaset sahnesinde kapan bir oyuncudur. Çeğin ve Arlı (2004: 166) da ideoloji kavramına yönelik çağrışımın yarattığı karmaşadan arınabilmek amacıyla kavramın kullanımının sınırlandırılması ve ideoloji kuramının terk edilmesi yerine yeniden formülasyonuna gidilmesini önermektedirler.

Burada söylem kuramının *siyaset* [politics] ve *siyasal* [political] arasında ayırım yapılmasını önerdiğinin belirtilmesi gerekmektedir. Mouffe (2013: 16) bu ayırımı şu şekilde yapmaktadır: *Siyaset*, ontik (varlıksal) düzeye gönderme yaparken *siyasal*, ontolojik düzeye gönderme yapmaktadır. Siyasal, toplumun kurucu unsuru olarak antagonizma boyutunu temsil etmekteyken, siyaset, siyasalın neden olduğu çatışmalara içkin ve insanların bir arada yaşamalarını sağlayan pratik ve kurumların yarattığı düzeni temsil etmektedir. Bu nedenle siyasal, geleneksel siyasetin icatlarıyla değil toplumun kuruluşuyla ilgilidir.

Siyasal ideolojilerin de diğer unsurlarla birlikte siyaset sahnesinde hakim konumda olma mücadeleleri nedeniyle karmaşık bir hal alan ve mutlak anlamı ve içeriği bozulan ideoloji kavramı, söylemsel formasyonun birbirine eklemlenen öğeleri olarak bu çalışmada geçerliliğini korumaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi kavramın kendini ortaya koyması ve yok olmaya direnmesi neticesinde, kavramı tarihten silmek ya da tarihte bırakmak kolay görünmemektedir.

II.3. SÖYLEM KURAMI ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL GRUPLAR ARASI İLİŞKİNİN AZINLIK MESELESİ AÇISINDAN TARTIŞILMASI

Azınlık meselesinin, az olmanın belirsiz niteliği nedeniyle, kendisinin de belirsiz olduğundan söz edilmiştir. Azlığın tekil bir anlam ifade etmemesi dolayısıyla da mesele çoğulcu yaklaşımların odağına yerleşmektedir. Kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan gruplar söz konusu olduğu ve bu gruplar azınlık kimliğini oluşturduğu için, meselenin azınlık meselesi değil toplumsal grup meselesi olduğu önemle belirtilmelidir. Burada ayrıntılandırılacak olan toplumsal gruplar arası ilişkiler ve bu grupların siyasal iktidar ile olan ilişkileri, bu çalışmada meselenin, günümüz kimlik siyasetinin temelini oluşturan grup kimlikleri ve bu kimliklerin eklemelenmesi çerçevesinde ele alınmasına neden olmaktadır.¹⁹ Kimlik nosyonuna önem veren bir kuram olarak gelişen söylem kuramının toplumsal grup meselesine olan yaklaşımı, bu nedenle çalışma açısından önem taşımaktadır. Buradan yola çıkarak azınlık gruplarının, söylem kuramı çerçevesinde nasıl ele alınabileceğine dair çıkarımlar yapılabilecektir.

Bir önceki bölümde ele alınan siyaset ve siyasal arasındaki ayrım ve ideoloji kavramının reddine varan kuramsal değişimin siyasetle iç içe yapısı ve bunun sonucunda siyasala verilen öncelik, dünya siyasetindeki gelişmelerin kimlik siyasetine dönüştüğünü ve siyasetin toplumsallaştığını göstermiştir. Böylelikle dünya siyasetiyle bağlantılı olarak ele alınmış olan azınlık meselesi, ulus-devlet bağlamından taşarak bu defa uluslararası ve yerel anlamda kimlik siyasetiyle ele alınan bir mesele haline gelmiş; siyasetin toplumsallaşması ve siyasala verilen öncelik ise, azınlık kimliğinin toplumsala içkin ve siyasetin eklemelenen bir unsuru olarak ele alınmasına neden olmuştur. Azınlıklar diğer toplumsal gruplarla birlikte kimi ideolojilere eklemelenerek siyasal mücadelelerini sürdürmektedirler. Tek başına tikel bir ideolojinin hegemonyasından ve hatta bir ideolojinin bütünlüğünden söz edilemez duruma gelmesi ideolojilerin,

---

¹⁹ "Bu tartışma bağlamında, eklemleyici pratiğin bir sonucu olarak öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratiğe eklemelenme diyeceğiz. Eklemleyici pratikten doğan yapılaşmış bütüne ise söylem diyeceğiz. Bir söylem içinde eklemelenmiş durumda görünürken ortaya çıkan, farklılık konularına da moment diyeceğiz. Bunun tersine, söylemsel olarak eklemelenmemiş farklılıklara öğe diyeceğiz" (Laclau ve Mouffe, 2012: 169).

toplumsal kimliklerle ayrıştırılmaz, iç içe geçmiş bir eşdeğerlik zincirinin [chain of equivalence] -söylemsel bir zincirin- eklemlenen unsurları olarak varlıklarını sürdüren bir biçimde ele alınmasına neden olmaktadır. Günümüzde bir ideolojinin hegemonyasından söz etmek, karşıtları tarafından bunun böyle olmadığını gerekçelerinin kolaylıkla ortaya konulabildiği ölçüde yanlışlanabilir bir iddiadır. "Her hegemonik düzen, bir başka hegemonya kurmak adına mevcut düzeni parçalamaya çalışan karşıt-hegemonik pratiklerin meydan okumasına açıktır" (Mouffe, 2013: 26). Ötekilerin, farkların, küçük anlatıların tarih sahnesinde yerlerini alarak Büyük ideolojilere eklemlenmesi ve onların bütünlük ve evrensellik iddialarının temelini sarsmaları sonucunda Büyük ideolojilerin kaybolmasıyla karşılaşılmasa da onların artık, kendiliklerine sahip olmadıkları açıkça görülmektedir. Karşıt-hegemonik pratikler olarak azınlık mücadeleleri, eklemlendikleri zincirlerin yapısında değişim meydana getiren öğeler olarak ideolojileri hem sürdüren hem de yıkan unsurlardır; ideolojilerin kendiliklerini kaybetmesi ile kastedilen şey, azınlıklar ve diğer hareketlerin kendi tikelliklerini ilave etmeleriyle saf evrensel ideolojilerin -esasnda böyle bir saflık hiçbir zaman var olmamıştır- bir karışım halini almalarıdır.

Siyasal olduğu öne sürülmüş olan azınlık mücadelelerinin geldiği bu aşamada etkili olan siyasal ortam önem taşımaktadır. Torfing (2010: 164), Mayıs 1968 olaylarının, sosyal ve siyasal teoride yenilenme ihtiyacını doğurmasının ardından entelektüellerin bastırılmış gruplarla işbirliği içerisine girmeye başlamasının, iktidar ile bilgi arasındaki ilişkinin gözden geçirilmesine; ideolojik baskının çeşitli formlarına karşı mücadele ve yeni toplumsal hareketlerin çeşitlenmesinin, kimliğin oluşumu ve değişiminin incelenmesine yönelik ilgide artışa neden olduğunu; postyapısalcı söylem kuramının da böyle bir atmosferde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Söylem kuramının, "Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı" biçiminde de değerlendirilebileceğinden söz edilmişti. Torfing (2010: 169), bu düşünürlerin entelektüel gelişimini siyasal meselelerle ilişkilendirerek üç aşamada sınıflandırmaktadır. 1968 olayları ve buna ilaveten refah devleti krizi, rasyonel devlet planlaması, krizin olmadığı yönlü anlayış, bürokratikleşme ve toplumsal ilişkilerin homojenleştirilmesine karşı verilen mücadeleler Marksizme ilgiyi artırmış; bu dönemde Laclau ve Mouffe, Marksist kategorileri sorgulayarak, toplumsal sınıfları ayıran sınırları dikkate almadan bir

ideoloji kuramı geliştirmeye çalışmışlardır. 1980'lerde Yeni Sağ'ın yükselmesinin bu mücadelenin etkili olamadığını göstermesiyle, sorunun sınıf ve ekonominin önceliğine yönelik özcü ontolojide olduğunu ortaya koymuşlar; Post-Marksist ve postyapısalcı söylem kuramının bileşimiyle, ekonomik olandan ziyade siyasal olanın radikalleşmesi amacıyla, liberalizmin özgürlük ve eşitlik taleplerinin toplumun her alanına genişletildiği, yeni toplumsal hareketlerin hegemonik eklemlenmesi üzerine bir proje geliştirmeye çalışmışlardır. Soğuk Savaş'ın bitimiyle yeni kimlik gruplarının oluşması ve çeşitlenen etnik, ulusal, dinsel, kültürel, cinsel ve postmateryalist mücadeleler, çok kültürlü bir yaklaşımla yeni kimlik siyasetinin, evrensel değerler yerine kimliklerin radikal bağımsızlığı temasıyla anılmasına neden olmuş; bu bağlamda çarpıtılmış bir oluşum içindeki yapısal yerler anlamında yapısalcı öznellik, kimlik oluşumunun dinamiklerini tanımlamada yetersiz kalmıştır. Bu son aşamada Lacanyan Slavoj Zizek'ten etkilenen düşünürler, özneleşmeyi önleyen bir kimliğin siyasi oluşumu kuramını geliştirmeye çalışmışlardır.

"Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı"nın geçirdiği bu aşamalar hesaba katılarak burada, onların toplumsal hareketleri postyapısalcı ve post-Marksist bir bileşim ile nasıl ele aldıklarına yer verilecek ve toplumsal hareketler içerisinde yer alan azınlık meselesi bu çerçevede ele alınacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi söylem kuramı henüz kuramsal derinleşmenin başlarında olduğu için bu alanda çok sayıda düşünüre rastlamak mümkün olmamaktadır; bu nedenle burada azınlık meselesinin analizinde kullanılan bu yaklaşımın geliştirilmesi kısıtlı sayıda çalışma ile gerçekleştirilmiştir.

Laclau ve Mouffe (2012: 13) kuramsal düşüncülerinin asıl kaynağının postyapısalcı zemin olduğunu; yapıbozum ile Lacancı teorinin de hegemonya yaklaşımını geliştirmelerine katkı sağladığını ifade etmektedirler. Derrida'nın yapıbozumundan aldıkları karara-bağlanamama [undecidability] kavramının hayati önemde olduğunu vurgulamakta; yapısal olarak belirlendiği düşünülen alanın her yerine karara-bağlanamazların yayılmasının, hegemonyanın da karara-bağlanamaz bir zeminde verilen kararların kuramı olarak anlaşılmasını mümkün kıldığından söz etmektedirler. Karara-bağlanamazlık boyutunu her düzenin olmazsa olmaz koşulu olarak görmek,

nihai bir temelin olanaksızlığını, böylece her türlü toplumsal düzenin hegemonik doğasını kabul etmeyi gerektirmektedir (Mouffe, 2013: 25). Azınlık konumu da bu çerçeveden bakıldığında yapısal belirlenimi olan sabit bir konum olarak algılanamamakta ve azınlık grupları karara-bağlanamaz alanda alınan kararlarda etkili olan hegemonik özneler olarak var olmaktadır. Karara-bağlanamazlık azınlık kimlikleri için de geçerli olduğundan azınlık gruplarının kapalı bir bütünlük olarak tikelliklerinden de söz edilememektedir. Postyapısalcılığın "kurucu dış" [constitutive outside] nosyonu, kimliğin olanaklılık ve olanaksızlık koşullarını tartışmasıyla, hegemonyaya içkin çoğulculuğun çatışma [conflict] ve antagonizmanın [antagonism] sürekliliğini içeriyor oluşunun kabul edilmesini sağlamaktadır (Mouffe, 2002: 43). "Rasyonalizmin tehlikelerinin farkında olan bu anlayış, kararlaştırılmazlığı kontrol etme ya da yok etmeyi düşlemez, zira, onun, karar olanağının ve bu nedenle özgürlük ve çoğulculuğun bizzat koşulu olduğunu kabul eder" (Mouffe, 2002: 44). Azınlık kimliğinin kısmi olanaklılığı ve değişken doğası, antagonizmanın varlığına içkindir. Yani antagonizmanın gerçekleşme potansiyeli ve çatışmanın her daim var olması, açık kimliklerin olanaklılıklarını sağlama adına sürekli mücadelesini gerektirmekte ve içermektedir.

Bununla bağlantılı olarak Lacan'ın kuramının ise, düğüm noktası [nodel point: point de capiton] ya da egemen-gösteren [master-signifier] kavramları ile hegemonya kuramına katkı sağladığını ifade eden Laclau ve Mouffe (2012: 13); bu kategorilerle ele alındığında tikel bir unsur belirli bir söylemsel alanda 'evrensel' bir yapılandırıcı işlev üstlenirken, bu unsurun tikelliğinin böyle bir işlevi önceden belirlemediğini; öznelleşme öncesi özne kavramının ise kimlik edinme kategorisinin merkeziliğini sağlamakta olduğu için siyasal alanın dışında oluşturulmuş sınıf çıkarları gibi bir varlığa değil, tamamıyla siyasal eklemlenmelere dayanan hegemonik geçişleri düşünmelerine olanak sağladığını belirtmektedirler. Bir tikel unsur ya da bir tikel grup kimliği evrensel olduğu ön kabul edilerek mücadeleye başlayamaz; eğer böyle olsaydı mücadelenin kendisi de boş bir kategori halini alırdı. Zaman içerisinde çeşitli eklemlenmeler gerçekleştirilerek "evrensel" egemen-gösteren halini alan tikellikler bulunabilir; bir kimliğin -bir ideolojinin de- düğüm noktası konumuna gelmesini ancak kendi tikelliğini bozma pahasına çeşitli kesişimlere ihtiyaç duyulan bu süreç sağlayabilir. Bu mücadelenin

kendisi hegemonya mücadelesi olarak ele alınmaktadır. Bir kimliğin azınlık kimliği olarak değerlendirilmesine neden olan şey, bu mücadelede baskın konumda olan bir eylemlilik sergileyememesi ve böylelikle bir söylemsel oluşumun çoğunluğu olarak bu alanda söz sahibi olamamasıdır. Ancak azınlık kimliği tamamen dışsal bir şekilde kurulmuş değildir; bu alanda gücü ve etkililiği oranında söz sahibi olmaya devam etmektedir. Bazı grup kimlikleri azınlık kimliği kadar etkili olamadığından görmezden gelenebilecek düzeyde pasif konumda olabilmektedir.

Laclau ve Mouffe (2012: 29), -postyapısalcılığa ilaveten- post-Marksist bir zeminde durduklarını; Marksizmin öznel ve sınıflar anlayışını ve antagonizmaların tamamen ortadan kalktığı saydam bir toplum anlayışını sürdürmenin olanaklı olmadığını ifade etmektedirler. Söylemin maddi karakterine yapılan vurguda olduğu gibi kuram, Marksist özellikleri taşımaya devam etmektedir; ancak kimi Marksist kategorileri reddetmesi nedeniyle post-Marksist konuma gelmiştir. Bu post-Marksist konum için postyapısal araçlar kullanılması, bu iki perspektifin bileşimine yol açmıştır. Evrensellikler çağının sona erdiğini önemle vurgulayan düşünürler, çeşitli Marksist söylemsel yüzeylerin yapıbozumuna neden gerek duyduklarını açıklamak için öncelikle dolaylılar olmaksızın 'Gerçek'in kendini ortaya koyabileceği *tek* söylem ve *tek* kategoriler sistemi diye bir şeyin olmadığını belirtmektedirler (Laclau ve Mouffe, 2012: 28). Toplumdaki tüm çatışmaların ortadan kalktığı bir aşamaya kadar verilecek olan sınıf mücadelesi diğer kimlikleri içinde eriterek bu kategoriler dışında düşünmeyi olanaksız kılmakta ve günümüz siyasetinde oldukça önemli konuma gelen azınlık ve diğer toplumsal mücadeleleri dışsallaştırmaktadır. Ne denli etkili olduğu ifade edilmiş olan kimlik siyaseti artık böyle bir yaklaşımı olanaksız hale getirmektedir. Bir sınıfın hegemonyasını kurmasıyla ulaşılabilecek olan evrensel boyut ortadan kalkınca, çeşitli söylem ve kategoriler devreye girerek Gerçek'in ancak belirli bir söylemsel konum açısından Gerçek olabileceği ve farklı gerçekliklerin mevcut olduğu anlaşılmıştır. Torfing (2010: 175), sınıf kimliğinin merkezi konumdan uzaklaşmasıyla, belirli bir toplumsal alanda siyasal bir sınır oluşturabilen diğer kimliklerin de yer aldığı bir zincire eklemlendiğini; ontolojik ve epistemolojik olarak öncelikli konumu dolayısıyla diğer kimlikleri birleştiren bir siyasal kimliğin var olmaması nedeniyle siyasetin çoğulcu hale geldiğini ifade etmektedir.

Feminist mücadelenin etkisiyle kadınların siyasette veya kamuoyunda siyasal taleplerini görünür kılmaları ve kendi temsillerini gerçekleştirebilmeleri gibi, azınlıklar da devlet merkezli kararlar yerine aynı şekilde ulusal veya uluslararası alanda kendi temsillerini gerçekleştirebilmektedir. Çoğulcu politikaları, kamuoyu baskısından ve kimliklerin bu mücadelelerinden bağımsız bir şekilde iktidarın arzusuyla alınmış kararlar olarak değerlendirmek zor görünmektedir. İlhan Tekeli (2004: 200-204), modernist mantığın egemen olduğu temsili demokrasi sisteminin ontolojik kabullerine göre, sınırları belirli bir toprak parçasının içerisinde yaşayan ve birbirleriyle ilişki içerisinde olmayan atomistik bireylerin, tek bir topluluk olarak kabul edildiğini; ancak bu anlayışın ontolojik kabullerinin gerçeğe uymadığının anlaşılmasının çoğulcu demokrasi modellerine imkan tanıdığını ifade etmektedir. Önceden toprak paylaşımı gibi meselelerde çeşitli devletlerarası anlaşma süreçlerinde gündeme gelen azınlık meselesi böyle bir atmosferde demokratik politikanın bir bileşeni haline gelmiş; azınlık grupları zamanla kendi temsillerini gerçekleştirme fırsatı bulmaya başlamışlardır. Demokrasi tarihinde elitler veya güçsüz marjinal kesimler gibi farklı konumlardaki azınlık grupları tarafından hissedilen dışlanma kaygısı, artık atomistik olmayan ilişki içerisindeki bireylerden oluştuğu düşünülen çıkar gruplarının örgütlü olmasının yeterli bir koruma sağlayacağı mantığıyla giderilmeye çalışılmış; 'çoğulcu demokrasi' böyle ortamda uygulama içinde ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2004: 204-206). Ancak siyaset alanını, çıkarlar ekseninde algılanan çeşitli kimliklere sahip faillerin mücadele alanı olarak düşünmemek gerekir; çünkü böyle bir durumda bu alan ancak bir üstyapı olarak değerlendirilebilirdi ve bu yaklaşım asli kimlikleri sonsuza dek değişmez bir olgu olarak sabitlemekteydi (Laclau ve Mouffe, 2012: 52-53). Oysa görülmektedir ki toplumsal failler, siyasetin ta kendisi olmasa da onu yaratan, şekillendiren, siyasal mücadeleyi de böylelikle daim kılan öznelerdir. Bu öznelerin kimliği de her zaman ve kimi derecelerde siyasal olan koşullarda şekillenmektedir. Siyasetin bir üstyapı olarak değerlendirilmesi toplumsal failleri dışsallaştırmakta, tamamıyla kamusal alana hapsedmektedir. Antagonistik konumlarını sergileyen ve birbirlerini etkileyen kamusal aktör ve çıkar grupları varlığını kamusal alanda sürdürmekte; azınlık grupları siyasi alanda kimi seçimlerini hayata geçirme fırsatı bulmalarına ve çıkar gruplarının dengesini yansıtacak bir uzlaşmaya varılması amacıyla müzakere yöntemi kullanılmasına rağmen alınan kararın tek meşru karar olması, bu çoğulculuk ile modernizmin mantığından

günümüzün koşullarına uygun bir biçimde uzaklaşmadığı görülmektedir (Tekeli, 2004: 206-207). Ayrıştırılmış bir siyasi alanda güçleri oranında belirli grupların tek ve sabit birer tikellik olarak temsil sağlamaları, belli başlı grup taleplerinin çeşitlilik içeren toplumsal yapılanma içerisindeki taleplere baskın çıkarak kısıtlı bir temsil gerçekleştirmeleri ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca Tekeli (2004: 209-211), böyle bir çoğulcu demokrasi anlayışı içerisinde bireylerin taleplerinin grup talepleri içerisinde yok olduğunu ve bu ontolojide gözlenen eksiklik neticesinde çoğulcu demokrasi içerisinde katılımçı demokrasinin doğduğunu ifade etmekte; ancak bu ontolojinin, katılımcılığın ülke topraklarıyla sınırlı olmaması -küreselleşme ile birlikte toprak ile topluluk özdeşliği ortadan kalkmıştır- ve sivil toplumun siyasi katılımını içermesine rağmen, *belirlenmiş* grup ve mekanlar için geçerli olarak tasarlandığını vurgulamaktadır. Demokrasi arayışları günümüzde yeni ve radikal bir çıkış yaparak, yönetim yerine yönetim mantığını ikame etme çabasına sahne olmuştur; burada temsil, ilişki ağları biçimini almakta, her karar için farklı bir ilişki ağı devreye girebilmekte ve 'toplum' belli bir toprak parçasıyla tanımlı olmayan çok sayıdaki ilişki ağının yani iç içe geçmiş çeşitli düğüm noktalarının birlikteliği olarak tahayyül edilmektedir (Tekeli, 2004: 213-214). Görüldüğü gibi demokrasi tarihi çeşitli biçimlerde yenilenme ihtiyacı içerisinde bir gelişim göstermektedir. Demokrasi türlerinin hiçbirinin tam olarak uygulanabilir olmaması ve çoğu zaman birarada bulunuyor olmaları nedeniyle bir melez demokrasi pratiği içerisinde bulunmaktadır (Tekeli, 2004: 224). Ancak siyaset alanının salt çıkar gruplarından oluşan bir üstyapı olarak görülmemesi gerektiği, siyasalın toplumsala içkin bir niteliğe sahip olduğu ve ilişkilerin karmaşık niteliği giderek daha görünür hale gelmiştir.

Hegemonya, faillerin çıkarlarının çatışmasını değil kimliklerinin oluşumunu varsaymakta olduğundan ve temsil etme, temsil edilenin doğasını değiştirdiğinden siyaset alanı çıkarların temsili olarak görülemeyeceği gibi, böylece sınıf ittifakı nosyonu [class alliance] da yetersiz kalmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 104). İttifaklar kurulması, siyasetin zorunlu karakteri olarak kendini göstermektedir; çünkü bütünlük hedefi, hegemonik gücü elinde tutma misyonu, kendine tam olarak benzemeyen ama belirlenen öteki veya karşıt kategorisinde de olmayan gruplarla işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Torfing (2010: 176) belirli grupları birleştiren konumun, reddedilen

taleplerin aynılığına dayalı bir eşdeğerlik zinciri olduğunu, ancak kimliklerin herhangi bir tanımlı çıkarı paylaşmamaları nedeniyle bu aynılığın boş bir imleyen [an empty signifier] olduğunu ifade etmekte; bütünü temsil etmek üzere yola çıkan bir zincirin kendi talep ve çıkarlarını bırakmak ya da değiştirmek zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Eklemlenmiş bir zincir anlamında bir ittifakın hegemonik hale gelmesi durumunda daha çok kimlik dışarıda kalmakta ve zincirin parçaları kopabilmekte; gruptan ayrılanlar ve yeni eklemlenenler ile birlikte toplumsal grubun tabanı, bazı grupların dışlanması ve dahil edilmesiyle ise toplumsal grubun çapı (yeniden) şekillenmektedir (Torfing, 2010: 176-177). İttifaka giren grupların tikellikleri belirli ve sabit olmadığı gibi, bu tikelliklerde daha çok karışma ve bozulma meydana gelmektedir. Sona eren ittifaklarda tikelliklerin keskin bir şekilde birbirlerinden ayrıldıkları düşünülemez; aksine bu kimlikler artık yenilenmiş bir söylemsel kimlik olarak varlığını sürdürebilir. Azınlıklar, diğer karşıt-hegemonik kimliklerle ittifaklar kurabilecekleri gibi, kimliklerini meşru kılmak adına siyasi iktidar veya ona yakın kesimlerle ittifaklara da girişebilirler. Bu süreç marjinalleşmeyi önleyeceğinden, eski söylemin kapalı ve tümüyle siyasi iktidar karşıtı yönü ortadan kalkarak yeni bir söylem ihtiyacı ortaya çıkar. Bu söylem, iktidarın toplumsal yayılımını içermeli, siyasi iktidarla sınırlı olmayan aktörleri hesaba katmalıdır. Kimlik sahiplerinin, bu süreç içerisinde kendi kimlik aidiyetlerini sorgulamaları ve yeni taleplerin kendi bireysel talepleri olmaması durumunda gruptan kopmaları ve örneğin aynı etnik özelliklere sahip olmaya devam edildiği halde etnik kimlik aidiyetini kaybetmeleri veya yeni oluşumlara gitmeleri gibi sonuçlarla karşılaşılabilir.

Hem çoğunluk hem de azınlık grupları tarafından beklenen aidiyet talebine karşı geliştirilen muhalefet refleksi, çoğulcu olması gereken sanayileşme sonrası toplumlarda çokkültürlülük tartışmalarının da başlıca sebebi olmaktadır. Çünkü çokkültürlülüğün sağlanması ile, bilinçli ya da bilinçsiz, çoğunluk grupları başat bir grup hakimiyetinin ortadan kalkacağını; azınlık grupları ise topluluklarının yok olmaya yüz tutacağını hissetmektedirler. Yani bütün grupların azınlığa indirildiği toplumsal yapılanmalarda çoğunluklar etkin konumunu kaybederken, azınlık mücadelesinin de var olma nedeninin ortadan kalkacağı düşünülmektedir (Akgönül, 2011: 107-108). Bu durum esasında tüm grupların, azınlıklar ve çoğunlukların, bir arada azınlık meselesinin

ortadan kalkmasına dair bilinçli ya da bilinçsiz direncine neden olabilmekte; azınlıklar ve çoğunlukları bu bağlamda aynı eşdeğerlik zincirinin parçası haline getirebilmektedir. Burada, evrensel ve tikel arasındaki çözümsüz gerilimin tüm toplumsal gruplar için çeşitli biçimlerde ve oranlarda hissedilir olduğu gözlenmektedir.

Toplumsal karşıtlıkların geniş bir alana yayılması olarak ifade edilebilecek mücadelelerin çoğalması, bir sabitliğin -sabit bir kimliğin- mümkün olmadığı gerçeğini daha görünür kılmakta ve rasyonel ve örgütlü toplum yapılarını yani toplumsal düzeni aşan bir biçimde toplumsalın bir "fazlalığı" [surplus] olarak kendini göstermektedir (Laclau ve Mouffe, 2012: 26). Toplumsal düzeni aşan bu fazlalık, yalnızca örgütlü bir toplumsal yapıyı aşmakla kalmaz, daha parçalı olan bu yapı içerisinde belirli bir farklılık temelinde bir toplum oluşturmaya muktedir herhangi bir kimliği de aşar. Her azınlık kimliği hem kendi söylemsel sınırlarını hem de içinde bulunduğu devlet düzeyinde ele alınan toplumu aşan bir fazlalığa işaret eden söylemsel bir zincirin parçasıdır. Laclau ve Mouffe (2012: 180), her türlü toplumsal pratiğin kuruluşunun zorunlu zemini olan bu fazlalığın, söylemsellik alanını oluşturmakta ve bu alanın bir taraftan bütün nesnelere zorunlu söylemsel karakterini diğer taraftan verili bir söylemin nihai dikişinin olanaksızlığını açığa çıkarmakta olduğunu ifade etmektedirler. Nihai dikişin gerçekleşmesi toplumun tek bir söylemde kapanması anlamına gelirdi ki, böyle bir kapanma ontolojik olarak söz konusu olamaz. Nihai dikişin olanaksızlığı, toplumun açık karakterine bağlı olarak, azınlık kimliklerinin de açık karakterini ortaya koymaktadır. Bir azınlık grubu, üyelerinde artış, azalma ya da değişimle; kendi kimliğinin söyleminde değişimle; bulunduğu bağlama göre anlam kazanan farklılığıyla baş başadır. Bu nedenle sürekli yenilenen iç ve dış sınırlara sahip bir söylemsellik alanında söylem nesnelere olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Hegemonik formasyonun bir sınırlar fenomenini ima ettiğini ifade eden Laclau ve Mouffe (2012: 217-218), Gramsci'nin mevzi savaşı kavramının toplumsalın kapanışının olanaksızlığının görülmesini sağlamış olduğunu ifade etmekte; ancak toplumsal alanı iki kampa bölerek hegemonik eklemlemeyi bu kampları ayıran sınır hareketliliği olarak açıklayan bu yaklaşımın, iki kampın tek bir politik alan kurmaya yöneldiği yönlü zorunlu çerçevesini kabul etmemektedirler. Buradan yola çıkarak ikili

bir ayrıma giden düşünürler, politik alanın çoğul olduğu yerlerde gerçekleşen hegemonik mücadeleler için *demokratik*, belli söylemlerin iki kutba bölünerek tek bir politik alan kurmaya yöneldikleri yerlerdeki mücadeleler için ise *popüler* mücadeleler kavramını kullanmaktadırlar. Bu ayrım, popülerlerin yaygın, kitlelere hitap eden yönü düşünüldüğünde tek bir politik merkeze yönelimin ifadesi olması, demokratik ise ontolojik anlamda çoğulculuğu içermesi nedeniyle geçerli bir ayrım olarak görülebilir. Bu ayrım "farklılık mantığı" ile "eşdeğerlik mantığı" arasındaki ayırmadan yola çıkarak yapılabilmektedir. "Farklılık mantığı politik alanın genişlemesinin ve karmaşıklaşmasının mantığı iken, eşdeğerlik mantığı bu alanın basitleşmesinin mantığıdır" (Laclau ve Mouffe, 2012: 209). Azınlık kimlikleri bir taraftan kendi farklarını belirginleştirme, diğer taraftan hem çeşitli azınlık gruplarıyla hem de farklı temellerde kurulmuş kimliklerle eşdeğerlik kurmakta; bu iki mantığı bir arada işletmektedirler. İleri sanayi toplumlarında birçok antagonizmanın oluşu demokratik mücadelelerin çoğalmasını sağlarken, bütüncül bir "halk" kategorisi oluşumuna engel olmakta; periferide ise merkezi yönetim biçimlerinin egemenliği, tek ve açıkça tanımlanmış düşmana karşı halk mücadelesine merkez sağlamakta, politik alanı iki kampa ayırmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 210). Popüler bir merkez etrafında örgütlenen toplumsal bir yapılanma, azınlık kimliklerini dışlama, taleplerini ileride ele almak üzere geçiştirme veya bu kimlikleri tikelliklerini kaybetmiş bir şekilde merkezin tanımlanmamış bir unsuru haline getirme gibi bir politika gütmektedir. Bu her koşulda özgül azınlık taleplerinin dışlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Demokratik mücadeleler ise, azınlık talepleri de dahil olmak üzere tüm kimliklerin taleplerinden oluşan çeşitli bileşimleri içermektedir. Böyle bir siyaset anlayışı da farkların belirginleşmesi sonucu çeşitli etkiler doğurmaktadır. Ancak toplumsal indirgenemez çoğulluğu, çoğu zaman, mücadele biçimleri ve alanlarının özerkleşmesi olarak algılansa da, bu alanların her birinin kimliği sürekli olarak kararsız olduğundan, özerklik ve bununla bağlantılı olarak bağımlılık anlamını ancak eklemleyici pratikler alanında, antagonizmaların kesiştiği politik alanlarda kazanmaktadır; yani özerklik, geniş bir hegemonik işlemin içsel momentini, hegemonik bir kuruluş biçimi olarak düşünülmelidir (Laclau ve Mouffe, 2012: 221-224). Uluslar arasındaki etkileşim daim olduğundan, ulusların sürekli yeniden yapılanması söz konusudur ve ulusa aidiyet koşulları bu yeniden yapılanma ile ilişkili olarak bağlamsal belirlenime sahiptir (Akgönül, 2011: 110). Buradan azınlık

kimliklerinin içinde bulunduğu siyasi yapılanma içerisinde farklılık ve eşdeğerlik mantıklarını çeşitli düzeylerde ve farklı şekillerde kullanıyor olmalarının, içinde buldukları siyasi bağlamla ilişkili olduğu açığa çıkmaktadır.

Antagonizma ve Agonizm

Laclau ve Mouffe (2012: 16-20), son yıllarda neoliberalizmin hegemonyası vasıtasıyla merkeze yönelen bir siyaset anlayışının benimsenmekte oluşundan söz etmekte; konsensüsün sağlanması yönlü hamleleri, varolan düzeni küreselleşme olgusu ile meşrulaştırarak alternatifsizliğe, tarihsel bir zorunluluk gibi algılanmaya mahkum etmesi nedeniyle eleştirmektedirler. Böyle bir modelin çıkarlar ve tercihlere indirgenmiş durumda olduğunu; bu modelde önceden verili olmayan siyasal kimliklerin kamusal alanda (yeniden) oluşturulduğu gerçeğinin görmezden gelindiği ve toplumdaki farklılıklar dikkate alınarak demokratik mücadele alanının genişletilmesi gereğinin yerine getirilmediğini ifade etmektedirler. Mouffe (2013: 17), bu hegemonyanın, antagonizmanın yok edilemez karakterini yok sayması nedeniyle, siyasal sorunların uzlaşmaz alternatifler arasından seçim yapmayı gerektiren kararlar içerdiğinin yadsınmasına neden olduğunu belirtmektedir (Mouffe, 2013: 17). Evrensel düzeyde rasyonel bir uzlaşmaya varılacağı yönlü inanç demokratik düşünceye zarar vermekte olduğundan, farklı hegemonik projelerin agonistik [agonism] mücadelesine açık bir kamusal alanın gelişimi gereklidir; -ileride açıklanacak olan- agonizm mantığının yerleşmesi için de öncelikle toplumsal çatışmanın ortadan kaldırılamayacağını kabul etmek gerekmektedir (Mouffe, 2013: 9-10). Yani, bu düzene alternatif geliştirmenin yolu ancak, antagonizmanın ortadan kaldırılamayacağını kabul etmekle mümkün olabilir -toplum antagonistik sınırlar etrafında oluşur (Laclau ve Mouffe, 2012: 21). Toplumsal antagonizmaları belirleyebilmek için ise, çeşitli ve genellikle çelişkili konumları analiz etmek ve klasik söylemin tamamıyla birleşmiş ve homojen bir fail nosyonunu bir yana bırakmak zorunludur (Laclau ve Mouffe, 2012: 144). Çatışmalara nihai bir çözümün bulunmasının olanaklı olduğuna inanma yanılması, örtük bir biçimde de olsa çoğulculuğun aşılmasıyla ulaşılabilecek toplumun arzulanması anlamında değerlendirilebilir (Mouffe, 2002: 42).

Antagonizma kavramı, her tür nihai uzlaşmayı, herhangi bir akılcı konsensüsü, bütünüyle kapsayıcı bir 'biz'i baştan olanaksız kılıyor. ... Biz çatışma ve bölünme olmaksızın çoğulcu bir demokratik siyasetin olanaksız olacağına inanıyoruz. Çatışmanın nihai bir çözümünün er ya da geç mümkün olduğuna inanmak ... 'kendi kendini çürüten bir ideal'e dönüşür, çünkü gerçekleşme momenti dağılma momentiyile çakışacaktır. Her türlü konsensüs hegemonik bir eklemelenmenin sonucudur ve konsensüsün tam olarak gerçekleşmesini engelleyen bir 'dışarı' daima olacaktır. ... Biz bunu demokratik projenin altını oyan bir şey olarak değil, olanaklılığın koşulu olarak görüyoruz (Laclau ve Mouffe, 2012: 21-22).

"Ehlileştirilmiş" [tamed] bir antagonizma ilişkisinin kurulabilmesi yani çatışmanın meşru olarak görülebilmesi için, biz ve onlar arasındaki ilişkinin siyasal birliği yok etmeyecek bir biçim alması gerekmektedir; yani tamamıyla antagonistik bir dost/düşman ilişkisi yerine, taraflar arasında ortak bir bağ bulunan bir ilişki türü (Mouffe, 2013: 27-28)... Soğuk Savaş dönemi boyunca görüldüğü gibi, antagonizmanın ortadan kalkacağına olan inanç ve bu doğrultuda uygulanan politikalar, karşı-hegemonik mücadelelerin güçlenerek sistemsel değişimin önünü açmasına neden olmuştur. Azınlıklar da bu bağlamda kendi mücadelelerini gerçekleştirerek siyasetin etkili unsurları konumuna gelmişlerdir. Azınlık haklarının insan hakları genel kategorisinden ayrılmasıyla sonuçlanan bu gelişmeler, henüz ucu açık bir şekilde gelişmelere sahne olunacağını göstermektedir. Antagonizmanın ortadan kaldırılamayacağını kabul etmek ise gruplar arası ilişkilerin daha sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesine neden olacak; kendi ve öteki belirlenmekle birlikte, demokratik alanın genişleyerek çeşitli farklılıklarda örgütlenen azınlıkların mücadeleleri ve diğer mücadeleleri içeren bir siyasal alan oluşumu sağlanabilecektir. Mouffe (2013: 28), antagonizmanın ortak bir zemini paylaşmayan düşmanlar arasında, agonizmin ise çatışan tarafların rasyonel bir çatışma çözümünün var olamayacağını kabul etmeleri yanında birbirlerinin meşruiyetini tanıdıkları bir biz ve onlar ilişkisi olduğunu belirterek; antagonizmadaki dost/düşman ilişkisi yerine, agonizmin ifadesinde kullandığı "hasım" kategorisini ortaya koymaktadır. Demokrasinin görevi, ona göre, antagonizmayı agonizme dönüştürmektir. Verili bir toplumu yapılandıran iktidar ilişkilerinin düzenlenişiyle ilgili olan agonistik mücadele, karşı hegemonik projelerin

rasyonel bir çözümünü içermediği için, gerçek bir cepheleşme olarak antagonizmaya dönüşme potansiyelini de her zaman içinde barındırmaktadır (Mouffe, 2013: 29).

Sınırlar politikasından uzaklaşarak yeni bir biçim alan politik mücadelelerin eklemleyici pratikler alanını sonsuzca genişletmesi, her türlü sınırın muğlak ve kararsız olmasına ve sürekli yerdeğiştirmelere sahne olmasına neden olmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 213). Demokratik cepheleşmenin yerini özcü özdeşim [identification: kimliklenme] biçimlerinin veya müzakere edilemeyen ahlaki değerlerin alması tehlikesi her zaman mevcut olduğundan, siyasal sınırların bulanıklaşması yani agonistik yapıda aksama, kolektif kimliklerin milliyetçi, dinsel ya da etnik özdeşim biçimleri etrafında oluşması sonucunu doğurmaktadır (Mouffe, 2013: 39). Demokratik mücadelede belirginleştiği ifade edilen farklar olmasına rağmen bu farklar birlikte aynı alanın bileşenleridirler; ancak milliyetçi, dinsel ya da etnik özdeşim biçimleri etrafında oluşan siyasal sınırlar, belirli bir farkın hegemonyasını kurması ve diğer farkların buna karşıt bir zincirin unsurları olarak kendi taleplerini geri plana itmeleriyle sonuçlanmakta ve düşmanlığı doğurmaktadır. Örneğin, vatandaşlık temelinde ortak bir alanı paylaşan Türk-Kürt, Alevi-Sünni, Müslüman-Hıristiyan gibi unsurların, hasımlar olarak varlıklarını sürdürmeleri sağlanmalıdır. Aynı şekilde AB içerisinde de tüm formlarda olduğu gibi böyle bir gereklilik söz konusudur. AB'ye yeni üyeler ve adayların uyumlaştırılması açısından bu mesele önem taşımaktadır. Böyle bir ayrımın yani bu unsurların varlığının kabul edilmemesi, hasım kategorisinin çökmesi ve potansiyel durumda olan antagonizmanın belirginleşmesiyle, böylelikle de ortak alanın paylaşılamayacak duruma gelmesiyle sonuçlanabilir. Esas düşmanlık böyle bir antagonizmanın varlığıyla ancak söz konusu olabilir. Agonistik yaklaşım, varolan toplumsal düzeni kökünden sarsacak yeni bir kuruluşu bu nedenle onaylamamaktadır; bu yaklaşımın kabul edebileceği en radikal dönüşüm, liberal demokratik kurumlar çerçevesinde gerçekleşebilecek sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümler olabilir (Mouffe, 2013: 42). Hegemonya, toplumsalın tamamlanmamış ve açık karakterini gerektirmesi nedeniyle, ancak eklemleyici pratiklerin varlığıyla mümkün olabilir; hiçbir yüzer-gezer gösterenin, böylelikle de eklemenecek herhangi bir ögenin olmadığı bir durumda, hegemonize edecek bir şey de olmayacaktır (Laclau ve Mouffe, 2012: 214).

Toplumsal antagonizma iki karşıt kutup arasında bir gerçek karşıtlık ya da zincire dahil olan ile olmayan arasında mantıklı bir çelişki ile açıklanamamaktadır. Zincire dahil olmayanlar hem birbirlerinin de ötekisi olduklarından hem de zincire eklemlenme eğilimi gösterdiklerinden tek bir karşıt kutup özelliği taşıyamazlar. "Toplumsal antagonizma durumunda A, A olmayan tarafından yadsındığından tam olarak A olamaz. Buna rağmen, toplumsal antagonizma basitçe karşı bir denk negatif kutbun pozitifliği değildir. Yadsınan söylemin türevsel unsurları, hasım bir öteki, zıtlık yarattığında, düşmana karşı aynılığın ifade edildiği bir denklik zincirine eklemlenme eğilimi gösterir" (Torfing, 2010: 172). Çoğunluk tek bir kimlik özelliğine sahip kapalı bir bütünlük sergileyen bir kutup olarak değerlendirilememektedir. Böyle olunca, belirli kimlikler temelinde örgütlenen çoğunluğun politik anlamda karşısında konumlanan çeşitli farklılıkları aynı düzlemde bir kutup olarak ele almak mümkün değildir. Toplumsal gruplar bu kimliklerden bir veya birkaçına sahip olarak örgütlenmiş gruplar olmalarının yanında birbirleriyle hiçbir özdeşliğe sahip olmayabilirler. Çeşitli azınlık gruplarının da tek bir azınlık kategorisi olarak bir gerçek karşıtlık oluşturması bu nedenle mümkün değildir. Karşıtlığı biz ve onlar ayrımı üzerinden anlatan Mouffe (2002: 24), kurucu dışarı nosyonunun diyalektik bir yadsımaya indirgenemeyeceğini ifade etmekte; gerçek bir dışarının var olabilmesi için dışarının içeri ile ölçülemez olması ve onun ortaya çıkışının koşulu olması gerektiğini belirtmektedir. Tam diyalektik karşıtı olan bir başka içerik tarafından ileri sürülen/yadsınan bir içerik değil - 'onlar'sız 'biz' olmaz dersek böyle olur- ama kuruluşundaki geriliminin radikal biçimde kararlaştırılamazlığını göstererek, kendini aşan bir şeyin simgesinin işlevini kendi olumluluğu haline getiren bir içerik; olumluluğun olanağı/olanaksızlığı böyledir. Çoğunluğun da her zaman için baskın konumda olmaması ve böylelikle azınlık özellikleri taşıması -apartheid rejimden bahsedilirken ifade edildiği üzere- söz konusudur. Böyle bir durumda kutupların hegemonik açıdan tersine çevrilebilir özelliği ortaya çıkmaktadır. Çoğunluğun olanaklılığı baskın konumda olmasıyla kısmi olarak gerçekleşmekte; tersine çevrilebilir özelliği onu azınlık konumuna getirebilmekte; bu sabitsizlik onun olanaksızlığını da -bütünlük oluşturmasının ve kapanmasının olanaksızlığını da- ortaya koymaktadır.

Laclau ve Mouffe'un kuramında toplumsal antagonizma, toplumun sembolik bir düzen oluşturmasını engelleme yoluyla radikal bir olumsuzluk ortaya çıkararak toplumun imkansızlığına neden olmakta; Zizek²⁰ ise yadsınan kimliklerin toplumsal antagonizma içinde halihazırda yadsınmış olduğunu iddia ederek herhangi bir sembolik düzenin tamamıyla kapalı bir alan oluşturmaktaki mutlak başarısızlığını ortaya koyan bir olumsuzluk esasına vurgu yapmaktadır (Torfing, 2010: 173). Zizek'in bu müdahalesi ile Laclau, kuramın yeniden formülasyonuna girişmiş; yeni olayların eklenemediği ya da çarpıtılmış düzenle açıklanamadığı durumlarda -bu durumları hesaba katarak-hegemonik söylemin mekan-dışlaşmış [dislocated: yerinden çıkmış] olduğu sonucuna varmıştır. Çok çeşitli yeni olay ve gelişmeleri yorumlama kabiliyetine sahip olan çarpıtılmış düzen, söylemin kimliğin yalnızca kısmi sabitleşmesine neden olması dolayısıyla sembolik matrisinde -öğelerinin yer aldığı kümenin düzeni içerisinde yorumlayamayacağı olaylara karşı çıkmakta; eklenememesi durumu, bu düzenin bütünsel ya da kısmi bozulmasına neden olmaktadır. Yani mekan-dışılık kendini yapısal ya da organik krizlerde göstermektedir (Torfing, 2010: 173). Mekan-dışılık, toplumsalın karar verilemezliğini belirtmekte ve çarpıtılmış toplumsal düzenin bütünlenmesi amacıyla verilen hegemonik çabalar için bir zemin hazırlamaktadır. Toplumsal düzen bozulmadığında hegemonik siyaset olmayacağı için, mekan-dışılık aynı zamanda siyasi eylemin de olabirlik koşuludur. "Çarpıtılmış toplumsal alanın açıklarının nasıl kapatılacağına dair olası bir siyasi mücadele dışında, olumsuzluktan türetilebilecek bir şey yoktur" (Torfing, 2010: 173). Hegemonya mantığı öznelerin kimliğini belirlemeye başladığı için sabitsizlik toplumsal kimliklerin koşulu haline gelmiştir. Böylece zorunluluk kategorisi ortadan kalktığı gibi, zorunlu ile olumsal arasındaki karşıtlık da ortadan kalktığı için hegemonik ilişkiyi olumsuzlukla açıklamak olanaksız hale gelmiştir (Laclau ve Mouffe, 2012: 145-146). Bu durum olanaksızlığın kabulünün, olgunun açıklanabilmesini olanaklı kılması durumudur.

---

²⁰ Ernesto Laclau, Zizek'in *İdeolojinin Yüce Nesnesi* adlı eserinin önsözünde onun dahil olduğu Sloven Lacan okulunun özelliklerinden bahsetmektedir (Zizek, 2011: 9): Bu özelliklerden biri, okulun ideolojik-siyasal alana ısrarla gönderme yapıyor olmasıdır. Bunu yaparken teorisyenler ideolojinin temel mekanizmalarını betimlemekte ve teorileştirmektedirler. Burada Lacancı *point de capiton* kavramı temel ideolojik işlem olarak kavranmakta, özdeşleşme yani kimlik edinimi de ideolojik alanın kurulmasını sağlayan bir süreç olarak görülmektedir. Laclau, onların radikal demokrasi sorunlarına duydukları ilgi ve Lacancı Gerçek kavramını kendisinin Mouffe ile birlikte "antagonizmaların kurucu karakteri" olarak adlandırdıkları şeyle ilişkilendirme çabalarının, aralarında alışveriş imkanı yaratmış olduğunu belirtmektedir (Zizek, 2011: 9-10).

Hegemonik öznellik üzerine görüşlerinin, evrensellik ile tikellik arasındaki ilişki tartışmasına mükemmel biçimde uyduğuna vurgu yapan Laclau ve Mouffe'a (2012: 15-16) göre hegemonyaya içkin kendine özgü evrensellik, fark mantığı ile eşdeğerlik mantığı arasındaki özgül diyalektikten kaynaklanmakta; toplumsal aktörler, toplumsal dokuyu oluşturan söylemler içinde farklılık konumları [differential positions] işgal etmeleri -farkları temelinde konumlanarak birer düğüm noktası oluşturmaları- anlamında birer tikellik iken, baskıcı güçlere karşı bir tikellikler kümesinin kendi aralarında eşdeğerlik ilkeleri kurmaları gibi toplum içi sınırlar yaratan antagonizmalar bulunmaktadır. Ancak temsil edilmesi gerekenin zincirin tümü olması nedeniyle bu tikellikler bir taraftan kendi tikelliklerini sürdürürken, diğer taraftan kendini aşan bir zincirin evrenselliğinin temsilini üzerine alma mücadelesi vermektedirler. "Belli bir tikelliğin, kendisiyle bütünde karşılaştırılmaz bir evrenselliğin temsilini üstüne aldığı bu ilişkiye, *hegemonik* ilişki diyoruz. Bu ilişkinin evrenselliği kirlenmiş bir evrenselliktir, çünkü (1) evrensellik ile tikellik arasındaki çözümsüz gerilimde yaşar ve (2) sahip olduğu hegemonik evrensellik işlevi kesin olarak kazanılmış değil, daima tersine çevrilebilir niteliktedir" (Laclau ve Mouffe, 2012: 16).

Bu durumda, antagonizma basit bir diyalektik tersine çevirme sürecine indirgenemez: 'Onlar' somut 'biz'in kurucu karşıtı değil, ama *her* 'biz'i olanaksız kılanın simgesidir" (Mouffe, 2002: 24). Özcü anlamda biz ve onlar karşıtlığı söz konusu olamayacağından biz ve onlar ilişkisi, onların inşa edilmiş biçimine göre çeşitli şekillerde kurulabilmektedir (Mouffe, 2013: 26-27). Çeşitli kategoriler belirlenerek kategori dışı kalan öznelerin "onlar"ı oluşturması, "biz"in ne olmadığını belirlemektedir. Esasında "biz" ne olunmadığıdır. Bu durumda "biz"in de tam bir bütünlüğe sahip olduğu söylenemez; çünkü ne olunmadığı açısından bütünlük oluşturan özneler ne olduğu açısından çeşitliliğe sahiptirler. Çoğunluk veya azınlık, tanımlı olan "kendi" içerisinde farklılaşmakta; bu farklılıklar içlerinden başka bir "kendi" çıkmasını sağlayabileceği gibi kimlik aidiyetinde de çeşitlilik sergilenmesine neden olmaktadır. Toplum nosyonunun ve çoğunluk ve azınlık gruplarının karşılaştırılmaz açık karakteri buradan gelmektedir. Çeşitli söylemsel oluşumlarda değişiklik gösteren "onlar" kategorisi, azınlıkların da böyle bir formun azınlığı olmasına neden olmaktadır. "Onlar"ın, "biz"in varlığını tehdit ettiği düşünüldüğü andan itibaren ise dini, etnik, ekonomik veya başka

türden herhangi bir biz ve onlar ilişkisi, antagonizmanın alanı haline gelmekte (Mouffe, 2013: 23); her zaman bütünlüğü tehdit edici unsurlar olarak değerlendirilen azınlıkların tehlike olarak görülmeye başlaması meselenin güvenlik çerçevesinde ele alınmasına ve iktidarı yıkıcı olabilecek önlemler tasarlamaya itebilmektedir. Bu durumda mesele mekan-dışılaşarak hegemonik mücadeleye zemin olmaktadır. Biz ve onlar, eş konumda karşıtların ifadesi olabileceği gibi genellikle azınlık ve çoğunluk arasındaki ilişkinin ifadesinde kullanılmaktadırlar. Çünkü hegemonik mücadele genellikle toplumu kurarken tamamıyla bir kopma söz konusu değilse, genellikle bir eşitsizlik durumunu beraberinde getirmektedir.

Burada Mouffe'un (2013: 25-26) iktidarla ilişkilendirdiği siyasal ve toplumsal arasındaki ayrıma yer vermek gerekmektedir: Siyasal, hegemonik kuruluş edimlerine bağlıyken toplumsal, olumsal bir siyasal kuruluşun kökenindeki edimleri sağlayan, toplumun kurucu unsurları olarak varlıkları sorgulanmadan kabul edilen tortulaşmış pratikler alanıdır. Toplumsal ve siyasal, her toplumsal yaşamın zorunlu boyutları olmasına rağmen, siyasalın toplumsal kuruluş edimlerinin görünürlüğüne içermesi durumunda, birbirlerinden ayırt edilmeleri zorlaşır. Her düzen olumsal pratiklerin geçici ve belirsiz eklemlemelerinden ibaret olduğu için, toplumsal ve siyasal arasındaki sınır sürekli olarak toplumsal failler arasındaki yer değiştirmelere ve yeniden müzakerelere ihtiyaç duymaktadır. Her düzen, dayanağını başka olanakların dışlanmasından alan tikel bir iktidar ilişkileri yapısının ifadesi olarak siyasaldır. Ancak toplumsal, iktidar ilişkileri olmadan var olamayacağından iktidar, aynı zamanda toplumsalı da kurmaktadır. Mouffe'un bu görüşünden hareketle, belirli ortak pratiklere sahip öznelerin bir araya gelmesinden oluşan toplumsal gruplar ve toplum diye ifade edilen şeyin kendisinin, iktidarın kuruluşuyla doğrudan ilişkili olduğu; toplumdaki benzerlik ve farklılıkları oldukça yansıtan genellikle çoğulcu bir iktidar yapısının, toplumsaldan ayırt edilmesinin zor olduğu; toplumla ilişki içerisindeki ve üstelik bir taraftan toplumu kuran iktidar yapılanmasının içeriğine göre, azınlık çoğunluk ilişkilerinin belirlendiği ifade edilebilir. "Söylemsel düzen, toplumsal olanla birlikte var olmasına rağmen dışlama ve dahil etme eylemleri yani iktidar kullanımı vasıtasıyla siyasal olarak inşa edilmekte olduğu için Marksizm ve liberalizm gibi ideolojilerin siyasalın toplumsal tarafından belirlendiği yönlü görüşlerine karşı çıkılabilir. Söylem kuramı, siyasalın toplumsal üzerindeki

önceliğine vurgu yapmaktadır. Ancak siyasal olarak inşa edilen kimlik ve ilişkilerin toplumsal alanda sürekli yeniden onayına ihtiyaç duyulduğu için, her şeyin tamamıyla siyasal olmadığını da belirtmektedir" (Torfing, 2010: 162). Farklılık sistemlerinde, eşdeğerlik zincirlerinde ya da siyasal iktidar veya bu iktidara karşı direniş biçimlerini yoğunlaştıran üstbelirlenme biçimlerinde olsun bütün iktidar biçimlerinin toplumsala içsel olarak kurulmakta oluşu, iktidara merkezi bir yer biçilmemesini; diğer taraftan düğüm noktalarının ve her toplumsal formasyonda var olan kısmi iktidar yoğunlaşmalarının varlığı ise iktidarın toplumsal içerisinde tamamen dağıldığı bir alternatifin benimsenmemesini gerektirmektedir (Laclau ve Mouffe, 2012: 225). Çünkü iktidar toplumsaldan bağımsız bir üstyapı olmadığı gibi kararsız bir oranda özgüllüğe de sahip bir oluşumdur.

İktidarla ilişkili olarak *oldukça* siyasal olan toplumsal grup kimlikleri, karşı-hegemonik mücadeleler olarak kendilerine söylemsel alanda birer konum edinmekte ve birbirleriyle ilişki içerisinde söylemsel varoluşlarında değişime maruz kalmaktadırlar. Kimlik siyaseti, siyasal grupların mücadelelerine içkin bir meşruiyet zemini yaratması anlamında özellikle azınlık kimlikleri açısından olumlu olarak değerlendirilebilir. Bu durumda toplumsal gruplar olarak azınlıkların kimliği ile toplumsal mücadeleler olarak azınlık mücadeleleri arasında yine karşılaştırılmaz bir zeminde bir bağlantılılık söz konusu olmaktadır. Laclau ve Mouffe (2012: 22-23), 'kimlik siyaseti'nin bırakılması yönlü görüşlere karşı çıkarak yerine, çeşitli mücadeleler arasında eşdeğerlik zinciri yaratılması ve bu amaçla sınıf mücadelesi ile yeni toplumsal hareketlerin eklenmesi gereğinden söz etmektedirler. O halde toplumsal ilişkilerde temel olan siyasal kimliklerin söylemsel oluşumu ve yeni toplumsal hareketler kavramsallaştırmasının - azınlık meselesiyle ilişkili bir biçimde- hangi kriterler doğrultusunda oluşturulduğuna yer vermek gerekmektedir. Söylemsel formasyon/oluşum kavramı, kimlik, toplum ve hareketlerin söylemsel açıdan nasıl bir şekilde tahayyül edildiğinin görülmesine katkı sağlayacaktır -III. bölümde ise aynı kavram, AB ve Türkiye etkileşimi üzerinden siyasal oluşumlar temelinde tartışılacaktır.

Söylemsel Formasyon/Oluşum

Kimlik, toplum, hareketler, ideolojiler, vb. ve elbette ki ulusal sınırlar, federatif veya konfederatif sınırlar, vb., bütün bunlar söylemsel oluşumlar olarak ele alınabilmekte; sabitsizlik bu kategorik yapıların her biri için geçerli bir nosyon olarak devreye girmektedir. Söylemsellik alanının sabitliğinden bahsedilememekle birlikte kimi yoğunlaşmaların varlığı inkar edilemez. Sabitsizliğin tamamıyla belirsiz bir biçimde algılanmaması gerektiği, kısmi sabitleştirme kavramıyla ifade edilmiştir. Bir söylemsel formasyonun -kısmi sabitliğe sahip bir yapının- belirlenebilmesi ve analiz edilebilmesi için ise bazı ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Laclau ve Mouffe (2012: 169), bir söylemsel formasyonu birleştiren ilkenin "yayılmada düzenlilik" [regularity in dispersion] olduğunu ifade etmekte; Foucault'nun, onların kavramsallaştırmasına katkıda bulunan buna benzer bir ilkeye, aynı nesneye referansta bulunma, ifadelerin üretiminde ortak bir tarz, kavramların sürekliliği, ortak bir temaya referansta bulunma olmak üzere dört hipotezi reddederek ulaştığını belirtmektedirler. Biraz açmak gerekirse Foucault (2014: 46), ilk olarak, birbirinden farklı biçimlerde zamanın içine yayılmış halde bulunan ifadelerin, tek ve aynı nesneye bağlı olmaları durumunda birlik oluşturmaları hipotezine karşı çıkmakta; "delilik" nesnesi üzerinden verdiği örnekte, bu nesnenin birliğinin, bu ifadenin bütünü belirleyemeyeceğini, aralarında betimlenebilir ve sürekli olan bir ilişkiyi oluşturmayacağını dile getirmektedir. Verili bir dönem boyunca bu nesnenin tanımlanması o dönemin koşullarına göre şekillenmekte olduğundan, delilik her zaman aynı şekilde tanımlanmamakta, deliler her zaman aynı deliler olmamaktadır. Azınlık nesnesinin de aynı şekilde verili bir dönemde farklı grupların ifadesinde kullanılması dolayısıyla, azınlık nesnesine referans azınlığa yönelik olarak oluşmuş/oluşturulmuş söylemsel formu belirleyebilmek için yeterli bir referans değildir; bu ifadenin bütünü betimlenebilir kılmamakta ve azınlıklar arasında sürekli bir ilişki oluşturma olanağını sağlamamaktadır.

İkinci olarak Foucault (2014: 48), ifadelerin art arda geliş biçimleri ve tiplerinin bir söylemsel formasyon oluşturmayacağını belirtmektedir. Klinik söylemin bir betimlemeler bütünü olduğu kadar ahlaksal tercihlerin, tedaviyle ilgili kararların,

yönetmeliklerin, vb. bir bütünü de olması gibi, bir söylem onu oluşturan betimlemelere ek olarak tercihler, kararlar, kurumsal yönetmelikler gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Azınlıklar bir söylemsel formasyon olarak birlik oluştursaydı eğer, örneğin farklı devletlerdeki politika ve uygulamaların hesaba katılmaması gerekirdi.

Foucault'nun (2014: 49) söylemsel formasyonun birliğini oluşturmadığını öne sürdüğü bir diğer ilke, kavramların sürekliliğidir. Bu defa kavramın gönderme yaptığı nesneye değil kavramın kendisinin değişimine bakılmaktadır. Bir kavramın ortaya çıkışının ardından süreç içerisinde kapsayıcılığı yetersiz kalmaktadır. Azınlık kavramı - en azından devletler açısından- dinsel azınlıkları ifade etmek için kullanılırken günümüzde kapsayıcılığı çeşitlenmiş olmakla birlikte halen tartışma konusudur.

Son olarak temaların özdeşliği ve sürekliliğinden bahseden Foucault (2014: 50), bilimlerde belirli bir temanın, ilk anda bir söylem birliğini varsaymanın uygun görüldüğünü, ancak aynı temanın farklı kuramsal seçimlere fırsat vermesi nedeniyle bu birliğin de sağlanamadığı ifade etmektedir. "Azınlık" da ağırlıklı olarak hukuk disiplinin ele aldığı bir tema olmakla birlikte sosyoloji gibi diğer disiplinlerin de ilgi alanına girmektedir. Aynı temanın farklı disiplinlerde farklı şekilde işlendiği görülmektedir. Önceki bölümlerde ifade edilmiş olduğu üzere farklı disiplinler kendi yaklaşımları, teorik çerçeveleri, öncül kriterleri temelinde kavramların ve bundan yola çıkarak da meselelerin çerçevesini belirlemektedirler.

Söylemsel formasyonun birliğine bu ilkeleri reddederek ulaşan Foucault (2014: 51-53), söylemin belirlenmesinin ilkelerini, onun serbest bıraktığı seçim noktalarının dağılımında [distribution of points of choice] aramak gerektiğinden bahsetmektedir. Söylemin açığa çıkardığı farklı anlamlar, önceden varolan temaları yeniden hayata geçirecek, birbirine zıt stratejiler yaratacak, belirli bir kavramlar oyunuyla uzlaşmaz ilgilere yer vereceğinden, onların sürekliliği veya çatışmalarının diyalektiği yerine dağılımlarının ortaya konulması gerektiğini ifade etmektedir. Nesnelere, ifade biçimleri, kavramlar ve tematik seçimler olmak üzere dağılım öğelerinin bağlandıkları koşullar olarak tanımladığı *oluşum kuralları* [rules of formation], birlikte varoluşlarının, devamlılık, dönüşüm ve dağılımlarının da koşulları olarak ortaya koymaktadır.

Laclau ve Mouffe (2012: 169-70), Foucault'nun yayılan ifadelerin karmaşık varoluş koşulları tarafından yönetildiği takdirde, yayılımın kendisini birlik ilkesi olarak belirlediğini; ancak söylemsel formasyonun yayılımdaki düzenlilik perspektifinden de görülebileceğini, bu nedenle bir farklılık konumu olarak düşünülebileceğini ifade etmektedirler. Meseleye bu perspektifle bakmalarının nedenini de eklemleyici pratiklerle ilgileniyor olmalarına bağlamaktadırlar. Böylece bu çalışma açısından azınlık kimliklerinin toplumsal gruplar olarak kuruluşları ve mücadele içeren siyasal konumlanmaları, farklılıklarının yayılımında düzenliliğe bakılarak belirlenebilme imkanı bulmaktadır. Bu konumların ülkesel sınırlarla belirlenebilir olmaması, çeşitli ülke sınırlarını aşan veya içeren bir biçimde dünya üzerindeki yayılımlarının tespitini gerektirmekte ve olanaklı kılmaktadır. Uluslararası anlaşmalara konu olan ülkeler aşırı formasyonlar için olduğu kadar, AB ve Türkiye'deki toplumsal grupların AB ve Türkiye düzeylerinde ele alınamayacak oluşumlarının, etkileşimlerinin ve bu iki formun uyumlaştırılması amaçlı geliştirilmeye çalışılan politikaların mahiyetinin kavranmasına katkı sağlamaktadır.

Hiçbir söylemsel bütünlüğün verili ve sınırları belirli bir pozitiflik içermediği, öğelerden momentlere geçişin tamamlanmasının mümkün olmadığı sabitsizlik durumu, eklemleyici pratikleri olanaklı kılan bir tampon bölgenin varlığına işaret etmekte; bu durum söylemsel dışarıdan tamamen korunmuş bir toplumsal kimliği imkansız kılmaktadır. "Böyle olunca, bütün sabitleştirme söylemi eğretilmeli hale gelir: Düz anlam gerçekte eğretilmelerin ilkidir" (Laclau ve Mouffe, 2012: 178). Sınırlar ve siyasal-hukuksal yapılanma anlamında maddi içerimleri oldukça fazla olan AB gibi bir oluşum ele alındığında, Türkiye'nin adaylığı dolayısıyla bir tampon bölgede bu oluşuma eklemlemeyi beklediği ifade edilebilir. Ancak böyle bir eklemleme siyasi olmakla birlikte toplumsal ve siyasal bir eklemlemeyle sonuçlanmayabilir. AB ülkesi olmakla sonuçlanmayacak eklemleme süreci, herhangi bir formun sabitliği üzerine söylemin düğüm noktası oluşturma düzeyinde etkili bir eğretilme olmasından kaynaklanmaktadır. AB kimliği ve azınlıkların bu kimlik çerçevesinde ele alınışına bakıldığında, bunun AB'nin ekonomik bütünleşme temelli olarak oluşturduğu formun içeriğine denk düşmeyeceği görülecektir. Nasıl ki Schengen bölgesi tüm AB ülkelerini kapsamıyor veya tüm AB ülkeleri aynı para birimine geçmemiş bulunmaktaysa, azınlık

meselesinin de tek bir formasyonun sabit söylemi ile ele alınamayacağı görülmektedir. Üstelik bu alanda ortak politika dahi geliştirilmemiştir. Tampon bölge -bu çalışmada olduğu gibi- eklemlemeyi bekleyen öğeler anlamında toplumsal kimlikleri içeren ve böylelikle belirlenebilmesi oldukça zor bir biçimde de ele alınabilir. Herhangi bir bütünün tamamlanmasının mümkün olmaması koşulunun, "toplum" önermesinin de geçerli bir söylem nesnesi olmamasına, bir bütünlük olarak analiz edilememesine yol açmakta olduğunu belirten düşünürler, içsellik ve dışsallık arasındaki çözümsüz gerilim her türlü toplumsal pratiğin koşulu olduğu için bütün farklılıklar alanının tek bir ilkede sabitleştirilememekte olduğunu ifade etmektedirler (Laclau ve Mouffe, 2012: 178-179). AB bir taraftan AB kimliğini benimsetme çabaları ile üye ülkelerdeki "toplum" algısını egemenliklerini zedeledikten de olsa kırma girişimindedir. Diğer taraftan Türkiye "toplum"unu tek bir bütünlük olarak ele alan bir yaklaşımla hareket etmektedir. Bu meseleye dair ayrıntılı bir analize AB-Türkiye etkileşimi bölümünde yer verilecektir. Ancak burada ifade edilmesi gereken husus ne ülkelerin veya AB'nin ne de bu formlarda belirlenen kimliklerin böyle bir sabitliğe sahip olamayacağıdır.

Sabitliğin olanaksızlığının kısmi sabitleştirmeleri gerektirdiğini belirten Laclau ve Mouffe (2012: 81), farklı olmak ve anlamın akışını kesintiye uğratmak için bile bir anlamın varlığına ihtiyaç duyulduğunu; her bir söylemin, söylemsellik alanına egemen olmak, farklılıkların akışını durdurarak merkeze yerleşmek amacıyla mücadelesini sürdürmekte ve ayrıcalıklı konumda olanların *düğüm noktalarını*²¹ oluşturmakta olduğunu ifade etmektedirler: Kısmi sabitleştirme, toplumsalın açık karakterinden kaynaklanmakta, toplumun kendi kendisiyle tamamıyla özdeş olmaması dolayısıyla *düğüm noktaları* diye ifade edilebilecek konumda ortaya çıkmaktadır. Belirli bir anlamda bir farklılık temelinde oluşan/oluşturulan kimlikler, içerdikleri toplumsal pratikler açısından anlama sahiptirler; hiçbir kimlik varolmayan bir farklılık etrafında örgütlenemez. Ancak bu farklılık tanımlandığı ölçüde farklı ve diğer kimliklerden bir o kadar ayrıştırılabilir olmayabilir; bu açıdan onların söylemsel kuruluşları önem taşımaktadır. Bir ölçüde gerçeklik içeren kimi farklar, söylemsellik alanında mücadeleleri neticesinde bir merkez teşkil etme durumuna gelebilmektedirler. Böyle bir

---

²¹ "Düğüm noktası" kavramı çalışmanın önceki bölümlerinde de kullanılmış olup, burada Laclau ve Mouffe'un kullanımına yer verilmektedir.

durumda, her ne kadar bir farkın sabitleyerek dışarıya tamamıyla kapanması ve böylece bozulması veya değişiminin engellenmesi mümkün olmasa da, kısmi sabitliği onun belirli bir formu hegemonize etmesine neden olmaktadır. Vatandaşlık tanımına bakılmaksızın AB'nin Hıristiyan birliği olarak, Türkiye'nin Türklerin ve Sünni Müslümanların vatanı olarak anılmasının nedeni budur. Ancak içlerinde bulunan diğer farklar düşünüldüğünde kısmi olarak böyle olsa da hiçbir zaman tam olarak böyle olmayacaktır. Türkiye'nin katılımı ile AB'nin düz anlamda sabitlenmeye çalışılan kimliğinin zedeleneceğinin düşünülmesi, Birliğin söyleminde bu farkların kendi kimliğine dışsal olarak kurulmakta oluşundan kaynaklanmaktadır.

Kısmi sabitleştirme kategorisinin yardımıyla belli düzenliliklerin farklılık konumları oluşturmalarını, bir söylemsel formasyondan söz edebilmek için yeterli gören Laclau ve Mouffe²² (2012: 174-176), söylemin soyut bir kategori olarak ele alınmaması gerektiğine önemle vurgu yapmaktadırlar: Böyle bir düşünce, her türlü söylemsel müdahalenin dışında oluşmuş bir nesnel alan ile düşüncenin ifadesi olarak söylem arasındaki klasik ayrımı kabul etmek anlamına gelir. Oysa ki farklılık konumlarını, dilsel ve dilsel olmayan öğeler birlikte oluşturmakta; bu konumlar çok çeşitli maddi öğelerin yayılımını içermektedir. Bu nedenle bütün söylemsel yapıların maddi karakterde olduğu ileri sürülebilir. Söylemin maddi karakteri, Marksizmdeki gibi kurucu bir öznde birleştirilebilir bir biçimde ele alınamaz, çünkü çeşitli özne konumları söylemsel formasyon içerisinde yayılmış durumdadır; özcü yaklaşımın terk edilmiş olması da, eklemlenen öğelerin a priori bir birlik oluşturmayan söylemsel bir pratik olarak ele alınmasına neden olmaktadır.

Toplumun bir bütünlük olarak ele alınmaması, Laclau ve Mouffe'un (2012: 12) toplumsalı, söylemsel bir alan olarak ortaya koymalarıyla neticelenmiştir. Laclau ve Mouffe (2012: 228), toplumsal formasyondan [social formation] söz edilirken ülke

---

²² "Analizimiz söylemsel olan ve olmayan pratikler arasındaki ayrımı reddeder. Şunları öne sürer: a) Hiçbir nesnenin bütün söylemsel ortaya çıkış koşullarının dışında verili olmadığı ölçüde, her nesne bir söylem nesnesi olarak oluşmuştur ve b) bir toplumsal pratiğin genellikle dilsel ve davranışsal denen yanları arasındaki her türlü ayrım ya yanlış bir ayrımdır ya da bir farklılaşım olarak yerini söylemsel bütünlükler biçiminde yapılaşmış toplumsal anlam üretimi içinde bulmalıdır. Örneğin, söylemsel ve söylemsel-olmayan pratikler arasında bir ayrım güden Foucault, bir söylemsel formasyonun yayılımlarının düzenliliğine temel oluşturan ilişkisel bütünlüğü belirlemeye çalışır. Fakat bunu ancak bir söylemsel pratiğin terimleriyle yapabilir" (Laclau ve Mouffe, 2012: 171-172).

sınırlarının hesaba katılmasının bir takım zorluklar çıkarmakta olduğunu, örneğin "Fransız toplumsal formasyonu"nun "Fransa" kavramından fazla bir şey ifade etmemesi nedeniyle buradaki formasyon kavramının fazlalık olarak boş bir anlama sahip olduğunu; failerin çeşitli formasyonlar halinde bir araya gelmeleri durumunun ise ülke sınırlarına denk gelme zorunluluğu bulunmadığını ifade etmektedirler. İki durumda da formasyonun sınırlarının oluşumunu, hegemonik eklemlenmelere bağlı açık bir süreç olarak ele almaktadırlar.

Bu çalışmada AB ile Türkiye'nin karşılaştırılabilir olmasını da farklılık konumları işgal etmeleri sağlar. Ancak bu konular, yukarıda görüldüğü gibi üretilen üst-kimlikler bağlamında farklılık konumlarıdır. Meseleye azınlıklar açısından yaklaşıldığında, alt-kimliklerin bu bütünlüklerin ifadesini benimsemeyebilecekleri, farklı söylemsel formlarda bir araya gelebilecek ya da ayrışabilecekleri, sınırların ötesinde uluslararası mücadele birlikleri oluşturabilecekleri, hem AB hem de Türkiye'de aynı azınlık grubu olarak farklı üst-kimliklere karşı mücadele edebilecekleri görülmektedir. AB tüm üyelerinin sınırları bağlamında bir form olarak ele alınabileceği gibi, azınlık meselesi söz konusu olduğunda özellikle AB kimliği bağlamında bir yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir. Bu nedenle söylemsel formasyonun özellikle toplum ve kimlik bağlamında ele alındığını; ve daha önce de ifade edildiği gibi bu bağlamların sınırların oluşumundan politika yapım süreçlerine birçok formda etkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Toplumsala içkin olan siyasal kimlikler ve eklemlendikleri söylemsel alan, azınlık meselesinin de belirleyicisi olan farklılık konumları temelinde kurulmaktadır.

Torring (2010: 161), postyapısalcı söylem kuramının, kimliği yalnızca kişilerin kim oldukları veya ne istediklerine değil, aynı zamanda farklı nesne, deneyim ve olaylara yükledikleri anlam ve öneme de gönderme yapan bir biçimde ele aldığını; bu anlamda, toplumsal, siyasal ve kültürel kimliklerin siyasal yapılanmasını şartlandıran kural ve anlamların analizini yapmanın bir aracı olduğunu ifade etmektedir. Laclau ve Mouffe (2012: 156), zorunlu yasaların birleştirdiği bir bütün olarak toplum anlayışını eleştirirken, öğelerin anlamları sabitlenemeyeceği için, bütün kimliklerin de toplum kategorisinde olduğu gibi kararsız karakterde olduğuna vurgu yapmaktadırlar.

Kimlik her zaman belirli bir bağlamda oluşturulmasına rağmen söylemin düzeni, sabit bir yapı olmamakla birlikte sürekli olarak yıkıcı ya da yeniden yapılandırıcı siyasal girişimlere sahne olan belirsiz bir sistemdir. Bağlamsal olarak belirleyici olan siyasal seçenek, alternatiflerin bastırılmasını içerdiğinden, toplumsal düzenin hem kurucu hem de yıkıcı boyutudur; yani potansiyel olarak toplumun her yerinde bulunur ve toplumun kapalı ve birleşik bir bütünlük oluşturmasını önleyen yapıcı ve yıkıcı pratikler içerir (Torfing, 2010: 162).

Burada önemli olan bir nokta da kimliklerin, kısmi sabitleştirmeye ve böylece söylemsel bir oluşuma fırsat veren karakteristiğidir. "Her ögenin bir farklılık konumu işgal ettiği eklemelenmiş bir söylemsel bütünde, bütün kimlikler ilişkiseldir" (Laclau ve Mouffe, 2012: 170). Bu ilişkisellik kimlikleri değişime uğratmaktadır. Dolayısıyla hegemonya, karşılıklı çelişkili söylemsel görünümeler arasında uyumunu gerektiren karmaşık stratejik bir hareket olarak kurulmakta; hegemonik bağlantının üzerinde kurulduğu düzlem farklılaşması, eklemelenen ile eklemelenen arasındaki eşitsizliği - hegemonyanın tersine çevrilebilir özelliği de burada hesaba katılmalıdır- ortadan kaldırmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 151-152). Bu durum, belirli bir sabit kimliğe dışsal olarak içselleştirilen yani içerideki öteki gibi konumlandırılanların esasında böyle bir konuma sahip olmamaları, eklemledikleri zincir içerisinde kendisi de dahil tüm kimlikleri bir ölçüde değişime uğratacak ve yeri geldiğinde hegemonya alanının oldukça önemli bir bileşeni konumuna sahip olabilmeleri anlamına gelmektedir; hegemonya bu nedenle karmaşık stratejik bir hareket olarak kurulmaktadır. Kuruluşunda AB kimliğini oluşturacağı tasarlanmış olan toplumsal gruplar, yeni kimliklerin bu forma dahil olmasıyla başlangıçta bu formun ötekileri olarak düşünülse de, bu kimlikler AB nüfusunun yapısını ve böylece kimliğinin söylemsel karakterini değişime uğratmaktadır. Zamanla ya kimlik tanımında değişim meydana gelmekte ya da bunun geçirtilmesi durumunda AB düzeyinde kimliklerin antagonistik mücadelesi devreye girebilmektedir. Türkiye nüfusunun AB'ye eklemelenmesi de bu açıdan AB kimliğinde dönüşüm yaratacağı düşüncesiyle kaygı uyandırmaktadır.

Belirli düğüm noktalarında oluşmuş ilişkiyel kimliklerin uyumlaştırılması nasıl sağlanacaktır? Türkiye'nin AB üyeliği ile birlikte bu kimliğe uyumu sağlanabilir mi? Bu

uyum tek yönlü olarak müktesebata, siyasi kriterlere, bu mesele açısından azınlık kriterlerine uyum temelli reformlara indirgenebilir mi? Türkiye'deki farklı kimlikler ve bu kimlikler arasındaki etkileşimler, AB kimliği olarak kurgulanan alanda önemli değişimlere sebep olacağından, bu ilişkiselliğin azınlıklar bağlamında nasıl bir etkiye sebep olabileceğinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle siyasal azınlık kimliklerinin yeni toplumsal hareketler bağlamında ele alınmasının ardından, yukarıda sorulan sorular cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Yeni Toplumsal Hareketler ve Azınlık Kimlikleri

Günümüz kimlik siyasetinin temel bileşenlerinden birini oluşturan azınlık kimlikleri, aralarında geçişler, muğlak sınırlar olan yerel, ulusal, uluslararası ve ulusüstü boyutlarda, hem kendi aralarında hem de diğer toplumsal kimliklerle kimi eşdeğerlik zincirleri oluşturarak girmiş oldukları hegemonya mücadelesinde siyasal konumlarını almaktadırlar. Kimliklerin giderek siyasallaşması yönünde katkı sağlayan, yeri geldiğinde marjinalleşmelerine de yol açabilen "toplumsal hareketler" kategorisi, dünya siyasetinde edindikleri yeni özellikler neticesinde "yeni toplumsal hareketler" olarak ifadesini bulmuştur. Özellikle Soğuk Savaş dönemi koşullarında varolan toplumsal hareketler, ideolojiler etrafında kutuplaşarak, kimliklendirme ve muhalif bir tavırla varolan düzene alternatif oluşturma amacı gütmekteydiler (Yıldırım, 2005: 262). Ancak bu anlayış evrenselci düşünme biçiminin bir alternatifi değil, onun uygulayıcılarının çeşitlenmesi anlamında görülebilir. "Evrensellikler çağı"nın siyasal koşullarında sınıf mücadelelerine dışsal olarak kurulduğu öne sürülen ve bu mücadelenin etkin kılınması adına kendi farklarının belirginleştirilmesinden kaçınılan çeşitli mücadeleler, sınıf temelli analizin sorgusu neticesinde bu defa kendilerine yeni ve etkin bir konum edinebilecek imkanı bulmuşlardır. Ancak "yeni olan; ille de yeni gelen, ilk yapılan, öncü olan değil, yeniden gelen, okunan olacaktır (Akay, 2004: 25)". Kaya (2004: 71-73), 1965'de Daniel Bell'in ilk kez ideolojilerin sonunun geldiğini iddia ederek bu iddiayı desteklemek amacıyla gençlik hareketleri, feminist toplumsal hareketler, vb.ni gösterdiğinden ve ilerleyen yıllarda bu yaklaşım ve karşıtı görüşlerin yine toplumsal hareketler bir biçimde işaret edilerek öne sürüldüğünden bahsetmekte; tarihte

kendilerini ifade edememiş grupların tarih sahnesine gelişi ile modernitenin sona erdiğini iddia eden Lyotard gibi postmodernistler tarafından sonculuk söyleminin bu hareketlerden yola çıkılarak kuvvetli bir biçimde sürdürüldüğünü ifade etmektedir.²³ "Görünen o ki, günümüzdeki genel eğilim ya geleneksel kurum ve kavramların eskidiğini ve yerlerini yenilerinin aldığını iddia etmek ya da bu sava karşı her şeyin değişmeksizin devam ettiğini ifade etmek şeklindedir. Böyle bir eğilim yeniden Kartezyen ikiliğe düştüğümüzün göstergesidir (Kaya, 2004: 74)". Bu karşıtlıkların sürdürülmesi sırasında toplumsal hareketler bir biçimde her türlü eğilim ve yaklaşımın odağında olmayı giderek daha çok başarmaktadır. Laclau ve Mouffe'a (2012: 246) göre, yeni toplumsal hareketler, sınıf mücadelelerine karşıt bir kategori değildir; ayrı bir kategoride anılmalarının nedeni, ileri sanayi toplumlarının karakteristiği olan toplumsal çatışmaların giderek daha çok ilişkiye eklenmesinde yeni bir rol oynamalarıdır. Refah Devleti dönemi toplumsal talepleri karşılamak, hegemonik formasyonları bütünleştirmek şöyle dursun birçok yeni tabiiyet ilişkisini meydana getirmiş olduğu için, yeni politik kimlik biçimleri bu tabiiyet ilişkilerini ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkmıştır (Laclau ve Mouffe, 2012: 244).

Şüphesiz kültürler, kimlikler, etnisiteler ve milliyetler önemli çalışma konuları olarak sosyal bilimlerin gündemindeki yerlerini korumalıdır. ... (Ancak) kültürel olana ilişkin çalışmalar yapılırken kültüralist söylemleri kullanma yanılığına düşülmemelidir. Kültürel olanın toplumsaldan, zamandan, çevreden ve maruz kalınan sorunlardan ayrı düşünülemeyeceğini ve kültürün tözsel olmayan ve değişen koşullar altında bireyler ve topluluklar tarafından yeniden üretilebilen bir tasarım olduğu noktasını vurgulamakta fayda var. ... Aydınlanmacı geleneğin evrensellik söyleminin kısmen ortadan kaldırmaya çalıştığı bu biriciklik ve başkalık durumunu koruyacak tek şey 'öteki' ile girilecek sürekli diyalogdur (Kaya, 2004: 79).

Yeni toplumsal hareketlerin politik anlamları baştan verili değildir, diğer mücadele ve taleplerle hegemonik eklenişlerine bağlıdır (Laclau ve Mouffe, 2012: 148); birbirlerine karşıt amaç ve eylemler sergileyebilirler, birlikte mücadele edebilir, çatışabilirler, fakat ilişkisellikleri nedeniyle her koşulda birbirlerine farklı düzeylerde de

---

²³ Ayhan Kaya (2004: 78), kimliklerin tözselleştirilmesi riskini taşıyan postmodern dünyanın yeni ideolojisi olarak değerlendirdiği bu eğilimi İDoloji olarak kavramsallaştırmaktadır.

olsa karışırlar. Laclau ve Mouffe (2012: 25), azınlıklara dair ayrı bir çalışma gerçekleştirmemiş olsa da, diğer hareketlerle birlikte etnik, ulusal ve cinsel azınlıkların protesto hareketlerini yeni toplumsal hareketler bağlamında ele almaktadır. Buradan azınlıkları yalnızca uluslararası hukuktaki azınlık kategorileri ile sınırlı görmedikleri anlaşılmaktadır. Azınlık kimlikleri ile azınlık mücadelelerinin doğrudan birbiriyle özdeşleşen bir mahiyette olmasa da ayırıştırılamaz oluşları nedeniyle azınlık kimliğinin ve meselenin ele alınışı, azınlık mücadeleleri analizini ve aralarındaki bağlantının mevcudiyetini ortaya koymayı gerektirmektedir.

"Merkezi sorunumuz, eşitsizliklere karşı mücadele etmeye ve tabiiyet ilişkilerini ortadan kaldırmaya yönelik bir kolektif hareketin ortaya çıkmasının söylemsel koşullarını tanımlamaktır. Görevimiz, bir tabiiyet ilişkisinin baskı ilişkisi haline geldiği ve böylece de kendisini bir antagonizmanın yeri olarak oluşturduğu koşulları tanımlamaktır"²⁴ (Laclau ve Mouffe, 2012: 237). Önceki bölümlerde dünya siyasetiyle ilişkili bir biçimde azınlık meselesinin hangi açılardan ele alındığından söz edilmiş olup, buradan hareketle çalışmada günümüz dünya siyaseti koşullarında azınlık haklarının gelişimi yeni toplumsal hareketlerin sistem içerisinde ve sisteme karşı olan konumları hesaba katılarak değerlendirilmektedir. Antagonizma bağımlı özne konumlarının pozitif farklılık karakteri bozulduğu ölçüde ortaya çıkabilmektedir; bu da ancak farklı bir söylemsel formasyonun terimleriyle bozulabilmekte ve tabiiyet bu koşullarda baskı ilişkisi olarak kurulabilmekte, yani tabiiyet söylemini bozabilecek bir söylemsel dışarı var olmadan baskı ilişkisi kurulamamaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 238). Böyle bir ilişkinin kurulması, toplumsal gruplar arası ilişkilerin tabiiyet ilişkisi temelinde işlediği, kimi durumlarda tüm bu grupların iktidara tabii bir konumda değerlendirildiği bir ilişki türünü, örneğin Osmanlı toplumsal sistemindeki tabiiyet ilişkilerini, kendi farkları temelinde örgütlü ve belli oranda özerk karaktere sahip toplumsal kuruluşların pozitif farklarını bozarak yeni söylemsel formasyonun

---

²⁴Laclau ve Mouffe (2012: 237-238), "tabiiyet", "baskı" ve "tahakküm" kavramları arasındaki ayrıma vurgu yapmaktadır. Tabiiyet ilişkisi, bir failin bir başkasının kararlarına boyun eğdiği ilişki türü iken, bu ilişkinin antagonizma halini alması baskı ilişkilerini doğurmaktadır. Baskı ilişkilerine tekabül etmesi veya etmemesi mümkün olan, kendilerinin dışındaki bir toplumsal failin yaklaşımına göre gayrimeşru kabul edilen tabiiyet ilişkileri ise tahakküm ilişkileridir.

bütünleştirilmesi amacıyla dönüşüme sokan, baskı ilişkisinin doğmasına veya iktidarın baskısı söz konusu olmasa dahi uluslararası sistemin söyleminin örnek alınması nedeniyle baskı ilişkisi olarak algılanmasına yol açan bir söylemin var olmasına bağlıdır. Osmanlı sisteminde dinsel ve etnik temelli olarak var olan toplumsal farklılıkların antagonizma boyutuna gelmesi, bu söylemsel dışarının azınlıkların kendi devletlerini kurma taleplerini edinmelerini sağlamasına yol açmıştır.

"İktidara karşı verilen değişik mücadelelerde kaçınılmaz ya da doğal hiçbir şey yoktur ve bunların ortaya çıkış nedenlerini ve gösterebilecekleri değişiklikleri tek tek her durumda açıklamak gereklidir" (Laclau ve Mouffe, 2012: 236). Bu nedenle yeni toplumsal hareketler kategorisi tek başına bir bütünlük, tek bir anlamda sabitlenebilir bir kategori değildir. İçsellik/dışsallık gerilimi burada da söz konusudur. Azınlık meselesi varolan hegemonik ilişki çerçevesinde karşıt-hareketler içerisinde yer alan bir mücadelenin, bir eşdeğerlik zincirinin parçasıdır; ancak çeşitli kimliklerin azınlık olarak belirlenebilmesi konusundaki muğlaklık, azınlıkların gerçek ve süreklilik içeren ittifakının mümkün olmaması, azınlıkların buldukları iktidar ilişkileri bağlamında farklılık içeren tabiiyet koşulları söz konusudur. Tabiiyete karşı mücadele tabiiyet durumunun kendisinin bir sonucu olmadığından (Laclau ve Mouffe, 2012: 236), her bir formasyondaki tabiiyet ilişkilerinin özgül koşullarının incelenmesi gerekmektedir. Esasında önceki bölümlerde yer verilen azınlık meselesi üzerine BM'deki tartışmalarda ve yayınlanan raporlarda görüldüğü gibi, meselenin farklı gruplar ve farklı koşullar çerçevesinde ayrı ayrı değerlendirmeye alınmasına yönelik yaklaşımın baskın olmasının bir nedeni de budur. Bu tartışmalarda ulus-devlet çıkarları doğrultusunda görüş bildiren kişi veya kurumlar var olmasına rağmen, çeşitli akademisyen veya kurumların böyle bir yaklaşımı mağduriyeti önlemek adına benimsedikleri de açıkça görülmüştür. Tabiiyet ilişkilerinin özgül koşullarını incelemeyi gerektiren söylem kuramı çerçevesinde, azınlık meselesine dair tartışmalarda farklı gruplar ve farklı koşullar için ayrı ayrı değerlendirme yapmaya yönelik yaklaşımların destekleneceği düşünülebilir. Ancak kısmi sabitleştirmeler, organik olarak toplumsalın kendi gerçekliğini ortaya koymasıyla oluşmakta, bu gerçeklik ulus-devlet çıkarlarının hegemonya alanındaki mücadelelerini de içermekte; ancak demokratik mücadelenin dışına çıkan baskı mekanizmaları tarafından azınlık meselesinde belirlenimden kaçınılması kuramın yaklaşımıyla

uyuşmamaktadır. Ayrıca azınlıklara yönelik ayrı ayrı değerlendirme yapmak aralarındaki ilişkiselliği engelleme ve benzeri bir amaçla veya analiz eksikliği ile, düğüm noktalarının görmezden gelinmesiyle sonuçlanabilir.

Söylemsel formasyon baskı ilişkilerinin nasıl algılandığıyla bağlantılı olmasına rağmen, bir oluşum içerisinde böyle bir ilişki türü var olduğu halde hissedilir olmayabilir. Öznelerin yerel düzeyde hissedilir bir baskı ilişkisini antagonizma boyutunda görerek mücadelenin çeşitli biçimlerine kalkışması gerekmektedir. Kimi söylemler açısından ve belirli bir oluşum içerisinde baskı ilişkileri olarak görülen bir ilişkinin, başka bir oluşum içerisinde böyle görülmemesi azınlık mücadelesinin bu oluşumda gelişiminin önünü tıkayabileceği gibi, aksi durumda daha çok marjinalleşme ve düşmanlığa varabilecek boyutlarda etkiler de yaratabilir. Örneğin bir azınlık grubu içeriğinde bir değişiklik olmayan bir tabiiyet ilişkisini uluslararası alanda uygulanır olduğu için bulunduğu ülke sınırları içerisinde talep etme girişiminde bulunduğu, bu talepler karşılanabileceği gibi, ilişkilerin "normal"den daha kötüye gittiği de görülebilir. Burada içinde bulunulan "toplum"un azınlık grubunun benimsediği taleplerin yer aldığı formasyonla olan ilişkisi devreye girmektedir. İktidarın gözünde *dışarıdan* ithal edildiği düşünülen bir talep -toplumsal eşitlik sağlama yönünde bir talep olsa dahi- kendi iktidarına karşı bir müdahale olarak görülebilmektedir. Diğer taraftan bu taleplerin, iktidarın antagonizmayı artırıcı politikalarına karşı iyileştirici bir etki yaratması olasılığı da bulunmaktadır. Bütün bu süreç bağlamsal olarak çeşitli ve farklı sonuçlar getirmekte; bu nedenle her bir azınlık bilincine sahip grup için bağlamsal analiz gerekmektedir. Bağlamsallık yalnızca iktidar ile ilişkili olarak gerekli hale gelen bir analiz değildir; farkları temelinde örgütlü azınlık grupları, çeşitli kriterler açısından tanımlı çoğunluklar ve diğer hareketlerin içinde bulunulan söylemsel formasyon içindeki konumları ve ilişkisellikleri bağlamın siyasal iktidara eklenen unsurlarıdır. İktidarın olduğu her yerde direnişin de olduğu Foucault'yla birlikte anlaşılmalıdır; ancak çok farklı direniş biçimlerinin var olduğunu da kabul etmek gerekmektedir, çünkü tarih boyunca kadınların erkek egemenliğine karşı çeşitli direniş biçimlerinin eşitlik talebiyle yola çıkan feminist hareket biçimine dönüşmesi gibi çeşitli direniş biçimleri ancak belli durumlarda politik bir karakter kazanarak tabiiyet ilişkilerine son vermeye yönelik doğrudan mücadeleler yani bir tabiiyet ilişkisi içindeki bir özneyi kuran toplumsal

ilişkinin dönüştürülmesini hedefleyen bir hareket tarzı halini almaktadırlar (Laclau ve Mouffe, 2012: 236). Toplumsal hareketlerin böyle bir moral sorunsala yönelik artan ilgisi neticesinde, toplumsal ile siyasal olanın sınırları karışmıştır (Kırık, 2004: 267).

Azınlık kimliklerinin de azınlık mücadeleleri biçimini alması aynı şekilde azınlık öznesini kuran bir şekilde toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi yönlü hareketler olarak kendini göstermektedir.

Laclau ve Mouffe (2012: 245), özne konumlarının iki durumda yer değiştirebileceğini ifade etmektedirler: Tabiiyet ilişkilerinin demokratik tasavvurun yer değiştirmesi ile baskı ilişkileri olarak yeniden eklemlenmesi durumunda, kadınların demokratik ideolojinin ilkesel anlamda bütün yurttaşlara tanıdığı bir haktan yararlanamamaları dolayısıyla kadın öznesinin kuruluşunda antagonizma doğurabilecek bir yarıma ortaya çıkması örneğinde olduğu gibi yurttaşlık haklarından yararlanmak isteyen etnik azınlıklar için de geçerli olan bu durumda yer değiştirme gerçekleşebileceği gibi; tabiiyet biçiminde kurulmamış olan toplumsal ilişkilerin toplumsal dönüşüm neticesinde tabiiyet ilişkisi halini alması durumunda da öznenin yer değiştirmesi söz konusu olabilmektedir. Ancak her iki durumda da tabiiyetin farklılık olarak istikrar kazanmasını engelleyen bir dış söylemin varlığının, direniş biçimlerinin kolektif mücadele karakterine sahip olması sonucunu doğurduğunu vurgulamaktadırlar. Bir ölçüde siyasala içkin olan toplumsal kimliklerin neredeyse siyasalla özdeş olma durumuna gelmesi hegemonya alanında gerçekleşmekte; hareketler toplumsal mücadelenin çeşitlenmesi ve her bir mücadelenin derinleşmesi ve genişlemesi açısından önemli siyasal katkılar sağlamaktadır. Toplumsal mücadelenin çeşitlenmesi anlamında azınlık mücadeleleri yeni toplumsal hareketler zincirine eklemlenerek zincirin çapını genişletmekte; bu mücadele, meşruiyetin artması ve alanını genişletmesi ve buna ilaveten kendi içinde taleplerin yayılımını sağlayarak ve aidiyeti pekiştirerek derinleşmesi neticesini doğurabilmektedir. Ancak temsil sorunu yani hareketlerin kimlik sahiplerini ne ölçüde temsil ettiği sorunu bulunmakta, temsil ile öznesi arasındaki bağlantının azlığı marjinal talepleri gündeme getirebileceği gibi, yaygın taleplerin karşılanmasının önünde engel de oluşturabilmektedir.

2. Dünya Savaşı sonrası yeniden-örgütlenme bağlamında toplumsal ilişkilerde bazı değişiklikler meydana getirmiş olan hegemonik formasyonda (Laclau ve Mouffe, 2012: 247) antagonizmaların, toplumsal yaşamın metalaştırılması, bürokratikleşmesi ve homojenleştirilmesine karşı direniş biçimlerinin ifadesi olmaları, "farklılıklar"ın yüceltilmesini, "kültürel" kriterlere ayrıcalık tanınmasını ve özerklik talepleri biçiminde kendini gösteren partikularizmin artışı açıklamaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 252). Eşdeğerlik mantığı [logic of equivalence], tek tek mücadelelerin güçlendirilmesini, başka mücadelelere de uzanan eşdeğerlik zincirlerinin genişletilmesini gerektirmektedir. Böyle bir durumda herhangi bir mücadelenin bir diğerine tabii olması söz konusu olmamaktadır. Özerklik mantığında [logic of autonomy] ise ilişki içerisinde olmayan farka dayalı mücadelelerin özerkliği söz konusu olması, kapanmayı gerektirmektedir. Ancak bu iki mantık toplumsal düzenin temelini oluşturmadığı, toplumsal kimlik oluşumlarına farklı derecelerde müdahalede bulunarak birbirlerinin etkilerini sınırladığı için, aralarında bir uyumsuzluk ya da birinin toplumsal düzenin kurucusu, nihai temeli olması söz konusu değildir (Laclau ve Mouffe, 2012: 278-279). Bu nedenle karşı-hegemonik direniş biçimleri eşdeğerlik ve özerklik taleplerinin ikisini de belirli ölçülerde içermektedir. Kendi devletini kurma veya özerklik talebiyle farkını sabitleştirerek -belirli bir ölçüde- kapanmayı hedefleyen azınlık hareketleri, toplumsal içerisinde eşitlik taleplerini de içermekte; azınlıklar, eşdeğerlik mantığı ve özerklik mantığını bir arada içeren hegemonya alanında koşullarla da bağlantılı bir şekilde taleplerini şekillendirmekte ve yeniden şekillendirmektedirler. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, eşdeğerlik mantığı azınlıkların eşdeğerlik taleplerine indirgenemez; azınlık grupları çeşitli durumlarda ve çeşitli mücadelelerle birlikte farklı eşdeğerlik zincirlerine dahil olmaktadır. Özerklik mantığı da aynı şekilde onların özerklik taleplerine indirgenemez; kimliği kapatma girişimi yalnızca çoğunluğa karşı verilen bir mücadele değil, bir azınlık kimliğinin diğer tüm toplumsal kimliklerden ayrılan kendi farklarının özerkliğini çeşitli biçimlerde ortaya koyma mücadelesidir. Laclau ve Mouffe (2012: 280-281), çeşitli grupların taleplerinin birbirinden farklı olmasının ve bütün eşdeğerliklerin içinde toplumsalın tam bir denge oluşturmasını engelleyen asli bir kararsızlığın var olmasının eşdeğerliğin oluşmasını engellediğini; eşdeğerlik mantığının özerklik mantığı ile tamamlanması/sınırlanması gerektiğini; ve eşdeğerliğin kurulabilmesi için eklemelenmenin yani her bir grubun kimliğini değiştiren yeni bir

"ortak duyu"nun [common sense] yaratılması gerektiğini ifade etmektedirler. Antagonizmayı yok sayarak yeniden birlik kurma yönlü girişimler çoğulluğu reddeden totaliter çabalar olsalar da, tersine hiçbir birliğe gönderme yapılmaması da tehlikelidir; olanaksız olmasına rağmen gönderme yapılan bir birlik, toplumsalın çökmesini önlemesi ve ortak bir referans noktası sağlaması açısından gereklidir (Laclau ve Mouffe, 2012: 286).

Yukarıda sözü edilen yeni formasyonda "yeni antagonizmalar"ın ve "yeni haklar"ın çoğalması bu formasyonu açıkça krize götürmekte; ancak hakların nasıl tanımlanacağı ve bağımlılığa karşı mücadelenin hangi biçimi alacağı konularındaki belirsizlik, gerçek bir çokanlamlılıkla karşı karşıya kalınmasına neden olmakta ve böylece krizin nasıl aşılabacağına dair olası bir çözümün önünde engel oluşturmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 258). Azınlık mücadelelerinin katkısıyla yeni haklar söylemi içerisinde yer alan azınlık haklarının gelişimi bu kriz neticesinde ortaya çıkmış olup, tanım sorunlarına ilişkin bölümde azınlıkların tabii olduğu bağımlılığın nasıl çözümlenebileceğine dair sorunları da içeren muğlaklıklardan anlaşılacağı üzere, azınlık meselesinde diğer haklarda olduğu gibi çokanlamlılık söz konusudur.

"İnsan Hakları Bildirgesi ... farklı eşitsizlik biçimlerini gayrimeşru ve doğal olmayan diye sunmayı olanaklı kılan ve böylece bunları baskı biçimleri olarak eşdeğer kılan söylemsel koşulları sağlayacaktır" (Laclau ve Mouffe, 2012: 240). Ancak insan hakları söyleminde sabitlenmeye çalışılan çeşitli hak talepleri, yeni eklemelerin gerçekleşmesiyle bu söylemsel alanda yer almakla birlikte, kendi özgün kategorilerini oluşturmuştur. Spesifik olarak azınlık haklarından söz edildiğinde, bu hakların bir taraftan insan haklarının içinde giderek daha fazla yer almakta olduğu, diğer taraftan kendi özgün mekanizmalarının oluşmaya başladığı görülmektedir. Aynı süreçler, azınlık haklarının bir bütün olarak ele alındığı mekanizmalar ile farklı azınlık kategorileri için oluşan mekanizmalar için de düşünülebilir. Örneğin van Dijk, etnik gruplarla ilgili söylemlerin yalnızca "biz" ve "onlar" arasında değil, farklı etnik gruplar ve farklı durumlar arasında da karşılaştırılması gereğinden söz etmektedir (van Dijk, 1991: 195). Kimi zaman da yeni kategorilerin bu söylemsel alana eklemesi ile karşılaşmaktadır. Dinsel grupları ifade eden azınlık kavramının, etnik ve ulusal

azınlıkların ifadesinde de, hatta en çok onların ifadesinde kullanılmaya başlanması gibi... Mücadelelerin iç içe geçmiş ve süreklilik arz eden yapısı, bütünleşme ve ayrışmaların, eklemleme ve kopmaların eş zamanlı olarak gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Bu karmaşık süreçler, hegemonya alanında ideolojilerin, disiplinlerin, devletlerin, toplumsal grupların, bireylerin, ve tüm failerin sürekli mücadelesi ile gerçekleşir, kurulur, yeniden kurulur, dönüşür, kimi zaman da sona erer. Ancak sona eren hiçbir süreç, tam olarak sonlanmamıştır. Tarihsel kalıntılar, etkisini az ya da çok göstermeye devam eder. Hatta sona erdiği düşünülen süreçlerin yeniden canlanması söz konusu olabilir. Azınlık grupları için, belirli koşullarda -tabiiyet ilişkilerinin biçimine göre- mücadele gerekli görülmezken, bazı koşullar kolektif bilincin oluşmasına, tarihte yaşananların hatırlanmasına veya yanlış hatırlatılmasına, vb. neden olabilir. Azınlık gruplarının kimlikleri de böylece maddi etkiler dolayısıyla söylemsel olarak oluşurlar. Ancak maddinin söylemde kendini göstermesi, gerçekliğinin belirlenebilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Oluşan kimlik, artık, gerçekliği sorgulanmaksızın varolan söylemsel bir gerçekliktir.

Toplumsal hareketler, toplumsal değişimi ortaya çıkarma ve gücün dağılımında toplumsal değişimler meydana getirme yönünde örgütlü çabalar olarak tanımlanmalarına rağmen, bu alanda yapılan çalışmalar çoğunlukla içe odaklanarak hareketlerin toplumsal değişim üzerindeki rolünü ihmal etmiş; az sayıda çalışma hareketleri çok değişkenli bir çerçeveye yerleştirerek bu role odaklanmıştır (Craig ve Form, 2005: 355). Barrett (2000: 79-80), toplumun olanaksızlığını ortaya koyarken postyapısalcılıktan yararlanan Laclau ve Mouffe'un yeni toplumsal hareketlere yönelik çözümlerinin, siyasal düşüncede oldukça etkili bir gelişme sağlayarak bu çalışmalardan ayrıldığını ve bu nedenle onların, eleştirmenleri tarafından bile hakkının teslim edilebildiğini vurgulamaktadır. Kendilerinin de kabul ettiği gibi 'yeni toplumsal hareketler'in varlığını ortaya koymanın öneminin yanında, onları ayrı olarak çözümlenmek marjinalleştirmeye yol açtığı için kavram doyurucu olmamasına rağmen, çözümlenmeleri Batının sınıai kapitalist toplumunun savaş sonrası (1945) bürokratikleşmesinin toplumsal ilişkileri düzenlemenin yeni biçimlerine yol açmış olduğunun ortaya koyulması anlamında çok önemlidir (Barrett, 2000: 81-82). Yeni toplumsal hareketler ya da genel olarak toplumsal hareketlerin aldığı yeni biçim, azınlık

meselesinin toplumsal değişimler meydana getiren bir biçimde birbirine eklemlenen toplumsal mücadeleleri içerdiğinden azınlık mücadeleleri artık kendi kimliğinin meşruiyetini sağlama ve hak taleplerinin ötesinde toplumsal değişim üzerinde etkili bir söylemsel zincirin parçası haline gelmiştir. Bir zincirin eklemlenen unsurlarının ilişkiselliği nedeniyle kendilerinde ve birbirlerinin kararsız karakterinde değişime sebebiyet vermesi nedeniyle azınlıkları tek başına ele almak yetersiz bir analiz olacaktır. Buradan itibaren önceki bölümlerde üzerinde durulmuş olan olan ideoloji meselesiyle ilişkili bir biçimde toplumsal gruplara yer verilmektedir.

Laclau ve Mouffe, bu dönemde siyasal direnişini kuşatan siyasal belirsizlikleri kabul etmekle birlikte, bu mücadelelerde kendini gösteren çeşitli faktörler içerisinde eski formasyona eklemlenen geniş bir toplumsal "haklar" alanını görmekte; adalet, eşitlik gibi liberalizme ait olduğu düşünölen kavramların yeni formasyonda demokratik bir siyasal söyleme eklemlenmesiyle, liberal bürokratik bir siyasal ideolojinin meydana geldiğini ve bu oluşumun "demokratik devrimin derinleşme alanı" olarak ifade ettikleri toplumsal çatışmanın genişlemesine neden olduğunu iddia etmektedirler (Barrett, 2000: 82). Ancak Mouffe (2002: 14-17), bir yönetim biçimi olarak halk egemenliğine dayalı demokrasi ile sözü edilen demokratik devrimin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan, hukuk düzeni, bireysel özgürlük ve insan haklarına yaptığı güçlü vurguyla simgesel bir çerçeve oluşturan liberal söylemin biçimlendirdiğı modern demokrasi arasında zorunlu bir ilişki olmadığını; yalnızca aralarındaki mücadeleler neticesinde olumsal bir tarihsel eklemlenme gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Günümüzde ise hakim olan eğilimin, demokratik açığın sebebi olan, demokrasinin halk egemenliği unsurundan ziyade hukuk devleti ve insan haklarını öncelemesi olduğundan söz etmektedir. Bu iki anlayış arasındaki kusursuz uyumlaşmanın mümkün olmaması ve mücadelenin sürdürölmesi, onları kuran siyasal güçler arasında gerçekleşmekte olan mücadeleyi de ortaya koymaktadır. "Çeşitli dini, ahlaki ve etnik fundamentalizmlerin artışı, görünüşe göre, liberal-demokratik toplumların çoğunu karakterize eden demokratik açığın sonucudur" (Mouffe, 2002: 101).

Modern demokraside başı çeken "evrensel" insan hakları liberal söylemi, böyle bir ortamda, içerme ve dışlama ilişkilerine sürekli olarak meydan okuyan çeşitli

kimliklerin demokratik mücadelesinin canlı kalmasına neden olmaktadır (Mouffe, 2002: 21). Demokrasi ve liberalizm arasındaki söz konusu gerilim, birbirlerine bulaşmaları neticesinde birbirinin kimliğini değiştiren bir etkiye sahip olduğundan, eklemlenme sonucu ortaya çıkan kolektif kimlikler rejimleri, kendi içsel unsurlarının bir araya gelmesinin ötesinde niteliğe sahip olan toplulukları oluşturmaktadır (Mouffe, 2002: 22). Söz konusu etkileşim ideolojilerin, anlayışların, rejimlerin kimlikleri için geçerli olduğu gibi, toplumsal kimlikler için de geçerlidir.

Craig ve Form (2005: 366-367), ideoloji, çerçeveleme ve kolektif kimlik arasındaki indirgenemez ilişkinin altını çizerek, her toplumsal hareketin kendi algısal çerçeveleri ve kolektif kimlikleri olduğunu ifade etmekte; ideolojilerin, kolektif bir kimlikle birlikte, hareketlerin toplumsal çevreleriyle etkileşimleri ve stratejilerini de içeren geniş bir plana sahip olduğunu ve çerçeveler ve kolektif kimlikler birbirlerine yaklaştığında hareketlerin değişim üzerindeki etkisi artarken, çelişkiler, bağlantısız çerçeveler ve kimlikler söz konusu olduğunda hareketlerin iç hizipleşme ve strateji ayrılığı gibi sorunlarla yüzleştiğini belirtmektedir. Azınlık kimlikleri ile azınlık mücadeleleri arasındaki bağlantının bu açıdan birbirine yaklaşması veya birbirinden uzaklaşması farklılaşan etkilerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Her bir azınlık kimliğinin bağlamsal açıdan çeşitli ideolojik eklemlenme zincirlerinin parçası olması da onları farklı sonuçlarla yüzleştirmektedir. Diğer taraftan toplumsal kimliklerin gücün dağılımına etki etme çabaları, yalnızca mağduriyetin tarafı olarak görülmeleri önünde engel oluşturmakta; güç ilişkilerinde kendilerinden daha güçsüz gruplara karşı baskı ilişkisi uygulayabilen bu gruplar, çatışmacı ve uzlaşmacı çeşitli tekniklerin kullanılması yoluyla iktidar ile mağduriyete dayalı olmayan ilişki biçimleri kurabilmektedirler. Toplumsal hareketlerin diğer aktörlerle sürekli etkileşim içerisinde gücün ve otoritenin dağılımı üzerinde etki yaratma çabaları, onlara siyasal bir nitelik katmakta ve bu hareketler, tartışmacı ve uzlaşmacı çeşitli taktikler kullanmaları yoluyla, hedefleri üzerinde belirsizlik yaratma ve değişimi sağlama amacıyla hareket etmektedirler (Craig ve Form, 2005: 357). Evrensellik/tikellik arasındaki tartışmada görüldüğü gibi azınlık kimlikleri kendi meşruiyetlerini sağlama amaçlı olarak çeşitli "evrensellikler"den yararlanmaktadırlar. İnsan hakları söylemi ile antagonizmaya dair unsurlar içeren çatışmacı söylemlerin harmanlanmasıyla hareket eden hareketler, örneğin etnik azınlık

hareketleri, değişimi sağlamak adına bu belirsizliği bilinçli bir şekilde yaratabilmektedirler. Bir hareketin silahlı mücadele ve insan hakları söylemini bir arada kullanması, demokratik bir parti oluşumuna gitmesi, AB ve BM gibi kurumlardan destek talebi, iktidar ile çeşitli müzakereler gerçekleştirmesi gibi kullandığı birçok yöntem hegemonya alanında konumunu yeniden biçimlendirmek adına belirsizlik yaratma amaçlı görülebilir. Ancak bu hamleler kimi durumda hakların gelişimini sağlamakla birlikte, kimi durumda antagonizmanın artışına da sebep olmaktadır. Ülkesel sınırlar içerisinde diğer kimliklerle tarihsel etkileşime sahip olan bir kimliğin ayrıştırılarak kapanma sağlanması yönlü girişimler, "toplum"la bütünleşmeyi veya aynı toprak parçası üzerindeki hasımlar olarak konumlanmayı talep edenlerin kimlik aidiyetini zedeleyici bir girişim olabilmektedir. Burada temsil sorunu devreye girmekte olduğundan, çatışmacı ve uzlaşmacı taktiklerin kimin tarafından belirlendiği ve öznelerin hangi boyutta temsil edildiği sorularının sorulması gerekmektedir.

Sistemin tüm parçaları diğerlerini değiştirme konusunda eşit güce sahip bir konumda olmasa da, potansiyel çatışmaların çeşitliliği, hakim konumdaki aktörler ile onların yanında ya da karşısında konumlanan hareketlerin ittifaklarına göre sistem üzerinde bir ölçüde etkiye sahiptir (Craig ve Form, 2005: 360). Kimi zaman parti düzeyinde bir araya gelen hareketler, kimi zaman eylemlerde birbirlerine destek olmakta; birbirlerine karşıt eylemlilikler de sergileyebilmektedirler. Bu da hegemonyanın kararsız karakterinden kaynaklanmaktadır. Ancak eklemleme mantığının kimliklerin karşılıklı mantığının tam gelişimine engel olması, çoğulculuğun olanaklılık koşuludur; bu nedenle rasyonel bir uzlaşının gerçekleşebileceği beklentisinden vazgeçilerek, çoğulcu siyasetin, kimliklerin pragmatik, kararsız ve istikrarsız müzakere biçimlerini birlikte içerdiğinin fark edilmesi gerekmektedir (Mouffe, 2002: 22-23). Bu konu üzerine genel kabul, demokratik yönetimlerde, yerinden etme veya radikal değişim hedefi yerine, reformist ve çoğalan hedeflerin tercih edilmesinin hareketlerin somut kazanımlarını artıracak yönündedir (Craig ve Form, 2005: 368). "Her hegemonik konum kararsız bir dengeye dayanır: Kuruluşu negatifikten yola çıkar, fakat ancak toplumsalın pozitifliğini oluşturmayı başardığı ölçüde yerleşiklik kazanır" (Laclau ve Mouffe, 2012: 288).

III. AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE AZINLIK MESELESİNDE SÖYLEMSEL FORMASYONLARIN ETKİLEŞİMİ

Söylem kuramı çerçevesinde AB ile Türkiye'nin azınlık yaklaşımlarının uyumlaştırılmasının mümkün olup olmadığının analiz edilebilmesi için, öncelikle kurumsal anlamda AB formasyonu içerisindeki azınlık sistemi ve bu sistemin maruz kaldığı değişimlerden söz edilecek ve bu mekanizma içerisinde AB'nin Türkiye'nin azınlık sistemine olan yaklaşımı ortaya koyulacaktır. Türkiye'nin üyeliği AB'ye uyumu gerektirdiğinden AB'nin böyle bir bütünleşmenin gerçekleşmesi için öne sürdüğü kriterler önem taşımaktadır. AB üye olunmak istenen kurumsal mekanizma olduğundan, kendi içerisinde yaşadığı sorunlar ve muğlaklıkları hesaba katmadan belirli koşullar belirleme inisiyatifi kendisinde görmektedir. Bu nedenle AB'nin azınlık yaklaşımı ortaya koyulurken, Topluluğu oluşturan ülkelerin siyasi yapılanmaları doğrultusunda her bir ülkede azınlıklara yönelik gözlenen farklı politika ve uygulamalara yer verilmeyecektir. Ancak Türkiye'nin toplumsal yapılanması ve bu yapılanmadaki değişimler AB'nin Türkiye'nin üyeliğine olan yaklaşımında belirleyici olduğu için, Türkiye bölümüne geçildiğinde, bu değişimlerin AB öncesi ve sonrası "Avrupa" ile ilişkiler çerçevesinde ne şekilde gerçekleştiğine özellikle yer verilecektir. AB'nin Avrupa'da kurulan bir birlik olması ve genel olarak "Batı" geleneğini yansıtır olması nedeniyle Türkiye bölümünde Avrupa ile ya da Batı ile ilişkiler çerçevesinde ele alınan konular onun "tarihsel mirası"nı yansıtacak olduğundan, ilk başlıkta yalnızca AB'nin kurumsal mekanizmasında yer alan azınlık sistemine yer verilecektir.

Söylem kuramı açısından AB ve Türkiye olmak üzere iki sınırları çizili siyasi yapılanmanın karşılaştırılabilmesi olanaklı olsa da, onların eşdeğerliği iddia edilemez. Ancak hegemonik formasyonun tersine çevrilebilir özelliği tam bir eşitsizliğin sabitlenerek kapanmasını ve formlar arası etkileşimin varlığı onların tikel bütünlükler oluşturmalarını önlemektedir. Türkiye'nin, Gümrük Birliği ile AB'nin ekonomik temelli söylemsel formuna eklenmiş olduğu ifade edilebilir, ancak siyasal bütünleşmeye yönelik meseleler için benzer bir yorum yapılamamaktadır. Kimlik temelinde ise, bu iki formasyon arası eklenme gerçekleşmemiş olmasına rağmen, çeşitli kimlik

formlarının siyasi sınırlarla eşleşmeyen muğlak sınırlara sahip zincirler oluşturdukları görülmektedir.

III.1. AB NORMLARINDA VE KRİTERLERİNDE AZINLIKLAR

Avrupa Birliği'ni kuran devletler bir taraftan kendi aralarında oluşturdukları işbirliği ve bütünleşme çabalarıyla, diğer taraftan uluslararası sistemin oluşumuna ve gelişimine yaptıkları katkılarla önemli bir yere sahiptirler. Kurubaş (2006: 123), günümüz azınlık rejiminin hem orijinal ulus-devletlerin vatanı olan Avrupa merkezli olması hem de ulus-devlete etkilerinin Avrupa bütünleşme süreci içinde yaşanıyor olması nedenleriyle AB'nin önemine dikkat çekmekte; bununla birlikte gerçek azınlık sorunlarının en orijinal haliyle Avrupa'da yaşandığını ve uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerin de en net biçimde burada görüldüğünü ifade etmektedir. Senem Aydın Düzgit (2015: 125-126) de modern ulus-devlet söylemiyle bir söylemlerarasılık kurulması yoluyla Avrupa'nın bir siyasi proje olarak inşasına yönelik neredeyse tüm söylemlerin kültür ve tarih gibi özcü kategorilere bağlı olarak kurulan -Türkiye'nin üyeliğine de bu bağlamda bir tehdit olarak bakılmasına neden olan- homojenlik ve tekilliğin gerekliliğine olan inancı taşıdığını ifade etmektedir. Kurulan bu söylemlerarasılık AB'nin kimi ulus-devlet sorunlarını taşımasının nedenini açıklayıcı kılmaktadır. Bu sorunları göz ardı etmek, Derya Gürses'in (2004: 85) pozitivist bakış açısıyla Avrupa düşünce tarihini yorumlamanın ideolojik bir soyutlama olacağını ifade ettiği gibi, bu dönemde Avrupa'da gelişen bu yeni sistemin yorumlanmasında da aynı hataya düşülmesine sebep olacaktır. Postyapısalcı açıdan verili olmayan ve toplumsal ve tarihsel açıdan inşa edilmiş olan egemenlik kavramı belirli sınırlar içerisinde devletin siyasi kimliğinin inşasında kullanılırken, bu kimliğin dayatılmasıyla bu sınırlar içerisinde rakip kimlikler pasifleştirilirken, aynı zamanda bu sınırların dışında kalan Ötekiler de belirlenmekte; ontolojik bir statüsü bulunmaması nedeniyle devlet, içerisi ve dışarı ile ilgili kimlik söylemlerini yeniden ve yeniden inşa etmek durumunda kalmaktadır (Düzgit, 2015: 14). Ancak inşa edilen iç ve dış kimlikler birbirlerinden bağımsız değildir; aksine kurulmaları esnasında birbirlerine bağlıdırlar. Örneğin Düzgit (2015: 15), içeride bir kimliğin sağlamaşmasına direnen öğelerin dışarıda söylemsel

olarak inşa edilmiş dış tehditlere bağlandığından söz etmektedir. Benzer bir durumun AB kimliği için gerçekleştirilmesi ulus-devlet sorunlarının yeniden üretilmesiyle sonuçlanabilir.

Kurubaş (2006: 123-133), Avrupa ulus-devletlerinden Avrupa Bütünleşmesine doğru adım atılırken varolan koşulları ve bu koşulların bütünleşmenin içeriğine olan etkisini şu şekilde özetlemektedir: Avrupa'da modern ulus-devlet yapılarının siyasal sınırları etnik ya da dinsel esaslara göre değil güç mücadeleleri sonucu varılan anlaşmalara göre çizildiği için, her ulus-devlette kaçınılmaz olarak çoğunluktan farklı kökene, dile veya inanişsa sahip gruplar yer almıştır. Ancak ulus-devletin yapısal modeli bu farklılıklara uygun olarak kurgulanmadığı için mevcut farklılıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bu benzeşme/benzeştirme süreci sonucunda bugün AB'yi oluşturan devletler büyük oranda türdeş hale geldikleri halde, bu devletlerin türdeşlik oranı ancak yüzde seksen beş olabilmiştir. Diğer taraftan, günümüzde bu ülkelerin anayasalarının öngördüğü yapılar genelde üniter olmasına karşın bu ülkelerde özerk yönetimlerin oluşmasına imkan tanınmakta, resmi dil konusunda ülkelerin önemli bir kısmı -bazı veya bütün- azınlık dillerine yasal statü tanımakta; ve dinsel açıdan anayasalarında doğrudan yer almasa da bu ülkeler genel olarak laiklik ve çoğulculuğu benimsemektedirler. Böylece AB ülkelerinde ulusun, egemenliğin ve ülkenin tekliği büyük oranda aşınmıştır. Bu ülkeler azınlıklar rejimine her geçen gün biraz daha fazla katılma eğilimi göstermekte, ulusal egemenliklerinden biraz daha taviz vererek ülkelerini uluslararası denetime açmaktadırlar. Bu bağlamda azınlıklar meselesinde genel eğilim, farklılıklar kabullenilerek daha liberal bir vatandaşlık ve çok-kültürlülük²⁵

---

²⁵ Kymlicka (1998: 48), "kültür" kavramının karmaşıklığından dolayı, "çokkültürlü" kavramının da çeşitli biçimlerde kullanıldığından söz etmektedir: Çeşitli nedenlerle, egemen toplumdaki dışlanmış etnik olmayan çok çeşitli sosyal grupları içeren oldukça geniş bir tanım, esasında her bir grubu ayrı bir "kültür"e sahip olarak değerlendirmesi nedeniyle "kültür"ün en dar kapsamlı tanımı olarak da düşünülebilir. "Kültür"ün en geniş anlamda kullanımına örnek olarak ise Batı demokrasilerinin ortak bir "kültür"ü paylaştıkları -feodal, tarıma dayalı ve teokratik dünya ile karşıtlık içerisinde modern, kentse, seküler, endüstriyel bir medeniyeti paylaştıkları- düşüncesi verilebilir. "Kültür"ün bir halkın "medeniyeti" olması anlamında kullanılması tüm modern toplumların aynı kültürü paylaşması anlamına gelmektedir. Ancak bu durumda bir ülkedeki çeşitli ulusal ve etnik grupların tümü aynı modern yaşamı paylaşmadıkları sürece, "çokkültürlü" olmayacaktır (Kymlicka, 1998: 49). Kymlicka'nı (1998: 49) kendisi

anlayışının benimsenmesi yönündedir. Liberal geleneğe, kilise ve devletin ayrılmasıyla sağlanan dinsel hoşgörünün diğer farklılıklar için de aynı yöntemle sağlanacak olduğu düşünüldüğünden, devletin tikel kültürel bağlılıklara müdahale etmediği ancak grupların da yasal ya da idari taleplerde bulunamadığı bir sistem gereklidir (Kymlicka, 1998: 28-29).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberal geleneğin "insan hakları"na yapılacak yeni bir vurgunun azınlık çatışmalarını çözeceği varsayımı, grup üyeliği gözetilmeksizin tüm bireylere tanınan temel hakların garanti altına alınmasıyla dolaylı bir koruma sağlama yolunun seçilmesine neden olmuş; bu düşünceyle hareket eden BM, etnik ve ulusal azınlıklara göndermede bulunacak her türlü ibareyi Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nden çıkarmıştır (Kymlicka, 1998: 27-28). Uluslararası azınlık rejimi ile AB'nin azınlık anlayışı benzerlik göstermektedir. Kymlicka (1998: 95), MC çatısı altında tasarlanan azınlıkları koruma projesinin liberal geleneğin izlerini taşıdığını ve "Avrupa" azınlıklarına yönelik olduğunu belirtmektedir. BM sisteminde de bu anlayış değişmeyecektir. Bu nedenle, özellikle 1990'lara değin AB'nin azınlıklara dair yaklaşımının insan hakları çerçevesinde değerlendirildiği açıktır. Buna rağmen AT'yi kuran antlaşmalarda en geniş anlamıyla insan haklarına dahi sadece değinilip geçilmekte, ilgili uluslararası sözleşmelere açıkça atıfta bulunulmamaktadır. "Batılı siyaset geleneği bu meselelerde hayret uyandıracak kadar sessiz kalmıştır. Tarihin kaydettiği en örgütlü insan hakları toplulukları çoketniklilik gösterir. Buna rağmen, çoğu Batılı siyaset teorisyeni yurttaşların ortak bir geçmiş, dil ve kültürü paylaştığı ideal bir polis modelini işlemiştir" (Kymlicka, 1998: 26). Topluluk organlarının insan hakları yaklaşımlarını değerlendiren Kurubaş (2006: 134-135), Adalet Divanı'nın 1960'lardan itibaren verdiği birtakım kararlarda, temel insan haklarını bütün üye devletlerin hukuk sistemlerinin paylaştığı genel ilkelerin ayrılmaz bir parçası sayarak özgün bir içtihat

---

için ise "bir devlet, eğer üyeleri ya farklı uluslara ait ya da farklı uluslardan kopup gelmişse ve bu olgu bireysel kimliğin ve siyasi hayatın önemli bir yanını teşkil ediyorsa, o devlet çokkültürlüdür". Bu tanım Türkiye'yi çokkültürlü olarak tanımlamakta yardımcı olacağı gibi, AB'nin, her ulusun bir kültürel bütünlük olarak ele alınıp alınmaması önemsizlikten doğrudan çokkültürlü olarak tanımlanmasına fırsat vermektedir. Kymlicka'nın (1998: 55), ulusal kavramının ırk ya da soya değil "kültür"e gönderme yaptığını da belirtmek gerekmektedir.

hukuku geliştirmiş ama azınlıkların korunması konusunda Topluluk hukuku genel ilkesi oluşturacak bir karara varmamış olduğunu belirtmektedir. AP, Konsey ve Komisyon'un 1977 tarihli Ortak Bildirge'de AİHS'den kaynaklanan temel haklara saygıyı bir niyet beyanı olarak ortaya koyduğunu; 1978'de devlet ve hükümet başkanlarının temsili demokrasi ve insan haklarına saygıyı üyeliğin vazgeçilmez unsurları olarak beyan etmeleri üzerine bir yıl sonra Komisyon'un, Topluluk kurumlarının hukuki eylemlerinin AİHS'in kurduğu denetleyici mekanizmalara bağlanarak üye devletlerle aynı denetim düzeyine tabii olmasını önermiş olduğunu; AP'nin ise topluluğa özgü bir haklar bildirgesi hazırlama yoluna giderek, 1989 da "Temel Haklar ve Özgürlükler Bildirgesi"ni kabul etmiş olduğunu ifade etmektedir. Görüldüğu gibi 1990'lara kadar tüm hak taleplerini içeren bir üst kavram olarak görülen "insan hakları" AB nezdinde niyet ve önerilerle dolu bir tarihe sahiptir. 1989 sonrası dönem ise AT/AB'ye, Avrupa kıtasının gelecekteki istikrarı ve refahı açısından hem yeni imkanlar sağlamış, hem de yükümlölükler getirmiştir. AT/AB oluşan "Yeni Dünya Düzeni"nde etkin bir yer alma ve Avrupa'nın geleceğinde daha etkin söz sahibi olma imkanının yanında, eski Doğu Bloğu ölkelerinin "evrensel" kabul edilen normlar çerçevesinde insan haklarına saygılı ve demokratik pazar ekonomileri olarak gelişmeleri için sorumluluk üstlenmiştir (Karluk, 2011: 146). Yükümlölük kavramının kullanımı burada daha açıklayıcı olmaktadır, çünkü AB'nin sorumluluk üstlenmesi bunun kendi tercihi olduğu izlenimini doğurabilir. Oysa ki, Refah devleti döneminin doğurduğu sonuçlar neticesinde birey veya grup taleplerini içeren çeşitli hareketlerin, bu sistemin devamının kolaylıkla sağlanmasına fırsat vermeyeceği görölmüştür. Hem uluslararası alanda çeşitli varyasyonlarla bir araya gelen insan toplulukları hem de Avrupa halklarının demokrasi açığına verdikleri yoğun tepkiler, insan hakları ve onun alt kategorilerini oluşturduğu düşünölen azınlık hakları ve diğer hakların gelişimini geciktirici, pragmatik ve genellikle ekonomi alanındaki politikaların bu şekilde sürdürölemeyeceğinin farkına varılmasına neden olmuştur. Günümüzde pek çok ölkenin kültürel çeşitlilik gösterdiğini ifade eden Kymlicka (1998: 25-26), azınlıklar ve çoğunlukların dil hakları, bölgesel özerklik, siyasi temsil, toprak iddiaları, göç ve vatandaşlığa kabul politikası gibi birçok meselede daha sık karşı karşıya geldiklerini; Batı Avrupa'da yerleştiği düşünölen, Doğu Avrupa ve Üçüncü Dünya'da ise yerleştirilmeye çalışılan liberal demokrasi anlayışının, etnik-kültürel çatışmaların siyasal şiddetin en yaygın görölen kaynağı durumuna

gelmesi ve azınlık hakları üzerine yürütülen tartışmaların sonlanmaması nedenleriyle, geçerliliğinin sorgulandığını vurgulamaktadır.

Soğuk Savaş dönemi politikalarına verilen tepkiler bağlamında, daha önce söz edilmiş olan sınıf mücadelesi de antagonizma boyutuna varan tepkilerin önünün alınmasına yardımcı olamamıştır. Bunun nedeni, sosyalizmin toplumsal birimlerin ölçüsünün aile ve kabile düzeyinden küresel düzeye doğru yayılımını içeren tarihsel gelişim anlayışının, küçük kültürel cemaatlerin bu hedef doğrultusunda büyük birimlerin önünü açması, onlara katılması gerektiğine olan inancı taşımasıdır (Kymlicka, 1998: 120).²⁶ "Ulusal bilinç sınıf bilincini engelleyen ve bulandıran bir şeydir" (Kymlicka, 1998: 123). Bu durum, azınlıklar açısından liberal geleneğin açıklarını kapatabilecek yeni bir stratejinin geliştirilmemiş olması ve bu nedenle azınlıkların alternatifsizliğe mahkum edilmesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü her iki gelenekte de bütünlükçü yaklaşım farklılıkların çeşitli biçimlerde kendi farklarını ortaya koyarak, bu farklar temelinde bir mücadele alanı bulmasına fırsat vermemiştir. Bunun sonucu kimliklerin isyanı olarak 1990'ların yeni hegemonik arayışlarını getirmiştir ve bu arayışların yine Avrupa öncülüğünde ancak bu defa AB kurumsal mekanizması içerisinde antagonizma boyutuna gelmesinin nasıl önleneceği meselesi gündemdeki yerini almıştır.

Grup farkına dayalı haklara sosyalist muhalefeti "enternasyonalizm" açısından, liberal muhalefeti de "soyut bireycilik" açısından açıklamak gerçek durumu yansıtmaz. Doğrusu hem liberaller hem de sosyalistler ulusal grupların mevcudiyetini ve ulusal kimliklerin değerini kabul etmektedir. ... Sorun, çoğunlukla ulusal azınlıklar ihmal ya da inkar edilirken çoğunluk ulusların varlığının ve kimliğinin desteklenmesinden çıkar. ... Aslında, sosyalistleri ve liberalleri tüm kültürel grupları eşit olarak ihmal ediyorlarmış gibi göstererek bu farklılığı görünmez kılarlar. Bence, ulusal azınlıkların ve etnik grupların talepleri tüm Batı siyaset geleneği karşısında bir meydan okumadır. Tüm bu gelenekler,

---

²⁶ "Günümüz sosyalistleri 'tarihsel evrim hakkı'na ilişkin bu etnik merkezîyetçi bakış açısını terk etmiştir. Durmaksızın artan merkezîyetçiliği artık, daha çok yerel demokrasiyi yıkan ve küçük ölçekli cemaat mensuplarının ihtiyaçlarına duyarsız kalan ekonomik emperyalizmin bir kanıtı olarak görme eğilimi taşıyorlar" (Kymlicka, 1998: 121).

açık ya da örtük olarak, liberal düşünceyi şekillendiren aynı tarihsel etkiler altında gelişmiştir. Hepsi etnik merkezîyetçi varsayımlarla, tikel örnekleri aşırı genelleştirmekle, olumsal politik strateji ile kalıcı ahlaki ilkeyi karıştırmakla maluldür. Azınlık haklarına ilişkin tutarlı ve ilkeli bir teori geliştirme görevi liberallerin tek başına üstesinden gelemeyecekleri bir görevdir (Kymlicka, 1998: 127).

Liberal ya da sosyalist bir ideoloji benimsenerek olsun, tüm bu meydan okumalar, aynı tarihsel şartlarda ve aynı coğrafyada gerçekleşmiş; bu ortaklık ideolojilerin birbirleriyle işbirliğini getirdiği gibi, hareketlerin de birbirleriyle işbirliğini getirmiştir. Yeni toplumsal hareketler kategorisinde değerlendirilen bu meydan okumalar, varolan sistemin dönüşümünü ve toplumsallaşmasını sağlamış; böylece AB kurumsal mekanizmasında siyasal-toplumsal girişimleri gerekli kılmıştır.

1992 yılında Maastricht'de AB'nin hukuki temelleri atılmış; söz konusu dönüşüm, Roma Antlaşması'nı değiştiren, biri Siyasi diğeri Ekonomik Birliğe ilişkin iki Sözleşme'nin imzalanmasıyla sağlanmıştır. Topluluğun ekonomik alanla sınırlı kalmaması, devletlerin siyasal ve toplumsal yapılanmalarını da etkilemektedir (Saraçlı, 2007: 47). Maastricht Antlaşması'nın (ABA), gelecekteki Avrupa'nın yapılanması için gerekli zemini oluşturma, Birliği meydana getiren toplumların gelenek, kültür ve geçmişini göz ardı etmeden dayanışmayı güçlendirme, Topluluğun demokratik karakterini ve hukuk devletinin temel insan hak ve hürriyetlerini pekiştirme gibi tarihi ve siyasi bir önemi vardır (Karluk, 2011: 146-147). AB, AİHS ile garanti altına alınan ve üye devletlerin anayasal teamüllerinden kaynaklanan temel haklara hukukun genel ilkeleri olarak saygı göstereceğini bu anlaşma ile hükme bağlamış; fakat anlaşmada bu haklara yer vermemiştir. 1999 Köln Zirve Sonuç Bildirisi'nde Birlik düzeyinde uygulanan temel hakların bir Şartta toplanarak açıklığa kavuşturulmasının gerekliliğinin vurgulanması üzerine, bir yıl sonra Nice'de, AB Temel Haklar Şartı imzalanmış; ancak bu Şart'ın bağlayıcı nitelik kazanması Lizbon Antlaşması²⁷ ile olabilmıştır (Karluk, 2011: 258). Temel Haklar Şartı, AB'nin azınlıklar konusundaki nihai eğiliminin ne olacağını yansıtmaması bakımından önemli belgelerden biridir. AB vatandaşlarının temel haklarını ve AB'nin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını düzenleyen, yani bir bakıma

---

²⁷ "Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) ve Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİA)" AB Kurucu Antlaşmalarının en son tadil edilmiş olanıdır.

gelecekte Avrupa anayasasının bir parçası olacağı belirtilen Şart'ta, AB'nin geleneksel eğilimi sürdürülerek azınlıklar konusuna doğrudan değinilmemesi dikkat çekicidir (Kurubaş, 2006: 138). Saraçlı (2007: 48) bu durumun nedenlerini, Topluluğun geniş bir siyasi gündem içerisinde yer alan bu sorunları kendiliğinden çözeceğine dair bir inanca sahip olmasına ve özellikle ulusal azınlıkların haklarının tanınmasının devletlerin egemenliklerini zayıflatacak ve devletler içerisinde ayrılıkçı talepleri güçlendirecek olmasından tedirgin olunmasına bağlamaktadır. Buradaki esas sorun, insan hakları öğretilerinin azınlık sorunlarının çözümüne, seyahat özgürlüğünün uygun göç ve vatandaşlığa kabul politikası hakkında fikir veremeyeceği gibi, hiç bir yanıt buldurmaması ve böylece azınlıkların çoğunlukçu karar alma süreçlerine terk edilmesidir; bu nedenle gerçek bir çözüm için azınlık hakları teorisine ihtiyaç mevcuttur (Kymlicka, 1998: 31). Kymlicka (1998: 32), azınlık haklarını kabul etmenin tehlikelerini de göz önünde bulundurarak -grup dışındaki insanlar üzerinde tahakküm kurma veya grup içi muhalefeti bastırarak milliyetçiliği ve köktenciliği besleme gibi kimi kullanımları örnek göstererek- liberal bir azınlık hakları teorisinin azınlık haklarını bireysel özgürlük, demokrasi ve sosyal adalet ilkeleriyle sınırlaması gereğine vurgu yapmaktadır. Liberal gelenek meselenin çözümü için yeterli araçları elinde buldurmadığı için, sınırlama getirecek olan ilkelerin sosyalizmin unsurlarını da taşıması gerekliliği ortadadır. Ancak burada sosyalizmin, liberalizme yardımcı olan yan bir unsur olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmek gerekir. Buna ilaveten günümüzde ideolojilerin çeşitlendiği hesaba katılarak, çözüm odaklı bir yaklaşımın aynı zamanda konu odaklı da olması ve mevcut ideolojilerin pragmatik bir bileşenini önermesi gerekmektedir. Ayrıca ideolojilerin unsurları olarak tanımlanan kimi öğelerin farklı ideolojiler içerisinde çeşitli biçimlerde yer aldığı gözlenmektedir. Eklemlenme mantığı, "demokrasi" gibi bir unsurun hem liberal hem sosyalist hem de çok çeşitli diğer ideolojilerin söylemlerine dahil olmasını sağlamaktadır. "Azınlık hakları" da liberal mantığın ötesinde birçok ideolojik perspektifin veya ideolojik bileşimlerin kendi çerçeveleriyle yorumladıkları bir kavram haline gelmiştir.

Lizbon Atlaşması altıncı maddesinde "Birlik, üye devletlerin de dayandığı özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, hukukun üstünlüğü ilkesi temelinde kurulmuştur" ve amaçları arasında "Birliğin üyelerinin kültürel ve dilsel

farklılıklarına, Avrupa'nın kültürel mirasına saygı gösterecek ve onları koruyacaktır" hükümleri yer almaktadır (ABA). Ortak değerler ve hakların Avrupa kimliğini oluşturması nedeniyle Şart'ta bir taraftan kültürel ve dilsel çeşitliliğe vurgu yapılırken diğer taraftan Avrupa'nın kültürel mirasından söz ediliyor oluşunu, AB ile Avrupa kimliğinin ve ulusal kimliklerin örtüşmemesi gerekçesiyle çelişkili olarak değerlendiren Kurubaş (2006: 80-81), Avrupa kültürünün ne olduğu sorusunun sorulması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Azınlıklar açısından, önceki bölümlerde ortaya koyulmuş olan, birbirine karışan ifadeler olarak etnik, dilsel, dinsel, kültürel gibi sıfatların yarattığı muğlaklık, AB kimliği oluşturulurken yaratılan -ortaya çıkan değil- bu muğlaklığın ve çelişkinin de ilave oluşuyla, azınlık meselesindeki belirlenebilirliğin önünde önemli engeller oluşturmaktadır.

Postyapısalcı açıdan bakıldığında, ... AB'yi tanımlama yönündeki herhangi bir girişim kolektifin anlamının içini doldurma ve o anlamı sabitleme çabasıyla kolektif varlığın söylemsel olarak oluşturulmasını gerekli kılar. ... Burada Avrupa kimliği kavramının nasıl akademik ve siyasi tartışmalarda AB kimliğinden çok daha yaygın olarak kullanıldığını veya Birliğin üye devletler veya aday ülkeler üzerindeki nüfuzundan nasıl pek nadiren "AB"leşme, daha çok "Avrupahılaşma" olarak bahsedildiğini hatırlatmak gerekir. Avrupa'yı tanımlama yönündeki söylemsel çaba siyasi bir eylemdir ve yalnızca yapıbozumu aracılığıyla ortaya çıkarılabilecek mekansal ve zamansal sınırların çizilmesini gerektirir (Düzgit, 2015: 15).

Avrupa kimliğinin tüm Avrupalı devletlerde ortak olduğunun öne sürülmesi, Birliğin kurulmasıyla kurucu Antlaşmalara dahil edilen Avrupa'nın norm ve değerlerinin üye olacak ülkeler tarafından karşılanması gereğini beraberinde getirmiş; insan hakları ve azınlıklara saygı bu norm değerler arasında yer aldığı için azınlık meselesi genişleme politikaları üzerinde etki yaratmış ve yaratmaktadır. Üyelik için getirilen siyasi kriterler ODA ülkelerindeki azınlık sorunları dikkate alınarak hazırlanmış bulunmaktadır. Bu nedenle yeni üyelik koşulları bundan sonraki genişleme süreçlerinde azınlık meselesinin gündeme gelmesini kaçınılmaz duruma getirmiştir. Azınlıklarla ilgili mevcut sorunları üyeliği açısından sorun teşkil eden Türkiye'nin adaylığı da genişleme ve azınlıklar arasındaki bu bağlantıyı ortaya koymayı gerektirmektedir. Karluk (2011), ekonomik ve siyasal birliğin genişlemesi amacıyla,

ODA ile Baltık ülkelerinin Topluluğa katılmaları yönünde 1993 Kopenhag Zirvesi ile başlayan genişleme süreci neticesinde farklılıkların daha da artacak ve derinleşecek olması nedeniyle, Avrupalı devlet olmaya ilaveten bu kaygıyı da içeren çeşitli siyasi kriterler oluşturulduğunu; Avrupalılık'ın da Birliğe üyeliğin bir koşulu olarak yalnızca coğrafi konumu değil ortak kültürel miras ve AB ruhuna sahip olmayı gerektirdiğinden söz etmektedir. Düzgit'e (2015: 16-17) göre Topluluğun kuruluşundan bu yana var olan üyelik için Avrupalı bir ülke olma koşulu *bile* AB'nin genişleme politikasının kimin Avrupalı olduğu kimin ise olmadığının değerlendirilmesine dayalı bir dahil etme/dışlama kararı içermekte ve böylelikle Avrupalılığa yönelik çeşitli söylemleri gündeme getirmektedir. Kültürel/coğrafi göndermeler ya da demokrasi ve insan hakları gibi nitelikler bağlamında olsun herhangi bir dahil etme/dışlama eyleminin bir kimlik performansı olarak değerlendirilebileceğini ifade eden Düzgit (2015:17), Avrupalılığa ilaveten Kopenhag kriterlerinin de bu bağlamda değerlendirilmesi gereğinden söz etmektedir. Genişleme ile bir taraftan yeni ulusların Birliğe dahil olması Birliğin kültürel yapısını çeşitlendirmekte, diğer taraftan bu durum yeni azınlık gruplarının oluşmasına ve yeni katılan ülkelerdeki azınlık sorunlarının Birlik tarafından paylaşılmasına neden olmaktadır. Birlik vatandaşlarının serbest dolaşımı ile kolaylaşan Birlik içi göç ve Birliğin imkanlarından faydalanmak isteyen bireylerin üye ülkelerden birine yerleşmek amacıyla gerçekleştirdiği dış göç dalgaları da üye ülkelerdeki azınlık gruplarının nicelik ve niteliklerinde değişikliklere sebep olmaktadır.

Birliğin değerlerine yapılan vurgu 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde demokrasi ve insan haklarının istismar edildiği öne sürülerek Türkiye'nin genişleme sürecinin dışında bırakılmasına sebep olmuştur. Zirve'de Türkiye'nin üyelik için ehil olduğu, ancak üyeliğin azınlıklara saygı ve azınlıkların korunması konusuna yapılan vurguyla AB normlarıyla uyumlaştırma çerçevesinde başlatılan siyasi ve ekonomik reformlara bağlı olduğu belirtilmiştir. Düzgit (2015: 31) yapmış olduğu görüşmelerden hareketle Türkiye'nin AB aktörleri tarafından da sıklıkla bu alanda eleştirilere maruz kaldığını belirtmektedir. Bu durum, Türkiye'nin genişleme sürecine dahil edilen diğer ülkelerden daha eski bir demokratik geçmişe sahip olması ve hatta üye ülkelerden Yunanistan, Portekiz ve İspanya'dan çok önce çoğulcu demokratik sisteme geçmiş olması nedeniyle bu değerlerin sorgulanmasına sebep olmaktadır (Karluk, 2011: 190). Ortak politika

geliştirilmemiş bir alan olan azınlık meselesinde, AB ülkelerindeki azınlıkların konumları hesaba katıldığında, böyle bir sorgunun özellikle gerekli olduğu söylenebilir.

Konsey'in, Komisyon'dan adaylık başvurularını değerlendirmesini ve AB'nin genişlemesi konusunda bilgi vermesini istemesi üzerine Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi konusunda aday ülkelerdeki gelişmeleri ayrı ayrı inceleyen, bir taraftan aday ülkelerin insan hakları konusundaki yaklaşım ve uygulamalarını diğer taraftan AİHS'nin kararlarına riayet edilip edilmediğini değerlendiren yıllık Düzenli Raporlar'ın²⁸ 1998 yılı sonundan itibaren hazırlanması kararlaştırılmıştır (Karluk, 2011: 176-178). Komisyon'un 1998'de açıkladığı Türkiye için Avrupa Stratejisi'ni içeren taslak raporun kabul edemez olduğunu vurgulayan Karluk (2011: 190-192), raporda Türkiye'nin diğer aday ülkelerle aynı tarafsız yaklaşım ve kriterlerle değerlendirilmediğini, kriterlerin AB tarafından yıllardır karşılanmamış olduğunu, Türkiye'nin iç yapısı ve dış politikası hakkında abartılı ve önyargılı değerlendirmelerde bulunduğunu ve siyasi empoze etme girişimleri taşıdığını ifade etmektedir. Türkiye'nin üyeliği için insan hakları ve bununla birlikte azınlık haklarına yapılan vurgu ön planda olmasına rağmen, Birlik içerisinde uygulamada görülen farklılıklar ve ortaklaştırılmamış politikalar ve hatta AİHS'nin kurucu Antlaşmalara doğrudan girememesi gibi durumlar Karluk'un iddialarının yaygın olarak kabul görmesine sebep olmaktadır. Genel olarak bakıldığında Birliğin üzerine kurulduğu ilkeler sıralanmakta ve aday ülkelerin üyelik için bu ilkeleri taşıması gerekliliği getirilirken müktesebatta bu ilkelere dair kesin açıklamalar bulunmaması ilkelere farklı yorumlanmasına sebep olabilmekte, adaylar arasında eşitlik sağlanmasını zorlaştırmaktadır. 1999 Helsinki Zirvesi'nde Birliğin söyleminde değişim meydana gelmesiyle Türkiye'nin insan hakları alanında gerçekleştirdiği reformların övgüyle karşılanması ve aday ülke ilan edilmesi, bu değişimin siyasi kaygılar nedeniyle gerçekleştiğini göstermektedir; çünkü Türkiye'de bu denli kısa sürede insan hakları alanında büyük değişimler meydana gelmemiştir (Karluk, 2011: 195-197). Bir sonraki bölümde görüleceği üzere azınlık hakları açısından adaylık sonrası önemli reformlar gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, adaylığın böyle bir reform sürecinin sonucunda

---

²⁸ Düzenli raporlar AB'ye aday ülkelerin her biri için hazırlanmaktadır. Türkiye Düzenli İlerleme Raporları için bkz. <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46224>

gerçekleştirilmediği ortadadır. Bu reformların -genel olarak uyumlaştırma meselesinin- toplumsal değişim üzerinde etkisi tartışmalı bir konudur.

İlkelerin ve siyasi kriterlerin çelişkili yönlerinden bir diğerinin Avrupalılığa yapılan vurgu olduğundan söz edilmiştir. Kimin Avrupalı olduğunun tarih boyunca kesin olarak belirlenememiş olması, Avrupa'nın coğrafi sınırlarının belirsizliği ve nüfusunun çeşitliliği, oluşturulmaya çalışılan veya var olduğu iddia edilen Avrupalı kimliğini belirsizleştirmektedir. Ancak bu belirsizlik, tanımlı sınırlarda söylemsel olarak belirli düğüm noktalarının oluşturulması yoluyla bir kimlik kurulumunu engellemektedir. Sınırları çizili bir coğrafyanın, yakın ile uzak arasındaki mesafeyi ve farkı işaretleme yoluyla, bir kimlik hissiyatının kuruluşunda işlev gördüğünü ifade eden Meyda Yeğenoğlu (2005: 90-91), Avrupa'yı da -değişik tarihsel dönemlerdeki kimlik kurgularını inceleyerek- farkı ve kimliği kurmaya yarayan söylemsel bir strateji olarak tanımlamakta; bu söylemsel evrenin bir toprağın adı olmadığını, hayali bir coğrafya olarak bütünsellik sağladığını, ama aynı zamanda hayali bir özdeşleşmeyi de mümkün kıldığını ifade etmektedir.

Avrupa tarihinin ne sabit ve tekil bir düşüncenin ilksel halini bugüne kadar kendini farklı derecelerde ve biçimlerde açımlayan farklı görüntüleri olduğunu, ne de Avrupa kimliğinin farklı tarihsel eklemlenmelerde ve çeşitlenmelerde anlamının aynı kaldığı bir öze sahip olduğunu düşünebiliriz. ... (Buna rağmen) Tarih boyunca, sömürgeci dönemden sömürgecilik sonrası döneme doğru evrilmiş olan 'Avrupa söylemine' değişik biçimlerde eklemlenmiş ama sabit kalmış söylemsel öğeler ve özellikler bulabilmemizin mümkün olduğunu öne süreceğim. ... Tüm Avrupa kimliği söylemlerine ortak olan özellik, farklı biçimlerde kurgulanan bu kimliğe İslam'ın dışsallığının kurulmasıdır. Bu anlamda İslam, Ernesto Laclau'nun ve Chantal Mouffe'un bir terimi ile ifade edersek, Avrupa'nın 'kurucu dışarı' işlevini yerine getiren bir öğe olmuştur (Yeğenoğlu, 2005: 89-90).

Karluk (2011: 82) da Avrupa kimliğinin oluşumunda taraflar arasında bir uzlaşma olmadığını belirtmekte; buradan yola çıkarak Avrupa kimliği ile Müslüman kimliğinin ne derece örtüşmekte olduğu sorusunu sormaktadır. Kültürel çeşitlilikten, din özgürlüğünden, kültürlerin korunması ve geliştirilmesinden söz eden ve "çeşitlilikte Birlik" sloganını kullanan AB'nin çelişkili değerler sistemi, özellikle dinsel azınlıklar açısından sorunlara sebep olmakta; bu azınlıklar kendi Avrupalı ulus-devletlerinde

olduğu kadar Birlik düzeyinde de temsil sorunu yaşamakta, dışlama mekanizmalarıyla karşılaşabilmektedirler. Dinsel azınlık grupları, vb. unsurların Avrupalı kimliğine aidiyet hissetmeleri bu nedenle zorlaşmaktadır. Böyle olunca Türkiye'nin kendini Müslüman bir ülke olarak tanımlaması da Birliğin bütünlüğünü bozacağı düşüncesiyle üyeliğini etkileyen bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Özellikle adaylıkla birlikte Türkiye'nin Avrupalılığı konusundaki muğlaklıklar üyeliğinin Avrupa projesine zarar vereceği yönlü muhalif düşüncede artışa neden olmuştur (Düzgit, 2015: 9). Yeğenoğlu (2005: 92-93), bütünleşme şiarı üzerine kurulu olan bugünkü AB söylemini, tarihselliğe ve geleneklere vurgu eşliğinde, Avrupa'nın otantik ve değişmez bir öze sahip olarak yeniden tanımlanması arzusu olarak değerlendirmekte ve özellikle Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin Avrupa kültürel değerlerini ne kadar taşıdığı yönlü tartışmaların, AB'nin çeşitlilikte birlik söyleminin tanımlanan bu özün bozulacağı yönlü sendromun aşılmasında yeterli olmadığını, bu farkı tolere etmeye yetmediğini gösterdiğini ve bu nedenle üyelik önünde engel oluşturduğunu ifade etmektedir. Birlik içerisindeki azınlıkların da bu söylemsel bütünlüğün dışında görülmesi dolayısıyla azınlık meselesini doğrudan etkileyen bu yaklaşım göstermektedir ki, "her bir vakada, Avrupa hakkında belli bir söylem, Avrupa'nın kendini belli bir biçimde temsili, yani Avrupa'yı evrenselliğin örneği olarak olumlayan belli bir tür Avrupa söylemi harekete geçirilmektedir (Yeğenoğlu, 2005: 101)".

Kimliğin farklılık temelinde söylemsel olarak inşa edildiği ve ilişkisel olduğu yönlü postyapısal düşünceden hareketle Avrupa'yı anlamı sabitlenmemiş bir kavram olarak ele alan Düzgit (2015: 9-10), AB'nin Türkiye üzerine söylemlerinin, Avrupa kimliğinin inşasında önemli bir yere sahip olduğunu savunmakta; bu söylemleri sınıflandırma yoluyla Türkiye'nin AB'deki temsilinin temelde dört farklı Avrupa kimliği inşasını yansıttığını ve bu inşaya katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar; Avrupa'nın bir güvenlik topluluğu, demokratik değerlerin savunucusu, siyasi bir proje ve kültürel bir alan olarak kurgulanması üzerinedir. Bu söylemsel kurguların her biri birbiriyle ilişkili olmakla birlikte, bu çalışma açısından demokrasi ve kültür temaları özellikle önem taşımaktadır.

Kopenhag kriterlerine uyum çerçevesinde Türkiye'nin demokratikleşmesi önünde engel olarak görülen azınlıklara yönelik sorunlar sürekli olarak dile getirilmektedir. AP'deki özellikle sağ gruplar tarafından ifade edilen Türkiye'nin demokratikleşmesi mümkün olmayan bir ülke olduğu yönlü özcü söylem, demokrasiye kültürel, dinsel ve tarihsel bir değer atfedilmesi yoluyla oluşturulmaktadır (Düzgit, 2015: 96). Bu söylemin AB ve Türkiye arasındaki tarihsel etkileşimi ve benzerlikleri kabul etmesi söz konusu olamaz. Bunun dışında ise Türkiye'nin AB yolunda demokratikleşmesini mümkün gören Komisyon, AP'deki sol ve liberal gruplar vb. bulunmaktadır ve bu gruplar modernleşme paradigmasıyla kurulan söylemlerarasılık yoluyla, yani geleneksel-modern ayrımını geri çağırarak, Avrupa'nın üstünlüğü ve Türkiye'nin ona göre geri kalmışlığı söylemini bu defa demokratik bir çerçevede yeniden kurmaktadır (Düzgit, 2015: 97). AB'nin resmi söylemi Türkiye'nin aday ülke ilan edilmiş olması nedeniyle ikinci yaklaşımı yansıtmaktadır. Böyle bir perspektif ise tek yönlü olarak aday ülkelerin AB'ye uyumunu ve bu çerçevede azınlık meselesinde reformlar gerçekleştirmelerini gerekli kılmakta ve burum aynı zamanda bu ülkelerin Avrupa'ya nazaran geri kalmışlıklarını kabul etmeleri anlamına da gelmektedir. Buradan yola çıkarak Avrupa kimliği üstün bir konumda yeniden ve yeniden kurulmaktadır.

Türkiye'nin AB'ye katılımı tartışmalarında belirginleşen kültürel bir alan olarak Avrupa söyleminde ise iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Türkiye'nin kültürel kimliğinin Avrupalı olmadığı yönlü özcü söylem Avrupa'yı belirli bir Avrupa tarihi ve katı sınırları olan bir Avrupa coğrafyasıyla ilişkilendirme yoluyla homojen bir kültürel alan olarak inşa etmektedir (Düzgit, 2015: 129). Ağırlıklı olarak sol ve liberal gruplar tarafından kullanılan ve Türkiye'yi Avrupa'nın kültürel çeşitliliğine katkıda bulunan bir ülke olarak değerlendiren diğer söylem ise Avrupa'yı çokkültürlü bir birim olarak kurmakta; ancak bu gruplar tarafından dile getirilen "Avrupa değerleri", "Yahudi-Hıristiyan mirasını, demokrasinin Yunan geçmişini ve Roma mirasını içeren belli ve teleolojik bir tarihsel anlatıya dayanması" nedeniyle özcü grupların Avrupa'ya dair tarihi söylemlerinden çok da farklı değildir. Aralarındaki söylemsel fark, başkalarının belirli tarihi tekilliklere dayanan Avrupa değerlerini benimseme olasılığının bulunması üzerinedir (Düzgit, 2015: 144-145).

AB'nin azınlık yaklaşımında belirleyici olan diğer bir mesele vatandaşlıktır. Kaya (2013: 133), etno-kültürel ve dinsel referanslar içeren vatandaşlık kavramının, AB ile birlikte daha siyasal, seküler ve ulusötesi unsurları barındıran bir biçim aldığını ifade etmektedir. "Modern yurttaşlık kurumunun, 1950'li yıllardan bu yana hızla yükselen ulusal ve uluslararası göç, nüfus hareketleri, etnik hareketler, gençlik hareketleri, çevre hareketleri ve küreselleşmeyle çok-etnikli ve çokkültürlü²⁹ bir nitelik kazanan heterojen toplumların ihtiyaçlarına tam anlamıyla karşılık veremediği gözlenmektedir" (Kaya, 2013: 133-134). Vatandaşlık tüm azınlık tanımlarında ortak olan, bir grubun azınlık olarak değerlendirilebilmesinin koşulu olmakla birlikte; Birliğin kurulmasıyla oluşturulan Avrupa vatandaşlığı ulus-devlet içerisinde değerlendirilen bu meseleyi AB düzeyine taşıyarak, hem birbirini tamamlayıcı hem de karşıtlık oluşturan iki düzey ortaya koymaktadır.

AB Kurucu antlaşmalarından 1992 Maastricht Antlaşması ile birlikte ilk kez AB vatandaşlığı kavramı getirilerek tüm üye ülke vatandaşları tarafından kullanılacak haklar ifade edilmiş; 1997 Amsterdam Antlaşması'nda ise Birlik vatandaşlığının ulusal vatandaşlığın yerini almadığı, onu tamamladığı belirtilerek ulusal kimliği nedeniyle vatandaşların ayrımcılığa uğramayacağı vurgulanmıştır. AB vatandaşlığının ulus bağının çözüldüğü bir dönemde ortaya çıkmış olması, bunun vatandaşlık ile ulusal kimlik arasındaki güçlü bağın sorgulanmasına neden olacağı düşünülerek tehdit olarak algılanmıştır; çünkü vatandaşlık ile ulus, tarih boyunca iç içe geçmiş iki kavramdır (Kaya, 2013: 140-141); Amsterdam'da böyle bir vurgunun yer alması da bu kaygıyı önlemek adına. Azınlıklar kendi ulus-devletleri içerisinde devletin inisiyatifine bağlı olarak hak elde edebilmekte, devletler çoğu zaman azınlıkların statülerinin tanınması ve pozitif hakların verilmesi durumlarından egemenliklerinin tehdit altında olduğu veya

---

²⁹ Kymlicka (1998: 37-38), ayrı toplumlar olarak varlıklarını sürdürme amacı güden ulusal azınlıkların bulunduğu bir ülkenin çokkültürlü; gevşek birlikler olarak söz ettiği ve etnik kimliklerinin tanınması talebinde bulunarak büyük toplum içerisinde kurum ve yasalarda değişiklik yapma ve bu toplumla bütünleşme amacını güden göçmenlerin bulunduğu ülkelerin ise çok-etnikli olduğunu; bir ülkenin aynı zamanda hem çokkültürlü hem de çok-etnikli olabileceğini (Kymlicka, 1998: 44) ve göçmenlerin birlikte yerleştirilmeleri ve özyönetim güçleri elde etmeleri neticesinde ulusal azınlıklar haline gelmelerinin mümkün olduğunu ifade etmektedir (Kymlicka, 1998: 47).

ülkelerinde azınlık bulunmadığı gibi iddialar öne sürerek kaçınılmazdır. Hatta "görece çokkültürlülük söylemi üzerine yükselen günümüz modern ulus-devletlerinin önemli bir kısmının etnik, dinsel ve diğer tür azınlıkları dışlayabilmek için yurttaşlığın (vatandaşlığın) kapsamını daraltma eğilimine girdikleri söylenebilir" (Kaya, 2013: 140). Azınlıklar konusunda Birliğe yetkilerini devretmemiş olan ulus-devletlerin kendi içlerindeki azınlıklara dair attıkları her adım, bu devletler tarafından içişlerine müdahale olarak değerlendirilmekte; diğer taraftan da ulus-devlet içerisinde haklarını arayamayan azınlık grupları Birlik düzeyinde bir hak arama merciine kavuşmuş bulunmaktadır. Kaya (2013: 138), modern insanın aidiyet hissettiği büyük siyasal anlatıların artık ulus-devletle sınırlı tutulamaması nedeniyle küreselleşme sürecinin hem nesnesi hem de öznesi olan kitlelerin, çeşitli siyasal birimlere de bağlılık veya sorunluluk hissedebileceğinden söz etmektedir. Azınlıklar açısından olumlu sonuçlar doğurabilen bu durum ulusal vatandaşlık ile Birlik vatandaşlığı arasında çatışma yaratabilmektedir.

Vatandaş oldukları ülkede azınlık konumunda olan grupların kendi ülkelerinde uğradıkları ayrımcılığın, Birlik vatandaşlığı düzeyinde çokça vurgu yapılan "ayrımcılık yasağı" ile engellenemediği görülmektedir. Ortak bir azınlık politikası belirlenmemiş olduğundan ulusal azınlık gruplarının doğrudan korunması sağlanamadığı için, ayrımcılığın yasaklanması bu gruplar açısından etkisiz olarak değerlendirilebilir - söylemsel terimlerle ayrımcılık kavramının bu azınlık gruplarının yer aldığı formasyon açısından boş bir kavram olduğu öne sürülebilir. Bu nedenle ayrımcılık yasağı başka türden etkilere sahipken -özellikle farklı ülke vatandaşları arasındaki ayrımcılık üzerinde etkilere sahipken- azınlıklar için geçerli bir sistem olarak görülemez; yerine azınlıklara yönelik oluşturulan yeni sistemin *oldukça* geliştirilmesi veya azınlık oluşumunun önüne geçebilecek yepyeni bir vatandaşlık sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir. İkinci seçenek için Kaya'nın (2013. 144) önerisi, günümüzde etnik, dinsel, kültürel, vb. grupların tarihsel söylemler üzerinden bir arada tutulmaları bu denli zorlaşmış olduğundan, anayasal vatandaşlık bağlamında "ortak gelecek" söylemi üzerinden bir tasarının oluşturulmasıdır. Bu konu geliştirilmeye açık olduğundan ayrıca tartışılan bir meseledir; bu nedenle başka seçeneklerin de mevcut olduğu ifade edilebilir. Böyle bir dönemde AB'nin kimlik oluşumunu dayandırdığı ilkeler bu çerçeveye *oldukça*

uymakta olmasına rağmen, ortak kültür ve ortak tarihe vurgunun bu yaklaşımla çelişen algılara neden olduğu ifade edilebilir.

Maastricht'e kadar olan süreçte azınlık hakları örtük olmakla birlikte, insan hakları meselelerinde de bu denli az gelişimin sağlanabildiği ve bağlayıcılığının kısıtlı olduğu ya da hiç olmadığı görülmektedir. AT'nin siyasallaşarak hukuki kişiliğe kavuşması giderek bu kurumların ulus-devletler üzerindeki etkisinin artmasına, norm ve değerlerin derinleştirilmesine ve genişletilmesine, böylelikle uluslararası toplumsal hareketler ve siyasal süreçlerin de etkisiyle azınlık haklarının ayrıca ele alınarak geliştirilmesine sebep olsaydı da; AB'nin azınlıklar konusuna yaklaşımı 1990 sonrası dahi çok az değişiklik göstermiş, azınlıklarla *doğrudan* ilgili herhangi bir belge benimsenmemiştir. AB Antlaşması'nın insan hakları ve demokrasi ilkeleriyle ilgili politikaları güçlendirilmesine karşın, azınlıklar konusunda sessiz kalınmıştır.

Ulusal ve bölgesel çeşitliliğe saygı ve Avrupa kültürlerinin farklılıklarını garanti ederek gelişimlerini destekleme amacı bu Antlaşma ile azınlıkları *dolaylı* yoldan etkilemektedir. AB'de kültürel çeşitlilik hedefi, kültür ve dil alanındaki faaliyetler için hukuki dayanak oluşturmuş; bu çerçevede bölgesel kültürlerin ve azınlık dillerinin araştırılması, korunması ve geliştirilmesi, azınlıklara yönelik kültürel programlara finansal destek sağlanması ve bu konularda NGO'ların ürettiği projelerin desteklenmesi söz konusu olmuştur (Kurubaş, 2006: 136). AB'nin BM, AGİT ve AK'nin insan haklarıyla ilgili çalışmalarına katkılarda bulunması, insan hakları rejimiyle olan bağlantısının bir başka göstergesidir; daha da önemlisi AB'nin, AK ile aynı temel değerleri paylaştığını belirterek AK üyeliği ve AİHS'ye katılımın AB'ye girişin örtük bir şartı olduğunu ima etmiş olması, AK çerçevesinde kabul edilen azınlık sözleşmelerine desteğini dolaylı olarak yansıtmaktadır. AB bir yandan yavaş, temkinli ve dolaylı biçimde azınlıkların korunmasıyla ilgilenmeye başlarken, bu konuyu insan haklarının bir parçası olarak gördüğünü vurgulamak istercesine insan hakları konusundaki çalışmalarda daha etkin bir rol üstlenmiştir (Kurubaş, 2006: 137-138).

Doğu Bloğu'nun ve sosyalist federasyonların dağılması sonucunda AB'nin esasen dış ilişkilerinin bir parçası olarak başlayan genişleme sürecinde yaşanan azınlıklara yönelik ilgi artışı ve ilk bakışta aday ülkelere ve oradaki sorunlara dönük

olarak benimsenmiş gibi görünen ölçütler, tüm üye ülkeler için geçerli kabul edilmelidir; aynı ölçütlerin gereğinin yerine getirilmemesi hem inandırıcılığı ortadan kaldırmakta hem de Avrupa'nın üzerinde yükseldiği ilan edilen temellerin kendileri tarafından yıkılmasına neden olmaktadır (Kurubaş, 2006: 138). Saraçlı (2007: 53), azınlık haklarının AB'ye katılma çabası içerisindeki ülkelerin önüne koyulurken Birlik içerisinde aynı ölçüde popüler olmamasının, Birliğin eleştirilmesine neden olduğunu belirtmektedir. Birlik içerisinde bu meselenin henüz net bir çözüme kavuşmamış, azınlık-çoğunluk geriliminin gündemden düşmemiş olduğuna vurgu yapan Meral Atılğan (2006: 56), birçok AB ülkesinde azınlıklar ve potansiyel azınlık sorunları bulunduğunu ve AB'nin güvenlik ve adaleti sağlayabilmek için bu sorunun çözümünün gerekliliğinin farkında olduğunu ifade etmekte; ancak azınlık haklarına ilişkin hükümler siyasal yapılanma sürecinde ODA ülkelerinin anayasalarında yerlerini bulmuş olmasına rağmen, Fransa'nın azınlıklara yönelik Çerçeve Sözleşme'yi imzalamaması örneğinde olduğu gibi üniter devlet ağırlığının karşısında azınlık haklarının beklemeye devam ettiğini dile getirmektedir. Kymlicka (1998: 31-32), bu gibi bildirelerin de tartışmalı olduğunu, bazılarının Doğu Avrupa'daki çatışmanın şiddetlenmesini önlemek amacıyla aceleyle benimsenmiş ve genelinde adil bir anlayıştan ziyade çatışmaları yatıştırma ihtiyacından hareketle oluşturulmuş olduğunu ifade etmekte; içlerinde yer alan hakların gerekçelerinin ve sınırlarının belirsizliğini koruduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç olarak AB organları, azınlıkların korunması konusunda AB anlaşmalarıyla belirlenen herhangi bir yetkileri bulunmadığından, bu alana ilişkin tüzük, yönerge gibi hukuken bağlayıcı normatif düzenlemelere gitmemiştir. AB'nin sadece AK çerçevesinde beliren azınlık rejimini esas alarak bunu desteklediği ve işlerlik kazandırmaya çalıştığı söylenebilir. AB'nin esas çalışmalarını oluşturan konuların ayrımcılık yapılmaması, eşit muamele, ırkçılık ve yabancı düşmanlığıyla mücadele ile temel haklara saygı gösterilmesi olduğu bir kez daha vurgulanmalıdır. Bu durum AB'nin azınlıklar konusuna geçici bir konu olarak baktığını ve ulusüstü yapılanmanın başarıya ulaşması halinde ulusal ve ulusal olma potansiyeli taşıyan etnik kimliklerin de anlamını yitireceği yönünde bir inanca sahip olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla, Kurubaş'ın (2006: 139-140) ifade ettiği gibi, AB için azınlıkların korunması araçsal nitelikte olup, amaca hizmet ettiği oranda bu hakları desteklediği varsayılabilir. Ayrıca

AB, üye ülkelerdeki çeşitli azınlık sorunlarında ciddi bir varlık gösterememiş ve önemli kararlar alamamıştır. AB'nin bu konuda ikna ve dolaylı etki dışında kendi üyelerinin işlerine karışıp karar alma mekanizmasına doğrudan müdahale etme imkanı neredeyse yoktur. Bununla birlikte azınlıkların AB'ye özel ilgisi bulunmakta ve bazı azınlık bölgeleri kendilerini doğrudan bir Avrupa ülkesi olarak nitelemektedir. Bu haliyle AB, İskoçlar, Galliler, Katalanlar gibi bölgesel özerkliğe sahip kimi azınlıklar için ulus-devlet egemenliğinden kurtulmanın bir yolu olarak işlev görmektedir (Kurubaş, 2006: 140).

AB'nin azınlıklara dönük ilgisinin dolaylı olması ve bu alanda AB mevzuatında fazla bir şey bulunmamasını Kurubaş (2006: 141) şu nedenlere bağlamaktadır: İlk olarak üye devletlerin, azınlıklara yönelik kamusal tutumlarını uyumlaştırma konusunda, fonksiyonalist yaklaşım doğrultusunda esasen ekonomik bir proje olarak ortaya çıkan AT/AB'ye yetki devretmek istemeyişinden söz edilebilir. İkinci olarak, azınlık nitelikleri ve sorunları çok çeşitlilik göstermekte olduğundan uygulamalar konusunda tek bir model önerilememektedir; Avrupa ulus-devletlerini bu konuda uyumlaştırma çabasının Avrupa bütünleşmesi açısından tehlike oluşturabileceği düşünüldüğünden devletler, uluslararası sistemde olduğu gibi bu süreçte de, azınlıkları kendilerinden bağımsız birer aktör haline getirmek istememektedirler. Son olarak da, ulusal kimlikleri aşarak ulusüstü bir yapılanma çabası içindeki AB, özellikle etnik azınlıkların siyasallaşarak yeni ulusalcı hareketler başlatmalarından çekinmektedir.

Buradan yola çıkarak bazı kuramsal çıkarımlar yapılabilir: Siyasal bütünleşme toplumsala içkin olan kimlik ve ideolojilerin hegemonik mücadeleleriyle yüzleşme gerektiren zorlu bir süreçtir. Ekonomik anlamda somut çıkarlar çerçevesinde düşünülebilecek bir bütünleşme ise hegemonik olmasına rağmen bu zorlukları içermemektedir. Esasında dünya sistemine bakılarak bu durum daha iyi anlaşılabilir. Neo-realizmin ekonomi politikaları dünyaya hızla yayılarak küresel bir biçim alabilmiş; buna rağmen kültürel bağlamda küreselleşme açısından düşünüldüğünde, toplumsal hareketler, kimlik siyaseti, yerelcilik, tarihselcilik, bağlamsallık gibi "evrensel kültür" önünde birçok engel oluşmuştur. Aynı şekilde AB'nin ekonomik bütünleşme deneyiminin genişleme ve derinleşmesi daha hızlı bir şekilde gerçekleşirken; siyasal

bütünleşme çeşitli modelleri beraberinde getirerek farklı alanlarda farklı bütünleşme yöntemleri biçiminde deneyimlenmiş ve deneyimlenmektedir. Hatta bu süreç AB'nin her bir üye devletin birlikte gerçekleştirmekle yükümlü olduğu ekonomi politikalarından oluşan birliğini bozmakta; kimilerinin dahil olmamasına imkan verilen politika alanlarının bulunduğu bir biçim almasına neden olmaktadır. Bu durum, önceki bölümlerde açıklanan siyasal kavramının içerimleri dolayısıyla gerçekleşmektedir. AB'nin siyasallaşma sürecinin devamı, yeni toplumsal hareketleri dikkate alarak haklar alanında kararlı politikalar geliştirmesine bağlı görünmektedir. Azınlıklara yönelik ciddi adımlar atılmasında gecikmeler eşdeğerlik taleplerini karşılayamayan grup veya bu gruplardan oluşan zincirlerin kapanma yolunu seçmesine neden olabilir. Bu da Avrupa demokrasi mücadelesini kökünden sarsabilecek etkiler doğurabilir. Aynı ulus-devlet kimliğine aidiyetin azalması sonucu ortaya çıkan ayrılık taleplerinde olduğu gibi, AB'de de antagonizmaların tetiklenmesi neticesinde parçalanma tehlikesi bulunmaktadır.

AB'nin azınlık politikalarına ilgisinin dolaylı olmasının nedenlerinden biri olarak gösterilmiş olan azınlık nitelikleri ve sorunlarının çok çeşitli olmaları ve bu nedenle tek bir model önerilememesi meselesi bir gerçekliğe sahiptir. Ancak burada da üst kimliğin kapsayıcılığı devreye girmektedir. AB'nin, kimliğini ilkeler düzeyinde kurduğunu önemle vurgulamakta olması nedeniyle, müktesebatta herhangi bir biçimde belirli bir grubun ayrıcalığını ifade eden cümlelerin kesinlikle kullanılmaması gerekmektedir. Muğlaklık içeren durumların da belirli ifadeler kullanılarak giderilmesi zor değildir. Örneğin AB, Avrupa kültürel mirasından söz ederken, bunun Hıristiyanlığa dair en ufak bir ima taşımadığını önemle vurgulayabilir. Ancak burada asıl sorun uygulamadaki sorunlardır. Gelineen noktada alınan kararların AB'ye üye tüm devletler tarafından uygulandığı öncelikle garanti edilmelidir. Göndermede bulunulan AIHS gibi sözleşmelerin içerdiği kimi ilkeler benimsenirken, azınlık meselesi gibi kritik konularda bu belgelerin gereklerinin yerine getirilmemesi sorun teşkil etmektedir. Ayrıca AB çağın önemli aktörlerinden biri olarak insan hakları alanındaki misyonunu dünyaya benimsetmeye çalışırken, bu alanda karar alımının ağır bir mekanizma ile işlemesi ve ilerici bir belgenin kurucu antlaşmalara doğrudan girmemesi bu girişimini zedelemektedir. Kısacası uluslararası alanda birçok kesim tarafından mücadelesi verilen taleplerin geciktirilmesinin aksi sonuçlar doğuracağı Soğuk Savaş'ın bitimiyle hali

hazırda görülmüştür. Bu nedenle genel çerçeveye alınamamış olan ayrımcılık durumları için ayrı mekanizma geliştirme veya varolan mekanizmanın geliştirilmesi veya özel durumlar için farklı uygulamalar gerçekleştirilmesi önemli olmakla birlikte, belirli bir çerçeveye alınabilen, belirli düğüm noktalarını halihazırda oluşturmuş olan durumların muğlak kalması kabul edilebilir değildir. Burada da esas sorun ulus-devletlerin, azınlık nitelik ve sorunlarındaki çeşitliliği öne sürerek bu özgürlükçü yaklaşımı kendi çıkarları doğrultusunda kullanabiliyor oluşlarıdır. Devletler, azınlıkların bağımsız birer aktör olmalarını istememeleri nedeniyle sürece sekte vurmaktadır ve bunu yaparken çeşitlilik faktörünü öne sürmeleri gerçek amaçlarının üstünü örtecek meşru bir zemin arayışından ibarettir.

AB'nin bütünleşme yolunda ulus-devlet egemenliğinden devraldığı yetkilerle esasında varlığını onun çözülmesine borçlu olması söz konusu olmasına rağmen, etnik azınlıkların yeni ulusalcı hareketler başlatması yönündeki genel tedirginlik ulus-devletlerde olduğu kadar AB düzeyinde de görülmektedir. Esasında AB kendi farkını belirginleştirerek ona karşıt amaçlar ve talepler taşıyabilecek tüm hareketlere karşı aynı yaklaşımı benimsemektedir. Ancak diğer taraftan Birliğin varlığı edindiği yetkilere bağlı olduğundan, ulus-devletler içerisinde bu devletlere karşıt olan çeşitli hareketleri destekleme yoluna da gitmektedir. AB'nin "farklı", "çeşitli" ve "karmaşık" olarak ifade edilebilecek oluşumu, günümüzde hegemonyanın aldığı yeni biçimi yansıtan bir açık alan olarak değerlendirilmelidir. "AB'nin dağılması" gibi bir durum bile tüm içerimlerinin özellikle de ilişkisel toplumsal kimliklerin dağılmasını getirmeyeceğinden sadece yeni bir söylemsel oluşuma fırsat verebilir. Bu yeni form, siyasi yapılanması tamamen farklı olsa da, siyasal açıdan -siyasal kimliklerin mücadeleleri dolayısıyla- benzer özellikler gösterecektir. Azınlık kimlikleri de çeşitli biçimlerde ve belki de farklı bir adlandırmayla bu mücadelenin içerisinde yer almaya devam edecektir. AB'nin nasıl bir oluşum olduğu ve azınlık yaklaşımları ortaya koyulmuş olduğuna göre, Türkiye'nin azınlık meselesi bağlamında bu formasyonla olan ilişkiselliği ortaya koyulmalıdır.

III.2. TÜRKİYE'DE AZINLIKLAR

"Millet Sistemi" döneminde farklı bir anlayışın hüküm sürdüğü Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu sistemin Avrupa'yla ilişkili olarak değişmeye başlamasıyla, toplumsal gruplar arası ilişki azınlık ve çoğunluk mantığıyla kurulmaya başlanmıştır. İthal edilen bu anlayış ile Osmanlı ve yeni kurulan Cumhuriyet'te algısal bir değişim gerçekleşmemiş; eski geleneğin yeni kavramlarla ifade edilmeye çalışılması biçiminde havada kalmış bir durum söz konusu olmuştur. Azınlık kavramının bağlamsallığı ve siyasal oluşu nedeniyle meydana gelen bu durum neticesinde günümüzde halen dönüştürülmeye çalışılan bir sistemin sancıları Türkiye'nin AB üyelik sürecinde kendini göstermektedir. Osmanlı/Türkiye'de azınlık meselesi bu nedenle Millet Sistemi döneminden başlamak üzere, Osmanlı'nın Batılılaşma çabaları ile başlayan ve 1923 Lozan Antlaşması³⁰ ile sınırları çizilen uzun soluklu dönem ve Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin etkisiyle ve spesifik olarak Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edilmesiyle yeniden gündeme geldiği dönem olmak üzere üç dönemde incelenebilir. Günümüzde halen Millet Sistemi'nin etkilerinin sürüyor oluşu nedeniyle, bu dönemlerin iç içe geçmiş ve kesin olarak birbirinden ayıramaz olduğunu da vurgulamak gerekir. Kimi bakımlardan değişimin varlığını bile ispatlamak zor görünmektedir. Osmanlı/Türkiye ile Avrupa/AB ilişkileri temelinde şekillenen azınlık meselenin ortaya koyulabilmesi, bu formasyonlar arası ilişkilerin ortaya koyulabilmesine bağlıdır.

III.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Toplumsal Gruplar Arası İlişki

Günümüzde etkileri büyük ölçüde halen devam eden Millet Sistemi, resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'un fethinin ardından 1454'te başlamış ve 1839 Tanzimat Fermanı ile sonlanmıştır (Oran, 2010: 48). Bu sistem İmparatorluk içinde yaşayan toplumsal grupların hukuksal ve yaşamsal düzeninin yani Osmanlı "toplum"unun temelini oluşturmaktadır. Bu dönem küreselleşen bir dünya düzeni olarak

---

³⁰ İlgili belge için bkz. http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf

tasavvur edilemeyeceğinden farklı oluşumlar olarak kurulan devletlerin ilişkiselliği oldukça azdır. Bu nedenle "toplum" kavramı günümüze oranla daha belirgin bir şekilde ifade edilebilmektedir. Ancak öteki algısı bu toplumsal oluşumlar içerisinde de bir biçimde yer aldığından tam olarak kapalı bir sistemden yine de söz edilemez. Ayrıca Osmanlı toplumsal yapılanması yalnızca Millet Sistemi'nden oluşmamakta; coğrafi hiyerarşiden mesleki gruplaşmalara kadar birçok sosyalleşme yapılanmasını içinde barındırmaktadır (Akgönül, 2011: 110). Ancak bu oluşumları da içeren toplumsal oluşumun temel düğüm noktasını Millet Sistemi oluşturmaktadır.

Yasallığını İslam'a ve İslam öncesi Ortadoğu hükümdarlık geleneklerine dayandıran Osmanlı'da din ve devlet işleri birbirinden ayrılmamaktadır; Padişah, Halife olmasıyla birlikte şariat hukukunun uygulanmasından sorumludur (Benbassa ve Rodrigue, 2003: 75). Bu sistem belirli bir anlayış temelinde oluşturulmuştur. Birçok dini bünyesinde barındıran Osmanlı toplumsal düzeninde çoğunluğun İslam dinine mensup olması ve dinin yasal düzenlemeler üzerindeki etkinliği, hukuksal anlamda gruplar arası ilişkilerin düzenlenmesini de dinsel temele dayandırmayı gerektirmiştir. Ürer (2003: 121-126) bu gerekliliğin, başka bir deyişle diğer dinlere mensup grupların farklı milletler olarak farklı yasal düzenlemeler çerçevesinde hak ve yükümlülüklerinin olmasının, çoğunluk dini olan İslam'ın ahrete kadar dünyayı da düzenleyen kurallarının öteki dinlerin üyelerine uygulanamayacak olması nedeniyle ortaya çıkmış olduğunu ifade etmekte; böylece her cemaatin kendi örf ve adetlerine göre bir düzen kurma imkanına kavuşmuş olduğunu, dinsel temelli bu cemaatlerin her birinin komün niteliğinde idari örgütlenmelere sahip olduğunu ve bu durumun millet kavramının devletin uyruklarını tanımlama amacıyla kullanılmasının yanında insanların kimliklerini ifade ediş biçimi olarak kullanılmasına da yol açtığını belirtmektedir.

Osmanlı'da yasal olarak statüleri belirlenmiş olan milletler Ermeni, Yahudi, Rum ve Müslümanlar olmak üzere dört gruptan oluşmakta (Ürer, 2003: 123); ancak Müslümanlar tek bir İslam Milleti olarak birinci sınıf tebaayı, Gayrimüslimler ise mezheplerine göre ayrı milletler olarak ikinci sınıf tebaayı oluşturmaktadırlar (Oran, 2010: 48). Benbassa ve Rodrigue (2003: 78), Tanrıdan ve elçisinden zimmilik alınması olarak düşünülen millet statüsünün, bu nedenle bir inanç sahibi olmayı gerektirdiğini;

zimmi kavramının hem iman, hem garanti ve koruma, hem de anlaşma ve sözleşme anlamına gelmesi nedeniyle de zimmilerin ikinci sınıf yurttaş olmalarına rağmen yasallık ve himaye elde ediyor olduklarını ifade etmektedirler. Gayrimüslimlerin ikinci sınıf konumu sorunlu olmakla birlikte, bu dönemde toplulukların hak talepleri, dış dayatmalar veya iç işlerine karışma olarak değerlendirilmediği için onlara eğitim, mülkiyet, dini işlerde serbestlik içeren özerklik derecesinde haklar tanınmıştır (Preece, 2001: 79). Ürer (2003: 126) bu durumu "milletler"e, azınlıkların korunmasının dünyada doruğa ulaştığı 1919-39 döneminde bile tanınmayan bir tüzel kimlik tanınmış olması olarak değerlendirmektedir. Müslüman alt-gruplar ise etnik ve mezhepsel ayrım gözetilmeksizin, Millet Sistemi içerisinde değerlendirilmiştir.

Millet sistemi yasal olarak 1839'da ortadan kalkacak olmasına rağmen 17. yüzyılın sonlarından itibaren millet terimi³¹, Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak Osmanlı'daki genel kullanımından çıkmaya başlamıştır (Ürer, 2003: 121). Akgönül (2011: 116-117), Osmanlı "toplumu" ile azınlık kavramı arasındaki ilişkinin incelenmesinde, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasındaki Hristiyan azınlıkları korumaya yönelik ilişkilerin tarihi zemin olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir. Çünkü Millet Sistemi'nin bir azınlık koruma rejimi olmadığını; bu çerçevedeki koruma altına alma yönteminin ise azınlık kavramının Osmanlı toplumsal yapılanmasına fiili olarak girişine neden olduğunu belirtmektedir. Sanayi devriminin ardından Batı yayılmacılığı, kapitalist sistemin egemen olmasının akabinde Batı'nın üstyapısını da peşinden sürükleyecektir (Oran, 2000: 5-7). Batı çift cepheden etkili olacaktır: Osmanlı bir taraftan çağdaşlaşma için reformlar yapacak, diğer taraftan güç kaybettiği yerlerde toprak kaybı yaşayacaktır; böylece siyasi, kültürel ve ekonomik hayatın temel öğeleri etkisi giderek artan bir Batılılaşma akımına kapılacaktır (Benbassa

---

³¹ "Günümüz Türkçesinde "ulus" anlamına gelen "millet" kelimesi, Osmanlı sisteminde özel bir tanıma sahipti. Osmanlı bağlamında, ne sömürgeci imparatorlukların "nationalite" tabiriyle ne de federatif Devletlerin, az ya da çok eşit gruplarından bahsetmeye yarayan "nation" kavramıyla bir bağlantısı vardı. Bu kavram daha çok, özerklikleri mekana, zamana ve hangi grubun söz konusu olduğuna bağlı olarak değişen, özerk dinsel grupları nitelendiriyordu. ... 19. yüzyıla kadar bu kavram, dini aidiyetlerden bahsetmeye yararken daha sonraları, etnik ve dilsel nitelikler de kazanmaya başladı" (Akgönül, 2011: 116-117).

ve Rodrigue, 2003: 181-182). Bu nedenle azınlık hakları Osmanlı ve Türkiye düzenine yalnızca bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda Batılılaşmanın ilkesel bir gereği olarak da girmiştir.

III.2.2. Avrupa'yla İlişkiler Çerçevesinde Millet Sistemi'nde Yaşanan Değişim

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa ülkelerinin Avrupa dışındaki azınlıklarını korumaya yönelmeleri ve Doğu Sorunu (Şark Meselesi)³² ile birlikte azınlıklar meselesinin Osmanlı İmparatorluğuna genişlemesi, bu iki formasyon arasında azınlık sistemlerinin etkileşimine yol açmıştır (Oran, 2010). "Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ve kademeli bir şekilde dağılması için kullanılan bir terim olan Şark Meselesi, ... Büyük Güçler'in İmparatorluk içindeki iktisadi ve stratejik çıkarları büyüdükçe ve bunun getirdiği rekabetler görünür hale geldikçe, ... uluslararası ilişkilerin gündemine öncelikli bir madde olarak daha güçlü bir şekilde yerleşmiştir" (Demirci, 2013: 23).

Ürer (2003: 114-115), milliyetler sisteminin Avrupa'da ön plana çıktığı ve yasallaştığı bu dönemin, diğer devletler üzerinde baskı mekanizması oluşturmuş olduğunu; gelişme ve genişleme dönemlerinin aksine bu dönemde Millet Sistemi'nin bu yeni sistemin etkisiyle Osmanlı'nın parçalanmasının baş araçlarından biri haline gelmiş olduğunu; bunun nedeninin ise "adeta kapalı bir kompartıman şeklinde yaşayan Osmanlı milletlerinde" dine dayalı ayrıcalıkların yanında mezhepsel ayrılıkların da din gruplarını bölmüş olması olduğunu ifade etmektedir. Uluslararası sistemi de bu prensip doğrultusunda şekillendiren Batı Avrupa devletleri, tüm toplumsal sistemlerin değişimi ve bu sisteme uyumunu farklılaşan gerekçelerle zorunlu, gerekli veya arzulanır hale getirmiştir.

Azınlık meselesinin araç olarak kullanılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışılması 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile doruk noktasına ulaşmış,

---

³² Halil İnalıcık (2005: 82), Türkiye'nin İslam dünyasında demokrasiyi temsil eden tek devlet olması ve AB'ye üyelik için tüm koşulları yerine getirmesine rağmen, AB'nin Türkiye'nin üyeliğine yönelik öne sürdüğü koşulların 19. yüzyıldaki Şark Meselesi yaklaşımını akla getirdiğinden bahsetmektedir.

ardından 1856'da Fransa, İngiltere ve Rusya arasında imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı artık tek tek devletlere karşı değil antlaşmanın tüm imzacılarına karşı yükümlü duruma gelmiştir; bu yeni düzeni kabullenmek zorunda kalan Osmanlı, azınlık ve yabancılar için getirilen düzenlemeleri Avrupalılara fermanlar yoluyla sunmuştur (Ürer, 2003: 127). Hıristiyan kökenli Avrupa devletlerinde azınlıklar meselesine dair temel sorun Katolik ve Protestanlar arasındaki mezhep çatışmaları olmuş ve mezhepsel barış sağlanmıştır; Osmanlı ise toprakları dışındaki topluluklarla ilgili bir sistem geliştirmemiş olduğundan onun henüz Avrupa'ya bu konuda müdahalesi söz konusu değildir (Oran, 2010: 20-21).

"Osmanlı Millet sistemindeki Millet-i hakime ve Millet-i mahkumeler arasındaki hiyerarşinin kesinleştiği dönem, ulusçuluk akımlarının başladığı ve sistemin tedavülden kaldırılmaya çalışıldığı 19. yüzyıla rastlar. Elbette, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemlerinde bu hiyerarşi mevcuttur ve görünürdür ancak 'ulus' kavramının eksikliği 16. ve 17. yüzyıllarda hiyerarşinin çatışmaya dönmesini engellemiştir" (Akgönül, 2011: 118-119). Bu dönemde Osmanlı'nın gerçekleştirdiği reformlardaki çelişkiler Avrupa ile olan bağımlılık ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Benbassa ve Rodrigue (2003: 187-192), Gayrimüslimleri ilgilendiren önlemler incelendiğinde bu alanda gerçekleşen kurumsallaşmanın, bütünleşmeyi engellemenin yanında din, dil ve ırk ayrımı gözetilmeden ortak bir kurumsallaşmanın yerleşmesini amaçlayan Osmanlıcılık anlayışını başarısızlığa uğrattığını; bir taraftan Osmanlı liberal kurumlarla donatılarak birlik ve bütünlük teması ile işlenirken diğer taraftan Batılıların çıkarlarının sürekli işe karışmasının her türlü gelişmenin önünde engel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Bu çelişkili durumda eşitlik ilkesinin, cemaatlerin yasal özerkliklerini yok edecek, ideolojik bağlamda etnik farklılığı yeniden canlandıracak, tutucu Müslüman çevrelerin tepkisi ve direnciyle karşılaşacak ve Gayrimüslimlerin ayrılıkçı milliyetçi akımlarına neden olacak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca eşit vatandaşlık ilkesi dolayısıyla çoğunluğun sahip olduğu hak ve yükümlülükler Gayrimüslimlere genişletilmeye çalışılmışsa da, askere alınma vb. yükümlülükler Gayrimüslimlerin direnciyle karşılaşmış; azınlıkların çoğunluğun sahip olmadıkları güvenceler ile donatılması ise, azınlık haklarının çoğunluklar tarafından arzu edilir bir konuma gelmesine neden olmuştur (Ürer, 2003: 192-193).

1875-1876 olaylarının ardından ise Osmanlı'nın da içinde bulunduğu yenik devletler bünyesinde ortaya çıkan Orta ve Doğu Avrupa Devletlerine kendi kaderini tayin hakkı ilkesi temelinde fırsat sağlanmış; Osmanlı ancak bu dönemde kendi toprakları dışında kalan Müslüman gruplar için hak talebinde bulunmaya başlayarak dini güvenceler talep etmiştir (Ürer, 2003: 127-128). Oran (2000: 119-121), Yunanistan dışındaki ülkelerde Balkan savaşlarına kadar *dış* azınlıklar konusu gündeme gelmezken, bu savaşlarda kaybedilen topraklarda önemli miktarda azınlık nüfusu kaldığı için böyle bir korumanın gündeme gelmiş olduğunu ifade etmektedir. Cumhuriyet dönemi nüfus değişimleriyle Türklere ve/veya Müslümanlara sınırların açılmasıyla dış azınlıkların sayısında azalma görüleceğini, ancak burada da yeni Cumhuriyet'e uyum sağlama meselesi nedeniyle bazı Türklere kabul edilmezken Türk olmayan Müslümanların daha uyumlu olacağı düşünülerek kabul edilmesinin, Müslüman üst kimliğin halen belirleyiciliğini koruduğunu gösterdiğini belirten yazar, Gagavuz Türklerinin Hıristiyan oldukları için alınmamaları ve Slav olan Boşnaklar ve Pomakların Müslüman olmaları nedeniyle alınmalarını buna örnek olarak göstermekte; 1990 eski Yugoslavya iç savaşında Türkiye'nin Boşnakları desteklemesinin de aynı geleneğin sonucu olduğunu, yani Cumhuriyet döneminde dahi irredantist bir politika izlendiğini belirtmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Osmanlı ile Avrupa'daki diğer imparatorluklar ademi merkezîyetçi olma noktasında benzeşmekte olsalar da, içlerinde bulunan topluluklar ve bu topluluklarla olan ilişkiler temelinde farklılaşmaktadırlar. Bu imparatorlukların özellikle sınırları dışında bulunan kendi söylemsel çerçevelerince tanımlı azınlık gruplarına yaklaşımlarının oldukça farklı olduğu gözlenmektedir. Bu farklılıklar imparatorluktan ulus-devletlere geçişte de gözlenecek; milletleri oluşturan üst kimlikler, farklı söylemsel oluşumlar olarak kurulacaktır. Devletler süreç içerisinde sınırları içerisindeki farklılıkları ortak bir üst kimlik çerçevesinde bir araya getirerek "azınlıksız" bir toplumsal oluşuma gitmek yerine, söylemsel çerçevelerini kendi sınırları dışındaki grupları "kendi" tanımına dahil ederek genişletme ve böylece kendi kimlik tanımlarını da daraltma yoluna gitmişlerdir. Farkların belirleyiciliği azınlık gruplarını giderek daha çok çeşitlendirmektedir. Bu bir arada gerçekleşen genişletme/daraltma süreci, çeşitli azınlık gruplarının korunma ihtiyacını doğurmuş veya artırmış; Osmanlı'nın Avrupa içerisindeki bu gruplarla ilgilenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu

ilginin amacı insani ve/veya siyasi olabilir; ancak siyasi bir amacın söz konusu olması dahi mevcut durumun meşruiyetini önleyici olarak görülemez. Bir biçimde sınır söyleminin dışına taşan toplumsal gruplar meselesi, bu gruplar arası ilişkiselliğin geri dönülemez biçimde artmasına, taleplerin değişmesine ve grupların hegemonya alanında yeniden konumlanmasına neden olmuştur.

Bu dönem din ve milliyet kavramlarının birbirlerini kestiği bir dönemi işaret etmektedir. Milliyetler prensibi toplulukları ulusal bilinçle yoğururken, kimilerinin kaderlerini tayin ilkesi doğrultusunda devletlerini kurmalarına fırsat vermiştir. Ancak ulusal bütünlük olarak tasarlanan bu ilke, özellikle din temelli bütünlük algısına sahip toplulukların devletleşmesine neden olmuştur. Bu nedenle Ürer'in (2003: 149) Osmanlı'nın parçalanmasına yönelik olarak ifade ettiği üzere, Balkanlarda yaşanan mücadele sürecini yalnızca milliyetçilik temelli düşünmek hatalı olacaktır. Farklı dil ve kültürlere sahip Hıristiyan unsurlar arasında var olan milliyetçi mücadeleye rağmen bu unsurlar, Osmanlı'ya başkaldırı temelinde ortak bir yaklaşım benimsemişlerdir. Birbirlerinden etkilenerek ve kimi zaman bir arada hareket ederek bu mücadeleye soyunan unsurların ortaklığı bir düğüm noktası olarak kabul edilmelidir. Burada da görüldüğü gibi düğüm noktası önceden kararlaştırılmış ve içine dahil olacak grupların kesin olarak belirli olduğu bir zinciri ifade etmez. Hegemonya koşullarında çeşitli biçimlerde ve kararsız karakterde bu koşulların değişimi üzerinde etkide bulunacak bir zincir oluşumu ve mücadele söz konusu olmuştur. Diğer taraftan dini duyguların toplumlarda zayıflıyor olması bu dönemin bir geçiş dönemi olarak kimlik bunalımlarına sahne olmasına neden olmuştur (Ürer, 2003: 132). Yani bir taraftan belirli tikel kimliklerin meşru zemin arayışları antagonizmayı doğurur ve/veya pekiştirirken; diğer taraftan tikel kimlikler arası etkileşim ve zincir oluşumlarının artışı ile bu tikel kimliklerin bozulması söz konusu olmuştur. Öncelikle Avrupa'ya yakın dinsel ve aynı zamanda etnik toplulukları etkisi altına alan bu süreç, toplumsal grupların devlet içerisindeki konumlarının düzenlenmesinde etkili olacak, kalan topraklarda yaşayan unsurlar Müslüman nüfusun da artışıyla yine Müslümanlık çatısı altında millet olarak tasarlanmakta ise de Türklük bilinciyle sentezlenecek; Osmanlıcılık etkisini giderek kaybedecektir. Bu harmanlanma Arapların da kendi kaderlerini tayinine yol açacak gelişmeleri beraberinde getirecektir (Ürer, 2003: 168-172). Burada kopma temelinde

oluşan bir zincir söz konusudur. Araplar bu zincirin sonradan eklenen unsurları olmuşlardır. Kimi unsurların önceki bütünlük temelindeki zincirden kopmaları başka unsurları da etkilemekte olduğundan, yeni kopmalar meydana gelmekte; bu kopmalar eş zamanlı olmasalar da bir bütünlüğe karşı oluşan ve kopma temelinde bir ortaklığa sahip olan bir zinciri oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu, bu sorunların temelinde Millet Sistemi'nin olduğunu düşünerek yeni arayışlara girişecek; bu doğrultuda Anayasal 'vatandaşlık' tanımları yapacaktır (Ürer, 2003: 114). Ancak Benbassa ve Rodrigue (2003: 193), İmparatorluğu "son günlerine kadar her birimin farklı yöne çektiği, değişik amaçlara sahip dini-etnik gruplar mozaiği" olarak tanımlamakta; Batının merkezîyetçi politikalarının eksikliklerine rağmen kabul edilerek uygulanmasının, düşünülen aksine, bu unsurların güçlenmesine neden olduğunu ifade etmektedir. Kısacası "Millet Sistemi", Avrupa'da ortaya çıkarak uluslararası alanda hakim olmaya başlayan bu yeni sistemle mücadele edememiş; toplulukların kendi idari oluşumlarına ve kimliklerine müsaade etmesiyle yeni sisteme yardımcı bile olmuştur.

Feodal olarak adlandırılan tüm toplumsal yapıları parçalayan bir model olarak ulusçuluk ve uluslaşmanın Batıda kısa sürede gösterdiği başarı, tüm 'eski' ve 'öteki' konumdaki yönetim anlayış ve modellerini baskı altına almayı başardı. Büyük bir kısmı bu modelin karşısında tutunamadı. Zamanla içindeki farklı uluslarca parçalandı. Nihayet 19. yüzyılın bitimi kalanların paylaşılma süreci olacaktır. Bu süre zarfında ... 'kaderlerini tayin edebilenler' ulus olarak önce uluslararası anlaşmalarla devrin güçlü devletlerine sonra da Milletler Cemiyeti adı altında kurulan organizasyona tescillerini yaptıracaklardır (Ürer, 2003: 191-192).

Şunu da ifade etmek gerekir ki, bu unsurların kendi kimliklerinde tanımladıkları farklılıklar birbirlerinden oldukça uzak olduğu için, kopma temelinde bir zincirin unsurlarının birbirleriyle başka temellerde de benzerlik göstermesi beklenemez; hatta karşıtlığa da sahip olabilirler. Organik olarak oluşmuş bir zincirin organik olarak dağılmasıyla karşılaşılabilir. Osmanlı'dan kopan "milletler" farkların belirginleştirilmesi anlayışıyla birbirlerinden giderek ayrılmışlardır. Ancak Millet Sistemi'ni deneyimleyen bu yeni devletlerin ortak bir geçmiş nedeniyle halen yaşamsal ortaklıkları söz

konusudur. Bu nedenle kurumsal mekanizmanın farklılaşması, toplumsalın organik düzenlenişinin tamamıyla farklılaşması ile sonuçlanmamaktadır.

III.2.3. Uluslararası Azınlık Rejimi, Lozan ve Soğuk Savaş Algısı

Milletler Cemiyeti dönemi, azınlıklar meselesi ilk kez uluslararası alana taşındığı ve Türkiye'nin kuruluşu bu dönemde gerçekleştiği için önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan Türkiye'nin siyasi yapılanması dönüşmüş olmakla birlikte, toplumsal formasyonda ve devletin azınlık yaklaşımında önemli değişiklikler meydana gelmediği belirtilmelidir. Türkiye'de azınlık hakları, Lozan Antlaşması'yla belirlenmiş ve uluslararası garanti altına alınmıştır (Oran, 2010: 68): MC azınlık sisteminin gereği olarak Lozan Antlaşması ile getirilen azınlık sisteminde, üç geleneksel gayrimüslim topluluk Ermeniler, Museviler ve Rumlar yer almış; böylelikle Türkiye'de Osmanlı'da olduğu gibi dinsel farklılık temelli yaklaşım sürdürülmüştür. Yine Osmanlı ile benzer şekilde etnik ve mezhepsel alt-gruplar Türkiye'deki varlığını devam ettirmiş ancak azınlık olarak değerlendirilmemişlerdir. Ürer (2003: 188-189), Millet Sisteminin içeriği zamanla ne kadar daraltılmış olursa olsun, Lozan Antlaşması'nın bile bu sisteme bir son vermediğini; Lozan görüşmelerinde Batılı devletlerin soy, ırk, dil vb. temelinde azınlık tanımlarına karşı çıkılarak Türkiye için din temelinde bir azınlık tanımının kullanılacağına bu devletlere benimsetildiğini ifade etmektedir. Burada siyasi yapılanmadaki dönüşüme rağmen toplumsal yapılanmada oldukça az olarak nitelendirilen değişimlere yer verilecektir. Bu dönem azınlık meselesinin Avrupa Topluluğuna üyeliğin bir koşulu olmaması ve henüz Birliğin siyasallaşma aşamasında olmaması, buna ilaveten meselenin uluslararasılaşarak Avrupa ülkelerinin oldukça etkili olduğu ve hatta kendi ideolojik formasyonu çerçevesinde oluşturdukları bir sistem içerisinde ele alınıyor olması nedenleriyle, Türkiye'de gerçekleşen bu yeniden yapılanma Topluluk ile değil "Batı" ile ilişkilendirilecektir.

Yeni siyasal yapılanmada İslam'ın devlet dini olmaktan çıkarıldığı yeni laik hukuk sistemiyle Müslümanlar ve Gayrimüslimler kanunlar karşısında eşitlik kazanmış, 1924 Anayasası ile dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin eşit vatandaşlık getirilmiştir; buna

rağmen bağımsızlık mücadelesi ortamında Gayrimüslimlerin çerçevesi yeniden şekillenmektedir. Gayrimüslim burjuvazi kitlesi neredeyse ortadan kalkmış ve cemaatler tamamen gönüllü oluşumlar halini almıştır (Benbassa ve Rodrigue, 2003: 240-245). Bu durum cemaat topluluklarının, eşit vatandaşlık haklarının yanında azınlık haklarıyla donatılmalarına rağmen sayıca ve sosyo-ekonomik anlamda konumlarının güçsüzleşmesi nedeniyle, azınlık-çoğunluk ilişkisi çerçevesindeki yeni anlayışın mağdur grupları olarak konumlanmalarına neden olmuştur. Ayhan Aktar (2006: 61), Osmanlı seçkinlerinin Müslüman-Türk unsur üzerinde yükselen bir iktidar arayışına girmiş olduklarından söz etmektedir. Avner Levi (2010: 39) de, devletle azınlıklar arasındaki ilişkiler şekillenirken, laik bir devletin kurulması aşamasında olunmasına rağmen İslam'ın, Türk olabilmek için yeterli bir ön koşul olduğunu ifade etmektedir. Ancak Aktar'ın (2006: 279-284) belirttiği gibi Türklük, Türk ulusal topluluğuna bağlılık şeklinde tanımlanarak çapı genişletilmiş bir kavramdır. Türklüğün milliyetçi düşünce sisteminde var olan "biz" ve "onlar" ayrımının Müslümanları Türklük çatısı altında birleştirmekte olduğunu, Gayrimüslimlerin ise "diğer" kategorisine dahil edildiğini ifade etmektedir. Bu durumu ırkçılık olarak değerlendirmeyen Aktar, ırkçılığın var olduğu yerde Türkleştirmenin olamayacağını; çünkü Türkleştirmenin diğer ırkları da kapsama alan bir çerçeve olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Türkiye'de ırkçılığın devletin resmi ideolojisi haline gelebilmesi ve sistematik bir şekilde hayata geçirilmesi için gerekli araçlar mevcut değildir. Oran (2010: 157), Türkiye'de üst kimliğin edinilmesi olanaksızlaştırılmamış ve sınırlandırılmamış olduğu için Türkiye'de ırkçılık var olmadığı gibi, segregasyon ve sömürgeciliğin de var olmadığını ifade etmektedir. Akgönül (2011: 29) ise azınlık kavramının Türkiye açısından kirlenmiş bir kavram olduğunu ve kavramların dinamik özelliğini hesaba katarak, bu kavramın Türkiye'de iyi bir aşamada olmadığını ifade etmektedir. Bu durum toplumsal ile siyasi oluşum arasında bir açık olduğunu göstermektedir. Siyasi-hukuksal içerik olarak ırkçılık ifade edip etmediği ya da böyle bir amacın söz konusu olup olmadığı konusundaki tartışmadan ziyade, bunun toplumsal tarafından nasıl algılandığı önem taşımaktadır. Ayrıca Türk milliyetçiliğinin Avrupa'ya nazaran oldukça geç ve tepkisel olarak gündeme gelmiş olduğunu ifade eden Akgönül (2011: 125-126), bunun aynı zamanda çoğul olduğunu; ulusa aidiyetin coğrafi, dinsel, dilsel, ya da tarihi kriterleri konusunda hem fikir olunamadığını vurgulamaktadır. Bu çoğulluğun, özellikle çeşitli kesimler

tarafından farklı coğrafi sınırlar çerçevesinde oluşturulmaya çalışılması anlamında mekansal; zaman içerisinde devamlılık gösterecekler de aynı akımın destekleyicileri arasında dahi farklılıklar olması nedeniyle de zamansal çoğulluk olduğunu belirtmektedir. "Modern Türkiye'nin tarihi, birbiri içine nüfus eden ve yakınlıkları içinde dönüştürülen 'geleneksel' güçler ve modernlik arasında, karmaşık, çok katmanlı bir karşılaşmadır. Modern Türkiye'nin tarihi, aynı zamanda, bu güçlerin bulunduğu ve değiştiği yeni alanların yaratılışının öyküsüdür (Mardin, 2005: 51)".

Yukarıda da sözü edildiği gibi, bu yalnızca Türkiye için geçerli bir durum değildir. Benbassa ve Rodrigue (2003: 237-251), Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olarak ya da onun siyasal yapılanmasından koparak kurulan bütün ulus-devletlerin, Batı tarzı ulus-devlet ve anayasa modellerini kabul etmiş olduğunu, cemaat mensubu bireylerin bu mekanizma içerisinde yasalar önünde eşit haklara sahip konuma geldiklerini, ancak bu devletlerin cemaat yapılarının ve politik çizgilerinin Osmanlı millet sistemine "tıpatıp" benzediğini ifade etmekte; model alınan Fransa'nın kuvvetli cemaat kurumları yapısının Türkiye'de olduğu gibi Balkanlarda da yanlış değerlendirilmiş olması nedeniyle, kimi dinsel ve etnik grupların baskınlığı konusunda eski anlayış sürdürülerek azınlıklarla ilişkilerde güçlükler yaşanmış ve yaşanmakta olduğunu belirtmektedir. Batı tarzı milliyetçiliğin liberal unsurları benimsenmezken yerine daha otoriter ulus yaratma stratejilerine yoğunlaştığını ve hukuki anlamda millet kavramı ortadan kalksa da, buradan gelen kimliklerin Batı tarzı ulus-devlet modeline direnmeye devam ettiklerini vurgulamakta ve şu çıkarımı yapmaktadır: Ulus-devlet sistemi söylemi ulusu yaratırken, meseleye azınlık-çoğunluk mücadelesini katmaktadır; ulusu oluşturan çoğunluktan farklı ve çoğunluğun içinde kaybolma sorunuyla baş başa kalan azınlıkları yaratan bu sistemin, çok dinli ve çok etnili bir coğrafyaya uygun olmadığı görülmektedir. Milliyetler prensibi doğrultusunda oluşan bu devlet sisteminde cemaatler, kalan topraklarda sayıca az ve güçsüz konuma gelmişlerdir; ancak bu gruplar çeşitlilikleri nedeniyle Batı tarzı sistemin oturması önünde engel teşkil etmektedirler.

Lozan Antlaşması öncesinde imzalanan Sevr Antlaşması'nda, Osmanlı'daki toplulukları ilgilendiren konular³³, hegemonya mücadelesinin tarafları olan devlet yapılanmalarının, özellikle içlerindeki Müslüman unsur tarafından önemli tepki ve sorunlarla karşılaşmalarına neden olmuştur. Fransızlar, Kuzey Afrika'daki sömürgelerinde Müslümanların huzursuzluk çıkarmasından tedirgin olurken (Demirci, 2013: 36), İngiltere'de ise önemli bir siyasal unsur haline gelen Müslüman nüfus mevcuttur ve özellikle Hintlilerin kurtuluş mücadelesini destekledikleri bilinmektedir (Demirci, 2013: 66). Tarafların anlaşmanın değiştirilmesini kabul etmeleriyle, siyasi değişimin hukuksal temellerini atan Lozan Antlaşması sürecine girilmiştir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan irade, Misak-ı Milli ile "Arap çoğunluğu olan bölgelerin kaderinin, orada yaşayanların özgür iradesiyle belirlenmesi gerektiğini kabul ediyor ve 'Müslüman Osmanlı çoğunluğun' yaşadığı toprakların bölünemez olduğunu ilan ediyordu" (Demirci, 2013: 34).

Türkiye kendisini dayandırdığı toplumsal yapılanmayı tanımlarken daha çok "Müslümanlık" tezi ile açıklamaya çalışmış, Batılı devletler ise bu yapının etnik temelde tanımlanmasını istemişlerdir. Batının bu tavrı Türkiye'de "öteki" tanımını geliştirerek azınlıklara ilişkin daha sonra alınacak olan tavır üzerinde etkili olmuş; Lozan'da tartışıldığı haliyle azınlık kavramı, kalanların oluşturacağı ulusun da altyapısını oluşturmuştur (Demirci, 2013: 276). Müslüman unsur görüldüğü gibi belirleyici bir güce sahiptir. Etnik alt-grupların azınlık bilincine sahip olup olmadıkları ya da azınlık olarak değerlendirilmeyi tercih edip etmedikleri değişken ve tartışmalı (Oran, 2010) olmakla birlikte, bu durum Avrupa ulus-devletlerinde olduğu gibi bir ulus yaratmayı zorlaştırmış, ulus-devlet sisteminin Türkiye'nin toplumsal yapılanmasına yeterince uymamasından kaynaklı sorunlar büyüyerek devam etmiştir. Batı Avrupa'da ulusal azınlıklara verilen önem göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin böyle bir azınlık

---

³³ Bu konular arasında, bölgedeki Türk ve Yunan grupları arasında gerilim yaratabilecek olan İzmir civarının Yunanistan tarafından yönetilecek ve daha sonra Yunanistan'a katılabilecek olması; Ermeni topluluğunun kendi devletini kurmasının kabul edilmesi; Müslüman olmaları nedeniyle Millet Sistemi'nin içinde temel unsur kabul edilen Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadıkları bölgelerin özerkliği ve MC'ye bağımsızlık için başvurmaları hakkının gündeme gelmesi; Arap vilayetlerinin terk edilecek olması bulunmaktadır (Demirci, 2013: 27).

yaklaşımını benimsemesi, içinde bulunan etnik/ulusal unsurların miktarı nedeniyle zor görünmektedir. Bu konferansın neticelenmesiyle Müslümanlık tezi geçerliliğini koruyarak, yeni azınlık sistemine de damgasını vurmuştur.

MC sisteminin gereği olarak imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye'de azınlık hukukunun temeli atılmış, ancak bu durum azınlık sorunlarının çözümü için yeterli olmamıştır (Aktar, 2006: 151). Oran (2010: 69-72), Lozan'da getirilen azınlık hakları bağlamında iki temel sorunun gözlenmekte olduğundan söz etmektedir: İlk olarak Gayrimüslimler dışında bir azınlık tanımlanmamış, Gayrimüslimler arasında da üç grup bu haklardan faydalanırken geri kalanlar sistemin dışında bırakılmıştır. Bu kısıtlama dışında ikinci sorun Lozan'ın uygulanması konusundadır. Buna örnek olarak madde 42/3'te gayrimüslim vakıflarıyla ilgili olarak getirilmiş olan hakların Ocak 2003'te çıkarılan AB Uyum Paketine kadar uygulanmamış olduğunu vermiştir. Oran'ın bahsetmiş olduğu sorunlardan ilki eski sistemin temel özelliklerinin devam etmesiyle, diğeri ise değiştirilmeye çalışılan kimi unsurların toplumsal kabul görmemesiyle açıklanabilir. Örneğin Cevat Özyurt (2005: 180), 20. yüzyılın başlarında radikal bir biçimde Batılılaşma yanlısı olanların bugün AB'nin yaklaşımı karşısında kültürel kapanma sürecine girişmiş olduklarından söz etmektedir.

Azınlık meselesinin uluslararasılaştığı dönemden bu yana Türkiye, Lozan'a ilaveten AİHS (1950), BM Ulusal veya Etnik, Dinsel, Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi (1992) ve BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966) gibi bazı uluslararası sözleşmelerin imzacı tarafı olmuştur ve bu sözleşmeler 1990'larla birlikte azınlık sisteminin insan haklarından ayrı bir alan olarak ele alınmaya başlamasıyla azınlık meselesine yer vermişlerdir.³⁴ Genel olarak bakıldığında Oran (2010: 49), Türkiye'nin bu alanda imzaladığı uluslararası sözleşmelere "Yorum Beyanı"nda bulunduğunu veyahut "çekinceler" getirdiğini ve bunların, sözleşmelerle getirilen hakların Türkiye anayasası tarafından yasaklanan haklar olması veya bu sözleşmelerin Lozan'da azınlık kabul edilenler dışındaki gruplara

---

³⁴ Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (1950), BM Ulusal veya Etnik, Dinsel, Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'ne (1992) ve BM İkiz Sözleşmeleri'ne (1966) katılmış ve imzalamıştır.

da haklar getirmesi durumlarının kabul edilemezliğinin göstergesi olduğunu ifade etmektedir.

Etnik, dilsel, dinsel olmak üzere üçlü ölçüt uygulanacak olursa Türkiye'de Gayrimüslimler dışında da azınlıklar bulunduğunu belirten Oran, bu bağlamda Türkiye'nin çağdaş eğilimlerin ve standartların çok gerisinde kaldığını vurgulamaktadır (Oran, 2010: 65). Ancak bu standartların "evrensel" geçerliliğe sahip olmadığı ve çelişkiler içerdiği, üçlü ölçütün de çalışma boyunca benimsenmemiş olduğu hesaba katıldığında, "çağdaş" eğilimlerin gerisinde kalmanın, esasında Batı kavramsallaştırması çerçevesinde uluslararası siteme hakim olan eğilimlerin gerisinde kalmak olduğu belirtilmelidir. Başka bir çerçeveden bakıldığında bu durumu geri olarak tanımlamak söz konusu olmayabilir. Türkiye'nin "geride kalma durumu" Batılı sistemin gerisinde kalmasının yanında "kendi" (kendini tanımladığı ve meşrulaştırdığı söylem biçiminde) iç dinamiklerinden oluşan tarihsel mirasa dayanan ve bu mirasın geliştirilmesi ve özgürlükçü hale getirilmesiyle oluşan bir sistemi günümüzde taşıyor ve uluslararası sistemde böyle bir ağırlığı hissedilmiyor olmasından kaynaklanmaktadır denebilir.

III.2.4. AB'de Azınlık Meselesinin Sorunsallaştırılması ve Türkiye'nin Bu Sorunsalın Parçası Haline Gelişi

Lozan Antlaşması ile getirilen sistemin ardından 2001-2004 yılları arasında AB'ye giriş amaçlı olarak gerçekleştirilen reformlar, Oran (2010: 117) tarafından Türkiye'de yaşanan ikinci çağdaşlaşma dalgası olarak tanımlanmaktadır; bu doğrultuda Türkiye, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlama amacıyla, Ekim 2001 ve Mayıs 2004'te iki anayasa değişikliği gerçekleştirmiş ve bunların dışında 7 adet AB Uyum Paketi çıkararak çeşitli yasalarda insan ve azınlık haklarına zarar veren mevzuatta değişikliğe gitmiştir. Türkiye'nin daha önce sayılan bazı önemli uluslararası sözleşmeleri imzalaması da AB'ye uyum çerçevesinde gerçekleştirilen bu reform döneminde gerçekleşmiştir. Uluslararası anlaşmalarla ilgili olarak bu değişikliklerde göze çarpan husus, bir yasa ile uluslararası anlaşma hükümleri arasında çelişki olduğu durumlarda uluslararası anlaşma hükümlerinin geçerli olduğunun kabul edilmesi

olmuştur; bu durum Lozan'la çelişen yasa hükümlerinin aşılmasını mümkün kılmaktadır (Oran, 2010: 120). Bu döneme kadar Lozan sisteminde değişikliğe gitmenin mümkün olmaması, azınlıklara yönelik herhangi bir değişikliğin önünü tıkamıştır. Ancak bu durum azınlıkların yararına gerçekleştirilebilecek kimi düzenlemelere engel olduğu gibi, Türkiye'de Batı çerçevesinde gerçekleştirilecek bir dönüşümün de kalkanı olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen, Oran'ın *Türkiye'de Azınlıklar* (2010) kitabında ayrıntılarıyla yer alan bu değişikliklere, azınlık kavramı ve nesnesine yönelik olmaması ve bu değişikliklerin statü sahibi azınlıkların yani yalnızca tanımlı Gayrimüslim azınlıkların haklarının geliştirilmesine yönelik olması nedeniyle burada yer verilmemiştir. Bu çalışma açısından önemli olan husus, yasaların değişmesinin, uygulamanın iyileşmediği bir ortamda yetersiz kalmasıdır. Bu değişikliklerden bazılarının yeniden ve yeniden yasa çıkarılarak etkili hale getirilmeye çalışılmış olması, yasanın tek başına yetersizliğini ortaya koyan bir durumdur (Oran, 2010: 121-124). Uygulamadaki yetersizliklerden söz edildiğinde toplumsal kabul meselesi devreye girmektedir. Ekim 2004'te reformların kesilmesi "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu"nun yoğun tartışmalara yol açması nedeniyle gerçekleşmiş (Oran, 2010: 151); bu durum toplumsal bir kabul gerçekleşmeden reformların uygulanmasının veya yeni reformlar gerçekleştirilmesinin zorluğunu gözler önüne sermiştir. Bir taraftan, AB'nin bu alandaki baskısı, milliyetçi çevreleri, Millet Sistemi'nin çökmesi ile ortaya çıkan ötekilik algısının devam ettiğinin bir göstergesi olarak, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün Batı tarafından bozulmaya çalışıldığı algısıyla rahatsız etmekte; diğer taraftan, azınlıkların talepleri, Türkiye'deki özellikle demokrat ve liberal kesimler olmak üzere kimi çevreler tarafından destek görmektedir. Bu nedenle toplumsal gerginlik tırmanmaktadır (Akgönül, 2011: 155).

Akgönül (2011: 142-143), Soğuk Savaş boyunca hüküm süren iki ana ideolojinin temellerinin sarsılmasının yeni ötekiliklerin ortaya çıkışına ve eskilerinin yeniden gündeme gelmesine neden olduğunu; bu durumun, Türk ulusunun inşa sürecini etnik ve dinsel anlamda etkilediğini belirtmektedir. Bu durum azınlıklar açısından şu sonuçları beraberinde getirmiştir (Akgönül: 159):

İlk olarak azınlıklar artık Türkiye'nin geçirdiği toplumsal değişimlerin seyircisi değil aktörlerinden biri konumuna gelmişlerdir. İkinci olarak, Türk kamuoyu bütün gayrimüslimlere, dayanışmadan düşmanlığa varan geniş bir duygu yelpazesıyla

yaklaşmaya başlamıştır. Son olarak, Avrupa'nın baskısı altında, Türk yetkilileri azınlıklarla ilgili konularda çekingen olsa da önemli kararlar almaya başlamışlardır.

Ancak azınlık kavramının ve haklar anlayışının ithali Osmanlı'dan arta kalan toplumsal mevcudiyetin, toplumsal gruplar arası fiili ilişkilerin dönüşümüne yol açmamıştır. Lozan'da azınlık kabul edilen gruplar dışında, özellikle de Müslüman unsur içerisinde herhangi bir grubun azınlık olarak değerlendirilmesi Cumhuriyet dönemi için de kabul edilebilir bir durum olmamıştır. Türkiye'nin resmi olsun olmasın çoğunluğun mensubu olduğu İslami kimlikle donatılmış olması Birliğin, Türkiye'nin yalnızca azınlık yaklaşımını değil toplumsal yapısını da göz önünde bulundurmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin çoğunluğu hem AB'nin hem de üye devletlerin azınlığını meydana getirdiği için, üyelikle birlikte, AB ülkelerinde Müslüman azınlıklar güç kazanacaktır. Murat Somer (2004: 239) buna ilaveten AB içerisinde Hıristiyanların ağırlık kazanmasını istemeyen çeşitli grupların da Türkiye'nin üyeliğine destek verdiklerini ifade etmektedir. Bu durumlar AB'nin toplumsal yapılanması üzerinde denge değişikliğine neden olacaktır. Bu nedenle Türkiye'yi ulusal bütünlük bağlamında etkileyen azınlıklar meselesi, Birliğin azınlık politikasıyla ve çoğunluk esasıyla oluşturmaya çalıştığı Avrupa kimliğiyle doğrudan ilişkilidir. O halde, Türkiye'nin azınlık yaklaşımının AB'nin azınlık yaklaşımı ile uyumlaştırılması yetmemekte, Türkiye'nin çoğunluğunun oluşturduğu toplumsal yapısının da AB'nin azınlık yaklaşımıyla uyumlaştırılması gerekmektedir.

1997 Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin bir Avrupa devleti olarak üyelik için "ehil" olduğu, yani bir Avrupa devleti olduğu ilan edilmiştir. Ancak Türkiye bazı kriterleri karşılamadığı gerekçesiyle genişleme sürecinin dışında bırakılmış, uyumlaştırılması gereken kriterler arasında insan hakları ve azınlıklara saygı da yer almıştır (Karluk, 2011: 190). Karluk, Türkiye'nin diğer aday ülkelerle aynı tarafsız yaklaşım ve kriterlerle değerlendirilmediğini, kriterlerin AB tarafından yıllardır karşılanmamış olduğunu, Türkiye'nin toplumsal yapısı hakkında abartılı ve önyargılı değerlendirmelerde bulunulduğunu ve siyasi empoze etme girişimleri taşındığını ifade etmektedir (Karluk, 2011: 192). Birlik içerisinde diğer birçok meselede olduğu gibi azınlıklar meselesinde de uygulamada görülen farklılıklar ve ortaklaştırılmamış politikalar ve hatta azınlık hukukunun oluşturulmamış olmasının yanında AİHS'nin dahi

kurucu Antlaşmalara doğrudan girememesi gibi durumlar AB'ye dair bu eleştirileri haklı çıkarmaktadır. İki yıl sonra Helsinki Zirvesi ile AB'nin söyleminde değişim meydana gelmiş, haklar bağlamında Türkiye'nin politikası övgüyle karşılanmış, Türkiye aday ülke ilan edilmiştir. Ancak bu iki yıl içerisinde azınlıklara yönelik bir gelişme yaşanmamış, insan haklarında önemli bir iyileşme olmamıştır (Karluk, 2011: 195-197). Ayrıca söylemsel olarak Avrupalı devlet tanımına dahil edilen Türkiye'nin Avrupalılığının yalnızca *belirsiz* Avrupa sınırlarının içerisinde olmasını mı ifade ettiği yoksa *belirsiz* Avrupa ortak kültürel mirasının bir parçası olduğunu mu gösterdiği açık değildir.

2007 Lizbon Zirve Sonuç Bildirisi'nde Türkiye'ye ilişkin olarak, Anayasa'nın yenilenme sürecinin devam ettiği ve bunun Avrupa standartlarının Türk anayasa hukukuna yerleştirilmesi için bir fırsat oluşturacağı; ifade özgürlüğü ve din özgürlüğü alanlarında beklenen reformların geciktirilmemesi gerektiği; Türkiye'nin kendi nüfusunu korumak ve terörle mücadele alanında, insan hakları, temel özgürlükler ve uluslararası hukuka saygı ile bölgesel barış ve istikrarın korunması çerçevesinde gösterdiği çabalarının desteklendiği ifade edilmektedir (Karluk, 2011: 256). Belirsizliklerin giderilmediği ve yalnızca reformlara indirgenen uyumlaştırma mantığının sürdürüldüğü buradan da görülmektedir. Ancak, bu koşullarda, azınlıklar meselesine dair çözümü, AB koşulluğu nedeniyle Türkiye'nin gerçekleştirmesi gereken reformlarla sınırlı görmemek gerekir. Azınlık korumasında uluslararası sistemde bazı olumlu değişimler gerçekleşmiş, Türkiye'de de reformların olumlu sonuçlar doğurduğu görülmüş olduğu için, bu çalışmanın meseleye dair yaklaşımı reformların durdurulması ya da azınlık sistemine olan güvensizlik nedeniyle eleştirilerin sistemin ortadan kaldırılmasına yönelik yapılması değildir. Çalışma boyunca vurgulanan siyasal yaklaşım, siyasi kararlar ve hukuksal düzenlemelerin karşısında değil onları içeren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın toplumsala içkin olduğu önemle hesaba katılarak, hukuki ve siyasi değişikliklerin toplumsal değişim ile birlikte gerçekleştirilmesi gerektiği aksi taktirde bu değişikliklerin toplumsal direnç ile karşılaşacağı belirtilmelidir. Son dönemde AB ile ilişkili olarak Türkiye'de karşılaşılan durumun bu yaklaşımın eksikliği olduğu söylenebilir.

SONUÇ YERİNE: AZINLIK MESELESİNDE UYUMLAŞTIRMA

Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edilmesiyle birlikte, AB'ye üyelik için gerekli olan ve AB'yi kuran antlaşmalarda Birliğin ilkeleri arasında yer alan azınlıklara saygı kriteri, Türkiye'nin AB müktesebatına uyumu çerçevesinde ele alınan bir mesele haline gelmiştir. Burada uyumlaştırma, postyapısalcı bir perspektifle, AB'nin kurumsal çerçevesini de içine almakla birlikte, daha geniş bir çerçeveye oturtulacaktır. Ardından çalışmanın temel bölümlerinde yer alan iddialardan yola çıkılarak, ontolojik, kuramsal ve özelde AB-Türkiye formasyonlarının etkileşimi açısından böyle bir uyumlaştırmanın mümkün olma koşulları tartışılacaktır. Bu bölüm, çalışmada yer verilen meselelerin bir arada düşünülmesini ve uygulanabilirliğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

10 Ocak 2007 tarihinde, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sn. Abdullah Gül başkanlığında, Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Sn. Ali Babacan, İzleme ve Yönlendirme Komitesi üyeleri ve ilgili tüm kurumlarımızın üst düzey yetkilileriyle düzenlenen toplantıda, ülkemizin Avrupa Birliğine katılım süreci ve izlenecek strateji ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Toplantı sonucunda, ülkemizin menfaatleri ve kazanılmış hakları esas alınarak, AB'ye tam üyelik perspektifi ile 2007- 2013 döneminde Avrupa Birliği müktesebatına uyumun tamamlanmasını hedefleyen bütüncül bir program hazırlanması kararı alınmıştır.

Bu karar uyarınca, tarama süreci sonrasında düzenleme yapılması öngörülen tüm fasılları kapsayan biçimde, Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı hazırlanmıştır. Programda yasal düzenlemeler, ikincil düzenlemeler ve ilgili faslın gerektirebileceği temel strateji veya politika belgelerine yer verilmiştir. Ayrıca, düzenlemenin yapılmasından sorumlu kurum ve düzenlemenin yapılacağı takvim belirlenmiştir (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı).

Yukarıda Türkiye Cumhuriyeti AB Bakanlığı resmi sitesinde yer alan yazıda Türkiye'nin AB üyeliği için gerekli olan uyumun yasal ve siyasi düzenlemeleri kapsadığı açıkça görülmektedir. Buradan yola çıkılarak kısaca, AB müktesebatına uyumun hukuksal ve siyasal yapılanma çerçevesinde yani yapısal olarak düşünüldüğü ifade edilebilir. Postyapısalcı bir perspektiften bakıldığında ise uyum için, toplumsal formasyonların niteliğine bakılmaksızın bu formasyonlar içerisinde öteki algısını

oluşturmayacak bir biçimde yaklaşımların veya bu formasyonların kendisinin benzeşmesi gerekmektedir. Ancak bu benzeşme/benzeştirme süreci hiçbir zaman tam bir uyumun sağlanması ile sonuçlanmayacaktır. Bu olumsuzluktan yola çıkılarak, azınlık yaklaşımlarının ve/veya toplumsal formasyonların uyumunun kısmi olabilirlik koşulları tartışılabilmektedir.

Evrensellik-Tikellik Tartışması Çerçevesinde Azınlık Meselesinde Uyumun Olabilirlik Koşulları

I. bölümde, felsefedeki evrensellik-tikellik tartışmasının, tüm alanlar için geçerli bir sorgu imkanı tanınması dolayısıyla, günümüzde toplumsal-siyasal alanda azınlık meselesini kapsayan ontolojik karakterli bir çerçeve sunmakta olduğundan söz edilmiştir. Burada evrensellik-tikellik arasındaki ilişki çerçevesinde uyumlaştırmanın mümkün olup olmadığı, azınlık meselesinin evrenselliği de hesaba katılarak tartışılacaktır.

Evrensel ile tikel arasındaki tartışmada, zaman içerisinde bu nosyonların tamamlanmamışlığının ve aralarındaki ilişkiselliğin ortaya koyulduğu; özcülük ile nominalizm arasındaki tartışmanın katkısıyla da değişmeyen bir kendiliğe sahip özcü yaklaşım terk edilerek yerine sabitsizliğin ön plana çıktığı ifade edilmiştir. Evrensel ve tikelin bütünlük ve sabitliklerinin mümkün olmaması, uyumlaştırma meselesinde de tamamlanmamışlık mantığıyla "bütünlük" ve "sabitlik" in yakalanamayacağını göstermektedir. Uyum, bir hedef olarak ortaya koyulmaktadır. Uyum meselesine özcü bir yaklaşım, uyumu sağlanacak olanların bunu önceden verili bir biçimde halihazırda taşıyor olmalarını gerektirmektedir. Belirli bir "yapı"ya uyumun gerçekleştirilmesiyle bu yapıda bir kapanma söz konusu olacağı ve bu uyumun sürekli olacağı öngörülmekte; bu durum onun sabitliği anlamına gelmektedir. Önceden beri var olan ve niteliğinde değişiklik gerçekleşmeden öteye taşınan bir uyum mantığı... Ancak özcülük kategorisinin çökmesi uyum da dahil olmak üzere tüm sabitlik mantığını ortadan kaldırmıştır ve evrenselin ile tikelin tamamlanamazlığı, yapısal anlamda bir uyumun öne sürülmesi durumunda bile onun hiçbir zaman tam bir uyum olmadığını

göstermektedir. Sözü edilen uyum, yalnızca bir tikelliktir; bu tikel de tam bir bütünlük oluşturmadığından evrenselin temsilini üzerine alma, diğer tüm tikellikleri kapsama mantığıyla hareket etmektedir. Tamamlanması mümkün olmayan bu mücadelenin sürekliliği nedeniyle uyum mantığı da sürekli bir uyumlaştırma çabasını içermektedir. Uyumun tamamlanması ancak bir aynılığa ulaşılmasıyla sağlanabilir; buna yönelik çaba da ancak az veya çok kimi biçimlerde bir benzeşme sağlayabilir.

Evrensellik-tikellik tartışması bağlamında ele alınmış olan "ideoloji", "sosyal bilimler" ve "hareketler" kategorilerinde yaşanan değişim, azınlık meselesinde gerçekleşen değişim üzerinde etkili olduğundan, bir oluşum içerisinde uyumlaştırma veya oluşumların uyumlaştırılması, hangi ideolojik çerçeve doğrultusunda bir uyumun beklendiğinin; bu uyumun ideolojilerle de bağlantılı olarak hakim disiplinler tarafından nasıl bir hedef olarak tanımlandığının ve bu çerçevelere karşı oluşan tepkiler doğrultusunda uyum karşıtı hegemonik hareketlerin varlığının hesaba katılmasını gerektirmektedir. Genel olarak tüm bu kategorilerde yaşanan değişimin tam bir uyumun gerçekleşmesi önünde ontolojik bir engel oluşturduğu iddia edilebilir. Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunun üzerinden geçen yıllar boyunca, uluslararası alanda ve Avrupa'da yaşanan ideolojik değişimler ve karışımlar, meselenin ele alınışına yönelik bilimsel yaklaşımlarda farklılaşmalar ve mevcut sisteme yönelik tepkilerinin giderek artmasıyla daha çok siyasallaşarak etki alanını genişleten toplumsal hareketler neticesinde Birliğin bütünleşme sürecinde yaşanan değişim, Türkiye'nin üyelik sürecinde de değişimi beraberinde getirmiştir. Bu çerçeveler doğrultusunda *bugün* beklenen uyum, *yarın* aynı anlama gelmemektedir. Evrensellik-tikellik arasında süregiden mücadele bu değişimlerin yeniden ve yeniden yaşanacağını göstergesidir.

I. bölümde evrensellik-tikellik tartışmasında elde edilen bulgulardan hareketle, azınlık kavramı, disiplinlerin azınlık tanımları, azınlık olmanın belirlenmiş kriterleri ve azınlık kavramının nesnesi ayrı ayrı sorgulanarak, meselenin evrenselliği önündeki engeller ortaya konulmuştur. Bu engeller, meseleye yönelik yaklaşımların ve/veya formasyonların uyumlaştırılması sırasında da devreye girmektedir. Bir meseleye dair mutlak nitelikte bir kavramsallaştırmanın mümkün olmadığından; kavramların herhangi bir bütünlüğe olan uzaklıkları ile bağlantılı olarak evrensel ile tikel arasında çeşitli

biçimlerde konumlandıklarından; ancak içerik olarak tam bir evrenselliğe ya da tikelliğe sahip olmayan bir kavramın onu tümel yapan söylemsel çerçeve içerisinde işaret ettiği nesnenin, her yerde aynı geçerliliğe sahip olabileceğinden söz edilmiştir. Azınlık kavramının belirli ve her yerde geçerli tek bir nesneyi temsil etmekten uzak oluşu ve bu durumun onun muğlaklığına, bağlamsallığına ve bütünlükten oldukça uzak konumuna yol açmakta olduğu iddiasından hareketle, azınlık meselesinde uyumlaştırmanın da uyumun oldukça uzağında olduğu söylenebilir. Diğer taraftan azınlık kavramının siyasal yönü, onun farklı tarihsel-siyasal koşullarda ve coğrafyalarda farklı nesnelere ifadesi olarak belirmesine neden olduğundan, azınlık meselesinde uyum, bu koşullarda benzerlik olması veya bu koşulların benzeştirilmesi amaçlandığında gündeme gelmektedir. Örneğin Batı Avrupa ülkelerinde bu anlamda görece bir benzerlik söz konusuysa, AB içerisindeki diğer ülkeler ve AB'ye aday olan Türkiye'ye yönelik olarak bir benzeştirmenin amaçlandığı gözlenmektedir. Azınlık kavramının belirsiz oluşu ve üzerinde siyasal uzlaşmazlıklar bulunması nedeniyle uluslararası sistemde önüne bazı niteleyici sıfatlar getirilerek, bu kavram ile hangi gruplardan söz edildiği ortaya konmaya çalışılmakta; ancak kavramın kendi belirsizliği nesnesine yansımakta iken, bu girişimlerin uluslararası sistem üzerinde etki gücüne sahip ideolojik formasyonlar çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenlerle kavramın evrenselliği sağlanamadığı gibi, uyumlaştırma meselesi hegemonya mücadelesinin bir aracı haline gelmektedir.

Azınlık kavramının kesin bir tanımı yapılamamış olsa da kavramın farklılaşan durumlara göre hangi grup veya gruplara mensup kişilerin ifadesinde kullanıldığı akademik dünyada yapılan çalışmalardan bağımsız düşünülemediği için, belirli disiplinlerin bu alana yönelerek yaptığı çalışmalar, nasıl bir uyumlaştırma hedeflendiği üzerinde etkili olmaktadır. AB'nin uyumlaştırma yaklaşımı, azınlık meselesinde hakim disiplin olan hukukun "azınlık hakları" bağlamının yoğun etkisi altında şekillenmekte; bu nedenle uyumlaştırma mantığı siyasi olmakla birlikte hukuksal düzenlemeler ile oluşacak bir uyumu kapsamaktadır. Ancak AB'de hukuksal tanımların açık bir biçimde anlaşılmalarda yer almaması ve hukukun liberal sistemde siyasetin sacayaklarından birini oluşturması nedeniyle, esas çerçeve yine siyaset tarafından çizilmektedir. Hukuk disiplininin diğer disiplinlerin yaklaşımlarını gölgede bırakıyor oluşuna yapılan vurgu,

hukukun azınlıklara yönelik iyileştirici etkisinin görmezden gelinmesine yol açmamalıdır. Günümüzde mücadelelerin çoğalmış olduğu, bazı *bilindik* mücadelelerin kimi taleplerinin karşılandığı, etnik azınlıklar gibi bazı kategorilerin azınlık sınıflandırmasına dahil edildiği görülmektedir. Ancak bu *bilindik* kategoriler de, hukuksal tanımların dar kapsamlı olduğu öne sürülerek *esnek* bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Esasında hegemonik güçlere manevra alanı yaratan bu durum siyasetin kendi esnekliğini sağlaması olarak değerlendirilebilir. AB'de azınlıklara saygı kriteri bağlamında uyumlaştırmadan ne anlaşıldığı da bu esneklik nedeniyle açık değildir.

Azınlık kavramının belirsizliği nedeniyle ortaya koyulan, zamanla çeşitlenen ve nesnesini de ortaya koymasına katkı sağlayan kriterlerin, azınlık kavramının siyasal yönünü pekiştirerek meselenin bağlamsal siyasalar tarafından şekillenmesine yol açtıkları ve böylelikle azınlık meselesinin evrenselliğinin olanaksızlık koşulları oldukları iddia edilmiştir. Siyasal alanda etkili olan belirli toplumsal grupların konumlarını koruma mücadelesi ile azınlıkta olan toplumsal grupların bu alanda etkisini artırma adına sürekli mücadeleleri söz konusu olduğu için, hegemonyaya içkin toplumsal gruplar arası ilişki yeni bileşenlerin eklenmesi meselesinde uzun tartışmalara neden olmaktadır. Evrensellik bağlamında ele alınan azınlık kriterlerinde gerçekleşen değişim, azınlıklara yönelik hangi kriterler doğrultusunda bir uyumlaştırma gerçekleştirileceği üzerinde de sözü edilen mücadelelerin yaşanmasına yol açmaktadır.

Azınlığın bulunduğu her koşulda çoğunluğun da bulunuyor oluşu ontolojik bir kabul olmasına rağmen, bileşenlerin farklılaşması, çeşitlenmesi ya da kavramın farklı formasyonlarda kendini farklılaşarak ortaya koyması, azınlık ve çoğunluğun nesnesinde de bu etkilerin görülmesine neden olduğundan, belli bir niteliğe göre azınlıkta olanın başka bir nitelik hesaba katıldığında çoğunluğu oluşturması söz konusudur ve gruplar arası mücadele söz konusu olduğu için azınlık olarak değerlendirilme durumu siyasal koşullarla iç içe geçmiş bir şekilde gerçekleşmektedir. Batılı kavramların uluslararası sisteme damgasını vurması, bu kavramların diğer coğrafyalar tarafından ithal edilmesine neden olmaktaysa da; bir yoğunlaşma noktası olarak azınlık kavramının bileşenlerinin kendisini sınırladığı düzlem ve çözmek zorunda olduğu sorunların göreceli olması,

nesnesinde değişime neden olduğu gibi nesnesinde bağlamsal farklılıklara da neden olmaktadır. Böyle bir durumda azınlık kavramının AB ve Türkiye gibi formasyonlarda yasal olarak yer alması, bu kavramın aynı nesnenin ifadesinde kullanılıyor olması anlamına gelmemektedir. Bu önerme azınlık meselesine yönelik uyumlaştırmanın yasal düzenlemelerle sağlanamayacağını bir kanıttır.

Buradaki temel iddialardan biri de, içinde bulunulan toplumsal-siyasal koşullarda kendi bağlamlarında organik olarak oluşan toplumsal grupların kendi nesnelerini ortaya koydukları ve siyasal mücadeleler neticesinde bu nesnelerin yeniden ve yeniden biçimlendiğidir. "Kendiliğinden oluşma" ile "oluşturulma" birlikte işleyen ve birbirlerinden kesin hatlarla ayrılması mümkün olmayan süreçlerdir. Bu nedenle herhangi bir yapılanma içerisinde biçimlendirilmeye çalışılan azınlıkların konumları, onların bu yapılanmaya uyguladıkları doğal baskı neticesinde kaçınılmaz, esasında *kaçılamaz* sonuçlar doğurmaktadır. Bugün azınlık olarak nitelendirmekten kaçınılan ancak kendilerini azınlık olarak gören çeşitli nitelemelere sahip gruplar, zamanla kendilerine yenilenen sistemler içerisinde yer edinecektir. Bu durum sürekli olarak kendini yenileyen oluşumların yeniden ve yeniden uyumunu gerektirmektedir.

Buraya kadar evrensellik-tikellik tartışması çerçevesinde azınlık meselesinde uyumlaştırmanın mümkün olmadığı ortaya koyulmuştur. Buna ilaveten, evrensellik iddiası taşıyan uluslararası azınlık sisteminde gerçekleştirilen tartışmalar da meselenin evrenselliği ve böylece meseleye yönelik bir uyumlaştırmanın gerçekleşmesi önündeki engelleri gözler önüne sermektedir.

AB ve Türkiye üzerinde etkili olan ve özellikle AB'nin ideolojik formasyonu ile benzeşen uluslararası sistemdeki tartışmalarda ilk vurgu, ulus-devlet sorunları üzerinedir. Daha önce de bahsedildiği üzere azınlıkların tanınması ulus-devlet açısından sorun teşkil etmekte olduğundan, uluslararası sistemin birer parçası olan bu devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda azınlık sistemini şekillendirme ve çoğu zaman kendi varlıklarının devamına tehlike olarak gördükleri bu sistemi engelleme yönlü girişimler sergiledikleri; ancak sosyolojik bir gerçeklik olarak varolan azınlıklara yönelik yeni bir himaye sistemi oluşturulmadan uluslararası barış ve istikrarın sağlanamayacağını fark edilmiş olması nedeniyle böyle bir sistemin oluşumunu doğrudan engelleyemedikleri

ifade edilmektedir. Uyumlaştırma söz konusu olduğunda, yine bu devletlerin dirençleri söz konusu olmakta; devlet çıkarları toplumsal uyumun gerçekleşmesi veya tüm bu devletler içerisinde yaşayan toplulukları kapsayan bir çerçeve çizilmesi önünde engel oluşturmaktadır. Belirli bir formda güçsüz olarak değerlendirilen devletlerin, görece daha güçlü olanların yer aldığı oluşuma uyumu talep edilmektedir. AB oluşumunun Türkiye'ye göre görece güçlü ve bileşik konumu ve Türkiye'nin bu bileşim içerisinde olma talebi nedenleriyle, tek yönlü bir biçimde Türkiye'nin AB'ye uyumu istenmektedir. AB'de ise Türkiye'nin üyeliği öncesi, onun çoğunluğunu oluşturan menşeden gruplara yönelik AB içi bir uyum çalışmasının yapıldığı görülmemektedir.

Uluslararası sistemin ulusal ve etnik azınlıkların korunmasına verdiği öncelik Batı Avrupa azınlık rejimini yansıtmaktadır. AB üzerinde de etkili olan bu öncelik, azınlık kavramının evrenselliği önündeki engellere ilaveten, bu kavramın Batı kaynaklı olduğu ve böylece kavramın nesnesinin de Batıda kabul gören azınlık gruplarının ifadesinde kullanılmakta olduğunu göstermektedir. Kavramın ithal edilmesi durumu ise kavramın nesnesinin kabulüyle sonuçlanmamaktadır. Bir taraftan siyasal kaygılar nedeniyle uluslararası sistemin dışında kalmak istemeyen devletler, uluslararası azınlık sistemindeki mevcut boşluktan faydalanarak, kendi kurguladıkları toplumsal sistemleri doğrultusunda kavramı istedikleri yöne çekmekte, diğer taraftan kavram her coğrafyada toplumsal ilişkiler temelinde belirlendiği için azınlığın nesnesi kendini farklılaşarak ortaya koymaktadır. Bu durum, azınlık kavramının Türkiye tarafından kullanılması ve bu alanda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin, toplumsal bir uyuma doğru yol alınmasını sağlamayacağını göstermektedir. Uyumlaştırma meselesi AB-Türkiye ilişkileri bağlamında ele alınacaktır. Burada önemli olan hem genel olarak AB tarafından çizilen uyumlaştırma mantığı hem de azınlık meselesinin uyumlaştırılması önündeki engelleri ortaya koymaktır.

Toplumsal Gruplar Arası İlişkiler Çerçevesinde Azınlık Meselesinde Uyumun Olabilirlik Koşulları

Günümüzde bütünlük ve sabitlik nosyonlarının kaybolmakta oluşu, azınlık kimliklerinin çeşitli kimliklerden ayrıştırılabılmesinin ve tüm bu kategorilerin sabit bir bütünlük oluşturmalarının mümkün olmadığını göstermektedir. Artık toplumsal yapı bir bütünlük olarak kabul edilmediğinden, içerisindeki antagonizmaların basitleşmeye doğru gittiği ve her bir farklılığın bu bütünün parçaları olarak tek bir anlama sahip olduğu yönlü iddialar son bulmakta; farklılıkların sabitleştirilmesi söz konusu olamamaktadır. Yani belirli bir "toplum"da bütün antagonizmaların ortadan kaldırılarak "toplumsal uyum"un tamamıyla sağlanabileceği ve bu "toplum" içerisinde azınlık ve çoğunluk kimliklerinin sabit bir biçimde konumlanarak onun bir parçasını oluşturduğu yönlü yaklaşımı benimsemek mümkün değildir. Ayrıca kuramsal açıdan bilinç unsurunun giderek önemli hale gelmesi mücadelelerin de önem kazanmasına katkı sağlamış; grup bilincine sahip çeşitli toplumsal grupların, toplumsal hareketler biçiminde siyasallaşmaları söz konusu olmuştur. Böylece bütünsel yaklaşımın farklılık temelinde örgütlenen azınlık mücadeleleri gibi mücadele biçimlerini ve gruplar arası ilişkileri çözümlenmekten ne kadar uzak olduğu görülmüştür. Bu mücadelelerin sürekliliği nedeniyle uyumlaştırma, yenilenen koşullarda yeni biçimler almakta; yeni gereklilikler taşımaktadır.

Toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler mücadele içerdiğinden ve bu gruplar siyasal olarak hegemonik mücadeleler neticesinde konumlanmakta ve böylece azınlık veya çoğunlukları oluşturmakta olduklarından, burada ideoloji ile bağlantılı olarak ele alınan hegemonya mantığı devreye girmektedir. İdeolojilerin yoğun etkisi altında ve mücadeleleri çerçevesinde kurulan, konumlanan, ilişkisel olarak yeniden üretilen toplumsal grupların mücadelelerinin sürekli denge değişikliği içerisinde olduğu ve bu durumun aralarındaki ilişkinin organik olarak değişmesine sebep olduğu görülmüştür. Bu denge değişikliği ve organik değişim nedeniyle hegemonya, grupların çeşitli çıkar ve eğilimlerinin bileşimlerinden bir uzlaşma dengesinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Uyumun çerçevesinin belirlenmesi uzlaşma koşullarında gündeme gelmektedir. Aksi takdirde uyumdan değil, çatışmadan söz ediyorduk. Hem

devlet ile toplumsal grupların ve toplumsal grupların kendi aralarındaki mücadelelerinin devingen süreci içerisinde hem de uluslararası ilişkilerin müdahalesinde bir mesele olarak değerlendirilen azınlık mücadeleleri neticesinde, bir oluşum içerisinde kimi azınlık grupları ile uzlaşmak veya başka bir oluşum ile uzlaşmanın bir aracı olarak bu gruplarla birlikte hareket etmek söz konusu olabileceği gibi; uzlaşma, farklı bir oluşumun hegemonik dengelerini değiştirebilecek bir çatışma ortamı yaratabileceği düşünülerek karşı çıkılan bir yöntem de olabilir. Bu bağlamda, AB'nin uyumlaştırma çerçevesinde Türkiye'den azınlıklarla uzlaşma yolunda beklentileri Türkiye tarafından aynı koşullarda değerlendirilmediğinden böyle bir uzlaşımın riskleri gündeme gelmekte; özellikle (AB'den) *dışarıda* bir Türkiye'nin bu çekincelerini önlemek güç olmaktadır.

Doğruluğun söylemsel bir oluşum olarak farklı bilgi sistemleri tarafından belirlendiğinin fark edilmesiyle, evrensel doğrunun olanaklılığı ortadan kalkmıştır. Siyasal meselelerin incelenmesinde etkili olan bu anlayıştan hareketle, azınlık meselesinde uyumun ancak söylemsel bir çerçeve olarak ortaya konulduğu ifade edilebilir. Yani böyle bir uyumun tamamlanması mümkün olmadığı gibi, uyumun olanaklılığı yalnızca kendi çerçevesinde bir doğruluğa sahip olabilir. Söylem kuramı çerçevesinde söylemlerin, öğeler olarak, ilişkisel ve bağlama özgü toplulukların; söylemsel formasyonun ise öğelerin yer aldığı ve toplumsal mücadelelerin gerçekleştiği sabitlenemez alanın ifadesinde kullanıldığı ifade edilmiştir. Uyumlaştırma kavramını hukuksal ve siyasi bir çerçevede ele alan AB'nin, azınlık meselesinde belirlenmemiş ve siyasi içerikli politika ve yaklaşımları, tüm AB ülkeleri için geçerli bir çerçeve sunmamakta; siyasi kriterler bağlamında söylemsel bir niteliğe sahip olan mesele, belirli sıklıkların bağıntısal toplulukları anlamında bir düğüm noktası oluşturamamaktadır. AB'nin tüm öğelerinin organik ilişkileri doğrultusunda oluşan bir çerçeveden söz edilememesi uyumlaştırmanın hangi çerçeveye uyumu gerektirdiği konusuna açıklık getirilememesine neden olmaktadır.

İktidar ile ilişkili bir biçimde ele alınan "doğru söylem", sürekli bir mücadele içerisinde değişmekte ve/veya dönüşmekte olduğundan, tarihsel ve bağlamsal koşullarda hegemonyanın yeniden kuruluşu, uzlaşmanın aldığı biçim ve uyum meselesi üzerinde etkili olmaktadır. Bu kabul neticesinde azınlık meselesine, belirli tarihsel

anlarda, mevcut sistemin sıkıntılarının giderilmesi amacıyla acil ihtiyaçlara karşılık vermek amacıyla sorunsallaştırılan bir mesele olarak yaklaşmak mümkün olmakta; bu sorunsallaştırma sırasında, geçici olarak meselelerin öznesi konumundaki azınlıklara tavizler verilmesi, onların hak taleplerinin karşılanması, vb. uzlaşma yolları kullanılmaktadır. Nihai bir uzlaşmadan söz edilemeyeceğinden uzlaşma süreklilik içeren hegemonik mücadelenin bir aracı olarak kullanılmakta; uzlaşma yoluyla ulaşılmaya çalışılan uyumun çerçevesi bu mücadeleler neticesinde yeniden ve yeniden belirlenmektedir. Söylem kuramında tüm toplumsal mücadele biçimleri ve toplumsal gruplar, hegemonya alanında az ya da çok etkiye sahip birer bileşen olduklarından ve bu bileşenlerin grupların ilişkiselliği nedeniyle keskin sınırlarla birbirlerinden ayrılmaları mümkün olmadığından, güç ilişkilerinde tüm faktörler bir arada ve karmaşık bir etkiye sahip olarak ele alınmaktadır. Böylece yalnızca azınlık gruplarının ayrı birer tikellik olarak uyumu sağlanamayacağı gibi, meselenin uyumlaştırılması da yalnızca azınlık yaklaşımlarının değil tüm toplumsal ilişkiler sisteminin uyumunu gerektirmektedir.

Dünya siyasetiyle bağlantılı olarak ele alınmış olan azınlık meselesi, ulus-devlet bağlamından taşarak uluslararası ve yerel anlamda kimlik siyasetiyle ele alınan bir mesele haline gelmiş; siyasetin toplumsallaşması ve siyasala verilen öncelik ise, azınlık kimliğinin toplumsala içkin ve siyasetin eklemlenen bir unsuru olarak ele alınabilmesine neden olmuştur. Azınlıklar diğer toplumsal gruplarla birlikte kimi ideolojilere eklemlenerek siyasal mücadelelerini sürdürmektedirler. Tek başına tikel bir ideolojinin hegemonyasından ve hatta bir ideolojinin bütünlüğünden söz edilemez duruma gelmesi ideolojilerin, toplumsal kimliklerle ayrıştırılamaz, iç içe geçmiş, söylemsel bir zincirin eklemlenen unsurları olarak varlıklarını sürdüren bir biçimde ele alınmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda uyumlaştırma esasen siyasal anlamda gerçekleşmelidir. Ancak gerçekleştirilmeye çalışılan uyumun siyasi düzeyle sınırlı tutulduğu, toplumsala içkin olan siyasal boyutun yeterince hesaba katılmadığı gözlenmektedir. Siyasal anlamda oluşan organik bir zincirin siyasi kararlarla uyuşmadığı, oluşan karşı-hegemonik hareketlerin yoğunluğuna ve genişliğine bakılarak anlaşılabilir. Siyasi evrenselleştirme girişimleri, kimliklerin radikalleşmesine varan sonuçları beraberinde getirmektedir. Uyumlaştırma meselesi de başarısızlığa uğramış bu girişimlerin siyasi kriterler söylemiyle yeniden yapılandırılması olarak

değerlendirilebilir. Ancak hegemonyanın karara-bağlanamaz zemini, günümüzde daha yoğun bir biçimde mücadelelerin etkisini içinde barındırmaktadır. Uyumlaştırma tüm bu hegemonik öznelerin hesaba katılmasını gerektirecek karmaşık bir mesele haline almıştır.

Uyumlaşmanın karmaşık ve olanaksız niteliği, onun kısmi olanaklılığının sağlanmasına engel oluşturmamaktadır. Kuramsal açıdan öncelikle antagonizmaların potansiyel varlığının kabul edilmesi gerekmektedir; bu olanaksızlıktan kimi olanaklar ancak böylece yaratılabilir. Söylem kuramı, antagonizma boyutuna varacak bir çatışmanın engellenebilmesi için, demokratik mücadele çerçevesinde bir çatışma ortamının varlığının korunmasını yani agonizmi gerekli görmektedir. Uyumlaştırma uzlaşma gerektirdiğinden, kısmi uzlaşma için tasarlanan agonizm, kısmi uyumlaştırma için de bir çözüm oluşturabilir. Agonizmin sağlanamaması durumunda antagonizma kendini göstereceğinden, bunun gerçekleşmemesi için kendi ve öteki temelinde belirlenen karşıtlıkların, aynı siyasal ortamın bileşenleri olarak demokratik bir zemini sürdürmeleri gerekmektedir. Demokratik mücadelede farklar belirginleşmekte olmalarına rağmen aynı oluşumun unsurları iken, milliyetçi, dinsel ya da etnik özdeşim biçimleri etrafında oluşan siyasal sınırlar, belirli bir farkın hegemonyasını kurması ve diğer farkların buna karşıt bir zincirin unsurları olarak kendi taleplerini geri plana itmeleriyle sonuçlanmakta ve düşmanlığı doğurabilmektedir. Bu nedenle uyumlaştırmanın çeşitli farklılıkları kabul ederek belirli bir oluşum içerisinde kapsaması, onlar arasında diyalog zeminini kurması, farkların ilişkiselliğini artırıcı çözümler üretmesi gerekmektedir. Örneğin Müslüman ve Hıristiyan unsurların belirli farklar temelinde düğüm noktaları oluşturdukları açık olmakla birlikte, AB'nin, Türkiye'nin çoğunluğunu oluşturan Müslüman unsurları ve AB içerisindeki Müslüman grupların varlığını hesaba katarak, Müslümanlık ve Hıristiyanlık temelindeki bu iki farkın aynı çatıda demokratik mücadelelerine fırsat veren siyasal ortamı agonizm yoluyla yaratması gerekmektedir. Aksi takdirde Türkiye'nin üyeliği, AB'nin Hıristiyan unsurları tarafından kendi farklarının bozulması anlamında tehlike, Türkiye'nin üyelik için gerçekleştirmesi gereken uyum ise içerisindeki Müslüman unsurların dönüştürülmeye çalışılması olarak algılanan ve bu yüzden tedirginlik yaratan bir politika olmaya devam edecektir.

Söylem kuramı, zincire dahil olmayanlar hem birbirlerinin ötekisi hem de ortak bir zincirin eklemlenen unsurları olduklarından, toplumsal antagonizmayı iki karşıt kutup olarak değerlendirmemektedir. Böyle bir durumda, yukarıdaki örnekte yer alan Hıristiyan ve Müslüman unsurlar iki karşıt grup olarak görülemezler. AB'de Hıristiyanların çoğunluk oluşturması, çeşitli ötekilerin bir araya gelerek zincir oluşturmaya neden olmakta; Müslüman unsur ise, ötekiler zincirinin bir parçası olduğundan, onun karşısında tek bir kutup oluşturmamaktadır. Ayrıca ötekiler, bir durumda birlikte zincir oluşumuna giderken, başka bir durumda ayrışabilmektedirler. AB içerisinde kimileri Türkiye'nin üyeliğini Türk kökenli olması dolayısıyla desteklerken, kimi farklı etnik kökenden vatandaşlar Müslüman unsur nedeniyle destekleyebilirler. Diğer taraftan, AB içerisinde kendisini öteki olarak gören bir grup yalnızca Hıristiyan olması nedeniyle kendi ötekiliğini hesaba katmayarak, dinsel anlamda çoğunluk mantığıyla hareket edebilir. Bu karmaşık durum organik bir biçimde çeşitli zincirlerin oluşumuna neden olmaktadır. Siyasetin görevi ise bu farkları bir araya getirebilecek demokratik çatışma ortamını sağlamaktır; uyumlaştırma ancak bu siyasal ortama uyum sağlandığında gerçekleşebilir.

Bir tikel grup kimliğinin evrenselliği önceden verili olmadığından, bu tikel kimlik zaman içerisinde çeşitli eklemlenmeler gerçekleştirilerek "evrensel" egemen-gösteren halini alabildiğinden, bir kimliğin düğüm noktası konumuna gelebilmesi için kendi tikelliğini bozma pahasına çeşitli kesişimler gerçekleştirmesi gerekir. Düğüm noktası oluşturma potansiyeli taşıyan bir kimlik kendi tikelliğiyle varolan bir kimlik değildir; çünkü merkez oluşturma olmazsa olmaz koşulu çevresinde toplayabileceği çeşitli bileşenleri içinde barındırmaktır. Buradan merkez ve çevre diye ayrılmış bir sınırlar fenomeni akla gelmemelidir; merkez ve çevrenin etkileşim içerisinde ve birbirlerine kimi ölçülerde karışmış öğelerden oluşan yeni bir zincir oluşturmuş olduğundan söz edilebilir. Bir azınlık kimliği kendi gerçekliğine sahip bir söylemsel oluşumu gerçekleştirmekle birlikte evrenselci kimliklere karşı çoğulcu bir mücadele zincirine eklemlenerek demokratik politikanın bir bileşeni haline geldiğinden, azınlıklar evrenselliğin temsilini üzerine alma mücadelesindeki başlıca aktörler olmasalar da, azınlık oluşturmak dahi çeşitli tanımsız gruplar içerisinde belirli bir düğüm noktası oluşturarak ortaya çıkma ve mücadele sergileme anlamına gelmektedir. Azınlıklar, diğer

karşıt-hegemonik kimliklerle ittifaklar kurabilecekleri gibi, kimliklerini meşru kılmak adına iktidar veya iktidara yakın kesimlerle ittifaklara da girişebilirler. Bütünlük hedefi, hegemonik gücü elinde tutma misyonu, kendine tam olarak benzemeyen ama belirlenen öteki veya karşıt kategorisinde de olmayan gruplarla işbirliğini gerektirdiğinden, ittifaklar kurulması siyasetin zorunlu karakteri olarak kendini göstermektedir. Ancak hegemonya, faillerin çıkarlarının çatışmasını değil kimliklerinin oluşumunu varsaymakta olduğundan, bu ittifaklar toplumsal faillerin kimliğini her zaman ve kimi derecelerde siyasal olan koşullarda şekillendirmektedir. Uyumun sağlanması yönlü girişimler kimliklerin birbirleriyle ilişki içerisinde yeniden oluşumuna neden olmaktadır. Azınlık grupları, üyelerinde artış, azalma ya da değişimle; kendi kimliklerinin söyleminde değişimle; bulunduğu bağlama göre anlam kazanan farklılıklarıyla baş başadır ve sürekli yenilenen iç ve dış sınırlara sahip bir söylemsellik alanında, kurulmaya çalışılan bir uyum zincirinin bileşenleri olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Söylem kuramına göre hegemonya alanının tersine çevrilebilir özelliği söz konusu olduğu için çoğunluğun olanaklılığı baskın konumda olmasıyla kısmi olarak gerçekleşmekte, bu özellik onu azınlık konumuna getirebilmekte ve bu sabitsizlik onun bütünlük oluşturmasının ve kapanmasının olanaksızlığını ortaya koymaktadır. Belli bir söylemsel oluşum içerisinde gerçekleştiği düşünülen -gerçekleşmeye yakın- bir uyum, başka bir söylemsel çerçeve tarafından ters yüz edilerek ortadan kaldırılabilir veya bu yeni çerçeveye göre bir uyum amaçlanabilir. Mevcut hegemonik çerçeve azınlıkları ve çoğunlukları belirlediği gibi, kimi grupları da kategori dışı bırakmaktadır. Çeşitli söylemsel oluşumlarda değişiklik gösteren "onlar" kategorisi, azınlıkların da böyle bir formun azınlığı olmasına neden olmaktadır. 'Onlar', 'biz' olmadıkları için çok çeşitli bileşimler oluştururken, 'biz' kategorisi de tam bir bütünlük oluşturmamaktadır; çünkü ne olunmadığı açısından bütünlük oluşturan özneler ne bulunduğu açısından çeşitliliğe sahiptirler. Toplum nosyonunun ve çoğunluk ve azınlık gruplarının kararlaştırılamaz açık karakteri buradan gelmekte; toplumsal gruplar bu nedenle sürekli bir mücadelenin unsurları olarak yeniden konumlanmakta; uyumun çerçevesi yenilenen konumlara göre çizilebilmekte ve/veya konumlar politik olarak çizilen çerçeveden etkilenmektedir. Belirli ortak pratiklere sahip öznelerin bir araya gelmesinden oluşan toplumsal gruplar

ve toplum diye ifade edilen şeyin kendisi, iktidarın kuruluşuyla ilişkili olduğundan, iktidarın içeriği azınlık çoğunluk ilişkilerini etkilemektedir. Toplumsal gruplar arası ilişkinin antagonizma boyutuna gelmesine yol açabilecek bir söylemin var olması, iktidar ile ilişkili olarak, azınlık gruplarının kimlik taleplerinde ve mücadelelerinde değişime yol açmaktadır.

Burada önemsenmesi gereken nokta, uyumlaştırmanın toplumsal grupların ortak paydada birleştirilmesine yönelik mi, yoksa çoğunluk mantığıyla mı yapılıyor oluşudur. AB'nin azınlıklarının Türkiye'deki çoğunluğu ve Türkiye'deki azınlıkların AB'deki çoğunluğu oluşturması nedeniyle, toplumsal formasyonlar ortak bir temelde birleştirilmeden azınlık politikalarının belirli bir düğüm noktasında uyumlaştırılması oldukça zor görünmektedir.

Günümüz kimlik siyasetinin temel bileşenlerinden birini oluşturan azınlık kimlikleri, aralarında geçişler, muğlak sınırlar olan yerel, ulusal, uluslararası ve ulusüstü boyutlarda, hem kendi aralarında hem de diğer toplumsal kimliklerle kimi eşdeğerlik zincirleri oluşturarak girmiş oldukları hegemonya mücadelesinde siyasal konumlarını almakta oldukları ve bu konumların kimliklerin giderek siyasallaşmasına katkı sağlayan toplumsal hareketlerin aldığı yeni biçim dolayısıyla gerçekleştiğinden söz edilmiştir. Azınlık kimliklerinin yeni konumları, uyumlaştırma meselesinin özneleri olarak kabul görmelerine neden olmaktadır. Topluluk müktesebatına uyum çerçevesi içerisinde yer almayan azınlık meselesi, Birliğin kuruluşuyla birlikte henüz içeriği belirlenmemiş bir mahiyette olmasına rağmen bu çerçeveye eklenmiştir. Ancak azınlık meselesinde AB'ye uyum uluslararası antlaşmalarda yer alan kategoriler bazında düşünülmekte; söylem kuramı ise cinsel azınlıklar gibi çeşitli kategorileri bu zincire eklemektedir. Günümüzde azınlık haklarının gelişimi, yeni toplumsal hareketlerin sistem içerisinde ve sisteme karşı olan konumları hesaba katılarak değerlendirilmelidir. İnsan hakları söyleminde sabitlenmeye çalışılan hak talepleri, yeni eklenmelerin gerçekleşmesiyle bu söylemsel alanda yer almakla birlikte, kendi özgün kategorilerini oluşturmuştur. Kategorilerin giderek çeşitlendiği ve kendilerine alan açtıkları hesaba katıldığında, ileride yeni kategorilerin azınlık sınıflandırmasına dahil edilmesi gerçekleştiğinde uyumlaştırmanın çerçevesinin de bu doğrultuda genişleyeceği ifade edilebilir.

Ancak, azınlık meselesi, toplumsal değişimi meydana getiren bir mesele olarak, varolan hegemonik ilişki çerçevesinde karşıt-hareketler içerisinde yer alan bir eşdeğerlik zincirinin parçası olmasına rağmen, çeşitli kimliklerin azınlık olarak belirlenebilmesi konusundaki muğlaklık, azınlıkların ittifakının sureklilik içermemesi, azınlıkların buldukları iktidar ilişkileri bağlamında farklılık içeren tabiiyet koşulları söz konusu olduğu ve özellikle azınlık hareketlerinin politik anlamları baştan verili olmayıp diğer mücadele ve taleplerle eklemelişlerine bağlı olduğu için, azınlık mücadelelerini diğer hareketlerden ayırştırmak ve tek başına nasıl bir etkide bulunduğunu analiz etmek mümkün değildir. Böyle bir analiz, düğüm noktalarının görmezden gelinmesiyle sonuçlanabilir. Azınlık kimliklerinin veya azınlık yaklaşımlarının hangi yönde ve nasıl bir uyum çerçevesinde ele alınacağı, toplumsal kimliklerin ideolojik formasyon içerisinde mücadelelerinin etkisi altındadır. Mücadelelerin i içe geçmiş ve sureklilik arz eden yapısı, bütünleşme ve ayırşmaların, eklemeli ve kopmaların bir arada gerçekleşebildiğini gözler önüne sermektedir. Farkları temelinde örgütlü azınlık grupları, çeşitli kriterler açısından tanımlı çoğunluklar ve diğer hareketlerin içinde bulunulan söylemsel formasyon içindeki konumları ve ilişkisellikleri bağlamın siyasal iktidara eklemeli unsurlarıdır. Her bir azınlık kimliğinin bağlamsal açıdan çeşitli ideolojik eklemeli zincirlerinin parçası olması onları farklı sonuçlarla yzleştirdiği gibi, toplumsal kimliklerin gücün dağılımına etki etme çabaları da değişim üzerinde etki göstermektedir. Bu durum azınlıkların yalnızca mağduriyetin tarafı olarak görülmeleri önünde engel oluşturmakta; gücü ilişkilerinde kendilerinden daha gcsz gruplara karşı baskı ilişkisi uygulayabilen bu gruplar, çatışmacı ve uzlaşmacı çeşitli tekniklerin kullanılması yoluyla iktidar ile mağduriyete dayalı olmayan ilişki biçimleri kurabilmektedirler. Bu süreçler, aktörlerin bilinçli veya bilinçsiz olması fark etmeksizin, hegemonyanın kararsız karakterinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle uyumlaştırma, hegemonyanın kararsız zemininde gerçekleşen bir süreç olarak görülmelidir.

AB-Türkiye Etkileşimi Çerçevesinde Uyumun Olabilirlik Koşulları

Kararlaştırılmaz zeminde durmanın hiçbir belirlenime sahip olmamak anlamına gelmediği, bir oluşumun kısmi belirleniminin yani tamamlanmamış birliğin var olduğu ifade edilmiştir. Kimlik, toplum, hareketler, ideolojiler, vb. gibi, ulusal sınırlar, federatif veya konfederatif sınırlar, vb.nin de söylemsel oluşumlar olduğu ve bu oluşumların sabit olmamakla birlikte bazı yoğunlaşmalar çerçevesinde düğüm noktalarında olduğu belirtilmiştir. Söylem kuramı bir söylemsel oluşumun, farklılıkların yayılımında düzenliliğe bakılarak analiz edilebileceğini belirtmekte; ancak farklılık konumlarının ülkesel sınırlarla birebir örtüşmek zorunda olmadığını, çeşitli ülke sınırlarını aşan veya içeren bir biçimde yayılımların söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Belirli bir söylemsel çerçeve için birlik oluşturan sınırlar, başka bir oluşum için geçerli olmayabilir. Bu durum çalışmada uyumlaştırmanın olabilirlik koşulları tartışılırken iki düzey ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan ilki buraya kadar sözü edilen toplumsal grupların hegemonyanın kararsız zemininde dağılımları ile ortaya çıkan azınlık kimliklerinin oluşturduğu karmaşık eklemlenme zinciridir. Diğerisi ise siyasi sınırlarla tanımlı olması dolayısıyla daha belirgin bir biçimde ifade edilebilecek olan kurumsal oluşumdur. Azınlıklar söz konusu olduğunda AB ve Türkiye ayrımına kesin olarak gidilememekle birlikte, siyasi sınırlar söylemi AB ve Türkiye formasyonlarını hukuki anlamda birbirinden ayırmaktadır. Zaman içerisinde AB'nin çeşitli mekanizmalarına dahil olan Türkiye, hukuki anlamda da tamamıyla Birlikten ayırıştırılmamaktadır; ancak söylemsel dışarıyı oluşturmaya devam ettiği için halen ayrı bir oluşum gibi değerlendirilmektedir. Bu bölümde AB ve Türkiye bu nedenle ayrı fakat etkileşim içerisindeki iki oluşum olarak ele alınmakta; uyumlaştırma meselesi de bu bağlamda tartışılmaktadır. Türkiye'nin AB'ye üyeliği siyasi ve hukuksal boyutta bir eklemlenme girişimi olarak değerlendirilebilir; ancak böyle bir eklemlenme girişimi toplumsal ve siyasal bir eklemlenmeyi beraberinde getirmemektedir.

AB'nin ekonomik bütünleşme sürecinde Avrupa kıtasının sınırları tartışılmalı olsa da yalnızca Avrupalı devlet olmak üyelik için yeterli bir koşul iken, Birliğin siyasallaşma girişimi ile birlikte AB müktesebatına uyum çerçevesinde üyelik için gerekli olan siyasi kriterler getirilmiştir. Böylece uyumlaştırmanın hukuki çerçevesi

genişlemiştir. AB üye olunmak istenen kurumsal mekanizma olduğundan, kendi içerisinde yaşadığı sorunlar ve muğlaklıkları hesaba katmadan belirli koşullar belirleme inisiyatifini kendisinde görmekte; bu nedenle uyumlaştırma, karşılıklılık anlamını içinde barındırmasına rağmen -AB kurumsal mekanizmasında derinleşmeye gitme tercihinde bulunmadığı müddetçe- tek yönlü olarak aday olan ülkenin Birliğe uyumunu gerektirmektedir. Söylem kuramı açısından AB ve Türkiye olmak üzere iki sınırları çizili yapılanmanın karşılaştırılabilirliği olanaklı olsa da, onların eşdeğerliği iddia edilemez. Ancak hegemonik formasyonun tersine çevrilebilir özelliği tam bir eşitsizliğin sabitlenerek kapanmasını, formlar arası etkileşimin varlığı ise onların tikel bütünlükler oluşturmalarını önlemektedir. AB gibi bir oluşumun, Türkiye gibi bir oluşumun çerçevesine uyumunu gerektirecek şartların doğma potansiyeli her zaman mevcuttur.

Avrupa Birliği'ni kuran devletler, siyasal anlamda uluslararası sistem üzerinde etki sahibi olduklarından, azınlık meselesine yönelik uluslararası alanda oluşturulmaya çalışılan sistemin liberal vatandaşlık, çok-kültürlülük ve insan hakları yaklaşımı temelinde geliştiği görülmektedir. Özellikle Birliğe üyelik söz konusu olduğunda, bu devletlerin tarihsel olarak deneyimlediği ideolojik formasyonun, üye olacak devletler tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Azınlık meselesinde uyumlaştırma, siyasi kriterler de bu temelde belirlendiğinden, Birliğin tarihsel, karmaşık, ideolojik formasyonu çerçevesinde düzenlemeleri gerektirmektedir. Antagonizmaya varacak karşıtlıklarla karşılaşmamak adına Birliğin bu yaklaşımı meşru olarak görülebilir; ancak siyasi bütünleşme sürecinin başlangıcında, henüz çerçevesi oturtulmamış ilkelerin, kurucu antlaşmalarla birlikte siyasi kriterlerde yer alması, bu ilkeler temelinde uyumun nasıl gerçekleşeceği konusunu oldukça belirsizleştirmektedir. Soğuk Savaş dönemi boyunca insan hakları konusuna ağırlık verilmesine rağmen bu alanda önemli adımlar atılmamış olması, azınlık meselesinin yeni kurumsallaşan süreciyle ilgili kaygılara neden olabilir. Söylemsel olarak belirli bir oluşuma gidilmemesi, aday ülkelerin bu alanda uyumlaştırılması önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Refah devleti döneminin doğurduğu sonuçlar neticesinde 1990'larda, hakların gelişiminin geciktirici ve genellikle ekonomi alanındaki politikalara destek niteliğinde gerçekleştiği fark edilmiş olduğundan, bu yaklaşımın sürdürülemediği ortaya çıkmıştır. Avrupa'da etkili

olan liberal ve sosyalist geleneklerin bütünlükçü yaklaşımları, farklılıkların çeşitli biçimlerde kendi farklarını ortaya koyarak, bu farklar temelinde bir mücadele alanı bulmasına fırsat vermemiş; azınlıkların da içinde yer aldığı kimliklerin isyanı yeni hegemonik arayışlarını getirmiştir. Böylece bu arayışların yine Avrupa öncülüğünde ancak bu defa AB kurumsal mekanizması içerisinde antagonizma boyutuna gelmesinin nasıl önleneceği meselesi gündemdeki yerini almıştır. Siyasetin toplumsallaştığı bir dönemde, uyumlaştırma kriterlerine toplumsal meseleler ilave edilmektedir. Ancak Birliğin bu yaklaşımı toplumsallaşmayı yanlış anlaması veya yine geçici bir çözüm olarak böyle bir yöntemi benimsemesi anlamına gelmektedir. Çünkü siyasetin toplumsallaşması, siyasallaşmayı yani toplumsal oluşumların organik bileşimlerinin hesaba katılmasını gerektirmektedir. Aksi takdirde norm ve kriterler siyaset alanında belirlenmiş, toplumsala dışsal olarak kurulmuş kavramsal bir boyutta kalacaktır. Ayrıca "azınlık hakları" liberal mantığın ötesinde birçok ideolojik perspektifin veya ideolojik bileşimlerin kendi çerçeveleriyle yorumladıkları bir kavram haline gelmiş olduğundan, çözüm odaklı bir yaklaşımın aynı zamanda konu odaklı da olması ve ideolojilerin geçerli bir bileşenini önermesi gerekmektedir.

Genişleme ile bir taraftan yeni ulusların Birliğe dahil olmasının Birliğin kültürel yapısını çeşitlendirmekte, diğer taraftan bu durumun yeni azınlık gruplarının oluşmasına ve yeni katılan ülkelerdeki azınlık sorunlarının Birlik tarafından paylaşılmasına sebep olduğundan; Birlik içi göç ve dış göç dalgalarıyla da üye ülkelerdeki azınlık gruplarının nicelik ve niteliklerinde değişiklikler meydana geldiğinden söz edilmiştir. AB siyasi yapılanması içerisinde bu değişimlerin hesaba katılarak formasyon içi bir uyumlaştırmaya gidilmesi öncelikli hedef olmalıdır. Böylece genişleme sürecinde uyumun toplumsalı hesaba katan çerçevesini çizmek kolaylaşacaktır. Bu hedef, Birliğin değerlerinin belirli bir içeriğe sahip ve geçerli olduğu yönlü yaklaşımlarda artışı sağlayacaktır. Genişleme sürecinde Birliğin üzerine düşen görevlerden biri de, yaklaşımlarında istikrar sergilemesidir. Türkiye'nin adaylığı sürecinde görüldüğü gibi uyum için reformların gerçekleştirilmesi üyeliği beraberinde getirmediği takdirde veya Türkiye'nin önemli değişiklikler gerçekleştirmemesine rağmen uyum konusu geri plana atılarak siyasi bir hamleyle adaylığının ilan edilmesi gibi durumlar bu istikrarsızlığın göstergesidir.

Avrupalılığa ve Avrupa'nın kültürel mirasına yapılan vurgunun tam olarak neyi ifade ettiğinin açık olması, Birliğin ilkelerinin ve siyasi kriterlerinin sorgusunda çelişkileri ortadan kaldıracabilecek bir diğer husustur. Avrupa'nın coğrafi sınırlarının belirsizliği ve nüfusunun çeşitliliği, oluşturulmaya çalışılan veya var olduğu iddia edilen Avrupalı kimliğini belirsizleştirmektedir. Bu nedenle, "Çeşitlilikte Birlik" sloganı ile Avrupa'nın kültürel mirasına dayalı bir AB kimliği oluşturulmasının birbiriyle uyum sağladığını söylemek güçtür. Bu güçlü toplumsal grupların konumlarında belirsizliğe yol açmakta ve aralarındaki mücadelelerin antagonizma boyutuna varmasıyla sonuçlanabilecek bir zemin yaratmaktadır. AB söylemsel çerçevesinde ve/veya çerçevesine uyumun sağlanması bu güçlüğün aşılmasını gerektirmektedir.

Azınlık tanımlarının temel kriterlerinden birini oluşturan vatandaşlık kavramının, toplumsal gruplar arasındaki farklılıkları kapsayıcı ve aralarındaki çatışmanın varlığını kabul etmekle birlikte şiddetlenmesini önleyici doğrultuda geliştirilmesi de uyum için önem taşımaktadır. Ulusal vatandaşlığın yerini almayan AB vatandaşlığının oluşturulması, ikili bir mekanizmayı meydana getirmiştir. Söylemsel bir bütünlüğe sahip bir vatandaşlık sisteminin oluşturulmasıyla sağlanabilecek görece uyum için, bu ikilik ortadan kaldırılarak kapsayıcı bir AB vatandaşlığı statüsü geliştirilmelidir. AB vatandaşlığının uluslararası alanda bir ilki gerçekleştirmesinin, ilkeler düzeyinde bir vatandaşlık tanımının gelişimi için önemli bir aşama olduğu söylenebilir. Ancak ulusal vatandaşlıkların ortadan kalkması, Birliğin bütünlükçü politika bağlamında tekçiliğe yönelmesi tehlikesini barındırmakta; ulusal vatandaşlıkların varlığını koruması ise AB vatandaşlığının etki alanını kısıtlamaktadır. Bu mesenin çözümü, AB düzeyinde toplumsal grupların görece bir uyum sağlaması üzerinde oldukça etkili olacaktır.

Bütün bu politikalar dolaylı yoldan azınlık gruplarını ilgilendiren politikalardır. Doğrudan ortak bir azınlık politikasının geliştirilmemiş olması ve azınlıklara ilişkin herhangi bir belgenin doğrudan benimsenmemiş olması, azınlık meselesinde uyumun havada kalmasına neden olmaktadır. Siyasal bütünleşmenin toplumsala içkin olan kimlik ve ideolojilerin hegemonik mücadeleleriyle yüzleşme gerektiren zorlu bir süreç olduğu kabul edilebilir; ancak güncel ve istikrarlı politikalar geliştirilmemesi toplumsal hareketlerin varlığını yoğun bir şekilde hissettirdiği böyle bir dönemde kabul edilebilir

değildir. Her türlü gecikme, kimlikler tarafından gerçekleştirilen organik baskının artışıyla sonuçlanmakta ve uyum perspektifinden giderek uzaklaşmaktadır. Antagonizmaların tetiklenmesi ise, Birliği dağılma tehlikesi ile yüz yüze getirecek potansiyele sahiptir. Agonizm yoluyla görece bir uyum için kapsayıcı olmakla birlikte farkların müzakerelerine açık demokratik bir uzlaşma alanının oluşturulması/korunması gerekmektedir.

AB'nin "farklı", "çeşitli" ve "karmaşık" olarak ifade edilebilecek oluşumu, günümüzde hegemonyanın aldığı yeni biçimi yansıtan bir açık alan olarak değerlendirilmelidir. "AB'nin dağılması" gibi bir durum bile tüm içerimlerinin özellikle de ilişkisel toplumsal kimliklerin dağılmasını getirmeyeceğinden sadece yeni bir söylemsel oluşuma fırsat verebilir. Bu yeni form siyasi yapılanması tamamen farklı olsa da siyasal açıdan -siyasal kimliklerin mücadeleleri dolayısıyla- benzer özellikler gösterecektir. Azınlık kimlikleri de çeşitli biçimlerde ve belki de farklı bir adlandırmayla bu mücadelenin içerisinde yer almaya devam edecektir. Organik bir uyumun çerçevesi bu özellikler dikkate alınarak çizildiği takdirde, uyumun bir düğüm noktası oluşturarak sürdürülebilir hale geldiği görülecektir.

Azınlık melesinde uyumlaştırmaya, Birliğe aday olan ülkelerin sistemlerinin AB müktesebatıyla uyumlaştırılması çerçevesinden çıkarak postyapısalcı perspektiften bakıldığında, Türkiye'nin mevcut siyasi yapılanması bu uyumun olabilirlik koşullarını ortaya koyabilmek için yeterli olmamaktadır. Yüzyıllar boyunca hakim olan Osmanlı'daki Millet Sistemi'nin Avrupa'yla ilişkili olarak değişmeye başlamasıyla, toplumsal gruplar arası ilişkilerin azınlık ve çoğunluk mantığıyla kurulmaya başlanmış olduğundan ve ithal edilen bu anlayışın Osmanlı ve yeni kurulan Cumhuriyet'te algısal bir değişimi beraberinde getirmediğinden, eski geleneğin yeni kavramlarla ifade edilmeye çalışılması biçiminde havada kalmış bir durumun söz konusu olduğundan söz edilmiştir. Azınlık kavramının bağlamsallığı ve siyasal oluşu nedeniyle meydana gelen bu durum neticesinde günümüzde halen dönüştürülmeye çalışılan bir sistemin sancıları Türkiye'nin AB üyelik sürecinde kendini göstermektedir. Osmanlı/Türkiye ve Avrupa/AB oluşumları arasındaki ilişkisellik, uyumlaştırma üzerinde önemli etkiye sahiptir.

Günümüzde etkileri büyük ölçüde halen devam eden Millet Sistemi, İmparatorluk içinde yaşayan toplumsal grupların hukuksal ve yaşamsal düzeninin yani Osmanlı "toplum"unun temelini oluşturmaktadır. Bu dönem küreselleşen bir dünya düzeni olarak tasavvur edilemeyeceğinden farklı oluşumlar olarak kurulan devletlerin ilişkiselliği oldukça azdır. Bu nedenle "toplum" kavramı günümüze oranla daha belirgin bir şekilde ifade edilebilmektedir. Ayrıca hukuksal düzenlemelerin yaşamsal düzen çerçevesinde oluşturuluyor olması, toplumsaldan bağımsız siyasi bir üstyapı yerine siyasal bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Birçok dini bünyesinde barındıran Osmanlı toplumsal düzeninde çoğunluğun İslam dinine mensup olması ve dinin yasal düzenlemeler üzerindeki etkinliği, hukuksal anlamda gruplar arası ilişkilerin düzenlenmesini de dinsel temele dayandırmayı gerektirmiştir. Dinsel farklılık temelinde milletleri oluşturan bu unsurlar, hukuki düzenlemelerini bu temelde gerçekleştirmiştir. Bu nedenle Osmanlı farklı hukuk sistemlerini içinde barındıran siyasi bir üstyapı olarak değerlendirilebilir. Osmanlı'daki bu hukuki çeşitlilik, onun toplumsal grupların uyumu için bir benzeştirme süreci gerçekleştirmesini önlemiştir. Öteki algısı bu toplumsal oluşumlar içerisinde de bir biçimde yer aldığından tam olarak kapalı bir sistemden yine de söz edilemese de, çoğunluğun sistemiyle yönetilen bir toplumsal yapılanmanın olmaması, bu sistemin, bugün sözü edilen azınlık-çoğunluk ilişkileri bağlamına oturtulamamasına neden olmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa ülkelerinin Hıristiyan unsurlar temelinde bir söylemsel çerçeve oluşturarak Avrupa dışındaki Hıristiyan unsurları korumaya yönelmeleri; bu unsurların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklar olarak tanımlanmalarına ve böylece azınlık meselesinin Osmanlı İmparatorluğuna genişlemesine neden olmuştur. Bu durum Hıristiyanlık ve Müslümanlık temelinde tanımlı bu formasyonların toplumsal sistemlerinin etkileşimine yol açmıştır. Yani bir taraftan ayrıştırma diğer taraftan benzeştirme söz konusu olmaktadır. Farkların belirlenmesi yoluyla ayrıştırma süreci Osmanlı'yı giderek daha çok Müslüman kimliğine vurgu ile çoğunluk mantığına götürmüş; benzeştirme ise, Osmanlı siyasi yapılanması içerisindeki kimi gruplar farklı bir formasyonun korunması altında olduğundan, bu formasyonun sisteminin Osmanlı toprakları içerisinde deneyimlenmesine yol açmıştır.

Milliyetler prensibinin Avrupa'da ön plana çıktığı ve yasallaştığı bu dönem, Osmanlı toplumsal sistemi üzerinde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Toprakları dışındaki topluluklarla ilgili bir sistem geliştirmemiş olan Osmanlı, kendi toplumsal yapılanması üzerindeki müdahalelere engel olamamıştır. Osmanlı'nın Avrupa sistemine uyum için gerçekleştirdiği reformların taşıdığı çelişkiler Avrupa ile olan bağımlılık ilişkisinden kaynaklanmakta ve "Millet Sistemi", Avrupa'da ortaya çıkarak uluslararası alanda hakim olmaya başlayan yeni sistemle mücadele edemediği gibi toplulukların kendi idari oluşumlarına ve kimliklerine müsaade etmesiyle yeni sisteme yardımcı bile olmuştur. Ancak özellikle yapısal olarak gerçekleşen değişim toplumsal bir dönüşümü beraberinde getirmemiş; Millet Sistemi fiili etkisini günümüze taşımıştır. Buna ilaveten Osmanlı, milliyetlerin kendi kaderini tayini ilkesi doğrultusunda zamanla, toprakları dışında yerleşik olan ve kendi menşesinden olarak gördüğü toplulukların korunmasıyla ilgilenmeye başlamıştır. Osmanlı'nın bu yeni girişimi, Avrupa'nın yöntemini uygulaması olarak düşünülebilir. Sınırlar içerisindeki gruplardan oluşan bir bütünlük algısının yok olmasıyla, sınırlar içerisinde farkları belirginleşmiş ötekiler ve sınırlar dışında bize dahil olanlar tanımlanmıştır. Sistemlerin uyumu olarak değerlendirilebilecek bu durum, antagonizma boyutuna gelen karşıtlıkların toprak kaybı gibi sonuçlar doğurmasıyla, toplumsal gruplar arası ilişkisellikte birlikte düşmanlığı da artırıcı etkiye sahiptir. Bu nedenle azınlık sistemlerinin uyumlaştırılması süreci, tarihsel olarak uyum kavramını, olumsuz etkileriyle anılan bir kavram haline getirmiştir.

Millet Sistemi, belirli bir kimliğin kendi kaderini tayinini değil kendi hukuki ve yaşamsal düzenini oluşturmasını içermekte iken; milliyetler sistemi, her bir kimliğin farklı bir söylemsel oluşum olarak bir üst kimlik belirlemesine ve kendini millet olarak tanımlayan bir kimliğin çoğunluk mantığıyla kaderini tayinine yol açmaktadır. Buradaki millet kavramının aynı anlamda kullanılmadığı görülmektedir. Ulusal bütünlük olarak tasarlanan bu ilke, özellikle din temelli bütünlük algısına sahip toplulukların da devletleşmesine neden olmuştur. Farklı dil ve kültürlere sahip Hıristiyan unsurlar arasında var olan milliyetçi mücadeleye rağmen bu unsurlar, Osmanlı'ya başkaldırı temelinde ortak bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bir taraftan belirli tikel kimliklerin meşru zemin arayışları antagonizmayı doğurur ve/veya pekiştirirken; diğer taraftan tikel kimlikler arası etkileşim ve zincir oluşumlarının artışı ile bu tikel kimliklerin bozulması söz

konusu olmuştur. Öncelikle Avrupa'ya yakın dinsel ve aynı zamanda etnik toplulukları etkisi altına alan bu süreç, toplumsal grupların devlet içerisindeki konumlarının düzenlenmesinde etkili olacak, kalan topraklarda yaşayan unsurlar Müslüman nüfusun da artışıyla yine Müslümanlık çatısı altında millet olarak tasarlanmakta ise de Türklük bilinciyle sentezlenecek; Osmanlıcılık etkisini giderek kaybedecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan Türkiye'nin siyasi yapılanması dönüşmüş olmakla birlikte, toplumsal formasyonda ve devletin azınlık yaklaşımında önemli değişiklikler meydana gelmediği belirtilmiştir. Türkiye'de azınlık hakları, Lozan Antlaşması'yla belirlenmiş ve MC azınlık sisteminin gereği olarak Lozan Antlaşması ile getirilen azınlık sisteminde üç geleneksel gayrimüslim topluluk Ermeniler, Museviler ve Rumlar yer almış; böylelikle Osmanlı'da olduğu gibi dinsel farklılık temelli yaklaşım sürdürülmüştür. Yine Osmanlı ile benzer şekilde etnik ve mezhepsel alt-gruplar Türkiye'deki varlığını devam ettirmiş ancak azınlık olarak değerlendirilmemişlerdir. Bunun anlamı, siyasi yapılanmadaki dönüşüme rağmen toplumsal yapılanmada böyle bir dönüşümden söz edilemeyecek olmasıdır. Azınlık-çoğunluk ilişkisi çerçevesindeki yeni siyasal yapılanmada cemaat topluluklarının konumları, eşit vatandaşlık haklarının yanında azınlık haklarıyla donatılmalarına rağmen, sayıca ve sosyo-ekonomik anlamda güçsüzleşmiştir. Yine de bu yeni sistemin Türkiye'deki aldığı biçim, eski Millet Sistemi bünyesindeki unsurlara sahip diğer devletlerde de görüldüğü gibi, Batı tarzı milliyetçilikten oldukça farklıdır. Lozan'da Türkiye kendisini dayandırdığı toplumsal yapılanmayı tanımlarken daha çok "Müslümanlık" tezi ile açıklamaya çalışmış, Batılı devletler ise bu yapının etnik temelde tanımlanmasını istemişlerdir. Bu durum Avrupa ulus-devletlerinde olduğu gibi bir ulus yaratmayı zorlaştırmış, ulus-devlet sisteminin Türkiye'nin toplumsal yapısına yeterince uymamasından kaynaklı sorunlar büyüyerek devam etmiştir. Batı Avrupa'da ulusal azınlıklara verilen önem göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin böyle bir azınlık yaklaşımını benimsemesi, içinde bulunan etnik/ulusal unsurların miktarı nedeniyle zor görünmektedir.

Türkiye'nin azınlık sisteminde hukuksal anlamda gözle görülür değişim, 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB'ye aday ülke ilan edilmesi ile başlamış; ancak bu hızlı ve toplumsal yapılanmada değişim ile el ele gitmeyen reform süreci, uygulamadaki

sorunları beraberinde getirmiştir. Azınlık kavramının ve haklar anlayışının ithalinin, toplumsal gruplar arası fiili ilişkilerin dönüşümüne yol açmamış olduğu; Lozan'da azınlık kabul edilen gruplar dışında, özellikle de Müslüman unsur içerisinde herhangi bir grubun azınlık olarak değerlendirilmesinin Cumhuriyet dönemi için de kabul edilebilir olmadığı ifade edilmiştir. Türkiye'nin AB adaylığının kabulüyle yapılan anayasal değişiklikler ve çıkarılan AB Uyum Paketleri de Soğuk Savaş boyunca ilerleme kaydedilmeyen meselede bazı değişikliklere sebep olsalar da, yine köklü bir değişimden bahsetmek güçtür. Millet kavramının Batı ile ilişkiler neticesinde değişime uğramış ve azınlık haklarının Osmanlı ve Türkiye düzenine yalnızca bir zorunluluk olarak değil Batılılaşmanın ilkesel bir gereği olarak da girmiş olması gibi, günümüzde azınlıklara yönelik gerçekleştirilen reformlar da, AB'ye üyeliğin bir gereği olmanın yanında bu ilkesel gereği taşımaktadır. Ancak azınlık kavramı farklı kimlik tanımlarının ifadesi olduğu için, azınlık sistemlerinin uyumlaştırılması, toplumsala içkin siyasal bir uyumu beraberinde getirmemektedir.

Birlik içerisinde diğer birçok meselede olduğu gibi azınlıklar meselesinde de uygulamada görülen farklılıklar, ortaklaştırılmamış politikalar ve hatta azınlık hukukunun oluşturulmamış olmasının yanında AİHS'nin dahi kurucu Antlaşmalara doğrudan girememesi gibi durumlar AB'ye dair eleştirilere neden olmakta; Türkiye'nin adaylığına yönelik tavır ise, buna ilaveten üyelik kriterlerinin de sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu koşullar altında; azınlıklar meselesinde uyum için AB koşulluluğu çerçevesinde Türkiye'nin reformlar gerçekleştirmesinin yetersiz olduğu görülmektedir. Azınlık korumasında uluslararası sistemde bazı olumlu değişimler gerçekleşmiş, Türkiye'de de reformların olumlu sonuçlar doğurduğu görülmüş olduğu için, bu çalışmanın meseleye dair yaklaşımı reformların durdurulması ya da azınlık sistemine olan güvensizlik nedeniyle eleştirilerin sistemin ortadan kaldırılmasına yönelik yapılması değildir. Ancak Türkiye'nin resmi olsun olmasın çoğunluğun mensubu olduğu İslami kimlikle donatılmış olması Birliğin, Türkiye'nin yalnızca azınlık yaklaşımını değil toplumsal yapısını da göz önünde bulundurmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin çoğunluğu hem AB'nin hem de üye devletlerin azınlığını meydana getirdiği için, üyelikle birlikte, AB ülkelerinde Müslüman azınlıklar güç kazanacaktır. Bu nedenle Türkiye'yi ulusal bütünlük bağlamında etkileyen azınlıklar meselesi, Birliğin azınlık

politikasıyla ve çoğunluk esasıyla oluşturmaya çalıştığı Avrupa kimliğiyle doğrudan ilişkilidir. AB'nin dinsel temelli çoğunluğu ise Türkiye'nin azınlıklarını oluşturmaktadır. O halde, Türkiye'nin azınlık sisteminin AB'nin azınlık sistemi ile uyumlaştırılması yetmemekte; AB ve Türkiye'nin toplumsal yapılanmalarının eklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AK.(1950). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*.
http://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf. Erişim: Ocak 8, 2017
- Akay, A. (2004). İdeoloji ya da İdeolojilerin Sonu. *Doğu Batı*, 28, (ss. 11-25). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Akay, A. (2013). Sosyal Bilimler ve Sanat. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 227-235). İstanbul: Metis Yayınları.
- Akgönül, S. (2011). *Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar*. İstanbul: bgst Yayınları
- Aktar, A. (2006). *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktoprak, E. (2010). *Devletler ve Ulusları: Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*. 1. Baskı. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Arsava, A. F. (1993). *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesininin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi.
- Ateş, D. (2004). Kuram, Eylem ve İnanç Ekseninde Siyasal İdeolojilerin Geleceği. *Doğu Batı*, 28, (ss. 83-95). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Atılğan, M. (2006). Avrupa Birliği, Azınlık Hakları ve Türkiye. *Türk İdare Dergisi*, 450, (ss.43-66). Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Yayınları.
<http://www.tid.gov.tr/Sayfalar/makale.aspx?mID=278>. Erişim: Ocak 8, 2017
- Barrett, M. (2000). *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*. (A. Fethi, çev.) 2. Baskı. İstanbul: Mavi Ada Yayınları.
- Baş, İ. M. (2013). Sosyal Bilimler ve Ekoloji. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 209-220). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Siyaset Arayışı*. (T. Birkan, çev.) 2. Baskı. İstanbul:Metis Yayınları.
- Benbassa, E. ve Rodrigue, A. (2003). *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi: 14.-20. Yüzyıllar*. (A. Atasoy, çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benjamins Publishing Company.
<http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=6A048820426928F4E79F7E517A1B1EBD>.
Retrieved: January 8, 2017

- BM. (1966). *Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi*. 999 UNTS 171 (ICCPR) <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>. Retrieved: January 8, 2017
- Craig, J. ve Form, W. (2010). Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Değişim. Janoski, T., Alford, R., Hicks, A. ve Schwartz, M. A. (Ed.), *Siyaset Sosyolojisi: Devletler, Sivil Toplumlar ve Küreselleşme*. (ss. 355-376). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Chilton, P. (2005). Missing Links in Mainstream CDA: Modules, Blends, and the Critical Instinct. Wodak, R. & Chilton, P. (Ed.), *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*. (ss.19-52). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=6A048820426928F4E79F7E517A1B1EBD>. Retrieved: January 8, 2017
- Çeğin, G. ve Arlı, A. (2004). "İdeoloji" Gerçeğinin Aşınması ve Pierre Bourdieu'nün Kuramsal Seçenekleri. *Doğu Batı*, 28, (ss. 163-179). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çiğdem, A. (2013). Eleştirel Teori, Bilim ve Akademi. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri kitabı* içinde (ss. 260-265). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çoban, S. (2005). *Küreselleşme, Ulus-devlet, Azınlıklar ve Dil*. İstanbul: Su Yayınevi
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2015). *Felsefe Nedir?*. (T. Ilgaz, çev.) 10. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirci, S. (2013). *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele*. (M. Morali, çev.) 2. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Deschenes, J. (1985). *Proposal Concerning a Definition of the Term 'Minority'*. UN-Doc. CCPR/C/SR. 607.
- Deveci, C. (2011). Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılmazlığı. *Doğu Batı*, 9, (ss.25-43). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Direk, Z. (2013). Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri kitabı* içinde (ss. 69-80). İstanbul: Metis Yayınları.
- Dursun, Ç. (2004). Hegel'de Kendilik Bilinci ve Öteki İçindeki Yolculuk. *Doğu Batı*, 28, (ss. 181-193). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Düzgit, S. A. (2015). *Türklük, Müslümanlık, Doğululuk: AB'nin Türkiye Söylemleri*. (B. Cezar, çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). *İdeoloji*. (M. Özcan, çev.) 3. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ekşigil, A. (2013). Felsefe Tarihi ve Dine Bakışta Ussal Kurgulama. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri kitabı* içinde (ss. 116-134). İstanbul: Metis Yayınları.

- Ertuğrul, K. (2004). Sosyal Teoride İdeolojik Kapanımları Kırma Arayışları ve Doğu/Batı Ayrımı. *Doğu Batı*, 28, (ss. 27-42). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Fairclough, N. (2003a). Dil ve İdeoloji. Çoban, B. ve Özarslan, Z. (Ed.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji*. (ss. 155-172). (B. Çoban, çev.) İstanbul: Su Yayınevi.
- Fairclough, N. (2003b). Söylemin Diyalektiği. Çoban, B. ve Özarslan, Z. (Ed.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji*. (ss. 173-184). (B. Çoban, çev.) İstanbul: Su Yayınevi.
- Fairclough, N. ve Graham, P. (2003). Eleştirel Söylem Çözümlemecisi Olarak Marx: Eleştirel Yöntemin Yaratılışı ve Küresel Sermayenin Eleştirisi ile Bağlantısı. Çoban, B. ve Özarslan, Z. (Ed.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji*. (ss. 185-244). (Z. Özarslan ve B. Çoban, çev.) İstanbul: Su Yayınevi.
- Feuerbach, L. A. (2006). *Geleceğin Felsefesi: Felsefe Reformu için Geçici Tezler*. (O. Özügül, çev.) 2. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni*. (T. Ilgaz, çev.) İstanbul: Hil Yayın.
<https://sosyolojiden.files.wordpress.com/2015/09/michel-foucault-sc3b6ylemin-dc3bczeni.pdf>. Erişim: Ocak 8, 2017
- Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık*. (Ü. Umaç ve A. Utku, çev.) İstanbul: Birey Yayıncılık. <http://www.pdfdeposu.com/michel-foucault-yapısalcılık-ve-postyapısalcılık/>. Erişim: Ocak 8, 2017
- Foucault, M. (2014). *Bilginin Arkeolojisi*. (A. Demir, çev.) 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göle, N. (2013). Batı-Dışı Modernliğin Kavramsallaştırılması Mümkün mü?. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 310-320). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri: Seçmeler*. (K. Somer, çev.) İstanbul: Onur Yayınları. http://media.turuz.com/users/user4/antonio_gramsci_-_hapishane_defterleri.pdf. Retrieved: January 8, 2017
- Greenfeld, L. ve Eastwood, J. (2010). Karşılaştırmalı Bakış Açısıyla Milliyetçilik. Janoski, T., Alford, R., Hicks, A. ve Schwartz, M. A. (Ed.), *Siyaset Sosyolojisi: Devletler, Sivil Toplumlar ve Küreselleşme*. (ss. 261-280). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gulbenkian Komisyonu. (2008). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*. (Ş. Tekel, çev.) 6. Baskı. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Gülalp, H ve Barlas, D. (2013). Bilginin Evrenselliği, Farkın Sorunsallığı. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 281-286). İstanbul: Metis Yayınları.

- Gürses, D. (2004). Avrupa'nın Karanlık Yüzü. *Doğu Batı*, 30, (ss. 77-85). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heck, M. C. (2003). Medya İletilerinin İdeolojik Boyutu. Çoban, B. ve Özarıslan, Z. (Ed.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji*. (ss. 299-308). (B. Çoban, çev.) İstanbul: Su Yayınevi.
- İnam, A. (2011). Söylem Kafesinde Muhabbet Denen Kuş. *Doğu Batı*, 9, (ss.157-177). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Jasper, J. M. (2010). Kültür, Bilinç Siyaset. Janoski, T., Alford, R., Hicks, A. ve Schwartz, M. A. (Ed.), *Siyaset Sosyolojisi: Devletler, Sivil Toplumlar ve Küreselleşme*. (ss. 117-140). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Jorgensen, M. & Philips, L. J. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: SAGE Publications.
<http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=C21360ED6C75F0E8B869A9679E745769>. Retrieved: January 8, 2017
- Kahraman, H. B. (2004). Leviathan Liberalizm Sularında Görüldü: Liberalizm-Hobbescu Devlet Gizli İlişisine Ussallık Bağlamında Foucaultgil Bir Yorum. *Doğu Batı*, 28, (ss. 99-127). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Karluk, R. (2011). *Avrupa Birliği: Kuruluşu Gelişmesi Genişlemesi Kurumları*. 10. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kaya, A. (2004). İdeolojiden İDolojiye Yolculuk: Düşüncebilimden Kimlikbilime. *Doğu Batı*, 28, (ss. 67-81). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kaya, A. (2013). Avrupa Birliği Yurttaşlığı. Kaya, A., Düzgit, S. A., Gürsoy, Y. ve Beşgöl, Ö. O. (Ed.), *Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar*. (ss. 133-148). 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, F. (2011). Söylem Arkeoloji ve İktidar. *Doğu Batı*, 9, (ss.15-23). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Keskin, F. (2013). İnsan Bilimlerinin Bir Telosu Var mı?. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 239-242). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kırık, H. (2004). Adil Siyasi Düzen Kurgusu ve Liberal Kamusal Alan. *Doğu Batı*, 28, (ss. 251-268). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kocaman, A. (2009). Dilbilim Söylemi. Kocaman, A. (Ed.), *Söylem Üzerine*. (ss.1-11). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Köksal, F (2013). Evrim Kuramı ve Sosyal Bilimler. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 42-47). İstanbul: Metis Yayınları.

- Kurubaş, E. (2006). *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*. 2. Baskı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. (A. Yılmaz, çev.) 1. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Laçiner, Ö. (2013). Sosyal Bilimler-Siyaset İlişkisi. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 255-259). İstanbul: Metis Yayınları.
- Laclau, E. (2012). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. (E. Başer, çev.) 3. Baskı. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2012). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. (A. Kardam, çev.) 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1976). *Ne Yapmalı*. (M. Yavuz, çev.) İstanbul: Evren Yayınları.
- Levi, A. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Liotard, J-F. (2014). *Postmodern Durum*. (İ. Birkan, çev.) 2. Baskı. Ankara: BİlgeSu Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (2005). Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslami İstisnacılığı. *Doğu Batı*, 31, (ss. 29-52). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Marks, K. ve Engels, F. (2012). *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*. Ankara: Eriş Yayınları. <http://www.kurtuluscepheci.com/orjinal/alman.pdf>. Erişim: Ocak 8, 2017
- Mert, N. (2013). Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 198-205). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mills, S. (2003). Söylem ve İdeoloji. Çoban, B. ve Özarslan, Z. (Ed.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din - İdeoloji*. (ss. 113-130)(Z. Özarsalan, çev.) İstanbul: Su Yayınevi.
- Mouffe, C. (2002). *Demokratik Paradoks*. (A. C. Aşkın, çev.) 1. Baskı. Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2013). *Siyasal Üzerine*. (M. Ratip, çev.) 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nabers, D. (2015). *A Poststructuralist Discourse Theory of Global Politics*. Hampshire: Palgrave Macmillan. <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=5F2E10AC729A0C3BB3CAD7BB5E7082C>
0. Retrieved: January 8, 2017

- Olgun Akbulut. (2006). *Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Gelişimi ve Ortaya Çıkardığı Hukuki Sorunlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı. İstanbul.
<http://ulusaltezmerkezi.com/uluslararasi-hukukta-azinlik-haklarinin-gelisimi-ve-ortaya-cikardigi-hukuki-sorunlar/>. Erişim: Ocak 8, 2015
- Oran, B. (2000). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. 3. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Oran, B. (2010). *Türkiye 'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (2013). Türk Politik Kültürünün Şekillenmesinde Tarihin Konumu. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 180-197). İstanbul: Metis Yayınları.
- Öncü, A. (2013). Sosyal Bilimlerde Yeni Meşruiyet Zemini Arayışları. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 48-52). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özel, O. (2013). Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 147-160). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özlem, D. (2013). Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 53-66). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özlem, D. (2015). *Evrensellik Mitosu*. 1. Baskı. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Özyurt, C. (2005). Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp'in Medeniyet Arayışı. *Doğu Batı*, 31, (ss. 179-198). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Pecheux, M. (1995a). Automatic Discourse Analysis. Hak, T. & Helsloot, N. (Ed.), *Michel Pecheux: Automatic Discourse Analysis*. (ss.63-121). (D. Macey, trans.) Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
https://monoskop.org/images/8/87/Hak_Tony_Helsloot_Niels_eds_Michel_Pecheux_Automatic_Discourse_Analysis.pdf. Retrieved: January 8, 2017
- Pecheux, M. (1995b). Overview and Prospects. Hak, T. & Helsloot, N. (Ed.), *Michel Pecheux: Automatic Discourse Analysis*. (ss.123-186). (D. Macey, trans.) Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
https://monoskop.org/images/8/87/Hak_Tony_Helsloot_Niels_eds_Michel_Pecheux_Automatic_Discourse_Analysis.pdf. Retrieved: January 8, 2017
- Preece, J. J. (2001). *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi*. (A. Demir, çev.) İstanbul: Donkişot Yayınları.

- Ruhi, Ş. (2009). Söylem ve Birey. Kocaman, A. (Ed.), *Söylem Üzerine*. (ss.12-26). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Said, E. W. (2011). Michel Foucault: 1926-1984. *Doğu Batı*, 9, (ss.185-194). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Saraçlı, M. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Azınlıklar*. Ankara: Lotus Yayınevi
- Scollon, R. & Scollon, S. W. (2005). Lightning the Stove: Why Habitus is'nt Enough for Critical Discourse Analysis. Wodak, R. & Chilton, P. (Ed.), *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*. (ss.101-117). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
<http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=6A048820426928F4E79F7E517A1B1EBD>. Retrieved: January 8, 2017
- Somer, M. (2004). Demokratlığın Politik Ekonomisi: İnanılır Demokrasi, Düzenleyici Devlet ve AB’li Küreselleşme. *Doğu Batı*, 28, (ss. 227-250). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Şahin, K. (2013). Sosyal Bilimler Öğrenciliği ve Akademi: Yeni Bir Açılım Mümkün mü?. Defter ve Toplum Bilim Ortak Çalışma Grubu (Ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu bildirileri* kitabı içinde (ss. 243-246). İstanbul: Metis Yayınları.
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı resmi web sitesi.
<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46231&l=1>. Erişim: Ocak 8,2017
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2007). *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*. (Lizbon Antlaşması)
<http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>. Erişim: Ocak 8, 2017
- Tekeli, İ. (2004). Tek ve Çok Kademeli Demokrasi Kuramlarının Ontolojik Kabulleri Üzerine. *Doğu Batı*, 28, (ss. 197-225). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tekelioğlu, O. (2011). Moderniteye Sıkışan Özgürlük: Foucault'nun "Kendilik teknolojileri" ne Bir Bakış. *Doğu Batı*, 9, (ss.45-55). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Torring, J. (2010). Post-yapısalcı Söylem Teorisi: Foucault, Laclau, Mouffe ve Zizek. Janoski, T., Alford, R., Hicks, A. ve Schwartz, M. A. (Ed.), *Siyaset Sosyolojisi: Devletler, Sivil Toplumlar ve Küreselleşme*. (ss. 161-180). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- UN.(1949). *Definition and Classification of Minorities*. UN-Doc. E/CN. 4/Sub. 2/85.
- UN. (1992). *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*.
http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/Booklet_Minorities_English.pdf. Retrieved: January 8, 2017
- UN. (1995). *Report of the Working Group on Minorities on Its First Session*. E/CN.4/Sub.2/1996/2. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human

Rights. 30 November. <http://www.refworld.org/docid/3b00f2514.html>. Retrieved: January 8,2017

UN. (1996). *Report of the Working Group on Minorities on Its Second Session*. E/CN.4/Sub.2/1996/28. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 8 July. <http://www.refworld.org/docid/3b00f4420.html>. Retrieved: January 8,2017

UN. (1997). *Report of the Working Group on Minorities on Its Third Session*. E/CN.4/Sub.2/1997/18. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 10 July. <http://www.refworld.org/docid/3b00f4494.html>. Retrieved: January 8,2017

UN. (1998). *Report of the Working Group on Minorities on Its Fourth Session (Geneva, 25-29 May 1998). Chairman-Rapporteur: Mr. Asbjørn Eide*. E/CN.4/Sub.2/1998/18. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 6 July. <http://www.refworld.org/docid/3b00f43a4.html>. Retrieved: January 8,2017

UN. (1999). *Report of the Working Group on Minorities on Its Fifth Session (Geneva, 25-31 May 1999). Chairman-Rapporteur: Mr. Asbjørn Eide*. E/CN.4/Sub.2/1999/21. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 24 June. <http://www.refworld.org/docid/3b00f26e0.html>. Retrieved: January 8,2017

UN. (2000). *Report of the Working Group on Minorities on Its Sixth Session (Geneva, 22-26 May 2000). Chairperson-Rapporteur: Mr. Asbjørn Eide*. E/CN.4/Sub.2/2000/27. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 30 June. <http://www.refworld.org/docid/3b00f5624.html>. Retrieved: January 8,2017

UN. (2002). *Report of the Working Group on Minorities on Its Eighth Session (Geneva, 27-31 May 2002)*. E/CN.4/Sub.2/2002/19. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 14 June. <http://www.refworld.org/docid/3d5a2ce00.html>. Retrieved: January 8,2017

UN. (2003). *Report of the Working Group on Minorities on Its Ninth Session (Geneva, 12-16 May 2003)*. E/CN.4/SUB.2/2003/19. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 10 July. <http://www.refworld.org/docid/3f4f61f24.html>. Retrieved: January 8,2017

UN. (2004). *Report of the Working Group on Minorities on Its Tenth Session (Geneva, 1-5 March 2004) Chairperson-Rapporteur: Mr. Asbjørn Eide*. E/CN.4/Sub.2/2004/29. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 8 June. <http://www.refworld.org/docid/4152e8094.html>. Retrieved: January 8, 2017

UN. (2005). *Report of the Working Group on Minorities on Its Eleventh Session*. E/CN.4/Sub.2/2005/27. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 8 July. <http://www.refworld.org/docid/43f30ae80.html>. Retrieved: January 8, 2017

- UN. (2006). *Report of the Working Group on Minorities on Its Twelfth Session (Geneva, 8-11 August 2006)*. A/HRC/Sub.1/58/19. Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. 24 August.
<http://www.refworld.org/docid/45c30b5e0.html>. Retrieved: January 8, 2017
- Ürer, L. (2003). *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*. İstanbul: Derin Yayınları
- Van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the Press*. London & New York: Routledge.
<http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=D014B75D680348D6593AAD26DA0BD74>. Retrieved: January 8, 2017
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*, 4(2), (ss. 249-283) London, Newbury Park and New Delhi: SAGE.
<https://pdfs.semanticscholar.org/a8da/dde43bafce0c373f3980c97dad49cdc06c63.pdf>. Retrieved: January 8, 2017
- Van Dijk, T. A. (2005). Contextual Knowledge Management in Discourse Production: a CDA Perspective. Wodak, R. & Chilton, P. (Ed.), *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*. (ss.71-100). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
<http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=6A048820426928F4E79F7E517A1B1EBD>. Retrieved: January 8, 2017
- Van Leeuwen, Theo. (2005). Three Models of Interdisciplinarity. Wodak, R. & Chilton, P. (Ed.), *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*. (ss.3-18). Amsterdam: John
- Wallerstein, I. (2013). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek 19. Yüzyıl Paradigmalarının Sınırları*. (T. Doğan, çev.) 2. Baskı. İstanbul: Aveste Yayınları.
- Whitaker, B. (1989). Foreword. Chaliand, G. (Ed.), *Minority Peoples in the Age of Nation-States*. (ss.vii-xii). London: Pluto Press.
- Wilson, J. (2003). Politik Söylem. Çoban, B. ve Özarslan, Z. (Ed.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji*. (ss. 131-154). (Z. Özarsalan, çev.) İstanbul: Su Yayınevi.
- Yakupoğlu, M. (2011). Özne ve Söylem. *Doğu Batı*, 9, (ss.79-90). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yeğenoğlu, M. (2005). Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arkapları. *Doğu Batı*, 31, (ss. 89-103). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yıldırım, E. (2005). Bir Sol Milliyetçi İdeoloji Modeli: Kadro Dergisi. *Doğu Batı*, 31, (ss. 249-264). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Zeyrek, D. (2009). Söylem ve Toplum. Kocaman, A. (Ed.), *Söylem Üzerine*. (ss.27-47). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Zizek, S. (2011). *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. (T. Birkan, çev.) 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayıncılık.